

श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोद्वारे ग्रन्थाङ्कः ८१ ।

अनेकार्थरत्नमञ्जूषायां

श्रीसमयसुन्दरसन्दर्भाऽष्टलक्षार्थीत्यादि नाना रत्नादि

सम्पादकः—

श्रीसमयसुन्दरसन्दर्भाऽष्टलक्षार्थीत्यादि नाना रत्नादि

सूर्यपुरवास्तव्यश्रीयुतरसिकदासतनुजः कापडियेत्युपाह्वो हीरालाल

एम् ए. इत्युपाधिविभूषितः समाप्यसटीकतत्त्वार्थाभिगमसूत्रादिग्रन्थानां
संशोधको म्यायकुसुमाञ्जल्यादिग्रन्थानां विवेचनात्मकभाषान्तर-
कर्ताऽऽर्हतदर्शनदीपिकायाः प्रणेता च ।

प्रकाशयित्री—

जीवनचन्द्र साकरचन्द्र अहेरीद्वारा

श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोद्वारसंस्था ।

रामचन्द्र घेसू शेडगेद्वारा निर्णयसागराख्ययन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

प्रथमे संस्करणे प्रतयाः १२५० ।

बैष्णवीयाब्दे १९८९ तमे]

धीरसंवत्ति २४२९

[वैष्णवीयाब्दे १९३३ तमे]

पण्य कप्यत्रयम् ।

एतदग्रन्यपुनर्मुद्रापणादिसर्वेऽधिकाराः श्रेष्ठिदेवचन्द्र लालभाइ-
जैनपुस्तकोद्धारसंस्थाकार्यवाहकाणामायत्ताः स्थापिताः ।

ANEKĀRTHA-RATNA-MAÑJŪṢĀ

CONTAINING

Srī Samayasundara's Aṣṭalaksārthī etc.

CRITICALLY EDITED

WITH INTRODUCTION IN SANSKRIT

BY

Prof. HIRĀLĀL RASIKDĀS KĀPADĪĀ, M. A.

POST-GRADUATE LECTURER IN ARDHAMĀGADHĪ

AT

THE BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE, POONA.

PUBLISHED

BY

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI.

FOR

SHETH DEVCHAND LALBHAJI JAIN PUSTAKODDHAR FUND.

First Edition]

A. D. 1932

[1250 Copies

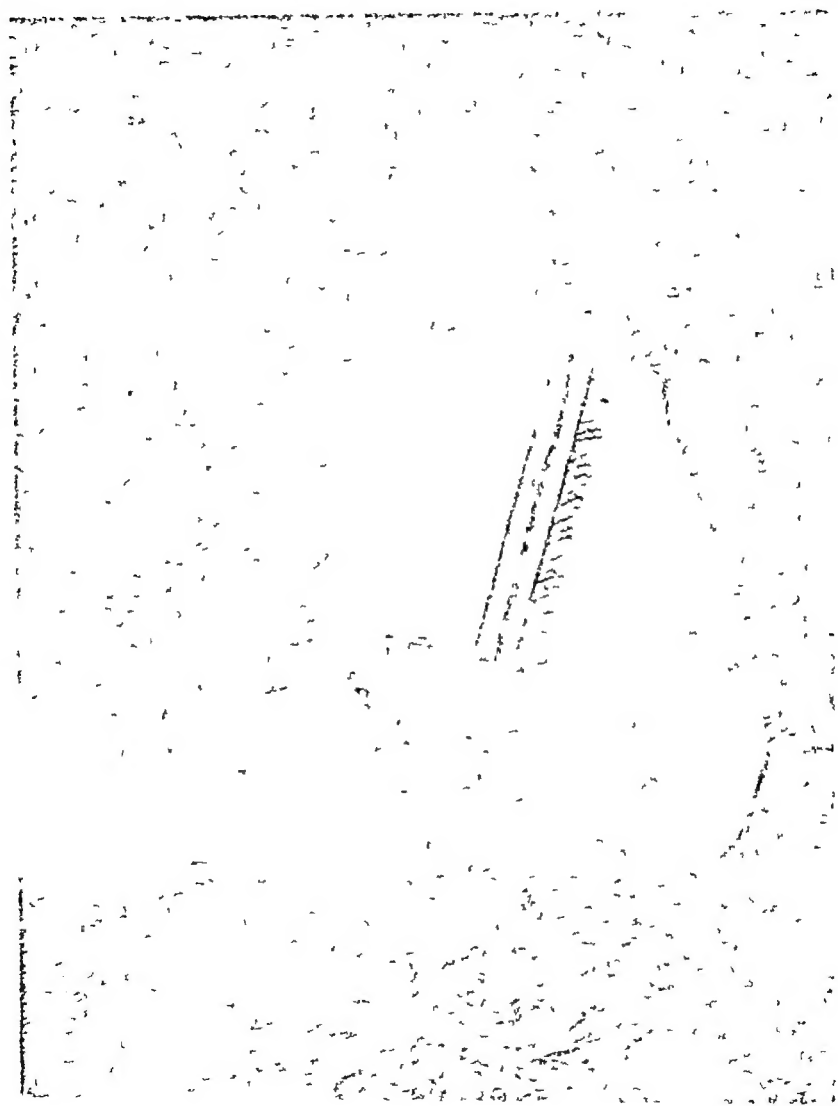
Price Rs 3-0-0

[All rights reserved by the Trustees of Sheth D. L. J. P. Fund.]

Published by Jivanchand Sakerchand Javeri, one of the honorary Trustees of Sheth
Derchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund, at Sheth Derchand Lalbhai
Jain Dharmashala, Badekhan Chakla, Surat.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press,
26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

त्रयम् १. १०३० पोष शुक्ल ११. | गणिपद सं. १०६१ मार्गशीर्ष शुक्ल ५.
 २. १०३९ आपाद शुक्ल ११. | पञ्चासपद सं. १०६२ कार्तिक शुक्ल ११.
 नृसिपद सं. १०७६ मार्गशीर्ष शुक्ल ५.

ॐ સમર્પણમ્ ॐ

શ્રીગિરિનિરનારાદિ મહાન્ તીર્થોક્તરક, તપોગચ્છાલંકર,
વિશ્વકર્માદિત્રયૂઠામણિ, બાલબ્રહ્મચારી,
શ્રીમદ્

આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનીતિસૂરીશ્વરજી,
મુન સોજત (માત્રવાઠ).

પ્રાચીન અન્ય પ્રકાશનકાર્યમાં, અમૂલ્ય સહાયતા આપ
શ્રી તરકથી મળતી રહી છે તેની યત્કિંચિત્
અધ્યાત્મી તરીકે આ અન્યરત આપશ્રીની
અનુમતિ વિના આપના કરકમલમાં
સમર્પી અશતા કૃતાર્થ થવા
અસિધાપા રાખીયે
હિયે.

ગોપીપુરા, સુરત,
સં. ૧૯૮૬, શ્રેષ્ઠાષ્ટી પ્રકાશન,
મે સને ૧૯૩૩

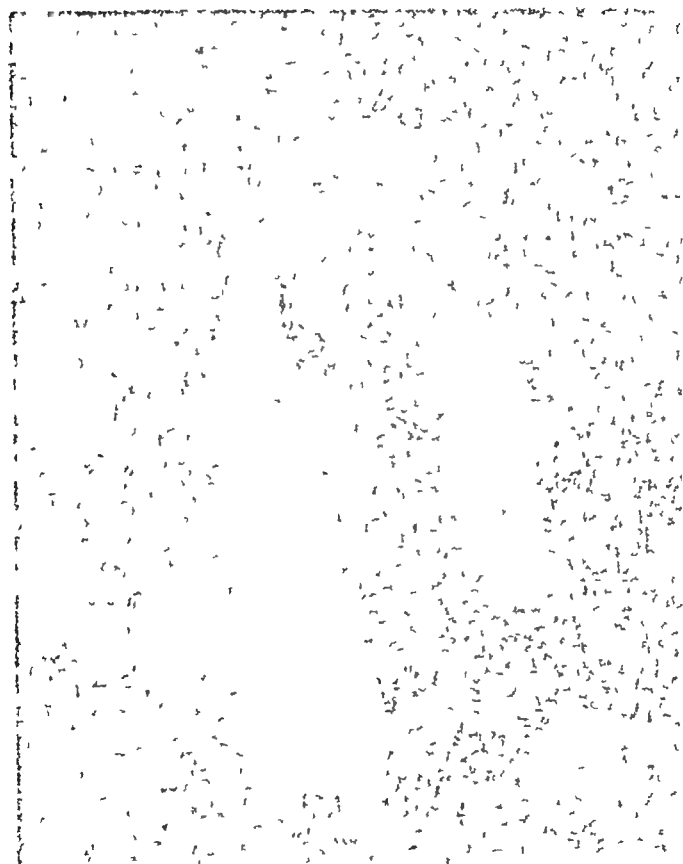
જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી
અને
અન્ય માનદ મત્રીઓ.

THE LATE SHETH DEVCHAND LALJIJI

ESTABLISHED 1851

DEPARTMENT

1851

SHETH DEVCHAND LALJIJI

ESTABLISHED 1851

DEPARTMENT

1851

શ્રીપાર્શ્વશાંતિમ્.

આમુખ.

શેઠ દેવચંદ સાક્ષભાઈ જૈનપુસ્તકોદ્ધારે મર્યાદા ૮૧ માં તરીકે (૧) ઉપાધ્યાય શ્રીસમય-મુન્દરગણિકૃત અષ્ટલક્ષાર્થી અપર નામ અર્ચરસાવલી, (૨) શ્રીશુભતિલકકૃત ગાયત્રી-વિવરણ, (૩) મહામત્રાધિરાજ નવકારના “નમો અરિહસાણ” પદના ૧૧૦ અર્થો વગેરે અમૂલ્ય કૃતિઓને અત્ર અનુકાર્યરત્નમળૂપા નામથી એકત્ર પ્રસિદ્ધ કરતાં અમને વિશેષ આનંદ થાય છે; કેમકે આવી અનેક અર્થવાળી વિવિધ કૃતિઓ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાનો યોગ અમોને પ્રથમ પ્રાપ્ત થયો છે. પૃષ્ઠ ૧ થી ૨૪ માં સદીક નમસ્કારમુત્ર અને હવસગ્રાહસ્તોત્ર પણ જોડવામાં આવ્યાં છે.

પ્રોફેસર હીરાસાહ રસિકદાસ કાપડિયા A A દ્વારા આ મથનુ સંશોધન કરાવવામાં આવ્યું છે અને તેમને આને અંગે જરૂરી પ્રસ્તાવના વગેરે સર્વ આવેખ્યું હોવાથી અમારે તત્સબધે વિશેષ કૌકિલ કહેવાપણું રહેતું નથી.

જે જે મુનિવર્યોએ અને બહારના સચાલકોએ પ્રતો આપવા મહેરબાની કરી છે તથા પ્રકાશનકાર્યમાં જેમણે સહાયતા આપી છે તે સર્વેના અમો જાણી છિયે.

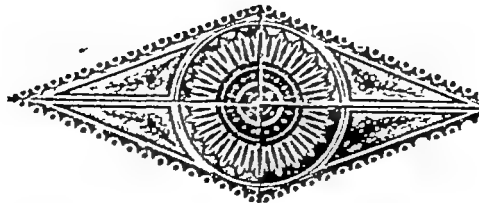
અન્ય બહાર પડતાં અતિશય વિલગ થવાથી વાચકોની સમા યાચિયે છિયે.

ગોપીપુરા,
મુરત.
સ. ૧૯૮૯ વૈશાખી પૂર્ણિમા,
એ સને ૧૯૩૩.

લિં
જીવણચંદ સાકરચંદ જલેરી,
પોતે અને બીજા દૂરદીઓ મટિ.

अनेकार्थरत्नमञ्जूषायाः विषयानुक्रमणिका.

१ स्मरणपत्रिका (गौर्जरगिरि)	५
२ आमुखम् (गौर्जरगिरि)	७
३ अस्तावना	९-२०
४ अर्थरत्नावली (अष्टलक्षार्थीत्यपराह्वया)	१-७०
५ गायत्रीविवरणम्	७१-८२
६ 'हरिश्चन्द्रार्थगर्भितः' श्रीवीतरागस्तवः	८३
७ सारङ्गशब्दार्थसङ्कलिता श्रीऋषभजिनस्तुतिः	८४-८५
८ 'सारङ्ग'शब्दषष्ठ्यर्थमयः श्रीमहावीरजिनस्तवः	८५-८६
९ 'पराग'शब्दाष्टोत्तरशतार्थनिबद्धं साधारणजिनस्तवनम्	८६-९०
१० 'सच्चत्य'शब्दार्थसमुच्चयः	९१-९८
११ 'परवाया'शब्दार्थनिरूपणम्	९९-१०२
१२ नमस्कारप्रथमपदार्थाः	१०३-११८
१३ एकाक्षरनाममाला	११९-१२२
१४ एकाक्षरनाममालिका	१२३-१२७
१५ पञ्चामेत्यादिगाथाया अनुयोगचतुष्टयव्याख्या	१२७-१३३
१६ गोशब्दकान्यम्	१३४
१७ नमस्कारसूत्रं संटीकम्	१-६
१८ उवसगहरस्तोत्रं टीकायुगलालङ्कृतम्	७-२४

प्रस्तावना

“सिद्धं सिद्धस्याणं ढागमणोचमसुद्धं उचगयाणं ।

कुसुमपवितासुर्णं सासण जिणाणं भवजिणाण ॥ १ ॥”

—सन्मतिप्रकरणे

अनेकार्थरत्नमङ्गुपाभिधस्यास्य कृतिकलापस्य प्रस्तावनाप्रणयने नाहमलम्, यथेष्टा-
वनामावाद् । तथापि प्रास्ताविकं किञ्चिद्विचिन्त्यते । तावत् प्रस्तुयतेऽनेकार्थसाहित्यगवेषणा—

अनेकार्थसाहित्यविषयका आर्हतविषुधधरविरचिता नाना ग्रन्था दरीदृश्यन्ते । तत्र विषया-
नुक्रमणिकागतान् विहाय श्वेताम्बरीयाणां कतिपयानां नामोल्लेखः क्रियते । यथाहि—

(१) कलिकालसर्वज्ञभ्रीह्येमचन्द्रसुरिप्रणीतं प्राकृतद्वयाश्रयकाव्यम् ।

(२) एतत्सुरिसन्दर्भं संस्कृतद्वयाश्रयकाव्यम् ।

(३) एतत्सुरिसंश्रितं सैतसन्धानमहाकाव्यम् ।

(४) महोपाध्यायभ्रीमेचविजयविरचितं सैतसन्धानमहाकाव्यम् ।

(५) भ्रीह्येमचन्द्रसुरिविनेयभ्रीमवर्धमानगणिगुह्यं कुमारविहारप्रशस्तिमहाकाव्यम् ।

१-२ पुष्पपद्मसम्प्राप्तविष्णुसंकोचमभिशिरात् प्रसिद्धिं नीतमिदं प्रवेक्षम् ।

३ महोपाध्यायभ्रीमेचविजयैः सैतसन्धानमहाकाव्यनाम्ना निरुक्तेः प्रारम्भे समसुप्ति, परम्पु तद्
निबद्धमेतन्महोपाध्यायसमयपूर्वमिति ज्ञायते सैतसन्धानगतेन प्रारम्भिकेन पद्येन ।

४ इदं सुव्यापितं समस्ति ।

५ एतत्प्रारम्भ उल्लेखोऽयम्—

“भ्रीह्येमचन्द्रसुरिचित्येन वर्धमानगणिना कुमारविहारप्रशस्ती काव्येऽभ्युभिन्ना पूर्वं वदयं कृतेऽपि
कौतुकाद् बोधोत्तरं स्वावधानां चक्रे । तत्र प्रकृतौ सप्तशतितमं वृत्तम् । तच्चेदम्—

‘गन्धीराः सुतिमिः सदाचरन्तः प्राज्ञा प्रतिबोद्धवः

सत्कान्धारवित्तमिषो बहुगुणो यः साग्यमाकल्पयते ।

श्रीश्रीपुष्पमन्दरेन्द्रेण विबुधश्रीहेमचन्द्रेण च

श्रीमह्यागमटमभिणा च परिचादिभ्या च मध्येन च” ॥

अस्य पद्यस्य १११ अर्थाः । प्रणतनृपा-ऽप्रणतनृप-प्रह्ला-विष्णु-महेन्द्र-परमहंस-धनपति-रोषपाक-धनदा-ऽर-
कगुण-विष्णुचक्र-ऽनिहृद्य-बागुरिक-पल्लीपति-चकोर-नागराज मुरपति-बैधानर कृताम्भ-राक्षस-बायु-कमठ-
पाताक-मार्गलोक-मुरलोक-वज्र-बभुर्यर-सज्जन-बुर्जन-कुमारपाल-राजहंस-परिहृत-मूर्ख-शङ्खी हेमगुण-चन्द्र-
कर्कर-देव-सूर्य-हेमचन्द्रसुरि-महाक-मुप-बृहस्पति-सुख-शैलधर-राज-केतु-दाहुरासीपंगवचन्द्र महेन्द्रास्त्र-म-
होदयमल्ल-शानन-नर-कम्पनीनासक-मुबर्जसणि-पाचक-लिङ्गाम-धर्मा-ऽयं-काम-मोक्ष-सरस्वती-बाह-मुमर-
मन्त्रादि-पवित्र-धकार-सर्विक-व्यभिचारिणी-पण्डिता-सुमग-धारस्यायन-सौतिकतापस-गीरीचर-सप्तदर-च-
न्द्रभिरव-चारित्र्यासधन-उदका-सुप्र-मुक-धामि-सर्वदृष्टि-धामिनी-सामन्त-मार्ताहार-कुरास-रथपरीक्षा-ऽऽङ्गन
महाकामि-निषिकलध-ब्रह्मचर-देवाकृति-बलीर-मित्रप्रतिभा-ऽर्द्धमय-स्वाहाह्वादि-पीडन-यिनायक-दक्षिणा
वद-पर्यवगुरा-मित्र-समवसरथ-शान-दर्शन-चारित्र-यति-शारंगभट्ट-जैनसिद्धास्य-गणिसिद्ध-वेदपासक-त्रिनेत्र-
त्रिमल्लिकार्क-सूपमदेव-मरुतचक्रि-चरमत्रिण-पार्थिवत्रिनेति विवचाः ।

(६) श्रीजिनप्रभसूरिसूत्रितं कातन्त्रव्याकरणविशदीकारि 'मगध'नरेश्वरश्रेणिकजीवन-चरित्रात्मकं द्वयाश्रयमहाकाव्यम् ।

(७) श्रीविजयसिंहसूरिशिष्यश्रीसोमप्रभसूरिकृतं शतार्थवृत्तम् ।

(८) श्रीलावण्यधर्मशिष्यश्रीउदयधर्मगणिप्रणीता 'दोससय'गाथाशतार्थी ।

(९) श्रीबुद्धिसागरशिष्यश्रीमानसागरमुनिकृता परिग्रहेतिपद्यशतार्थी ।

(१०) श्रीजयसुन्दरसूरिसूत्रिता ग्रामुं पारेत्यादिशतार्थी ।

१ एतस्य कतिपयो विभागो मुद्रापितः । अस्य प्रणेतृमित्रहवो ग्रन्था विरचितः । एतन्नामजिज्ञासुभिर्विलो-
क्यतां श्रीचतुर्विंशतिजिनेश्वरानन्दस्तुतेर्मदीया भूमिका (पृ. ४०-४२) । रहस्यकल्पद्रुमोऽप्येतेषां कृतियेवते ।
प्रेक्ष्यतां १३०तमं पृष्ठम् ।

२ एतद् काव्यमिदम्—

“कल्याणसारसवितानहरेक्षमोह—कान्तारवारणसमानजयाद्यदेव ।

धर्मार्थकामद महोदय वीरधीर, सोमप्रभाव परमागम सिद्धसुरे ॥”

अस्य चतुर्विंशतिजिनेश्वर-पञ्चपरमेष्ठि-पञ्चमहाव्रत-चतुःपुरपाथे-नवग्रह-दशदिक्पालेत्यादिसम्बन्धिनः १०२
अर्थाः । किञ्चास्य विवरणकर्तार एतत्काव्यप्रणेतार एव । उक्तं च—

“यो गृह्णाति समुच्छृतं वहति यस्तर्केऽद्भुतं पाठवं

काव्यं यस्त्वरितं करोति तनुते यः पावनीं देशनाम् ।

योऽवघ्नात् सुमतेश्चरित्रमदभृद् यः सूक्तपङ्क्तिं परां

श्रीसोमप्रभसूरिरेव विशदं वृत्तं शतार्थं व्यधात् ॥”

३ अद्यावध्यस्य स्वोपज्ञविवरणमुद्रापितं वर्तते ।

४ श्रीधर्मदासगणितुम्फिताया उपदेशमालाया एकपञ्चाशत्तमा ग्रायेयम् । यथाहि—

“दोससयमूलजालं पुंवरिसिविवजिर्ज जह्वंतं । अत्थं वहसि अणत्थं कीस अणत्थं तवं चरसि ? ॥ ५१ ॥”

पञ्चपरमेष्ठि-पदकायरक्षा-ऽष्टप्रवचनमातृ-दशयतिधर्म-गणधरादीनाश्रित्याः १०१ अर्थाः कृताः ।

५ अस्य शतार्थी श्रीसोमप्रभसूरिभिरपि निर्मितेत्यनुमीयते सहस्रावधायि श्रीमुनिसुन्दरसूरिसूत्रितोपदेश-
रत्नाकर(द्वितीयांशचतुर्दशतरङ्ग)गतेन निष्ठावतारितेनोद्देशेन—

“विज्ञश्चाद्धप्रक्षित “दोससय०” इति गायशततमार्थव्याख्यावसरप्रतिबुद्धकरंमुद्रिकादित्यादिशतार्थीतिख्याति-
मृच्छ्रीसोमप्रभसूरयः प्रमादावस्यायाम् ।” ग्रन्थोऽयं नाद्यावधि मुद्रितः ।

६ समग्रं पद्यं योगशास्त्रे (प्र. २) विद्यते, यथा—

“परिग्रहारम्भमग्राह्यारयेयुः कथं परान् ? । स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥ १० ॥”

७ एतदनुलक्ष्य विवरणकर्तारः प्रोक्तम्—

“प्राचीनार्वाचीनाचार्यचक्रवर्तिभिः श्रीमत्तपागच्छाधिराजैर्महामहीपतिवित्तीर्णविस्तीर्णसन्मानैः श्रीहीरवि-
जयसूरिभिः शतार्थपरीक्षाकृते समर्पितस्य श्रीयोगशास्त्रद्वितीयप्रकाशस्य द्वादशस्य (? दशमस्य) श्लोकस्य
शतार्थी क्रियते ।”

चतुर्विंशतितीर्थङ्कर-पञ्चपरमेष्ठि-ब्रह्म-विष्णु-दशदिक्पाल-चतुर्दशसम्मादिसम्बन्धिनः १०६ अर्था अत्र दृष्टि-
पथमवतरन्ति ।

८ इयं शतार्थी नाद्यापि मुद्रिता ।

९ योगशास्त्रस्य द्वितीयप्रकाशगतं ८५तमपद्यस्यार्थं चरणमिदम् । सम्पूर्णं पद्यं तु यथा—

“प्राप्तुं पारमपारस्य, पारावारस्य पार्यते । स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां, दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ८५ ॥”

१० इयं शतार्थी नाद्यावधि मे दृष्टिपथमागता । अस्याः सत्ताऽपि सम्भवमाया ।

- (११) रत्नाकरावतारिकाद्यपेक्ष्यतार्थी ।
 (१२) श्रीलामविजयगणिप्रणीता नमो दुर्धारेत्यादिपद्यस्य वैश्वतार्थी ।
 (१३) श्रीहर्षकुलगणिविरचिता छतार्थी ।
 (१४) श्रीयप्पमद्विसुरिनिर्मिता 'तचीसिया'दिगायाया अष्टोत्तरशतार्थी ।
 (१५) श्रीह्रस्वमोदगणिकृताऽनेकार्यमयी सारङ्गसारङ्गचिः ।
 (१६) श्रीमाधममसुरिकृत मदनानन्दविषयम् ।
 (१७) महोपाध्यायश्रीविनयविजयकृता 'चैतारिमङ्ग'व्याख्या ।
 (१८) श्रीदेवेन्द्रसुरिकृता
 (१९) श्रीसोमसिलकमूरिविनिर्मिता साधारणस्तुतिः श्लोपसङ्घट्टिचिविभूषिता ।
 (२०) एतत्सुरिप्रणीत सर्वज्ञतोत्र विविधार्थालङ्कृत 'सदानन्दसुराजित'चतुर्थधरणात्मकम् ।
 (२१) श्रीलक्ष्मीसागरसुरिशिष्यमहोपाध्यायश्रीचारित्र्यरत्नगणिप्रणीते एकोनत्रिंशत्पद्या-

१ मेघनदी जैनग्रन्थावली (५ ७८) ।

२ योगशास्त्रादिभिः पद्यमिश्रम् । तथाहि—

"नमो दुर्धारेतरादिभ्यै-वैरिभारविभारिभ्यः । अर्हते चोपनिषदाय महावीराय सायने ॥ १ ॥"

३ अत्रा जलितं सपागम्भीरपहासकयुक्तरेज ज्ञेयम् । अथ ये नयनयोचरतां गता ।

४ "तेषां रा(मा)ये राज्ञे, विजया निर्मलतायैविदधतः । श्रीहर्षकुलगण्यन्त्रा, विजयावतसा वन्द्युयैः॥"

इति श्रीविजयविमलमणिहृतवक्त्रहृत्पुत्रश्रीमद्विष्णुकवीकामारभिमन्यपेक्षानुमीयते यदुपेभिः कऽपि छतार्थी निरमायि ।

५ केवलमर्थवस्तुष्व समसृष्टि श्रीमाधममसुरिनिर्मितकृतौ प्रमायकसरिताङ्गवार्ता (५ १७७-१७८) ।

६ सम्पूर्णं पद्यमेवम्—

"सारङ्गसारङ्गमकारसोमकान्त-वेवागमासुतविमलनवीरभूते ।

बानोपकार भद्राणि राजमान-वर्णास वन्दुरक्षिणा हरेक्षमाच ॥"

७ पद्यप्रारम्भिक उल्लेख एवम्—

"नमस्कृत्य कृतानन्दं, कन्द दीमायसाक्षिणः । धीरं बहुव्यङ्ग्यल, कृतिं कुरुं वचामसि ॥ १ ॥"

अन्ते पद्यं यथा—

"दोर्गुहाकगुहायैक (१९१२)मिमे बर्णे कृता अमी । अर्थाः सदादि सप्तम्यां, पार्थ्वमाद्यमसादृतः ॥"

८ एतदर्थं मेघनदी श्रीमाधममसुरिकृतस्य श्रीनेमिमल्लामरस जयमल पद्यस्य ओपसङ्घट्टेर्मेदीपादुतेः १११तमा ११२तमपद्यस्तां प्रकाशि ।

९ एतद्गाथाया अन्त्येऽन्येऽर्थाः प्रतिपादितान्येत्यपरिपाटीस्तथने । एतदर्थं विद्वोक्ततां श्रीमाधममसुरि कृतिकलापाद्या मदीयाऽऽहुतिः (५ ११९-१२१) ।

१० पद्यविज्ञानुमिति मेघनदीपद्युक्तऽऽहुतिः (५ १२२-१२३) ।

११ अम्यकर्तृकावृत्तिसमेता सम्पादितेयं यथा । एतदिच्छुभिः मेघनदी श्रीनेदियजयगणिकृतभीष्मपुत्रिप्रति विवागमस्तुतेर्मेदीयाऽऽहुतिः (५ १२५-१२८) ।

१२ मदीयानुवादपूर्वकं सम्यक् स्तुतिचतुर्थिस्तुतिप्रामिभ्ये मध्ये (५ १२८-१३०) ।

त्मके श्रीयुगादिजिनस्तवने ग्रथमान्तिमे पद्ये विहाय नानाऽर्थवाचिप्रतिपद'सरस्वती'समलङ्कृतानि पद्यानि ।

- (२२) श्रीभावप्रभसूरिसूत्रिता गुंहलिका(गोधूलिका)पदनानाऽर्थाः ।^१
 (२३) श्रीसोमतिलकसूरिकृतं श्रीसिद्धार्थनरेन्द्रादिश्रीवीरजिनस्तवनम् ।^२
 ५ (२४) श्रीरत्नशेखरसूत्रितं नवखण्डपार्श्वजिनस्तवनम् ।^३
 (२५) " श्रीवामेयस्तवनं नवग्रहस्तवगर्मम् ।^४
 (२६) " श्रीपार्श्वजिनस्तवः ।^५
 (२७) प्रतिपद'शर्म'शब्दसङ्कलितं श्रीपार्श्वनाथस्तोत्रम् ।
 (२८) श्रीगुणविजयगुम्फितः प्रतिपद'सारङ्ग'समलङ्कृतः श्रीमहावीरजिनस्तवः ।^६
 १० (२९) 'महावीर'पदविभूषितं पद्याष्टकमितं च श्रीमहावीरजिनस्तोत्रम् ।
 (३०) श्रीनयचन्द्रसूरिप्रणीतं पद्यदशकात्मकं श्रीस्तम्भनपार्श्वनाथस्तवनम् ।

श्रीसमयसुन्दरगणीनां कृतिततिः

	ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
	भावशतकम्	१०१	१६४१
१५	अर्थरत्नावली (अष्टलक्षार्थी)		१६४६
	साम्प्रद्युम्नचोपाद् (गू.)		१६५९
	करकंडुचोपाद् (गू.)		१६६२

१ अस्य द्वितीयं पद्यमवतारितं मया श्रीशोभनस्तुतिभूमिकायां (पृ. १०) । आद्यं तु यथा—

“सदा चिदानन्दनिदानमद्वयं, जगद्यीत्राणधुरीणपट्टद्वयम् ।

सरस्वतीतुष्टिकृते सरस्वती-पदार्थसायैः प्रथमं जिनं स्तुवे ॥ १ ॥”

२ समीक्ष्यतां श्रीभावप्रभसूरिकृतिकलापालया मदीयाऽऽवृत्तिः (पृ. १२९-१३४) ।

३ अस्याग्रिमं पद्यं वरीवर्ति श्रीशोभनस्तुतेर्मदीयायां भूमिकायां (पृ. २६), समग्रं तु सावचूरिकं जैन-स्तोत्रसमुच्चये (पृ. ७६-८१) ।

४ अस्याद्यं पद्यं श्रीशोभनस्तुतेर्भूमिकायां मयाऽवतारितम् । समग्रं स्तवनं तु सावचूरि समस्ति जैनस्तोत्र-समुच्चये (पृ. ६९-७०) ।

५ प्रेक्ष्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चयः (पृ. ७१-७२) । ६ अवलोक्यतां जैनस्तोत्रसमुच्चयः (पृ. ७३) ।

७ समीक्ष्यतां जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य द्वितीयो विभागः (पृ. १३१-१३३) ।

८ अस्य स्तवनस्य चतुर्थादिसप्तमान्तेषु पद्येषु प्रतिपदं हरिपदं समस्ति । समग्रतः चतुर्दश अर्था द्योतिताः भवन् ।

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनार्थवत्
दान-शील-तप-भावनासंवाद (गू.)		१६६२
रूपकमालाञ्चूर्णिः	४००	१६६३
चारप्रत्येकपुद्गरास (गू.)		१६६५
प्रातुर्मासिकव्याख्यानम्		"
कौलिकाचार्यकथा		१६६६
भावकाराधनाविधिः		१६६७
शीलछत्रीसी (गू.)		१६६९
सन्तोषछत्रीसी (गू.)		"
प्रियमेलकरास (गू.)		१६७२
सौमाचार्यशतकम्		"
'विशेषशतकम्		"

१ श्रीबीमाण्ड्यायारसत्कायां प्रथो महाशिरियम्—

"सोऽसह वासति (१६९२) समहू दे 'सांगा' नगर (१) मसारि ।

पञ्चममं भुपसाठ कइ दे यह मण्डल बधिकारे दे ॥ १ ॥

सोऽहम धोवि परंवा दे 'पारव' गच्छ कइवई । भुगप्रधान अति परमदा दे श्रीजिनसम्पूरि बरिबो दे ॥ २ ॥
तापु सीस अति दीपयो दे विजयवत बसवत । आचारिक चढी कछ दे श्रीजिनसिंहसूरि मईयो दे ॥ ३ ॥
ममम द(धि)प्य श्रीपूजनों दे सकलचन्त् वहु सीस । समयसुन्दर बाचक मणि दे संप सदासुं जगीस दे ॥ ४ ॥
दास सीक तप भावयो दे सरस रमित संवाइ । मणतां गुणतां मावहु दे रिदि सइदि सुमसादो दे ॥ ५ ॥

२ हर्षं समबोधि श्रीसमयसुन्दरगणितगुहश्रीजिनसम्पूरिबिम्बश्रीरत्ननिधानगणिमि ।

३ कुबीबीमाण्ड्यायारसत्कायप्रारम्भिकायाप्रातुर्मासिकव्याख्यानप्रस्ताः मान्ये—

"श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायविरचितप्रातुर्मासिकव्याख्यानां समासम् ।"

४ धारापसीकपतिश्रीबाळचन्द्रमाण्ड्यायारसत्कायसूरिकथाप्रतिमान्ये बडेबो मया—

"श्रीमद्विक्रमसंवत्सि रघुपञ्चरार (१६९६) सङ्ग्रहके सहसि ।

श्रीबीरमपुरा'नगरे श्रीराससतेजसीराग्ये ॥ १ ॥

इहत्कारे गण्ये, भुगप्रधानसूरा । जिनसम्पूरि जिमसिंहबाळ, विजयन्ते वनामिया ॥ २ ॥

तकिम्पः सकलचन्द्र, शिष्यः समयसुन्दर । कथां कासिकसूरीणां, चके वाक्यबोविकास् ॥ ३ ॥

५ 'मेवता'नगरे रचितमिहम् ।

६ श्रीविजयपदमैकश्रीशानमाण्ड्यायारसत्कायप्रतिमान्येभ्यमुल्लेखः—

"श्रीमत्'खारव'गण्ये श्रीमद्विक्रमसिंहसूरिगुहाराग्ये । साम्राज्यं कुबीये भुगप्रधानाकपविस्वरं ॥ १ ॥

विक्रमसंवत्सि ओषधसुमिहसीनकुमुदशाण्डव (१६९२) ममिसे ।

श्रीपार्श्वकमण्ड्ये (पीण्डकवृत्तायां) पुरे श्री'मेवता'नगरे ॥ २ ॥

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
नलद्वंद्वतीचोपाह (गू.)	१६७३
पुण्यसारचरित्र (गू.)	"
विचारशतकम्	१६७४
५ वल्कलचीरीचोपाह (गू.)	१६८१
वस्तुपालतेजपालरास (गू.)	१६८२
शैत्रुंजयरास (गू.)	"
वारव्रतरास (गू.)	१६८५

युगप्रधानपदवी, श्रीवक्त्ररशाहिना । येभ्यो दत्ता महाभाग्याः, श्रीजिनचन्द्रपुरयः ॥ ३ ॥

तेषां शिष्यो मुह्यं(रुपः) स्वहस्तदीक्षश्च सकलचन्द्रगणिः ।

तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाठकैरकृत शतकमिदम् ॥ ४ ॥

संवत् १७२७ वर्षे आषाढवदि ३ दिनेषानिवारे श्रीगुढामध्ये ॥ पं० कल्याणनिधानमुनीनां (? नामन्ते). वासिना पं० लच्छिचन्द्रमुनि(ना) लिपीचक्रे ।”

गाथासहस्र्यां निरदेशि ग्रन्थोऽयं श्रीसमयसुन्दरगणिभिः ।

१ “मुधरम सामि परंपरा ‘चंद’ फुल ‘वयर’ सामि सापि, ‘कौटक’ गच्छ खरतरठ भट्टारकिया सुभाषि सुभाष जुगपरधान जिनचंद प्रथम शिष्यशिरोमणी, जसु गोत्र ‘रीहट’ नाम पंडित सकलचंद प्रसिद्ध घणी तसु शिष्य पभणइ समयसुन्दर उपाध्याय हसी परंद, वाचनाचार्य हर्षनन्दन प्रमुप सिष्यनइ आदरइ । गोत्र ‘गलोळा’ गहगहइ ‘मेढता’ नयर मझारि, दिन दिन संव माहि दीपता ‘खरतर’ गच्छ सिणगार सिणगार धर्म तणा धुरंधर देवगुरुगामी घणठ, रायमल्ल पुग्रल अमीपाल पे(खे)तसी नेतसी अणुं राजसी तासु भत्रीज तिहां किण नेतसी आग्रह करी, चापइ कीधी समयसुंदर नलद्वंद्वती चरिचरी संवत सोल तिहोचरइ (१६७३) मास वसंत आणंद, नगर मनोहर ‘मेढतइ’ जिहां वासपूज्य जिणंद वासपूज्य तीर्थंकर प्रसाद(इ) गच्छ ‘खरतर’ गहगहइ, गच्छराय जुगपरधान जिनसंधसुरि सदा जस लहइ उवझाय कहइ समयसुंदर कीयठ आग्रह नेतसी, चोपइ नलद्वंद्वती केरी चतुर माणस चित्त वसी संवत् १७९७ वर्षे कार्तिक शुक्ल १० रविवसरे सयणाग्रामे” ।

२ सुनीजीभाण्डागारसत्कविचारशतकप्रतिमान्ते प्रशस्तिरेवम्—

“स्वच्छे ‘खरतर’गच्छे विजयिनि जिनसिंहसुरिगुरराजे ।

पेदसुनिदर्शनेन्दु (१६७४)प्रमितेऽन्दे ‘मेढता’नगरे ॥ १ ॥

श्रीजिनचन्द्रमुनीन्द्रासच्छिष्यः सकलचन्द्रगणिरासीत् । तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवराः ॥ २ ॥

श्रीधर्म स्मृतिरुक्ते स्वस्य, विचारशतकं व्यधुः । पृथक् स्थितविचाराणां-सेवमेकत्र मीलनात् ॥ ३ ॥”

३ “संवत सोलसह व्यासीयइ (१६८२) ए आषाढ वदि सुखकार से०

रास भणयठ ‘सेत्रुंज’ तणठ ए नगर ‘नागोर’ मझार से० १९

गिरहयठ गच्छ ‘खरतर’ तणठ ए श्रीजिनचंदसुरीस से०,

प्रथम शिष्य श्रीपूजना ए सकलचंद सुसीस से० २०

तासु सीस जगि परगंडा ए समयसुंदर उवझाय से०,

ए रास रवयठ तिण रवयठ ए सुणतां आणंद थाय से० २१”

ग्रन्थनाम	ग्रन्थमानम्	रचनासंवत्
विशेषसङ्ग्रहः		१६८५
विसंवादशतकम्		"
गौतमपृच्छारास (गू.)		१६८६
गाथासहस्री (प्रा.)		"
ज्योतिषगणवृत्तिः		१६८७
नवतत्त्ववृत्तिः		१६८८
सृगावतीचोपाह (गू.)		"
दशमकालिकवृत्तिः	३३५०	१६९१
धावधाचोपाह (गू.)		"
व्यवहारशुद्धिचोपाह (गू.)		१६९३

१ "स्वरुहे 'वरतर'गण्डे 'वाग्म'कृते 'वज्र'नामशास्त्रायाह ।

महारकजिनचम्पू युगप्रधानावयवविरचिताः ॥ १ ॥

तैसां सिध्दा 'विहङ्ग'गोप्नीयाः सुकलचम्पूगणितनयः । तच्छिष्यसमयसुन्दरनामानः पाठकप्रवराः ॥ २ ॥

तैः सिध्दादिदिवायं ग्रन्थोऽयं प्रसिद्धा प्रयत्नेन । बाबा विशेपसङ्ग्रह इत्युक्तप्रकार (१६८५) मितवर्षे ॥ ३ ॥

राग्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्द्वया मितवर्गुरो-राचार्ये जिनसागरे सुप्रकरे सीमाव्यसागयाधिके ।

महं(३) श्रीमति 'कर्मकणसरति' श्रीसङ्गीतोदये, ग्रन्थोऽयं परिपूर्णतमकमत श्रीकल्याणे मासि च ॥ ४ ॥

२ "श्रीमत् 'वरतर'गण्डे जिनसागरसूरिराजभाषाग्ये ।

'अक्षरिपञ्चन'नगरे संवति सुम्भङ्गप्रकारे (१६८०) : ॥ १ ॥

श्रीसमयसुन्दराख्याः पाठकविदुरा हमां व्यङ्ग्युचिम् ।

मुनिसङ्ग्रहविमलपण्डितमेघविजयसिन्धुपदपार्यम् ॥ २ ॥

३ श्रीमित्रवधर्मकृष्णभाषाभाषाभाषासत्कार्या प्रकाशुठेक पुनश्च—

"श्री 'वरतर'गण्डकर्मकृतिर्गिह युगप्रधान जिनचैत्रा ये । सु०

श्रीजिनसिध्दसूरि सोमागी पुन्य दिता जगु आगी ये । सु० २३

प्रथम सिध्द श्रीपुन्य केरा सुकलचद् शुभ मेरा ये सु०

तनु प्रसादि भवा मय पूर(ण) प्रगल्भा सुमत्त पदुरा ये सु० २४

सोकसह अदसडवा (१६८८) वरये हुई चरपई यणो हरये ये २५

मुगायतीचरित्र कथा किहु खडे पणे आर्णव धर्मदे येने ॥ २६ ॥

समयसुन्दर चह संप आसीसी रिदि बुद्धि सुजगीता ये २७ सु०

संवत् १९९० वर्षे अक्कि शुद्धि ३ दिने बुद्धस्यति कार ॥ श्री 'वरतर'गण्डे ॥ श्रीपुन्य श्री ५ जिनसिध्दसूरि ॥
० श्रीलक्ष्मियर्थनमुनि । तत् सिध्दपण्ड (?) । बा० श्रीचोवारीणि उपाध्याय श्री ५ शिष्यचन्द्र तदसिद्ध (?)
मानकीर्तिशिक्षित ।"

४ सुम्भपञ्चनस्वभाष्यविद्यासंस्तोत्रमभिरसत्कथायथाखोपहमतिमान्ते—

"संघद् सोक पुकारुं वरये काटी बहि श्रीज हरये ये

श्री 'रंभाह' चारवा बाडई श्रीमन्नि रत्ना मुदिहते ये से० २०

'वरतर' गण्ड जिणचर्यवृत्तीया सुकलचद् तनु सीता ये

समयसुन्दर तनु सीये अधिकार सिध्द अधिकिय समुदा ये ॥ २१ ॥"

ग्रन्थनाम	रचनासंवत्
वृत्तरत्नाकरवृत्तिः	१६९४
चंपकचोपाह (गू.)	१६९५
अर्थलापनिका (रघुवंशटीका)	"
कल्याणमन्दिरस्तोत्रटीका	"
पुंजराजऋषिरास	१६९८
आलोयणाच्छत्रीसी	"
द्रौपदीसतीसम्बन्ध (गू.)	१७००
कल्पलता (कल्पसूत्रटीका)	

१ वाराणसीनयाघाटस्थ बुनीजीभाण्डागारसत्त्ववृत्तरत्नाकरटीकाप्रतिप्रान्ते प्रदर्शितरियम्—

वृत्तरत्नाकरे वृत्तिः, गणि(णिः) समयसुन्दरः । पद्याध्यायस्य सम्प्रन्वां(न्वं), पूर्णाचक्रे प्रयत्नतः ॥ १ ॥

संवत्ति विधिसुख-निधि-रस-नाशि(१६९४)सङ्ख्ये द(दी)पपर्वदिवसे च ।

‘जालोर’नामनगरे लण्णयाफसलार्पितस्थाने ॥ २ ॥

श्रीमद्‘खरतर’गच्छे श्रीजिनचन्द्रसूरयः । तेषां सकलचन्द्राण्यौ(एयो) विनयेः प्रथमोऽभवे(व)त् ॥ ३ ॥

तत्ति(च्छि)प्यसमयसुन्दर एतां वृत्तिं चकार सुगमतराम् । श्रीजिनसागरसूरिं(रि)प्रवरे गच्छाधिराजेति ४

यः कोऽपि मत्सरी मूढः प्रदास्ति न लिखिष्यति । स लोके लप्स्यते निन्दां, कुणिभाषी परत्र च ॥ ५ ॥”

मुनिवर्धश्रीहंसविजयसत्कप्रत्यां पञ्चमं पद्यं न वर्तते ।

२ “संवत् सोल पंचाण्यह मह ‘जालोर’माहे जोही रे

चंपकशेठनी चउपहई अंगि भालस नह उंच छोही रे १५ के०

श्री‘खरतर’गच्छ राजीयो श्रीयुगप्रधान जिनचंदो रे प्रथम शिष्य श्रीपूज्यना श्रीसकलचंद्र मुणिदोरे १६ के०
समयसुंदर शिष्य तेहना तिण चउपहई कीधी प्हो रे शिष्य तणह आग्रह करी जे उपरि अधिक सनेहो रे १७ के०
लिखिता चैयं पंडितचारित्रविजय०”

३ “रघुवंशे महाकाव्ये, कृता समयसुन्दरैः । ‘अर्थलापनिका’ वृत्तिः, पूर्णा सर्गं दशम्यके ॥”

४ एतत्प्रशस्त्यादिदिदृक्षुभिः प्रेक्षयतां भक्तामर-कल्याणमन्दिर-नमिरुणस्तोत्रस्य मदीया भूमिका (पृ. ३५) ।

५ “व्याख्यानं कल्पसूत्रस्य, नवमं सुन्दरं स्फुटम् । शिष्याय पाठकाश्चक्रुः समयादिमसुन्दराः ॥ १ ॥

श्रीशासनाधीश्वरवर्धमानो गुणरनन्तरतिवर्धमानः ।

यदीयतीर्थं खलखाब्जनेत्र (२१०००)—वर्षाणि यावद् विजयि प्रसिद्धम् ॥ १ ॥

सदीयशिष्यो गणभृच्च पञ्चमः, सुधर्मनामाऽस्य परम्परायाम् ।

यभूव शाखा किल ‘वज्र’नाम्नी, चान्द्रं कुलं चन्द्रकलेव निर्मलम् ॥ २ ॥

तद्गच्छे त्वभिधानतः ‘खरतरे’ यैः ‘सम्भना’धीश्वरो

मूमध्यात् प्रकटीकृतः पुनरपि ज्ञानोदकादुद्भूता ।

स्थानाद्वादिनघाङ्गसूत्रविश्रुतिर्नव्याऽतिभग्या कृता

श्रीमन्तोऽभयदेवसूरिगुरवो जाता जगद्विश्रुताः ॥ ३ ॥

यो योगिनीभ्यो जगृहे वदौ च, वरान् वरान् जाग्रदनेकविधः ।

पञ्चापि वीरान् स्वर्षीचकार, युगप्रधानो जिनदत्तसूरिः ॥ ४ ॥

तत्पश्चात्तुक्रमतः श्रीमज्जिनचन्द्रसूरिनामानः । जाता युगप्रधाना ‘दिङ्गी’पतिपातिसाहिकृताः ॥ ६ ॥

अकचररञ्जनपूर्वं द्वादशसूत्रेषु सर्वदेशेषु । स्फुटतरममारिपटहः प्रवादितो यैश्च सूरिवरैः ॥ ७ ॥

ग्रन्थनाम

ऋषभममकामरम्

दुरियरयसमीरवृषिः

जीवविचार-नवतत्त्व-दण्डकटीका

तेषां श्रीजिनचन्द्राणां, शिखाः प्रथमतोऽभवत् ।
गमिः सकलचन्द्राण्यो, 'रीहवा'म्बयभूषणः ॥ १० ॥
तच्छिष्यसमयसुन्दरसुपाध्यायैर्विनिर्मिताध्यायैः ।
कल्पलतानामाश्रये ग्रन्थबद्धे प्रथमेन ॥ ११ ॥
प्रक्रियाहेमनाध्यायै, पादकेन विधोषिता ।
हृष्यनन्दनवादीश्वरैः, चिन्तामणिविचारैः ॥ १२ ॥

राम्ये श्रीजिनराजसूरिसुगुरोर्द्वय्या मित्रसगुरोः ।

रामन्ये जिनराजसूरिगुरवौ साम्प्रतं भूतौ ॥ १३ ॥

मुखाये जिनसागरसूरिपरे विजयिनि महसिचौम्ये ॥ १० ॥

इति श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायविरचिता कल्पलतानाम्नी कल्पसूत्रदीका समाप्ता ।"

१ अस्माद्यान्तिने पद्ये वया—

"यन्नेन्द्रबन्धः । कृतमद् । जिनेन्द्रबन्धः-ज्ञानात्मदर्शपरिच्छेदविशिष्टविद्यः ।
त्वम्सूरिचरितरचौ तरणौ मनोहे-बाळम्बन भवबद्धे एतौ ज्ञानाम् ॥ १ ॥"
"श्रीमन्मृगीन्द्रजिनचन्द्रपदीन्द्रधिप्य-एलैन्धुषिष्यसमयादिमसुन्दरेण ।
मकामरयवगुणधर्पं समला-काभ्यैः स्तुतः प्रथमदीयेपतिर्गुहीत्वा ॥ २ ॥"

२ श्रीजिनयत्नमनुदीर्घा ज्ञानाचन्द्रस्तु ३७७पातमकल प्रथितक वीरवरीतलवक भारतिमकपदानीमानि,
सम्पूर्णं पद्यं तु वया—

"दुरियरयसमीरं मोहपंकोहनीरं, पञ्चमव जिणवीरं निजिबानंतवीरं ।
अयमवपतिर्दृष्टं तस्य मुखाणुद्वयं, वरियमिह समूलं किंवि किमेति पूर्णं ॥ १ ॥"

कृत्वादी अयमुत्तेका—

"बाबा वीरजिनेन्द्र दुरियरयसमीरका च वृषिमहत् ।
अतिमुग्धमामिह बहये वीरं तस्माप्येवोपापेभ्यः ॥ १ ॥
श्रीजिनचन्द्रगणाधिपधिष्णादिमसकलचन्द्रगतिशिष्याः ।
महद्विधं समयसुन्दरनामानः पादकाः प्रकृतम् ॥ २ ॥"

३ भावबगन्धश्रीजानामान्द्वयसमाश्रितगतमुनिराजश्रीमक्तिविश्रयभाषागारसत्त्वजीवविचार-नवतत्त्व-दण्डक-
सटीकप्रणिमान्तेऽयमुत्तेका—

"संबन्धि रत्न(रि)निधिगुहमुपसोम(१९९९ ई)मिते वमसि कृष्णपक्षे च ।
'अमरावादे' 'हाजापदेक'पोलीरुणाकायाम् ॥ ३ ॥
धीमद'तरतर'यच्छापीवरजिनचन्द्रसूरिधिष्योऽमूर्त् ।
यमिसकलचन्द्रनामा 'रीहवा'गोत्री च पुण्यत्मा ॥ ४ ॥
तच्छिष्यसमयसुन्दर एतां वृषिं चकार आरुपया ।
अतिमुग्धमा च मुबोवां वदन्तु भो पादपद्म दाह ॥ ५ ॥"

तेषां शिष्या मुख्या वचनकलाकविकलासु निष्णाताः ।

तर्कव्याकृतिसाहित्यज्योतिःसमयतत्त्वविदः ॥ १२ ॥

ग्रन्थाप्रकर्षः 'प्राग्वाटे' इति सत्यं व्यधायि यः ।

येषां हस्तात् सिद्धिः सन्ताने शिष्यशिष्यादौ ॥ १३ ॥

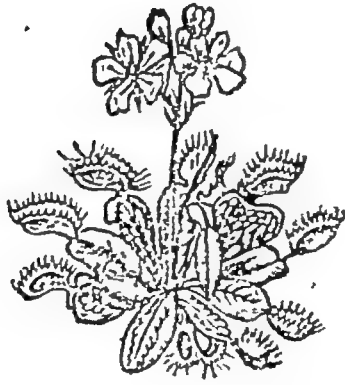
५

अष्टलक्षानर्थानेकपदे ग्राप्य ये तु निर्ग्रन्थाः ।

संसारसकलसुभगा विशेषतः सर्वराजानाम् ॥ १४ ॥

तेषां शिष्यो मुख्यो वादी इह हर्षनन्दनो नाम्ना ।"

एवं विविधहस्तलिखितग्रन्थाधारेण यथामति सम्पादितेऽसिन् मनोमोहके ग्रन्थे मम प्रया-
सस्य साफल्यमापादयितुं प्रयतन्तां प्रेक्षावन्तो मलं निर्दिशन्तु निरीक्षकाः सहृदयाश्च छत्रस्य-
१० सुलभाः स्खलना इति निवेदयति २४५७तमे 'वीर'संवत्सरे आपाठकृष्णकादव्यां मोहमयीनगर्या
भूलेश्वरवीथ्या विदुषां वशंवदो हीरालालः श्रीयुतरसिकदासनन्दनः ।

श्रीसमयसुन्दरगणिकृता

॥ अर्थरत्नावली ॥

(अष्टलक्षार्थीत्यपरनाम्नी)

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

श्रीसूर्यः श्रेयसे भूयाद्, भक्तिवत्परभूस्पृशाम् ।

यस्य नामसहस्रस्य, जापः पापहरो भवेत् ॥ १ ॥—अनुष्टुप्

सामिधं कुरुताद् घ्राणी-देवता घरदायिनी ।

सेवका यत्प्रसादेन, साधयन्तीप्सित फलम् ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

“राजानो ददते सौख्यं” इति श्लोककपादस्य मया निजयुद्धिद्विनिमित्तम् अर्थाः १-

क्रियन्ते । तत्र प्रथमं श्रीसूर्यदेववर्णनमाह—

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १ ॥

“सावित्रीभाषिता राजा, पिसृजो विघृणो विराट् ।

सप्तर्षिः सप्ततुरगः, सप्तलोकनमस्कृतः ॥ १ ॥”—अनुष्टुप्

इति श्रीस्कन्दपुराणे श्रीसूर्यसहस्रनामान्तर्भणितस्याद् राजा-श्रीसूर्यः न-अ-१५
स्नात सौख्यं-सुर-ददते-ददाति । इदं श्रीसूर्यदेवताभक्तजनानां वचनम् ॥ १ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण श्रीसूर्यदेवस्यैव वर्णनमाह—

राजा आ नो ददते असौख्यम् ॥ २ ॥

“अशब्दः पापके सूर्ये, धर्मे दाने धने पुमान् ।

मा अरो अर पतानि, अर चारो ऋषिः ॥ १ ॥”—अनुष्टुप्

इति श्रीपिश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् आ-सूर्यः-धीजादित्यदेवः, “अमानोनाः
प्रतिपेधे” इति (एकाक्षरी) वचनात् नो-न असौख्यं न सौख्यं असौख्यं, दुःखमित्यर्थः, सत्

ददते, प्राणिनामिति शेषः, सर्वदैव सर्वेषां सौख्यदानात् । किंविशिष्ट आ ? 'राजा' राजते-दीप्यते विश्वव्यापिप्रभाभिरिति राजा । इदमपि श्रीसूर्यसेवकानामेव वचनम् ॥२॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण श्रीब्रह्मविष्णुशिवादेवानाश्रित्यार्थमाह—

रा-अज-अ-अ नः अददत ईसौख्यम् ॥ ३ ॥

५ “रा रमा रमणी वाला” इति विश्वशम्भुवचनात् रा तत्पर्यायत्वात् श्रीः । तथा अजः-ब्रह्मा । “अः कृष्ण” इति श्रीअमरवचनात् अः-श्रीकृष्णः । तथा “अः शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मचन्द्राग्निभानुषु” इति विश्वशम्भुवचनप्रामाण्यात् अः-शिवः । ततः अजश्च अश्च अश्च अजाः । (रया-) श्रिया उपलक्षिता अजाः (राजाः-) श्रीअजाः-श्रीब्रह्मविष्णुशिवाख्यास्त्रयोऽपि देवाः नः-अस्माकं, “ईः श्रीः” इति श्रीअमरकविव-
१० चनप्रामाण्यात् ईः-श्रीः तस्याः तत्सम्बन्धि वा सौख्यं-सुखं ईसौख्यं ऋद्धिसौख्यमिति यावत् अददत-अदुरित्यर्थः । इदं तत्तत्सेवकानां वचनम् ।

अत्र राशब्दो व्यवधानेन श्रीप्रतीतिकृदपि श्लेषचित्रादित्वात् न दोषभाक् । यथा—

“येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतो

यश्चोद्धृतभुजङ्गहारवलयो गङ्गां च योऽधारयत् ।

१५ यस्याहुः शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्यं च नामामराः

पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वां सर्वदोमाधवः॥१॥”^३-शार्दूलविक्रीडितम् इत्यादि । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३ ॥

१ ‘यो गङ्गां च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपन्नप्रियः’ इति पाठः सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

२ ‘सोऽव्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वां सर्वदोमाधवः’ इत्यपि पाठः सुभाषितरत्नभाण्डागारे ।

३ इदं कूटकाव्यं तस्मादस्य टिप्पणकं दीयते, हरपक्षे यथा-स उमाधवः-पार्यतीपतिः त्वां सर्वदा-सदा पायात्-रक्षतु । स किंभूतः ? यो गङ्गामधारयत् येन बलिं जितवानिति बलिजित्-विष्णुः तस्य कायः-शरीरं पुरा-त्रिपुरवध-काले अस्त्रीकृतः-अस्त्रत्वेन सम्पादितः । किंभूतेन येन ? ‘ध्वस्तमनोभवेन’ ध्वस्तः-क्षपितः मनोभवः-रतिपतियेन स तेन । पुनः किंभूतः स ? ‘यश्चोद्धृत०’ हाराश्च बलयाति च हारवलयम्, उद्धृताश्च ते भुजङ्गाश्च उद्धृतभुजङ्गाः, ते हारवलयं यस्य सः, उद्धृतभुजङ्गाः-सर्पाः हारः-कण्ठाभरणं वलयं-कटकं भुजभूषणमित्यर्थः । पुनः स किंभूतः ? यस्य क्षिरः-मस्तकं ‘शशिमत्’ शशी-चन्द्रोऽस्ति यस्मिन् तत् शशिमत् । पुनः स किंभूतः ? यस्य स्तुत्यं-प्रशंसनीयं नाम-अभिधानं अमरा-देवा इति आहुः-अकथयन् । इतीति किम् ? हर इति-महादेव इति । पुनः स किंभूतः ? त्वयं-आत्मना अन्धकनामा दैत्यः तस्य क्षयकरः-अन्तकृत् ।

हरिपक्षे यथा—

येन ध्वस्तमनो भवेन बलिजित्कायः पुरा स्त्रीकृतो

यश्चोद्धृतभुजङ्गहा रवलयोऽगं गां च योऽधारयत् ।

यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्यं च नामामराः

पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वां सर्वदो माधवः ॥ १ ॥

सर्व-समस्तं ददाति-यच्छतीति सर्वदः स माधवः-लक्ष्मीपतिः मा-लक्ष्मीः तस्या धवः-पतिः माधवः त्वां पायात्-अवतु । स कः ? येन भवेनेत्युत्पन्नमात्रेण घृतदेहेनेत्यर्थः, अन-शकटाकृतिर्दानवः ध्वस्त-अघानि, अथवा अकारप्रक्षेपं कृत्वा अभवेनेति घोरसंसारसमुद्रे पूर्वकर्मानुसारेण न विद्यते भवो-जन्म यस्य स तेन कृष्णलीलामृत-

रा अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ४-८ ॥

“रा रमा रमणी वाळा” इति (विश्वशम्भु) वचनाद् रा-रमणी ना-अस्मभ्यं सौख्यं ददते । किंविशिष्टा रा ? ‘अजा’ । “अजश्छागे हरे विष्णौ, रघुजे वेधसि स्मरे” इति हेमानेकार्प (श्लो० ८०) वचनात् अज-हर १ विष्णुं २ रघुज ३ ब्रह्माणं ४ स्मर ५ वा । अदति अतति-गच्छतीति अजा-पार्वती १ लक्ष्मीः २ इन्दुमती ३ सावित्री ४ रतिश्च ५ । इदं सत्तमकाना वचनम् । अर्थाः ५ सर्वे ॥ ४-८ ॥

राज ! आ नो दद ! ते सौख्यम् ॥ ९ ॥

“रा रमा रमणी वाळा” इति (विश्व०) वचनाद् रा-लक्ष्मीः । ततः “अस्य खेतवि जनने विगते” इति सुधाकलश (श्लो० १८) वचनात् अ-जननं यस्य स राज्ञः कन्दर्पः लक्ष्मीनाममातृजातत्वात् । तत्सम्बोधनं हे राज !-हे कन्दर्प ! । “आ सन्तापको १० पयोः” इति तिलकानेकार्पवचनात् आ इति कोपे । ते-तुभ्यं सौख्यं-सुखं नो-न, अस्तु इति शेषः । तव सुख मास्तु इत्यर्थः । यत् हे दद ! “द कलत्रम्” इति सुधाकलश (श्लो० २५) वचनात् द-कलत्रं द्यति-खण्डयति-पीडयतीति दद !, अथलासन्तापकारक इत्यर्थः । तत्सम्बोधनं हे दद ! । इदं कान्तविरहे कामपीडितायाः कामिन्या कामं प्रति आक्रोशदानवचनम् ॥ ९ ॥

१५

रा आज्ञा नः अददत ईसौख्यम् ॥ १० ॥

“आ स्वयम्भूः” इति श्रीअमरकविषयवचनात् आ-ब्रह्मा ततो आ-जाता आज्ञा-श्रीसरस्वती दीप्तिवर्त्यः । नः-अस्माकं अस्मभ्यं वा ईसौख्यं-लक्ष्मीसौख्यं अददत-अद-क्षेत्यर्थः । किंविशिष्टा आज्ञा ? ‘रा’ राजते-दीप्यते-शोभते । ‘कचिद्बुः’ (सिद्धहेमे अ० ५, पा० १, सू० १७१) इति ङप्रत्यये अपि च रा ॥ १० ॥

१०

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ११ ॥

“र जले रङ्गवेगयोः” इति विश्वशम्भुवचनात् रेण-रङ्गेण अक्षेण-छागेन वाहन-रूपेण अजति-गच्छतीति राजा-अग्निः, छागपाहनत्वात् नो-न सौख्यं ददते-ददाति, दाहकत्वात् । अथवा नः-अस्माकं सौख्यं-सुखं ददते, रन्धनशीताद्यपहारकत्वेन परमोप-कारकत्वात् ॥ ११ ॥

१५

विग्रह इति । पुनः स कीदृशः ? यत्र सुधाविभागार्थं शिवमोक्षार्थं वा वसिष्ठिवासी कायकेन पुरा प्रीकृतः-प्रीमाद्य प्रापितः । पुनः कीदृशः ? यः अग-सोवर्धननामगिरिं या-पृष्ठीं च अघारपद्-रूपे । पुनः कीदृशः ? यः अग्ने-अगाधे के-जले क्षप-पुद्गं करोतीति, विष्णुजलशायिनि प्रसिद्धिः । पुनः कीदृशः ? अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम अङ्कः । इतीति द्विम् । वसिष्ठिप्रियोदर इति, वसिष्ठ-वज्रं मज्जतीति वसिष्ठम्-राजः तस्य प्रियो हरतीति सः । पुनः कीदृशः ? उद्धृष्टो मुञ्चद्वा-गदको यस्य सः, तथा रक्षे-परमद्वयि लक्ष-पुष्पावता यत्र सः अथवा अक्षरं मलेष्टं हृत्वा वर-सुवर्धननामचर्कं बध्नय यस्य सः ।

१ अयमश्लेषः । श्रीसुधाकलशमुनीराजैकाक्षरीनाममात्मिकाया आधारेण सूचितः । २ अत्र द्वौ अर्थौ उपपद्ये वैरी न वेति मयः ।

रा अजा नो ददते सौख्यम् ॥ १२ ॥

रा-लक्ष्मीः नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० रा ? 'अजा' न जायते इत्यजा, शाश्वतीत्यर्थः । अर्थयोजना स्वयं कार्या सुधीभिः ॥ १२ ॥

राजा ना उ ददते असौ खी अम् ॥ १३ ॥

५ “एते चतुर्दशापि स्वराः सम्बोधन-पादपूरण-भर्त्सना-मन्त्रण-निषेधेषु” इति श्रीवृह-
ह्यासवचनप्रामाण्यात् ‘उ’ इति सम्बोधने । असौ-प्रत्यक्षो ना-पुमान् अं-परब्रह्म ददते-
ददाति । किं० ना ? ‘राजा’ राजभिः-नृपैः आ-शोभा यस्य स राजा, राजभिः सेव्य-
त्वात् । पुनः किं० ना ? ‘खी’ । “खमिन्द्रिये स्वर्गे व्योम्नि नृपे शून्ये सुखे संविदि” इति
श्रीअमरकविवचनप्रामाण्यात् खं-सुखं ज्ञानं वा तद् अस्यास्तीति खी, सुखवान् ज्ञानवान्
१० वा इत्यर्थः ॥ १३ ॥

राजाव नो ददते सौख्यम् ॥ १४ ॥

रेण-रङ्गेण अजां-गलस्तर्नी वृश्चति-छेदयतीति राजावृट् तं राजावृश्चं आचष्टे-स्तौ-
तीति ‘णिज्ज्वहुलं नाम्नः कृगादिषु’ (सिद्ध० अ० ३, पा० ४, सू० ४२) इति णिजि, ‘णेर-
निटि’ (सिद्ध० अ० ४, पा० ३, सू० ८३) इति णिज्जुकि किपि तल्लुकि च राजाव-अजा-
१५ हन्तृस्त्वुत् कोऽपि पापिष्ठमतिः नो-न सौख्यं ददते, हिंसाकारकनरस्तोतृत्वात् । अत्र
‘व्योः’ (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपे राजानो ददते सौख्य-
मिति रूपसिद्धिः । यदाहुः श्रीहेमसूरिपादाः-व्योः अवर्णात् परयोः पदान्तस्थयोर्वययो-
र्घोषवति परे लुक् स्यात् स च असन्धिः । वृक्षवृश्चं अव्ययं च आचक्षाणो वृक्षव्
अव्यय् वृक्षयाति अव्ययाति । एवमेतत्सूत्रेण अग्रेऽपि सति प्रयोजने वययोर्लोपः
२० कर्तव्यः ॥ १४ ॥

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ १५ ॥

रा-रमा-लक्ष्मीः जाया-भार्या यस्य स राजायः श्रीकृष्णः, लक्ष्मीभार्यत्वात्, तं
राजायं-कृष्णं आचष्टे-सेवकत्वात् स्तौतीति णिजि तल्लुकि किपि तल्लुकि च राजाय-कृष्ण-
स्तोता । नः-अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं वैष्णववचनम् । अत्रापि ‘व्योः’ (सिद्ध०
३५ अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपे कृते राजा नो ददते सौख्यमिति रूप-
सिद्धिः । एवमग्रेऽपि । शेषं पूर्ववत् ॥ १५ ॥

र ! अजाय नो ददते सौख्यम् ॥ १६ ॥

“रः स्मरे तीक्ष्णे विश्वानरे शब्दे रामे वज्रे नरे” इति सुधाकलशवचनात् हे
र !-हे नर ! । न विद्यते जाया-स्त्री यस्य सः अजायः-स्त्रीरहितः । उपलक्षणत्वात् ख्यादि-

१ “रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥ ३६ ॥ रामे वज्रे च शब्दे स्यात्” इति सुधाकलशैकाक्षरनाममा-
लिकायाम् ।

धर्मरामहरहितः, यतिरित्यर्थः । तमाचष्टे-स्वीतीति अजाय । न-अस्माकं सौख्य ददते ।
 ब्रह्मपादिः पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १६ ॥

ऋ-आजा नो ददते असौख्यम् ॥ १७ ॥

“ऋदेवमातरि” इति (श्रीसुधाकलशमुनीशकृताया एकाक्षरनाममालिकायाः
 श्लो० ६) यचनात् ऋ-देवमातर आ-सामस्त्येन अजन्ति-सुरारित्वेन क्षिपन्तीति राजा-
 र्दत्ता । न-अस्माकं असौख्य ददते । इदं सुराणां यचनम् । अत्र ‘इवर्णादेरस्ये स्यरे
 परलम्’ (सिद्ध० अ० १, पा० २, सू० २१) इति सूत्रेण रत्वे सन्धौ च कृते राजा
 नो ददते असौख्यमिति रूपसिद्धिः ॥ १७ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १८ ॥

“ऋस्त्येन दानयाच्छायाम्” इति (सुधा० श्लो० ७) यचनात् ऋ-अजो-
 नैः तेन दाहन्भूतेन अजन्ति-गच्छतीति राजः-अग्निदेवता तस्य इमे राजाः-अग्निहोत्रीया
 ब्राह्मणाः न-अस्माकं सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १८ ॥

ऋ-आजा नो ददते असौख्यम् ॥ १९ ॥

ऋ-दानयाच्छा तस्या आज्ञा-क्षेपो येभ्यः येषां वा ते रत्वे कृते राजाः-कृपणाः
 न-अस्माकं असौख्य ददते-प्रयच्छन्ति, वितरणाभावात् । इदं याचकानां यचनम् ॥ १९ ॥ १५

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ २०-२१ ॥

“ऋशब्दः पायके सूर्ये धर्मे दाने धने पुमान्” इत्यादि (विश्व०) यचनात् अर-
 पायकं-अग्निदेय आ-सामस्त्येन अजन्ति-देवत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते राजाः-अग्निदेय-
 संवद्धाः नो-न असौख्य ददते । इदं अग्निहोत्रीयब्राह्मणयचनम् ॥ २० ॥

एष अर-सूर्य-आदित्यदेय आ-सामस्त्येन अजन्ति-देवत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते
 राजा-श्रीसूर्यदेवोपासकाः नो-न असौख्य ददते । इदमपि तद्विधानामेव यचनम् ॥ २१ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते सौख्यम् ॥ २२-२४ ॥

अर-धर्म दान धनं वा आ-सामस्त्येन अजन्ति-गच्छन्ति प्राप्नुयन्तीति रत्वे कृते
 राजाः-धर्मिष्ठा गुणिनः गुणाद्याश्च पुरुषा न-अस्माकं सौख्य-सुखं ददते ॥ २२ ॥ इदं
 अधमजनयचनम् ॥ २४ ॥

ऋ-आजा नो ददते सौख्यम् ॥ २५-२७ ॥

अगन्तव्य प्रथमकयचने आ इति रूपम् । ततः आ इति धर्मो दानं धनं च तस्य
 मात्र-क्षेपो येभ्यो येषां ते । रत्वे कृते राजाः नालिकाः दानक्षेपकाः विरपाश्च पुरुषाः
 नो-न सौख्य ददते । इदं आम्निकानां दातॄणां संसाररक्षानां च यचनम् ॥ २५ ॥ २७ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम् ॥ २८ ॥

आ-अग्निः नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० आ ? 'राजा' राजते-दीप्यते भूतले इति राजा ॥ २८ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम् ॥ २९-३१ ॥

५ आ-धर्मो नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० आ ? 'राजा' रञ्जयति चतुरनरचेतां-सीति राजा । इदं धर्मिष्ठजनवचनम् ॥ २९ ॥

एवं आ-दानं धनं च नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० आ ? 'राजा' । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् अर्थद्वयम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ३१ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३२ ॥

१० ऋ-देवमाता तां आ-सामस्त्येन अजन्ति-मातृत्वेन गच्छन्तीति रत्वे कृते सन्धौ च सति राजा-देवाः नः-अस्माकं असौख्यं ददते । इदं दैत्यानां वचनम् ॥ ३२ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३३ ॥

“ऋर्दितौ स्यादजे” इति तिलकानेकार्थवचनात् ऋ-दितिस्तां आ-सामस्त्येन अजन्ति-मातृत्वेन गच्छन्तीति राजाः-दैत्याः नः-अस्माकं असौख्यं ददते । इदं सुराणां वचनम् ॥ ३३ ॥

ऋ-आ-अजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३४ ॥

ऋ-मेपस्तं आ-सामस्त्येन अजन्ति-क्षिपन्तीति रत्वे कृते राजाः-सिंहादयः नः-अस्माकं असौख्यं ददते । इदं मृगाणां वचनम् ॥ ३४ ॥

लृ-आ-अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ३५ ॥

२० “ऋं(लृ ?) वाराह्याम्” इति तिलकानेकार्थवचनात् ऋः (लृः ?) -वाराहीदेवता तां आ-सामस्त्येन अजन्ति-देवत्वेन गच्छन्तीति राजाः-वाराहीभक्ताः पुरुषाः नः-अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं तद्विधानामेव वचनम् । अत्र ‘इवर्णादेरस्वे स्वरे यवरलम्’ (सिद्ध० अ० १, पा० २, सू० २१) इति सूत्रेण लृत्वं विधेयम् । अत्र चित्रादित्वाद् रलयोरैक्यं न दोषाय । यदाह—

२५ “अहमपि परेऽपि कवय-स्तथापि महदन्तरं परं ज्ञेयम् ।
ऐक्यं रलयोरिति यदि, तत् किं कैलभायते करभः ? ॥ १ ॥”
एवमग्रेऽपि सति प्रयोजनेऽनुसर्तव्यम् ॥ ३५ ॥

लाजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ३६ ॥

लाजेभ्यः-तन्बुलेभ्य आय-लाम आचष्टे इति लाजाय एवविधः कोऽपि जनः न-
अस्माकं सौख्यं ददते । निजादिविधः पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ३६ ॥

लाव् जा । नो ददते असौख्यम् ॥ ३७ ॥

“ला च लक्ष्मीर्लमभ्यरे” इति विश्वशम्भुवचनात् ला-लक्ष्मी अवति-स्वामी-
भवतीति लावो-लक्ष्मीयान् । तमाचष्टे-स्वीतीति निजि लावयतीति निजलुकि किपि
तलुकि च लाव् । “अस्तु जेवरि” इति (विश्वशम्भु) वचनात् हे जाः!-जेतु-
जनाः! लाव्-लक्ष्मीस्वामिस्तावक नो-न असौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ।
अत्र ‘अयं रक्षणगतिफान्तिमीतितृप्त्यवगम[न]प्रवेष्टावयणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवा-
ह्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु’ इति (पाणिनीयघातुपाठे ६००) उक्तत्वात् अव-
धातुः स्वाम्यर्थो ब्राह्म । एवमेव दातार्यभिर्जयसुन्दरसूरभिरपि उक्तम् । तथाहि-
ज-जन्म यान्ति-प्राप्तवन्तीति जया-जन्मिनस्तेषु ये धृपमा-श्रेष्ठाः भव्यत्वात् तेषां
अवति-स्वामीभवतीति जयवृपमावः इत्यादि ॥ ३७ ॥

राजा नो ददते असौख्यम् ॥ ३८ ॥

“क तु कुत्सायाम्” इति सुधाकलदा (श्लो० ६) वचनात् ऋ इति कुत्सा तां १५
अजन्ति-गच्छन्तीति रत्ये कृते रजा-कुत्सागामिनः पुरुषाः तेषामिमे राजाः । एवविधाः
फेचन पुरुषाः न-अस्माकं असौख्यं ददते । इदं प्रतिष्ठितजनवचनम् ॥ ३८ ॥

लाजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ३९ ॥

लाजानां-तन्बुलाना अव अवन-रक्षणं करोतीति लाजाव्-तन्दुलरक्षकः । अत्र
करोत्यर्थे निज् ज्ञेयः । न-अस्माकं सौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ३९ ॥ १०

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ४० ॥

रा-रमा-लक्ष्मीस्तस्या जो-जातः राज-कामस्त अयति-गच्छतीति राजायः-
कामिजनः तमाचष्टे-स्वीतीति निजादिविधौ राजाय्-कामिजनस्तावकः । नो-न सौख्यं
ददते । इदं विरागिणो वचनम् ॥ ४० ॥

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ४१ ॥

राजान-नृपं चन्द्र या अयति-गच्छतीति राजायः तमाचष्टे इति राजाय् ।
एवविधः कोऽपि जनो ना-अस्माकं सौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या । यलोपः
पूर्ववत् ॥ ४१ ॥

राजाय् नो ददते सौख्यम् ॥ ४२ ॥

राजवत्-नृपवत् आयो-भाग्यं यस्य स राजायः एवंविधः कोऽपि जनः तमाचष्टे-
स्तौतीति राजाय् । नः-अस्माकं सौख्यं ददते । अर्थयोजना तु (यत्र) कृता न भवति तत्र
स्वयं कार्या । मया तु ग्रन्थगौरवभयान्न लिख्यते ॥ ४२ ॥

रा जाय् ! नो ददते असौख्यम् ॥ ४३-४४ ॥

जयानां समाहारो जायं-जयसमूहं आचष्टे इति जाय्-वन्दिजनादिः तत्सम्बोधनं
हे जाय् ! “राः कनके विभवे मेघे स्थानके” इति सुधाकलशवचनात् राः-कनकं (१)
द्रव्यं (२) मेघः (३) आश्रयश्च (४) । नो-न असौख्यं ददते । सौख्यं ददते इत्यर्थः । इदं
स्वर्णद्रव्यमेघाश्रमा(या?)र्थिनां वचनम् ॥ ४ ॥ स्वयं बुद्ध्या चत्वारोऽप्यर्थाः पृथक्
१० पृथक् कार्याः ॥ ४४ ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ४५ ॥

“रं जले रङ्गवेगयोः” इति विश्वशम्भुवचनात् रेण-रङ्गेण अजां-गलस्तनीं अव-
ति-रक्षतीति राजावः-अजारक्षाकृत् कोऽपि धर्मिष्ठो जनः तं आचष्टे इति राजाव् । एवं-
विधः कोऽपि नः-अस्माकं सौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या । वलोपादि पूर्ववत्
१५ ज्ञेयं, ग्रन्थगौरवभयात् न वारंवारं सूत्राणि लिख्यन्ते ॥ ४५ ॥

र ! अजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ४६-५० ॥

अवन्ति-स्वामीभवन्तीति अवाः । अजाः हर १ हरि २ ब्रह्म ३ रघुज ४ सरा ५-
ख्या देवाः अवाः-स्वामिनो येषां ते अजावास्तान् आचष्टे-स्तौतीति अजाव्-हरादिदेव-
सेवकस्तुत् ५ हे र ! हे नर ! नः-अस्माकं सौख्यं ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ।
२० वलोपादिः पूर्ववत् । एवमत्र पञ्चाप्यर्थाः पृथक् पृथक् स्वयं कार्याः ॥ ५० ॥

राजाव् नो ददते सौख्यम् ॥ ५१-५६ ॥

राजभ्यो-नृपचन्द्रयक्षेभ्यः आं-लक्ष्मीं अवन्ति-गच्छन्ति प्राप्नुवन्तीति राजावाः-
नृपचन्द्रयक्षसेवकाः तान् आचष्टे इति राजाव् ॥ ३ ॥ नः-अस्माकं सौख्यं असौख्यं च
ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या । वलोपादिः पूर्ववत् । एवमत्र नृपसेवकस्तावकेन चन्द्र-
३५ सेवकस्तावकेन यक्षसेवकस्तावकेन च समं सौख्यासौख्यपदद्वयं मीलयित्वा षडर्थः
कार्याः ॥ ५६ ॥

१ “रा द्रव्ये कनके पुनः । आश्रये नीरदे च स्यात्” इति सुधा० (श्लो० ३७) । २ अत्र ‘चत्वारोऽप्यर्थाः
पृथक् पृथक् कार्याः’ इति स्पष्टोद्देशे सत्यपि आदर्शपुस्तकेषु अर्थाङ्कद्वयमेवोपलभ्यते तच्चिन्त्यम् । ३ अर्थान्तरे
‘असौख्यं’ इति संयोजना ।

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ५७-६३ ॥

“रा रमा रमणी घाला” इति (धिन्व०) वचनाय् रा-रमा-छद्मीः तस्या आर्ज-
क्षेप-तिरस्कारे अवति-ददातीति राजाय-छद्मीतिरस्कारदाता त आचष्टे-स्तौतीति
राजाय नः-अस्माकं सौख्यं ददते । एष असौख्यं च ददते । अर्थयोजना बलोपाधिः पूर्ववत्
॥ २ ॥ एवमेव रमणीवाचकेन घालायाचकेन च राशब्देन सम आज्ञावशब्देन च सम
सौख्यासौख्यपदद्वयं मीलयित्वा अर्थचतुष्टयं कार्यम् । व्युत्पत्त्यादि सर्वं पूर्ववत् । अत्र
अवघातुर्दानार्थो ज्ञेयः । तथा चोदाहरणं श्रीजयसुन्दरसूरिकृतार्थे—अं-परब्रह्म तत्र
सीदन्तीति असदः-विद्धाः तेषां आ-छद्मीः नमतासदा तां अवति-ददातीत्येषशीलः
नमतासदाधी इत्यादि ॥ ६३ ॥

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ६४-६७ ॥

रस-स्मरस्य आज्ञ-तिरस्कार अवति-ददातीति राजाय-ईश्वरः तमाचष्टे-स्तौतीति
राजाय-ईश्वरस्तौता नः-अस्माकं सौख्यं ददते । असौख्यं च ददते । इदं तद्विधानामत-
द्विधानां च वचनम् । बलोपाधिः पूर्ववत् । एष बहिषाचकेन नरवाचकेन च राशब्देन
सम आज्ञावशब्दे सौख्यासौख्यपदद्वयं च मीलयित्वा अर्थचतुष्टयं कार्यम् । बलोपाधिः
पूर्ववत् ॥ ६७ ॥

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ६८ ॥

राजा-यमः अर्थात् मरणं तस्मात् अवति-रक्षतीति राजाय-भरणरक्षको भगव-
द्धर्म इत्यर्थः, तमाचष्टे इति राजाय नः-अस्माकं सौख्यं ददते । इदं धर्मिष्ठजनवचः ।
बलोपः पूर्ववत् ॥ ६८ ॥

राजाय नो ददते सौख्यम् ॥ ६९-७६ ॥

राज्ञां-चन्द्र-तृप-यश-यमानां आ-शोभां वृश्न्ति-छेदयन्तीति राजवृद्धो-राहु-
प्रमुखाः ४ तान् आचष्टे-स्तौतीति राजाय ४ नः-अस्माकं सौख्यं असौख्यं च ददते ।
अर्थयोजना बलोपाधिः पूर्ववत् । अत्र विस्तरान्वेषिणा पृथक् पृथक् अष्टौ अर्थाः
कार्याः ॥ ८ ॥ ७६ ॥

राय जा ! नो ददते सौख्यम् ॥ ७७-७८ ॥

राय-शब्दं करोतीति राय पयविधः कोऽपि शब्दकारकः । हे जाः!-हे जेतुपुरुषाः !
नो-न ददते सौख्यम् । अनिष्टशब्दस्य (अनस्य) वचनमेतत् १ । एवं राय-शब्दकारकः
नो-न ददते असौख्यम् २ । इदमिष्टशब्दस्य अनस्य वचनम् । बलोपाधिः पूर्ववत् ॥ ७७-७८ ॥

१ 'असौख्यं' इति अर्थात् नरे, अत्रेऽपि प्रकाशे वृषविधा संयोजना काया । २ अत्र पश्य राहुद्वयमेव
वशात्प्रादुर्भावेऽपि अर्थसदस्यवचनं न समिति, तस्य विचारणीयं विद्वजि । ३ अर्थवद्वयमेव आर्थापुस्तकेषु १२
चत्वारोऽर्था गमिका, तदपि विन्यासः ।

राजवि नो ददते सौख्यम् ॥ ७९-८० ॥

रे-अग्नौ अजाः—त्रैवर्षिका ब्रीहयः तान् अवति-दहतीति राजाव-वहौ त्रिवर्षिक-ब्रीहिहोता तमाचष्टे णिजादिविधौ राजाव नः-अस्माकं सौख्यं ददते । इदं याज्ञिक-जनवचनम् । अथवा नो-न सौख्यं ददते । दुःखं ददातीत्यर्थः । इदं तद्विरुद्धजनवचनम् ।
५ वलोपादिः पूर्ववत् ॥ ८० ॥

अथ प्रकारान्तरेण श्रीजैनमतप्रसिद्धान् अर्हत् १ सिद्धं २ आचार्य ३ उपाध्याय-
४ साधु ५ रूपान् पञ्चपरमेष्ठिनः स्तुवन्नाह—

राजा अः नो ददते सौख्यम् ॥ ८१ ॥

“अः स्यादर्हति सिद्धे च विष्णावपि” इति वचनात् अः-अर्हन् नः-अस्मभ्यं सौख्यं
१० ददते । किंविशिष्टः अः ? ‘राजा’ स्वामी, त्रिजगत्प्रभुरित्यर्थः । इदं जैनवचः ॥ ८१ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ८२ ॥

राजन्ति-सिद्धिशिलायां दीप्यन्ते ‘क्वचित्’ (सिद्ध० अ० ५, पा० १, सू० १७१) डे
राः । तथा जायन्ते-पुनरुत्पद्यन्ते ते जाः, न जाः अजाः-जन्ममरणरहिताः । अजाः-सिद्धाः ।
ततो राश्च ते अजाश्च राजाः नः-अस्माकं सौख्यं ददते । इदं जन्ममरणादिदुःखविघ्ननैर-
१५ वचनम् ॥ ८२ ॥

राजा आः नो ददते सौखी अम् ॥ ८३ ॥

“आः स्याद् गणधारिणि” इति वचनात् आः-आचार्यः नः-अस्माकं अ-परब्रह्म
ददते । किं० आः ? ‘राजा’ रञ्जयति अमृतस्त्राविण्या सन्देहसन्दोहकानि न कृपाण्या स्याद्वा-
दवाण्या सभामिति राजा । पुनः किं० ? ‘सौखी’ सुखानां संसारविरक्तिरूपाणां समाहारः
२० सौखं तदस्यास्तीति सौखी ॥ ८३ ॥

रा ज ! आन् ! ओ ! अदद ! ते असौख्यम् ! ॥ ८४ ॥

उरिति पदैकदेशे पदसमुदायात् उः-उपाध्यायः तत्सम्बोधनं हे ओ !-हे उपाध्याय !
ते-तव रा-दीप्तिः, भवत्विति शेषः । हे ज ! “जस्तु जेतारि” इति (विश्व०) वचनात् हे
प्रतिपक्षजेतः ! । पुनः हे आन् ! आ-सामस्त्येन नो-ज्ञानं येभ्यस्तानि आनानि-शा-
२५ स्त्राणि, शास्त्रेभ्य एव ज्ञानोत्पादात् अर्थात् द्वादशाङ्गरूपाणि तानि आचष्टे-अर्थतः पाठ-
यतीति णिजादिविधौ आन् तत्सम्बोधनं हे आन् ! । पुनः हे अदद ! अतन्ति-गच्छन्तीति
अतः-प्राणिनः तेषु तेषां वा न विद्यते दा-बन्धः छेदो वा यस्मादसौ अददः, षड्जीव-

निकायवत्सलत्वात् तत्सम्बोधनं हे अदद । पुनः चित्रादिस्थात् विन्कुलोपे हे असीस्य !
 आत्-अर्हतं सौर्यद्वारात् सकाशात् सौख्य-सुख यस्य सः असीस्यस्तत्सम्बोधनं हे
 असीस्य ! । अत्र राशब्दो दीप्तौ ज्ञेयः । तथाच श्रीजयसुन्दरोदाहरणम्-‘तरा तस्य’
 तस्य-तत्त्वस्य ज्ञानस्य वा रा-दीप्तिम् । सप्तमस्तस्ये ज्ञाने चास्ति । राशब्द आकारान्तो
 दीप्तौ च वर्तते इत्यादि । अत्र ओ इति एकस्मिन्त्वेन पदैकदेशोऽपि पदप्रतीतिजनको ज्ञेयः । ५
 हृदयते च इत्य यथा अप्रशिस्त इत्यस्य व्याख्याने ।

“अनेन तव पुत्रस्य, प्रसुप्तस्य वनान्तरे ।

शिक्षामाक्रम्य पादेन, खड्गेन निहत शिरः ॥ १ ॥”

इति । यथा वा “मिच्छा मि दुष्कृत” इत्यस्य व्याख्यायाम्—

“मिति मित्रमद्वयत्वे, छति य दोषाण छायाणे होइ ।

मिति य मेराइ(ई) ठिओ, छुत्ति छुगुछासि अप्पाणं ॥ १ ॥

कत्ति कइ मे पाष, छति य खेवेमि सं ववसमेण ।

एसो मिच्छादुष्कृत-पयक्खरत्थो समासेण ॥ २ ॥”

—(आवश्यकमिर्बुद्धौ ग० १८६-६८७)

तथा श्रीआयश्यकर्तृहृद्भाषणि “मिति मित्रमद्वयत्वे” इत्यादि । एयमनेकग्रन्थ-१५
 सवाद स्वयं ज्ञेयः सुधीमि । अक्षराणामपि च वाचकत्वं न चेत् तेषु समुदाये कथं
 स्यात् सिकतासु तैलवत् इत्यादि ॥ ८४ ॥

राज अना-उत् । अदत्ते ! सौख्यम् ॥ ८५ ॥

“न पुनर्वन्धवुद्भयोः” इति यचनात् न विद्यते मो-बन्धः कर्मबन्धनं यस्याः यस्यां
 वा अना-निष्पापा एवंविधा बन्ध-भाषा यस्य सः अनोत् । ‘विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतिरिति १०
 साधुः, निरयद्यभापत्वात्, तत्सम्बोधनं हे अनोत् ।—हे साधो ! । स्वमिति क्रियाश्लिष्टक-
 र्त्वे । राज-दीप्तिं प्राप्नुहि । सौख्यं यथा स्यात् तथा, क्रियाविशेषणमेवत् ।

“क्रियाविशेषणस्यापि, सकर्मकर्मधातुषु ।

नपुंसकत्वमेकत्वं, कर्मकत्वं च युज्यते ॥ १ ॥”

१ अत्र क्प्रत्यय प्रत्येकपाठमारम्भिकहरत्तमोऽनेन अप्रशिस्तेति निष्पत्तिः ।

२ मिच्छा मे दुष्कृतम् ।

३ छाया—

‘मि’ इति बहुवचनार्थे ‘छ’ च इति दोषार्थं छायेने अर्थः ।

‘मि’ इति च अर्थाभावात् भिद्यतः ‘दु’ इति शृणुप्तासि आत्मात्मा ॥ १ ॥

‘क’ इति कृत मया कार्यं ‘व’ इति च कृत्यामि वत् वपयमेण ।

एष मिच्छादुष्कृतपदाक्षरापः समासेन ॥ २ ॥

४ इतिमधीयधृष्टौ ।

‘राज्(जृग्) दीप्तौ’ इत्यस्य धातोरुभयपदित्वात् परस्मैपदम् । उंदाहरणमपि नैषध-
काव्ये (स० १, श्लो० १०)—

“अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैर्निजप्रतापैर्वलयं ज्वलद्भुवः ।

प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया, रराज नीराजनया स राजघः ॥ १ ॥”

५ हे अदते ! “दो दाने पूजने क्षीणे” इत्याद्युक्तत्वात् न दा-न क्षीणा प्रोद्भूता
तिः—पूजा यस्य सः अदतिः, तत्सम्बोधनं हे अदते ! । इति पञ्चपरमेष्ठिन आश्रित्यार्था
उक्ताः ॥ ८५ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण श्रीआदिदेव १ श्रीशान्तिनाथ २ श्रीनेमिनाथ ३-
श्रीपार्श्वनाथ ४ श्रीमहावीराभिध ५ तीर्थङ्करपञ्चकसज्जातपञ्चतीर्थीमाश्रित्यार्था लिख्यन्ते ।
१० तत्र प्रथमं श्रीआदिदेववर्णनमाह—

र ! अज ! (अ!) न ! उत् अद ! ते सौख्यम् ॥ ८६ ॥

अजो-ब्रह्मा पङ्क्तिरथन्यायेन नाभिभूः । तथा त्वमपि नाभिभूः, नाभिनाम-
नृपजातत्वात्, तत्सम्बोधनं हे अज !—हे श्रीआदिदेव ! ते-तव उत्-भाषा अर्थाद्
व्याख्यानध्वनिः सौख्यं सौख्यहेतुरित्यर्थः । हे र ! “रः सूर्येऽग्नौ धने कामे” इति
१५ विश्वशम्भुवचनात् हे सूर्य !, भव्यजीवराजीवराजीनां विकासहेतुत्वात् । पुनः हे अ !
“अः स्यादर्हति सिद्धे च” इति वचनात् हे अर्हन् ! । पुनः हे न ! “नः पुनर्वोधबुद्धयोः”
इति वचनात् हे बुद्ध !—हे अवगततत्त्व ! । पुनः हे अद ! “अः शिवे केशवे वायौ, ब्रह्मच-
न्द्राग्निसानुषु” इति विश्वशम्भुवचनात् अः-ब्रह्मा अग्निर्वा तद्वत् “दो दाने पूजने क्षीणे,
दानशौण्डे च पालके । देवे दीप्तौ” इति विश्वशम्भुवचनाद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽदः
२० पीतवर्णत्वात् आदिदेवस्य तत्सम्बोधनं हे अद ! ॥

नन्वत्र चतुस्त्रिंशदतिशयसङ्ग्राहकातिशयचतुष्टयमध्ये कोऽतिशयः केन पदेनोच्यते
सूच्यते वा इत्यभिधीयते । उदिति पदेन वचनातिशयः सूचितः ॥ १ ॥ तथा ‘अ’ इति पदेन
च पूजातिशयः । ‘अ’ इति पदस्य अर्हति चतुःषष्टिसुरेन्द्रकृतां पूजामिति अर्हन्निति पर्याय-
व्युत्पत्तेः ॥ २ ॥ तथा नेति पदेन च ज्ञानातिशयः ॥ ३ ॥ स चापायापंगमातिशयमन्तरेण न
२५ सम्भवति । अतो ज्ञानातिशयेन अपायापंगमातिशयोऽप्याक्षिप्तः ॥ ४ ॥ इति अतिशय-
चतुष्टयमपि अत्रेदं ज्ञेयम् । इति आदिदेववर्णनेन प्रथमोऽर्थः ॥ ८६ ॥

रा-अजा नो ददते असौ खी अम् ॥ ८७ ॥

अजं-मेषं मेषराशिं अटति-गच्छति इति अजाः-शान्तिः, मेषराशित्वात् । ततः

१ सोमसौभाग्येऽपि (स० १, श्लो० ३५)—

३० “राजन्ति यत्र जिनराजगृहेषु पञ्च-वर्णाचिरस्रमणिरत्नसुतोरणाणि ।

एनोजयाद् विजयलक्ष्मिवृत्तस्य धर्म-भूपस्य मङ्गलकृते किमु सज्जिताति ॥”

२ एतद् विश्वशम्भुवचनम् ।

रा-श्रीः तत्पूर्वकः अजाः श्री(रा)अजाः-श्रीशान्तिः असी-एषः अ-परब्रह्म न-अस्माकं ददते । किं० ! स्त्री-ज्ञानयान्, केवलज्ञानवानित्यर्थ । इति द्वितीयोऽर्थः । सर्वे ॥ ८७ ॥

र ! अज अ ! नो अद ! दत्त ! ईसौख्यम् ॥ ८८ ॥

हे अ !-हे अर्हन् ! त्व ईसौख्यं-कामसुख अज-क्षिप, धैराग्यदेशनादानेन दूरीकुरु इत्यर्थः । यतस्त्य किंभूत ? साक्षात् र !-सूर्य ! केवलज्ञानेन जगत्प्रकाशकारिवात् । हे अद ! अस्य-कृष्णस्य दा-पूजन यस्मिन् यस्य वा सः अदः, अथवा अवत्-कृष्णवत् दो-दीर्घिर्देहपुतिर्यस्य सः अदः, कृष्णवर्णत्वात् 'विशेषणात् विशेष्यप्रतीति'रिति न्यायात् श्रीनेमिः तत्सम्बोधनं हे अद !-हे श्रीनेमे ! । पुनः हे दत्त ! दी-देयं सा-श्री-शोभा यस्य स दत्त, अधन्यतो देवकोटीसेष्यत्वात्, तत्सम्बोधनं हे दत्त ! । किं० त्वम् ! । नो-युद्धः-अवगतवत्तयः । इदं श्रीनेमिप्रभोरग्रे धैराग्यदेशना शुभ्रपूर्णा यदूना वचनम् । इति तृती-१० योऽर्थः । सर्वे ॥ ८८ ॥

रा-आजा नो अददत्त ईसौख्यम् ॥ ८९ ॥

रा-पर्यायेण श्रीः । "आ शिषे केशवे वार्यौ" इति विश्वशान्मुखवचनाद् अ-पापुं अजति-क्षिपति घातूनामनेकार्यत्वात् भक्षतीति अक्षि आजः-सर्पस्तेन आ-शोभा यस्य स आभाः । श्री(रा)पूर्वक आजाः श्री(रा)आजाः-श्रीपार्श्वनाथः, सर्पलाञ्छनात् । स न-१५ अस्माकं ईसौख्यं अददत्त । इति चतुर्थोऽर्थः । सर्वे ॥ ८९ ॥

रा-ज ! अना-उत्-अत् अत ईसौख्यम् ॥ ९० ॥

"रा रमा रमणी बाला" इति वचनात् रा-कन्या तत्पर्यायत्वात् कन्याराशिस्त्रजो-जातो राज-श्रीमहावीरः, कन्याराशिजातत्वात्, तत्स० हे राज !-हे श्रीवीर ! त्वं ईसौख्यं अत-गच्छ । किं० (त्वम्) ? अना-निरयथा उत्-भाषा वा अततीति अनोदत् । १० इति पञ्चमोऽर्थः । इति जैनमतप्रसिद्धपञ्चशीर्षीमाभित्यार्याः प्रदर्शिताः । जाताः सर्वेऽपि ॥ ९० ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण जैनमतप्रसिद्धान् कतिभिर्जिनानाभित्यार्याः प्रदर्श्यन्ते-

रा आऽजानोऽत् । अद ! ते आसौख्यम् ॥ ९१ ॥

आ-ब्रह्माणं अजति-देयत्वेन गच्छति, स श्रयतीत्यर्थः इति आजं सादृशं यदनः-१५ शकटं रोहिणीत्यर्थः । तथाच प्रयोग-"उदेप्यति शकटं कृत्तिकोदयात्" । शकटे अन इति नाम च स्वात् तदाकारत्वात् । आजत्य च प्रणसेवकत्वात् । यदुक्तम्-"प्राप्सी तु रोहिणी" इति (अभि० का० २, श्लो० २१) । तत आजान-रोहिणीनस्रं सत् अतति-

तत्र जातत्वेन गच्छतीति आजानोऽत्-श्रीअजितनाथो द्वितीयो जिनः, रोहिणीनक्षत्रजा-
तत्वात् । ततः हे आजानोत् ! ते-तव रा-शोभा, भवत्विति शेषः । हे अद ! अः-अग्नि-
स्तद्वत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽदः, पीतवर्णत्वात् अजितस्य । हे आसौख्य ! आ-सामस्त्येन
सौख्यं-सुखं यस्मादसौ आसौख्यः, तत्सं० हे आसौख्य ! चित्रत्वादनुस्वारलोपो न दोषाय ।
५ तथा अत्र ते आसौख्यम् इत्यत्राकारलोपः । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुग्' (सिद्ध० अ०
१, पा० २, सू० २७) इत्यनेन सूत्रेण मतान्तरमाश्रित्य यथा कुंमारसम्भवे महाकाव्ये—
“वन्धुप्रियां वन्धुजानो [आ]जुहाव तां पार्वतीत्याभिजनोऽऽजुहाव” । महाभारतेऽपि—
“कुरवोऽऽत्महितं मन्त्रम्” । अन्यत्रापि—“निर्मापितोऽऽमराज्ञा, गोपगिरौ जयति वीर-
जिनः” । एवमनेकशः स्थलानि विलोकनीयानि । अथवा हे आसौख्य ! न विद्यते सौख्यं-
१० सांसारिकसुखं यस्य सः असौख्यस्तत्सं० हे असौख्य ! इति । द्वितीयजिनवर्णनमाश्रित्यार्थ
उक्तः । सर्वे ॥ ९१ ॥

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ ९२ ॥

राजा-चन्द्रस्तेनोपलक्षितः अः-अर्हन् राजा-चन्द्रप्रभजिनोऽष्टमः, चन्द्रलाञ्छन-
त्वात् । अथवा राजा-चन्द्रस्तेन लाञ्छनभूतेन आ-शोभा यस्य स राजा-चन्द्रप्रभो
१५ नः-अस्माकं सौख्यं ददते ॥ ९२ ॥ सर्वे ॥ ९२ ॥

राज-आनः अददत इ सौख्यम् ॥ ९३ ॥

“रा रमा रमणी वाला” इति वचनात् पङ्क्तिरथन्यायेन रा-रामा ततो जं-जन्म
यस्य स राजः-श्रीसुविधिः, रामामातृजातत्वात् तस्य आनो-मुखश्वासो राजानः । इ
इति सम्बोधने । सौख्यं-मनःसन्तोषं अददत, ददौ इत्यर्थः । इदं बाल्यावस्थायां खेलना-
२० दिसमये रामामात्रादिजनवचनम् ॥ ९३ ॥ सर्वे ॥ ९३ ॥

रा जानो ! ददते सौख्यम् ॥ ९४ ॥

आ-लक्ष्मीस्तत्पर्यायत्वात् या । ततः जपूर्वा आ जाआ, जाया इत्यर्थः । ततो जाया-
नाम्नी वासुपूज्यमातेत्यर्थः । तस्याः “नुः स्तुतौ” इति वचनात् नुः-स्तुतिर्यस्मात् स
जानुः-श्रीवासुपूज्यः । उत्तमपुत्राद्धि मातापित्रोः स्तुतिलोके भवत्येव । ततस्तत्सं० हे
२५ जानो !-हे श्रीवासुपूज्य ! भवानिति अध्याहारे । सौख्यं ददते । किं० भवान् ? ‘राः’ “रं
जले रङ्गवेगयोः” इति (चिश्च०) वचनात् रं-रङ्गं अटति-गच्छति-प्राप्नोतीति राः ॥ ९४ ॥
सर्वे ॥ ९४ ॥

१ निर्णयसागरमुद्रणालये मुद्रिते पुस्तके (स० १, श्लो० २६) तु निम्नलिखितः पाठः—

“तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना वन्धुप्रियां वन्धुजानो जुहाव ।”

रा-अ-ज-अः नो ददते असौ खी अम् ॥ ९५ ॥

रा-श्रीः अः-विष्णुः, सहशानामत्वात् श्रेयासपिता । राजाऽपि विष्णुः, तस्मात् जो-
जातोऽजः, (रयां-) यियो उपलक्षितोऽजः श्री(रा)अज-श्रीश्रेयासः स चासौ अः-अर्हन्
राजा-श्रीश्रेयांसतीर्थकृत् । असौ-अयं न-अस्माकं अ-परब्रह्म ददते । किं०? 'खी' खे
-मुखे परमानन्दरूपे तिष्ठतीत्येवंशीलः खी ॥ ११ ॥ सर्वे ॥ ९५ ॥

र-आ-ज-अः नः । ददते सौख्यम् ॥ ९६ ॥

“रंज कामे तैक्ष्ण्ये विम्बानरे नरे ॥ रामे वज्रे च शब्दे स्यात्” इति सुधाकलश-
(श्लो० ३६-३७) वचनात् रेण-वज्रेण लाम्बनमूतेन आया-श्रियाः । “जस्तु जेतरि
जनने” इति विम्बेशन्मुखवचनात् जो-जननं यस्य स राजः-श्रीधर्मनाथो जिनः, वज्रला-
म्बनत्वात् । ततो राजश्चासौ अज-अर्हन् राजाः । हे नः!-हे नर! सौख्यं-मुखं ददते ॥
॥ १५ ॥ सर्वे ॥ ९६ ॥

र! अजाः । नोदत् । अतेः सौख्यम् ॥ ९७ ॥

हे र!-हे नर! अजेन-छागेन लाम्बनमूतेन जा-श्री यस्य सः अजाः-श्रीकुन्द्युना-
थाः, छागवाहनत्वात् तत्सं० हे अजा । त्वं सौख्यं अतेः-गण्डे । किं०? 'नोदत्' नो-न
दत्!-अयंकृत् । प्राणिनामिति शेषः, पञ्जीयमिकायवत्सलत्वात् 'तत्' [च] दत्तुं उपक्षये ॥ ९८
(सिद्ध० धातुपाठे) किपि रूपम् । चित्रादिवात् विसर्गलोपो न दोषाय ॥ १७ ॥ सर्वे ॥ ९७ ॥

रा-ज-अः नो ददते असौख्यम् ॥ ९८ ॥

रा-पक्षिरयन्यायेन पद्मा ततो रायां-पद्माया पद्मानारुह्या मातरि जो-जातो राजः
स चासौ अः-अर्हन् राजाः-श्रीमुनिसुव्रततीर्थकृत् असौख्यं नो-न ददते ॥ १० ॥
सर्वे ॥ ९८ ॥

अथ पुनः प्रक्षारान्तरेण विविधानर्णानाह—

राजा अः नो ददते सौख्यम् ॥ ९९-१०० ॥

“अः स्यादर्हति सिद्धे च” इति वचनात् अ-सिद्धो न-अस्माकं सौख्यं ददते ।
किं० अः? 'राजा' राजते-सिद्धिशिलायां दीप्यते इति राजा । इदं संसारविरक्तजनवच-
नम् । एवं असौख्यं ददते । इदं संसारासफिरकनखचनम् । शेषं सर्वं पूर्ववत् । इत्यर्थ-२५
द्वयम् । सर्वमीलने ॥ १०० ॥

रा जा नो ददते असौख्यम् ॥ १०१-१०२ ॥

जायते इति जा-पुत्री । 'कथित' (सिद्ध० अ० ५, पा० १, सू० १७१) इत्यप्ये

जा अग्रे 'डुमिंग् प्रदेपणे' (सिद्ध० धातुपाठे) जां मिनोति इति जामाता । "जाया मिगः तृप्रत्ययः" । 'मिगमीगः०' (सिद्ध० अ० ४, पा० २, सू० ८) इत्याकारः इति न्यासकारकृतव्युत्पत्तिदर्शनात् जा-पुत्री नः-अस्माकं असौख्यं ददते । यतः किं०? 'रा' रं-कामं अदति-अतति-गच्छतीति रा, कामाकुला इत्यर्थः । इदं कामाकुलत्वेन प्रकटी-
५ कृतविकारे पितृणां वचनम् ॥ १ ॥ एवं जा-पुत्री नो-न असौख्यं ददते, सौख्यं ददते इत्यर्थः । यतः किं० जा? 'रा' राजते षोडशशृङ्गाररचितवेपत्वेन सुन्दरदर्शनात् इति रा । इदं परहितावगुण्ठितनिजपुत्रीदर्शने जातमुखस्य पितुर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०२ ॥

रा अ-जा नः ददते सौख्यम् ॥ १०३-१०४ ॥

न विद्यते जा-पुत्री यस्यां सा अजा, एवंविधा रा-रमणी नः-अस्माकं सौख्यं ददते
१० ॥ १ ॥ एवं हे नः!-नर! ममेति शेषः । असौख्यं ददते । इदमनिष्टेष्टपुत्रीदर्शनयोः
पित्रोर्वचनम् ॥ २ ॥ अन्यथा वा स्वयमर्थयोजना कार्या ॥ २ ॥ १०४ ॥

रा-जा-आ नो ददते सौख्यम् ॥ १०५-१०६ ॥

"रा रमा रमणी वाला" इति (विश्व०) वचनात् रा-रमा-लक्ष्मीः सा जा-पुत्री
यस्य स राजः-समुद्रः, तज्जनकत्वात् । तस्य आ-शोभा राजा नः-अस्माकं सौख्यं ददते ।
१५ इदं तदधिकारिदेवानां वचनम् ॥ १ ॥ एवं राजा-समुद्रशोभा हे नः!-हे नर! असौख्यं
ददते । इदं अगस्तेर्वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ १०६ ॥

रा-जा-अ नो ददते सौख्यम् ॥ १०७-१०८ ॥

रा-वाला-कन्या जा-पुत्री यस्याः सा राजा तां अदति-गच्छतीति राजाः एवंविधः
कोऽपि जनः नः-अस्माकं सौख्यं असौख्यं च ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ २ ॥ १०८ ॥

२० रा! जा-अनः ददते सौख्यम् ॥ १०९-११० ॥

जा-पुत्री तत्क्रीडार्थं अनः-शकटं जानः । हे राः!-हे नराः । ममेति शेषः, सौख्यं
ददते असौख्यं च ददते । इदं लघुशकटिकाक्रीडमाननिजपुत्रीप्रेमाप्रेमवतोः पुंसोर्वचनम्
॥ २ ॥ सर्वे ॥ ११० ॥

राय् जा-आनः ददते सौख्यम् ॥ १११ ॥

२५ जायाः-पुत्र्याः आनो-मुखश्वासो जानः, ममेति शेषः, सौख्यं ददते । किं० जानः?
'राय्' रस्य-हर्षस्य आयं-प्राप्तिं करोतीति राय् । णिजादिविधानेन रूपसिद्धिः पूर्ववत् ।
'व्योः' (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० २३) इति सूत्रेण यलोपोऽपि पूर्ववत् । इदं वल्लभ-
पुत्रीकस्य पितुर्हुलापनसमये वचनम् ॥ १११ ॥

रा अ-जा नो ददते असौख्यम् ॥ ११२ ॥

अस्य-कृष्णस्य जा-पुत्री अजा नो-न ददते असौख्यं, ममेति शेषः । किं० ? 'रा' राजते-शोभते इति रा-शोभमाना । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ ११२ ॥

रा आ-जा नो ददते सौख्यम् ॥ ११३ ॥

आ-ब्रह्मा तस्य जा-पुत्री आजा-सरस्वती नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० ५ आजा ? 'रा' शोभमाना ॥ ११३ ॥

राजा अः न. ददते सौख्यम् ॥ ११४-११५ ॥

"अ कृष्णः" इति श्रीअमर(कवि)वचनात् आ-श्रीकृष्णो नः-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० ? 'राजा' स्वामी । इदं धृष्णश्च घञः ॥ २ ॥ एष असौख्यं ददते । इदं कालमेभि-हयग्रीव-शकटादिदैत्यानां वचनम् ॥ २ ॥ ११५ ॥

राजा (राजा) अ-आ न. ददते सौख्यम् ॥ ११६-११७ ॥

अस्य-कृष्णस्य आ-शोभा नो-अस्माकं सौख्यं ददते । किं० ? 'राजा' राजते इति अवि आपि च राजा । सुन्दरेत्यर्थः । अथवा विशेषणद्वयं पृथक् रा-शोभमाना । पुनः किं० ? अजा न जायत इत्यजा-शाम्बती, न तु अन्यजनशोभनेषु कृत्रिमा । इदं पशोवादीनां वचनम् ॥ १ ॥ एष असौख्यं ददते । शेषं सर्वं पूर्ववत् । इदं कृष्णवैरिणां १५ वचनम् ॥ २ ॥ ११७ ॥

राजा आ नो ददते सौख्यम् ॥ ११८-११९ ॥

"आ स्वयम्भूः" इति (विश्व० श्रौ० ५) वचनात् आ-श्रीब्रह्मा नः-अस्माकं सौख्यं-सुखं ददते । किं० आः ? 'राजा' स्वामी । एवं असौख्यं-दुःखं ददते । शेषं पूर्व-वत् । इदं विभिन्नकामकजनवचनम् ॥ ११९ ॥

राजा आ-आ नो ददते सौख्यम् ॥ १२०-१२१ ॥

आ-ब्रह्मा तस्य आ-शोभा नः-अस्मभ्यं सौख्यं असौख्यं (घा) ददते । किं० ? 'राजा' सुन्दरा । शेषं पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १२१ ॥

राजा अः नो ददते सौख्यम् ॥ १२२-१२३ ॥

"अः शिवे केदावे वायौ, यद्वाचन्द्राग्निमानुष" इति विश्वधाम्मु(श्रौ० ५)वचनात् १५ अ-ईश्वरः सौख्यं असौख्यं च ददते । किं० ? 'राजा' शोभमानः । शेषं पूर्ववत् । इदं

१ 'ममेति शेषः' इत्यधिकः क-पाठश्चिन्तनीयः, तस्मात्पि सप्तमब्रह्मेदं सरस्वती नो-न असौख्यं ददते इति वाच्यः ।

२ कवेच विद्मेव पृथक्ते यदुत्त 'असौख्यं' इति संयोजका कार्याः स्मरन्ते ।

१-१ 'अः अः' इति क-पाठश्चिन्तनीयः । २ 'मानुष' इति प्रसङ्गते ।

अर्थ. १

माहेश्वराणां गजपूषादीनां वचनम् ॥ २ ॥ एवं वायु-ब्रह्म-चन्द्रा-ऽग्निवाचकेनापि अशब्देन समं द्वौ द्वौ अर्थौ पृथक् पृथक् कार्यौ । जाता अष्टौ ॥ ८ ॥ पूर्वोक्तद्वयमीलने जाताः ॥ १० ॥ सर्वे ० ॥ १३१ ॥

रा-अः जाः ! नो ददते असौ खी अम् ॥ १३२-१३६ ॥

५ रा-श्रीः अः-कृष्णः । रया-श्रिया उपलक्षितः अः राः-श्रीकृष्णः । “जस्तु जेतारि” इति वचनात् हे जाः !-हे जेतारः पुरुषाः ! असौ-प्रत्यक्षः अं-परब्रह्म नो-न ददते ? अपि तु ददते इति काक्का व्याख्येयम् ॥ ११ ॥ किं ० ? ‘खी’ ज्ञानवान् सुखवान् वा । एवं अर्हत् १सिद्ध २शिव ३वाचकेनापि अशब्देन समं अर्थत्रयं कार्यम् । पूर्व(१)मीलने ॥ ४ ॥ सर्वे ० ॥ १३५ ॥

१० एवं ब्रह्मवाचकेन अशब्देनापि समं अनयैव रीत्या एकोऽर्थः कार्यः । सर्वे ० ॥ १३६ ॥

र-अजाः नो ददते सौख्यम् ॥ १३७-१३८ ॥

अजन्ति-क्षिपन्तीति अचि अजाः-क्षेपकाः । रस्य-कन्दर्पस्य अजाः-क्षेपकाः राजा विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतिरिति न्यायात् ईश्वराः । बहुवचनं च ईश्वरस्य बहुत्वख्यापनार्थम् । यदुक्तं (महादेवस्तोत्रे श्लो० ३४)—“क्षितिजलपवनहुताशने”त्यादि । नः-
१५ अस्माकं सौख्यं असौख्यं च ददते । इदं तद्भक्ताभक्तजनवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ० ॥ १३८ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा नो ददते सौख्यम् ॥ १३९-२०४ ॥

राजा-नृपतिः नः-अस्मभ्यं अस्माकं (वा) सौख्यं-सुखं ददते । इदं सुरक्षितप्रजा-वचनम् ॥ २ ॥ राजा-नृपतिर्नो-न सौख्यं ददते प्रजानामित्युक्तिसामर्थ्याद् गम्यते । इह केन-
२० चिद् वैदेशिकेन कीदृगत्र राजेति पृष्टः कोऽपीदमुवाच । अत्र नो प्रतिषेधको ज्ञेयः । यद-वाचि एकाक्षर्या “अमानोनाः प्रतिषेधे” इति । एवमग्रेऽपि सति प्रयोजने स्मर्तव्यम् ॥ ३ ॥ राजानो-नृपाः सौख्यं ददते, जनानामिति शेषः । एवमग्रेऽपि अर्थसामर्थ्यात् स्वेप्सित-शेषशेषशब्दाकर्षः कर्तव्यः । अत्र नामक्रियाबहुवचनकृतोऽर्थभेदः ॥ ४ ॥

शतार्थिकृतां शास्त्रादौ अपि क्वचित् क्वचित् नामवचनभेदात् क्वचित् क्वचित् क्रिया-
२५ वचनभेदात् क्वचित् क्वचित् काकुवचनभेदाच्च अर्थभेदो दृश्यते ततोऽत्र बह्व(र्थ)करणे को दोषः ? । एतत् तु सर्वं अत्रैव ग्रन्थान्ते वक्ष्यते । एवमेते चत्वारोऽप्यर्थाः काकुवचने-नापि कार्याः । यथा—राजा-नृपतिः नः-अस्मभ्यं सौख्यं ददते ? अपि तु न ददते । इत्यादि पूर्वरीत्या कर्तव्याः । जाताः ॥ ८ ॥

एते पुनरपि अष्टावप्यर्थाः असौख्यशब्देन समं योज्यन्ते ॥ यथा—राजा-
३० नृपतिः नः-अस्मभ्यं असौख्यं ददते । इदं करनिकरनिपीडितप्रजावचनम् । इत्यादि पूर्व-

वत् कार्याः । व्युत्पत्तिरपि पूर्ववत् । अर्घ्ययोजना तु यत्र न कृता भवति तत्र सर्वत्र सुधीभिः स्वयं कार्या । मया विस्तरभयास्त लिख्यते । सर्वे ॥ १६ ॥

एते १६ अर्थाः नृपवाचकराजन्दास्यस्य जाताः । एव चन्द्रवाचिराजन्दास्यस्याप्येते १६ अर्थाः कार्याः । यथा—राजा—यन्त्रो नः—अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं संयोगिन्याः स्त्रियाः चकोरस्य वा वाक्यम् । इत्यादि पूर्वविधिना ज्ञेयाः । अर्घ्ययोजना स्वयं कार्या । ५ जाताः ॥ १२ ॥

एवं यमवाचिराजन्दास्यस्याप्येतेऽर्थाः (१६) कार्याः । यथा—राजा—यन्त्रो नः—अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं यममक्षजनवचनम् । इत्यादि पूर्वविधिना कार्याः । जाताः ॥ ४८ ॥ अत्र राजन्दास्यो यमवाचको ज्ञेयः । यमवाचि श्रीकालिदासकविना—

“तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः केतकापीनहेतो-

रन्तर्वाप्सश्चिरमनुचरो राजराजस्य दण्डौ ।

मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेत्

कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्वृत्तस्ये ? ॥ १ ॥”

—मेघवृत्ते (पू० स्तो० ३)

इति । अर्थाः ॥ ४८ ॥

एव यमवाचिराजन्दास्यस्याप्येतेऽर्थाः कार्याः । यथा—राजा—यमो नः—अस्मभ्यं सौख्यं ददते । इदं यममक्षसेवकवचनं कविसमयमाश्रित्य । अथवा मरणसमये अतिबुद्धि-जनवचनम् इत्यादि पूर्वविधिना ज्ञेयाः । अर्घ्ययोजना स्वयं कार्या । जाताः ॥ ६४ ॥ पूर्वोक्त-३८ (१) मीछने जाताः ॥ १०४ ॥ अर्थाः । सर्वमीछने च जाताः ॥ २०४ ॥

राजा अनं ददते सौख्यम् ॥ २०५-२२० ॥

राजा—नृपतिः सौख्यं ददते । किं राजा ? ‘अनः’ ‘नः पुनर्वन्धबुद्धयोः’ इति वचनात् न विद्यते बन्धो—बन्धनं यस्मात् यस्य यस्मिन् वा सोऽनः ॥ १ ॥ इदं घर्मिष्ठ-जनवचनम् । एवं राजा—नृपोऽसौख्यं ददते । किं राजा ? ‘अनः’ बन्धनरहितः । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । इदं पापिष्ठवचनम् ॥ २ ॥ राजा—नृपः सौख्यं ददते, ममेति शेषः । किं ? ‘अनः’ नो—युद्धः न नः अनः मूर्ख इति यावत् । इति मूर्खवचनम् । यतो हि सहसाः सहस्रीः सर्वे राजन्ते । ययुक्तम्—

“इसा रज्जति सरे, भमरा रज्जन्ति केतकीकुसुमे ।

चन्द्रणयणे मुग्धा, सरिसा सरिसेण रज्जति ॥ १ ॥”

इत्यादि ॥ ३ ॥

१ ‘केतकापीनहेतोः’, ‘केतकापीनहेतोः’ इति वा पाठः ।

२ यथा—

इसा रज्जति सरिः भमरा रज्जन्ति केतकीकुसुमे ।

चन्द्रणयणे मुग्धाः सहसाः सहसेन रज्जन्ति ॥

राजा-नृपः असौख्यं ददते । किं०? 'अनः' मूर्खः । इदं पण्डितस्य राजसेवकस्य वचनम् । यतो हि मूर्खो राजा दुःखेन आराध्यते । यदुक्तम् (श्रीभर्तृहरिमहर्षिभिः) —

शक्यो वारयितुं जलेन दहनश्छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदं दण्डेन गोगर्दभम् ।

५ ध्याधिर्भेषजसङ्ग्रहेण विविधैर्मन्त्रैः प्रयोगैर्विपं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ १ ॥
—(नीतिशतके श्लो० १०)

इत्यादि ॥ ४ ॥ राजा-नृपः सौख्यं ददते । ममेति शेषः । किंविशिष्टो राजा? । 'अनः' न विद्यन्ते नाः-नराः-अर्थान्निजनिकटवर्तिसेवका यस्य सोऽनः, रतकृते एकाकी इत्यर्थः ।
१० इदमन्यजनलज्जमाननवोढावचनम् । अत्र नशब्दो नरवाचकः । यदुक्तमेकाक्षर्या (श्लो० ७६)
विश्वशम्भुना—"नो नरे च सनार्ये(धे) च नोऽनर्थेऽपि प्रदर्श्यते(र्शने)" इति । इदमग्रेऽपि
सर्वत्रानुस्मरणीयम् ॥ ५ ॥ राजा-नृपोऽसौख्यं ददते । प्रजानामिति शेषः । किं० राजा?
'अनः' नररहितः, एकाकीत्यर्थः । एकाकी हि राजा विपक्षान् निराकृत्य प्रजासुखदाने न
समर्थो भवेदित्यर्थयोजना । इदं विपक्षलक्षणीयमानवचनम् ॥ ६ ॥ राजा-नृपः सौख्यं ददते ।
१५ किं० राजा? । 'अनः' न विद्यते नः-अनर्थो यस्मात् यस्य यस्मिन् वाऽसौ अनः । इदं
नीतिवाक्यम् ॥ ७ ॥ राजा-नृपः असौख्यं ददते । किं० राजा? 'अनः' अनर्थरहितः ।
इदमनर्थप्रियजनवचनम् ॥ ८ ॥ एते अष्टावप्यर्थाः काकुवचनेनापि समं कार्याः । यथा
राजा सौख्यं ददते? अपि तु न ददते । किं०? 'अनः' बन्धरहितः । इत्यादिप्रकारेण
पूर्ववत् कार्याः । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या सर्वत्र । जाताः ॥ १६ ॥ पूर्वोक्त २०४-
२० मीलने च जाताः सर्वेऽपि ॥ २२० ॥

राजाऽऽनः ददते सौख्यम् ॥ २२१-२२४ ॥

राज्ञां राज्ञो वा आनः-मुखश्वासः सौख्यं ददते । इदं सम्भोगसमये शमावचनम्
॥ १ ॥ राजानो-राजमुखश्वासोऽसौख्यं ददते । इदं रतसमये रुद्धरामावचनम् ॥ २ ॥
राज्ञां राज्ञो वा आनः-प्राणो राजानः सौख्यं १ असौख्यं २ ददते । इत्यादिप्रकारेण अर्थद्वयं
१५ कार्यम् । अर्थयोजना स्वयं कार्या । जाताः ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तसर्वमीलने जाताः ॥ २२४ ॥

राज-आनः ददते अः सौखी अम् ॥ २२५-२२८ ॥

"अः स्यादर्हति सिद्धे च" इति वचनात् अः-श्रीअर्हन्-जिनः अं-परब्रह्म ददते ।
जिनभक्तिभाजामित्यर्थः (ति शेषः?) । किं० अः? 'राजानः' राजते इति अचि राजं,
एवं(विधं) आ इति अतिशयितं नं-ज्ञानं यस्य स राजानः । पुनः किं०? 'सौखी' सुखानां-
३० परमानन्दरूपाणां समाहारः सौखं, तदस्यास्तीति सौखी । परमानन्दमय इत्यर्थः ॥ १ ॥ एवं

शिवश्चेष्टावत्सिद्धश्वाधकेनापि अशब्देन समं पृथक् पृथक् अर्थजन्यं कार्यम् । जाताः ॥ ४ ॥ अत्र चित्रादित्वाद् विसर्गाभावभावी न दोषाय । यदुक्तं कन्दालङ्कारटीकायां नमिसाधुना—

“विसर्जनीयाभावभावयोर्न विशेषः ।”

यथा—

“द्विपतां मूलमुच्छेत्तुं, राजवंशादजायथाः ।

द्विपद्वयस्यसि कथं, वृक्षयूयादजा यथा ॥ १ ॥”

इत्यादि । सर्वमीक्षते ॥ २२८ ॥

राजा अनः ददते सौख्यम् ॥ २२९-२३९ ॥

राजा-नृपः अनः-शकटं ददते । सेयकानामिति शेषः । किं० अनः ? ‘सौख्यं’ १० सौख्यहेतुत्वात् सौख्यकारकत्वात् या, कारणे कार्योपचारात् सौख्यम् । राज्ञां हि स्वसेव-
केभ्यः सुखकारिण्यशकटादिभिरपि अवष्टम्भदानयोग्यत्वात् ॥ १ ॥ राजा-नृपः अनः-शकटं ददते । किं० ? ‘असौख्यं’ न विद्यते सौख्यं यस्मात् तदसौख्यम् । असौख्यकारकमि-
त्यर्थः । अभक्तसेवकानां एवंविधस्यैव शकटादेर्दानयोग्यत्वात् ॥ २ ॥ एष काकुत्स्थनेनापि समं अर्थद्वयं कार्यम् । यथा राजा-नृपः शकटं ददते । अपि तु न । किं० अनः ? ‘सौख्यं’ १५ सौख्यकारकम् । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । जाताः ॥ ४ ॥ सर्वे ॥ २३२ ॥

रां जा ! नः ददते असौख्यम् ॥ २३३-२४० ॥

न-नुद्धः अवगतसत्त्वः रां-छस्मीं ददते । हे जा !-हे चेतारः । पुरुषाः ! किं० नः ? ‘असौख्यम्’ आत्-अर्हतः सौख्यं यस्य सः असौख्यः, त्वैन इत्यर्थः । इदं चेत्पुरुषान् प्रति केषाञ्चिद् वचनम् ॥ १ ॥ एवं आत्-कृष्णात् सौख्यं यस्य सः असौख्यो-वैष्णवः ॥ २ ॥ तथा आत्-सिद्धात् सौख्यं यस्य सः असौख्यः-सिद्धभक्तः ॥ ३ ॥ एवं आत्-यत्योः वायुदे(दि?)वताद् वा सौख्यं असौख्यः-वातामिलापी वायुदेवताभक्तो वा ॥ ४ ॥ तथा आत्-ब्रह्मणः सौख्यं यस्य सः असौख्यः । यो हि ब्रह्मणः सकाशात् सौख्यं प्राप्नोति स एवंविधः ॥ ५ ॥ तथा आत्-बन्ध्यात् सौख्यं यस्य सः असौख्यः । यस्य हि बन्धो देवः स एवंविधं पश्यते ॥ ६ ॥ तथा आत्-अग्नेः अग्निदेवात् सौख्यं यस्य सः असौख्यः-आग्नेयः ॥ ७ ॥ एतेऽष्टावप्यर्थाः नैतान्येवापि असौख्यपञ्चवत् पूर्ववत् कार्याः । यथा असौख्यो-वैष्णवो रां-छस्मीं ददते । हे जा !-हे चेतपुरुषाः ! । किं० अ० ? ‘नो’ मुद्धोऽवगतसत्त्वः इत्यादि अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । जाताः ॥ ८ ॥ सर्वे ॥ २४० ॥

१ शकटशकाम्याकङ्कारटीकायाद् इत्यर्थः । २ ‘अवगा असौख्यो-वैव इति कर्तुं नृपः, किं० असौख्यः १० यो ॥ (१) इजामि’ पठेन क-पार्थे भुवि ।

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४१ ॥

अः-कृष्णः तस्माज्जो-जातः अजः-कन्दर्पः तस्य सम्बोधनं हे अज ! रा-लक्ष्मीः नः-अस्मभ्यं आं-लक्ष्मीं सम्पदं ददते । किं० अज ! 'असौख्य !' आत्-कृष्णात् सौख्यं यस्य सः असौख्यः, अथवा अस्य-कृष्णस्य सुखं यस्मात् सः असौख्यः । पुत्राद्धि ५ पितुः सुखं भवत्येवेति तत्सम्बोधनं हे असौख्य ! । इदं कन्दर्पदेवं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकानां वचनम् ॥ १ ॥ २४१ ॥

रा अज ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २४२-२४३ ॥

“एते चतुर्दशापि स्वराः पादपूरणभर्त्सनामन्त्रणनिषेधेषु” इति बृहज्यासवचनात् आ इति आमन्त्रणे पादपूरणे वा । हे अज !-हे कन्दर्प ! व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रा- १० लक्ष्मीदेवता नः-अस्माकं सौख्यं-सुखं ददते । इदमपि कन्दर्पं प्रति लक्ष्मीदेवतासेवकानां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । शेषं सर्वं उक्त्यादियोजनं पूर्ववत् । इदं रुष्टलक्ष्मी-देवताताडितरत्यादीनां वचनम् । अन्यथा वा यथा चेतसि चमत्कारता भवेत् तथा (योजना) कार्या ॥ २ ॥ सर्वमीलने ॥ २४३ ॥

रा अ-ज ! आं नो ददते अ-सौख्य ! ॥ २४४ ॥

१५ अः-शिवः ततो जं-जन्म यस्य सः अजः-ईश्वरपुत्रो-विनायकस्तत्सम्बोधनं हे अज ! रा-लक्ष्मीदेवता नः-अस्मभ्यं आं-सम्पदं ददते । किं० हे अज ! हे 'असौख्य !' आत्-ईश्वरात् सौख्यं यस्य सः, अथवा अस्य-शिवस्य सौख्यं यस्मात् सः असौख्यः तत्सं० हे असौख्य ! । इदं विनायकं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसम्पदां लक्ष्मीसेवकानां वचनम् ॥ २४४ ॥

२० रा अ-ज ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २४५-२४८ ॥

आत्-चायोः जो-जातः अजः-हनूमान् तत्सं० हे अज ! आ इति सम्बोधने पाद-पूरणे वा । रा-लक्ष्मीदेवता नः-अस्माकं सौख्यं असौख्यं च ददते । इदं हनुमन्तं प्रति लक्ष्मीदेवतादीयमानसौख्यानां तत्सेवकानाम् (वचनम्) ॥ १ ॥ अस्थिरतासारत्वमहामोहोत्पा-दकादिदोषदर्शनेन समुत्पन्नविरक्तभावानां तत्त्यागिनां ऋषिप्रभृतीनां च वचनम् ॥ २ ॥ एवं २५ आत्-चन्द्रात् जो-जातः अजः-बुधः इति व्युत्पत्त्या बुधवाचकेनापि अजशब्देन समं पूर्ववत् अर्थद्वयं कार्यम् । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । जाताः ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २४८ ॥

राज ! अनोत् ! अत् ! अतेः सौख्यम् ॥ २४९-२५० ॥

अनः-शकटं तदाकारत्वात् “उदेष्यति शकटं कृत्तिकोदयात्” इति दर्शनात् अनो-रोहिणीं स्वयं अतति-गच्छतीति अनोत्-चन्द्रः तत्सं० हे अनोत् ! त्वं सौख्यं अतेः- ३० गच्छेः । हे 'राज !' राजते-शोभते इति अचि राजः तत्सं० हे राज ! । पुनः हे 'अत् !'

अतति-सतत गच्छति अम्बरतले इति क्विपि सङ्गुकि च अत् तत्सं० हे अत् । चित्रादि-
त्वात् अत्र विसर्गलोपो न दोषाय । इदं ज्योत्स्नापानप्रीणितचक्रोरवाच्यम् ॥ १ ॥ एवं
काकाऽपि एकोऽर्थः कार्यः । यथा हे अनोत्-हे चन्द्र ! त्वं सौख्यं अतेः ? अपि तु न
अतेः इत्यर्थः । शेष विशेषणादि पूर्ववत् । इदं चन्द्रकिरणनिकरनिपीडिताया वियोगिन्या
वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५० ॥

राजा अ ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ २५१-२५२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा-चन्द्रः नः-अस्मभ्य १ अस्माक २
वा सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियनारायणेन समं सममाणगोपाङ्गनानां चन्द्रोद्योतप्र-
द्योतिते जगति स्वप्रियं प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एवं हे अ !-कृष्ण ! राजा-चन्द्रो नः-अ-
स्मभ्य १ अस्माकं २ वा आ इति पादपूरणे असौख्य-कामपीडा ददते । त्वद्विरहे इति १०
अर्थाद् गम्यम् । इदमपि गोपाङ्गनावचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५१ ॥

राजा अ ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५३-२५४ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा-यक्षो नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा
सौख्यं ददते । अत्र हि द्वारिकातो बहिर्निर्गच्छता नारायणेन केऽपि यक्षाराधकाः
पृष्टाः-यदुत भोः ! कीदृग् यक्षः ! । ततस्ते इदमाहुः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २५४ ॥

राजा अ ! अ नो ददते असौख्यम् ॥ २५५-२५६ ॥

अ इति पादपूरणे । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा-यक्षो नः-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा
असौख्यं उपद्रवरूपं ददते । इदं कोपियक्षोपद्रुतगजानां स्वस्वामिनं विष्णुः प्रति
वचनम् । सर्वे० ॥ २५५ ॥

राजा अ ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २५७-२५८ ॥

अ इति सम्बोधने । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा-यमो नः-अस्मभ्य १ अस्माकं
२ वा सौख्यं अपहरणमावक्ष्य ददते । त्वदीयप्रचण्डोद्दण्डप्रतापभीतो नः-अस्माकं भव-
दीयप्रजानां अपहरणं (न) करोतीत्यर्थः । इदं यमापरिमृतप्रजावचनं स्वस्वामिनं प्रति ॥ २ ॥
सर्वे० ॥ २५८ ॥

राजा अ ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ २५९-२६० ॥

आ इति कोपे । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा-यमो नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा
असौख्यं ददते, अपहरणकरणात् । इदं कदाचित् समये कृतान्तोपद्रुतद्वारिकायासिलो-
कानां स्वस्वामिनं हरिं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६० ॥

राजा अ ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ २६१-२६२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ !-हे कृष्ण ! राजा अर्थात् अन्यायी नृपः नो-न सौख्यं १०

ददते ॥ १ ॥ तथा अ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! राजा अर्थाश्यायी नृपः नो-न असौख्यं ददते, प्रजानामिति शेषः । इदं नीतिवाक्यद्वयं व्याख्याने सदसि नीतिशास्त्र-विदा केनापि कोविदेन श्रीकृष्णमुद्दिश्योक्तम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ २६२ ॥

राजा अ! अ नो ददते सौख्यम्* ॥ २६३-२६६ ॥

५ अ इति आमन्त्रणे । हे अ! हे कृष्ण! राजा-लोकरुढिवशात् घूकः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते, वामपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेति अर्थ-वशाद् गम्यम् २ । एवं असौख्यं ददते । दक्षिणपार्श्वे दर्शितदर्शनत्वात् शब्दकरणत्वाद् वेत्यपि अर्थवशाद् गम्यम् । इदं भिन्नभिन्नसमये दिग्विजयार्थं प्रस्थितानां कृष्णपुत्रादीनां वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ २६६ ॥

१० राः ज! अ! नो ददते सौख्यम्* ॥ २६७-२८२ ॥

अ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! “राः कनके विभवे मेघे स्थानके ४” इति श्रीअनेकार्थतिलकवचनप्रामाण्यात् राः-कनकं नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । किं० अ! हे ज!-हे शत्रुजेतः! । इदं श्रीकृष्णेन युष्माकं किं सुखदायकमिति प्रश्नितानां स्वर्णाभरणवाञ्छकानां गोपाङ्गनानां कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एवं असौख्यं १५ ददते । शेषं पूर्ववत् । इदं तद्विपरीतानां वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥

एवं (राः-) विभवो द्रव्यं (अस्मभ्यं अस्माकं वा) सौख्यं ददते । इदं द्रव्यार्थिनां श्रीकृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं व्रत्रज्यासमये संसारविरक्तानां द्वारिकावासिनां श्रीकृष्णं प्रति जनानां कैपाश्वित् वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमी० ॥ ८ ॥

एवं राः-मेघः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं-सुखं ददते । इदं श्रीकृष्णं २० प्रति कर्षुकाणां वचनम् ॥ २ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं क्षेत्रे धान्यनिष्पत्तिसमये कर्षु-काणामेव वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्व ८ मीलने ॥ १२ ॥

एवं राः-स्थानम्-आश्रयः सौख्यं ददते । इदं स्थानार्थिनां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं तद्विपरीतानां वचनम् ॥ २ ॥ ४ ॥ पूर्वमीलने ॥ १६ ॥ सर्वे० ॥ २८२ ॥

रा ज! अ! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ २८३-३०० ॥

२५ आ इति आमन्त्रणे । हे अ!-हे कृष्ण! रा-लक्ष्मीः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । किं० अ! हे ज! हे शत्रुजेतः! इदं लक्ष्मीसन्तोषितनिजदास-दासीप्रभृतीनां कृष्णं प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं परस्परं कलिसमये लक्ष्मीसपत्नीनां राधा-रुक्मिणीप्रभृतीनां वचनं २ श्रीकृष्णं प्रति । पूर्वमीलने ॥ ४ ॥ एवं रा-रमणी नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ च सौख्यं असौख्यं च ददते । इदं कृष्णं ३० प्रति प्रमदार्थिनां प्रमदाविरक्तानां च वचनम् । (४) पूर्वमीलने ॥ ८ ॥ सर्वे० ॥ ३०० ॥

राजा अ ! आ नो ददते असौख्यम् ॥ ३०१-३०३ ॥

आ इति पादपूरणे । हे अ !-हे कृष्ण ! रां-छस्मीं जस्यति-धातूनामनेकार्यत्वात्
नाशयतीति राजा-आपद् न-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौख्य-दुःखं ददते । इदं
आपदा पीडिताना जनानां कृष्ण प्रति वचनम् ॥ २ ॥ एवं नो-न सौख्यं ददते अर्थ
योचना पूर्ववत् ॥ १ ॥ पूर्वमी० ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ३०३ ॥

राजा अ ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ ३०४-३०७ ॥

रां-रमणीं जस्यति-नाशयति-भारयतीति उपत्यये आपि च राजा-स्त्रीमारिका
काचिदेवविधा स्त्री । आ इति कोपे । हे अ ! हे कृष्ण ! न-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा
सौख्य १ असौख्य च २ ददते । अर्थयोचना स्वयं कार्या ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ३०७ ॥

र-अजा अ ! अ नो ददते सौख्यम् ॥ ३०८-३११ ॥

अजति-क्षिपतीति अजा । रस्य-कामस्य अजा-क्षेपका राजा-शीलवती स्त्री । हे
अ !-हे कृष्ण ! अ इति आमन्त्रणे । न-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्य
वा २ ददते । इदं शीलवत्तमानां तद्विपरीताना च श्रीकृष्णं प्रति वचनम् ॥ ४ ॥ सर्वे० ३११

राजा अ ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ ३१२-३७२ ॥

आ इति आमन्त्रणे । हे अ ! “अः क्षित्रे केशवे यायौ, मह्य-चन्द्रा ऽग्नि-सा(भा)नुषु” १५
इति विश्वशान्मु(श्लो० ५)यचनात् हे ईश्वर ! राजा-चन्द्रो न-अस्मभ्यं १ अस्माक २ च
सौख्यं ददते । इदं रतसमये स्वप्रियेश्वरेण सम रममाणपार्यतीवचनं चन्द्रोद्द्योतप्रद्योतिते
जगति स्वप्रिय प्रति ॥ २ ॥ एवं हे अ !-हे ईश्वर ! राजा-चन्द्रो न-अस्मभ्य १ अस्माकं
च २, आ इति पादपूरणे, असौख्य-कामपीडा ददते । त्यद्विरहे इति अर्थाद् गम्यम् । इद-
मपि पार्यतीवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ४ ॥ अत्र ‘न’ इति बहुवचनं आत्मनो गौरवस्वपापना-
र्थम् । एवं यथा पञ्चाशदधिकहिंसातार्थम्याः २५० पञ्चाद् ये एकपट्टिरर्था विष्णुपाचकेन
अशब्देन सम कृता, तथा शिष्यायकेनापि अशब्देन सम एकपट्टिरर्था कार्याः । विशेष्यस्य
मित्यत्र अर्थभेदा स्फुट एव । मया तु ग्रन्थविस्तरमीत्या ठिखनस्य एकपदत्वा अल्प
भेदत्वाच्च न विपिष्य ठिखिता । पृथग्भेदान्येपिभिः विद्वद्भिः स्वयं कार्याः । एवं अर्थयोज-
नाऽपि यथासम्भय स्वयं कार्या सुधीभिः । सतो जाता ॥ ६१ ॥ पूर्वोक्ता ॥ ३११ ॥ १५
मीत्ये च जाताः ॥ ३७२ ॥

राजा अ ! आ नो ददते सौख्यम् ॥ ३७३-४३३ ॥

अस-भूषणस्य अपर्यय इ-धूमः तस्यापि अपर्यय अ-अनिरुद्धः । ततः हे अ !-

हे अनिरुद्ध ! आ इति सम्बोधने, राजा-चन्द्रः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं ददते । इदमपि रतसमये स्वप्रियेण समं रममाणाय उषाया वचनं अनिरुद्धं प्रति ॥ २ ॥ एवं असौख्यं ददते त्वद्विरहे इति शेषः । शेषं पूर्ववत् ॥ २ ॥ ततः ॥ ४ ॥ अथवा नो-न असौख्यं ददते, सौख्यं ददते इत्यर्थः । तथा नो-न सौख्यं-सुखं ददते, दुःखं ददते इत्यर्थः । शेषं पूर्ववत् । एवं अनिरुद्धवाचिनाऽपि अशब्देन समं पूर्वरीत्या एकषष्टिरर्था ज्ञेयाः । तद्विक् प्रदर्शिता । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्याऽऽयैः । पूर्वोक्त३७२मीलने जाताः सर्वेऽपि ॥ ४३३ ॥ तथाऽत्र वायु-चन्द्रा-ऽर्हद्वाचिनाऽपि अशब्देन समं बहवोऽर्था अनया रीत्या उत्पद्यन्ते, परं मया प्रयासबाहुल्यात् परस्परं स्तोकभेदत्वाच्च उपेक्षिताः । जाताः सर्वे ॥ ४३३ ॥

र-अजा नो ददते सौख्यम्* ॥ ४३४-४३७ ॥

१० अजन्ति-क्षिपन्तीति अचि अजाः, ततो रस्य-कामस्य अजाः-क्षेपकाः राजाः-कामहन्तारोऽर्थाद् विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतिरिति न्यायाद् वा यतयः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं-सुखं ददते । यतो हि—

“सुरासुरनराः सर्वे, येनैते स्ववशीकृताः ।

निर्जितो यैः स कामोऽपि, ते यतीशाः सुखप्रदाः ॥ १ ॥”

१५ इत्युक्तत्वात् यतयः सुखप्रदा एव स्युः ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं कामिनां वचनम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तमीलने सर्वे ॥ ४३७ ॥

राजा ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४३८-४३९ ॥

हे राजाः !-हे यतयः ! । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । नो-बुद्धः अवगततत्त्वोऽर्थात् जिनः सौख्यं-सुखं ददते, अमृतस्राविवचनेन प्रीणयतीत्यर्थः । अस्माकमिति शेषः । इदं भगवद्-
२० व्याख्यानश्रवणानन्तरं अत्यन्तं तुष्टमनसो भव्यस्य यतीनुद्दिश्य वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते अभव्यस्य, अन्यथा वाऽर्थयोजना कर्तव्या ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ४३९ ॥

राज ! अनो ददते सौख्यम्* ॥ ४४०-४४१ ॥

हे राज !-हे यते ! अनः-अबुद्धः सौख्यं ददते । इदं मूर्खाणां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं पण्डितजनवचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ४४१ ॥

२५ राजा ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ४४२-४४३ ॥

हे राजाः !-हे यतयः ! । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । “नस्तु संविदि” इति अनेकार्थतिलकोक्तेः नो-ज्ञानं सौख्यं ददते । अस्माकमिति अर्थवशाद् गम्यम् । इदं यतीन् प्रति ज्ञानार्थिनां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते मूर्खतां कामयमानानाम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ४४३ ॥

राज ! अनो ददते सौख्यम् ॥ ४४४-४४५ ॥

हे राज !-हे यते ! नो-ज्ञानं तद्विरुद्धं अन-अज्ञानं सौख्यं ददते । अस्माक-
मिति शेषः । इदं यतीन् प्रति अज्ञानं कामयमानानां वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्यं
ददते । इदं ज्ञानार्थिनां वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ० ॥ ४४५ ॥

राजा ! नो ददते सौख्यम् ॥ ४४६-४४७ ॥

“नः पुनर्वन्धवुद्भयोः” इति वचनात् नो-यन्धोऽर्थात् कर्मणा यन्धः । हे राजा !-
हे यतिनः ! नः-अस्माकं सौख्यं ददते ? अपि तु न इति काका व्याख्येयम् ॥ १ ॥ अथवा
सौख्यं ददते । अर्थयोजना यथा चेतसि चमत्कारमादधाति तथा स्वयमेव विधेया ।
एव असौख्यं ददते । इदं कर्मबन्धमीतानां नराणां यतीन् प्रति वचनम् ॥ २ ॥
सर्वे ० ॥ ४४७ ॥

राज ! अनो ददते सौख्यम् ॥ ४४८-४४९ ॥

हे राज !-हे यते ! नो-बन्धस्तद्विरुद्धो अन-अबन्धः, कर्ममोक्ष इत्यर्थः । अस्माकं
सौख्यं ददते । इदं मुक्तिकामानां यतिं प्रति वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं
तद्विपरीतानां वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ० ॥ ४४९ ॥

राजा ! नो ददते सौख्यम् ॥ ४५०-४५१ ॥

“नो नरे खं सनाये च, नोऽनर्थेऽपि प्रदर्शने” इति विश्वशास्त्रु(श्लो० ७६)वच-
नात् हे राजा !-हे यतयः ! नः-अनर्थः अस्माकं सौख्यं ददते । इदं यतीन् प्रति प्रतिबोध-
समये धीयरादीनां वचनम् ॥ १ ॥ एव असौख्यं ददते । इदं अनर्थमीतचेतसां चतुराणां
वच ॥ २ ॥ सर्वे ० ॥ ४५१ ॥

र-अज-अ नो ददते सौख्यम् ॥ ४५२-४५५ ॥

रः-काम-कामदेवः । अजो-हरः-ईश्वरदेव । अ-कृष्णः । ततो रक्ष अजस्र अश्व
रामां काम-शिष्य-विष्णुसप्तकाख्योऽपि देवाः नः-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा सौख्यं
ददते । इदं (तत्)तत्राफानां वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । इदं तद्विपरीतानां
वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ० ॥ ४ ॥ पृथोक्कमी ० ॥ ४५५ ॥

र-अ-अजाः ! नो ददते सौख्यम् ॥ ४५६-४५७ ॥

हे राजाः !-हे काम शिष्य विष्णुदेवाः ! नो-शुद्ध १ ज्ञान २ यन्धः ३ अनर्थो ४
वा अस्माकमिति गम्यम्, सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या

सुधीभिः । एते चत्वारोऽर्थाः सौख्यासौख्यपदाभ्यां द्विगुणिताः ८ भवन्ति । एवं नो-नरः
इति नरशब्देनापि समं अर्थद्वयं कार्यम् । जाताः ॥ १० ॥ सर्वे ० ॥ ४६५ ॥

र-अज-आ नो ददते सौख्यम् ॥ ४६६-४७१ ॥

“रः सूर्येऽग्नौ धने कामे” इत्यादि विश्वशम्भु(श्लो० १०१)वचनात् रः-श्रीसूर्य-
५ देवः, अजो-हरिः, आ-ब्रह्मा, ततो द्वन्द्वे कृते राजाः-श्रीसूर्य-विष्णु-ब्रह्माख्यास्त्र-
योऽपि देवाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ न ३ वा सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते
॥ ६ ॥ इदं तद्भक्तिमतां तद्विपरीतानां च वचनम् । अर्था जाताः ॥ ६ ॥ सर्वमीलने
जाताः ॥ ४७१ ॥

र-अज-आ ! नो ददते सौख्यम् ॥ ४७२-४८१ ॥

१० हे राजाः !-हे सूर्य-हरि-ब्रह्मदेवाः ! नो-बुद्धः १ ज्ञानं २ बन्धः ३ अनर्थो ४ नरो
५ वा सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । अर्थयोजना तु स्वयं विधेया धीमद्भिः सद्भिः ।
अर्थाः ॥ १० ॥ सर्वमीलने ॥ ४८१ ॥

रा-ज-आनः ददते सौख्यम् ॥ ४८२-४८७ ॥

“रा रमा रमणी वाला” इति (विश्व० श्लो० १०१)वचनात् रा-लक्ष्मीः ततो
५ जो-जातः आनो-मुखश्वासः राजानः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । इदं श्रीकृष्णस्य
सम्भोगसमये तन्निवृत्तिसमये च वचनम् । अन्यथा वा अर्थयोजना कार्या । अर्थाः ॥ २ ॥
एवं रा-रमणी तस्याः सकाशात् जो-जातः आनो-मुखश्वासः सौख्यं १ असौख्यं २ द-
दते । इदं कामिविरक्तजनयोर्वचनम् ॥ २ ॥ एवं रा-वाला ततो जो-जातः आनो-मुख-
श्वासः सौख्यं १ असौख्यं २ ददते । अर्थयोजना स्वयमेव यथा चमत्कारं करोति तथा
१० विधेया ॥ २ ॥ पूर्वं ४ मीलने ॥ ६ ॥ सर्वमीलने ॥ ४८७ ॥

रा-अ-ज-आनो ददते सौख्यम् ॥ ४८८-४९७ ॥

रा-पर्यायेण श्रीः । अः-कृष्णः । रया-श्रिया उपलक्षितः अः राअः-श्रीकृष्णः ।
तस्मात् जो-जातः आनो-मुखश्वासो राजानः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । इदं सम्भो-
गसमये मुखचुम्बनावसरे गोपाङ्गनानां, तद्विपरीतसमये तासामेव अन्यासां च वचनम् ॥ २ ॥

१५ एवं कृष्णवाचि अशब्दवत् शिवः १ अर्हत् २ अनिरुद्धश्चाचिनाऽपि अशब्देन समं
अर्थाः कार्याः । ततः पूर्ववत् समासादिके कृते सति राजानः इति कोऽर्थः ? श्रीशिव-
मुखश्वासः १ श्रीअर्हन्मुखश्वासः २ श्रीअनिरुद्धमुखश्वासश्च ३ सौख्यं १ असौख्यं २ च
ददते । जाताः ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वयं कार्या । पूर्वद्वयमीलने ॥ ८ ॥

एव आ-ब्रह्मा इत्यनेनापि शब्देन सम अर्थद्वयम् ॥ २ ॥ जाता अष्टमीछने ॥ १० ॥
सर्वे ॥ ४९७ ॥

र-आ-ज-आनो ददते सौख्यम् ॥ ४९८-५०५ ॥

“रः सरे । तीक्ष्ण्ये विश्वानरे शब्दे, रामे धजे नरे” इति श्रीतिलकानेकार्थयचनात् ।
“रः सूर्येऽग्नी धने कामे” इति श्रीविश्वशम्भु (श्लो० १०१) वचनाच्च र-कम्पदः ५
१ अग्निदेयता २ सूर्यदेयता ३ नरश्च ४, ततो रात्-कम्पदात् १ अग्निदेयात् २ सूर्यात् ३
नरात् ४ आ-सामस्त्येन जो-जातः आनो-मुखश्चासौ राजानः सौख्यं १ असौख्यं २
च ददते । इदं तोपपोषसमये रोषसमये च सत्सत्स्त्रीणां अन्येषां वा वचनम् । जाताः ॥ ८ ॥
सर्वमीछन्ते ॥ ५०५ ॥

ल-आ-ज-आनो ददते सौख्यम् ॥ ५०६-५०७ ॥

“लश्च लौ च (लृश्च) विहीजसि” इति सुधाकलश (श्लो० १८) वचनात् ल-
इन्द्रः तस्मात् आ-सामस्त्येन जो-जातः आनो-मुखश्चासौ लाजानः सौख्यं १ असौख्यं
२ च ददते । अस्माकमिति शेष । इदं द्वाचीनां स्वपतिना समं मुखचुम्बनकामानां १ अका-
माना च तस्मिन् तस्मिन् समये वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ५०७ ॥

र-अज-आनो ददते असौख्यम् ॥ ५०८ ॥

“र जले रङ्गवेगयोः” इति विश्वशम्भु (श्लो० १०१) वचनात् रस्य-रङ्गस्य अजः-
क्षेपकः-निराकारकः आनो-मुखश्चासौ यस्य स राजान एवविधः कोऽपि जनः असौख्यं
ददते, दुःखवायिश्चासत्वात् । इदं तथायिधस्त्रीपुरुषवचनं निजसखीजनं प्रति ॥ ५०८ ॥

रा-अज-आनो ददते सौख्यम् ॥ ५०९-५१० ॥

रा-दीप्तिः तस्या अजा-क्षेपको राजा एवविधः आनो-मुखश्चासौ यस्य स राजानः १
सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ २ ॥ सर्वे ॥ ५१० ॥

राज अनो-द ! द-त ! ईसौख्य ! ॥ ५११ ॥

अनः-शकटं अर्थात् शकटरूपं देव्यं दत्ति-लण्डयतीति अनोदोऽर्थाक्षेपाक्षरापणः
तत्सं० हे अनोद !-हे श्रीकृष्ण ! त्वं राज-दीप्तिं प्राप्नुहि । ‘राज दीप्ति’ इत्यस्य धातोरुभ-
यपदित्यात् परस्मैपदित्वम् । हे दत्त ! द-दान तेन ता-शोभा यस्य स दत्तः तत्सं० हे दत्त !
हे ईसौख्य ! ई-छक्ष्मी निजभार्या तस्याः सौख्यं यस्य यस्मात् स ईसौख्यः तत्सं० हे
ईसौख्य ! ॥ १ ॥ सर्वे ॥ ५११ ॥

१ । अज अनो-द ! द-त ! ईसौख्यम् ॥ ५१२-५७२ ॥

हे अनोद !-हे श्रीकृष्ण ! त्वं ईसौख्यं-छक्ष्मीसौख्यं अज-गच्छ । हे १ । राजते

इति डे रः तत्सं० हे र ! । पुनः हे दत् । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ॥ १ ॥ एवं ईसौख्यं अज-
क्षिप, दूरीकुरु इत्यर्थः । इदं श्रीकृष्णं प्रति प्रतिबोधसमये यतीश्वरवचनम् ॥ २ ॥ एवं
“ईर्भुवि श्रियाम्” इति तिलकानेकार्थवचनात् ईसौख्यं-पृथ्वीसौख्यं अज-गच्छ । इदं
सेवकानामाशिषा वचनम् ॥ ३ ॥ एवं ईसौख्यं-पृथ्वीसौख्यं अज-त्यज । इदमपि
५ यतिवचनं प्रतिबोधसमये ॥ ४ ॥ एवम्—

“इः कुत्सार्थेऽपि पापे (कामे)ऽपि, निषेधे नयनभ्रमे ॥ ६ ॥

ई रमा-मदिरा-मोहे, महानन्दे शिरोधमे ।

स्त्रीलिङ्गोऽयमुपाद्यन्तो, नान्तोऽस्माद्धोपनं सुपः ॥ ७ ॥

ईर्यो योऽद्यात्र जसा रूपं, स्यादमारूपमीं शसि ।”

१० इति विश्वशम्भु(श्लो० ६-८)वचनात् ईसौख्यं-कुत्सासौख्यं अज-क्षिप ॥ ५ ॥

एवं ईसौख्यं-मदिरासौख्यं ६ मोहसौख्यं ७ अज-क्षिप । अर्थयोजना स्वयं कार्या ।

एवं ईसौख्यं-महानन्दसौख्यं अज-गच्छ ॥ ८ ॥ एवं ईसौख्यं-प्रत्यक्ष(?)सौख्यं अज-गच्छ ।

अर्थयो० ॥ ९ ॥ एवं “इः स्मरेऽर्थेऽव्ययं खेदे कोपोक्तौ” इति तिलकानेकार्थवचनात्
ईसौख्यं-कामसौख्यं अज-गच्छ ॥ १० ॥ पक्षे क्षिप ॥ ११ ॥ अर्थयो० ।

१५ (र ! अज अनोद ! दत्ते ! सौख्यम्)

दत्तेसौख्यं इत्यत्र एवं पदविश्लेषः कार्यः-दत्ते असौख्यम् । तत् एवं उक्तिः हे अनोद !
त्वं असौख्यं-दुःखं अज-क्षिप ॥ १२ ॥ एवं असौख्यं-दुःखं अज-गच्छ । इदं कृष्णस्य
दुःखमिच्छतस्तथाविधस्य कस्यचिद्वचनम् ॥ १३ ॥ हे दत्ते ! दस्य-देवस्य तिः-पूजा यस्य
सः । अथवा दवत्-देववत् तिः-पूजा यस्य स दतिस्तत्सं० हे दत्ते ! । शेषं पूर्ववत् ॥ १३ ॥

२० एवं सौख्यं अज-गच्छ ॥ १४ ॥ क्षिप वा ॥ १५ ॥ अर्थयो० । एवं एते एव पञ्चदशार्थाः
॥ १५ ॥ परोक्षाप्रथमपुरुषैकवचनजातया आज इत्येवंरूपक्रियया समं योज्याः । यथा हे
अनोद ! त्वं ईसौख्यं-लक्ष्मीसौख्यं आज-जगाम । शेषं पूर्ववत् । एवमन्येऽपि अनया
पूर्वोक्तरीत्या च ॥ १४ ॥ अर्थाः कार्याः । अर्थयोजना स्वयं कार्या । जाताः ॥ ३० ॥

(राज अनोद-द ! त ! ई-सौख्य !)

२५ एवं अनोदं-श्रीकृष्णं दयते-पालयति-रक्षतीति अनोददः-नन्दगोकुली तत्सं०
हे अनोदद !-हे नन्दगोकुलिन् ! त्वं राज-दीप्तिं प्राप्नुहि । हे ईसौख्य ! पूर्ववत् ? । हे त !
तस्य-तत्त्वस्य ज्ञानस्य वा इत्यादिप्रयोगदर्शनात् तो-ज्ञानं आधाराधेययोरभेदोपचारात्
“कुन्ताः प्रविशन्ति” इत्यादिवत् लक्षणया वा त इति कोऽर्थः ? ज्ञानवानित्यर्थः ।
अथवा तनोति सुखादिकं इति डे प्रत्यये तः तस्य सं० हे त ! । यत्र च ते सौख्यं
३० असौख्यं एवं पदविभागस्तत्र तस्य पूर्वोक्त एव अर्थः । इ इति च सम्बोधने पादपूरणे वा

१ ‘हे र ! पूर्ववत्’ इत्यधिकः पाठः क-ख-ग-घ-प्रतिपु वरीवर्ति, किन्तु सोऽस्यानीय इति प्रतिभाति ।
‘र ! अज अनोद ! त ! ई-सौख्य’ इति पाठसम्भवे तत्स्वीकारः कर्तुं शक्यः ।

ज्ञेयम् । सन्धौ कृते च रूपसिद्धिः श्लेषेयरीत्या स्वय ३१ अर्थाः कार्या । अर्थयो० ।
मया तु विस्तरमीत्या न विस्तरतया लिखिताः । आता ॥ ६१ ॥ सर्वे० ॥ ५७२ ॥

र ! अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ५७३-५८४ ॥

र-अग्निः तत्सम्बोधने हे र ! अर्थाद्विष्टानाधिष्ठात्रोरभेदोपचाराद् वा हे अग्न्यधि-
ष्टायकदेवते !, हे अग्निदेवते ! इत्यर्थः । अजा-छागाः हुता इति अर्थसामर्थ्याद् गम्यम्, ५
ना-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य-स्वर्गादिमुख्य ददते । इदं अग्निहोतृवाक्यम् । एव अ-
सौख्यं ददते । इदं तद्विपरीताना वचनम् ॥ ४ ॥ एव मो-न सौख्य ददते ॥ ५ ॥ एव नो-
न असौख्य ददते ॥ ६ ॥ शेष पूर्ववत् । अर्थयोजना स्वय कार्या ॥ ६ ॥

एवं “अजखैवार्पिको ग्रीहिः” (अनेका० श्लो० २१ इति) घनज्ञयी(य)कोद्गामिधा
नात् अजाः-त्रैवार्पिका ग्रीहय इति त्रिवार्पिकग्रीहिवाचिनाऽपि अजशब्देन समं पूर्ववत् १०
पठ्यां कार्या ॥ ६ ॥ यथा-हे र !-हे अग्निदेवते ! अजाखैवार्पिका ग्रीहयो न-अस्मभ्यं
१ अस्माक २ वा सौख्य ददते । अर्थयोजना स्वय कार्या । एवमन्येऽपि अर्थाः कार्याः ।
अथवा प्रकारान्तरेण अर्था कार्याः । तथाहि-हे र !-हे नर ! अजा-त्रैवार्पिका ग्रीहयो
न-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । इदं केनचिद् वैगुण्येन येषां त्रैवार्पिका ग्रीहय
एव रोषन्ते नान्यत् धान्यं तेषां वचनम् । एव असौख्य ददते तद्विपरीतानाम् ॥ ६ ॥ १५
उभयमीलने आता ॥ १२ ॥ सर्वे० ॥ ५८४ ॥

रा-अजा नो ददते सौख्यम् ॥ ५८५-६२० ॥

“अजो विष्णां रघून्मवे । विरञ्चे मन्मथे रुद्रे, मेपे” इति तिलकानेकार्थवचनात् रा-श्रीः,
ततः रया-श्रिया उपलब्धिताः अथवा रापूर्वकाः अजाः राजाः, श्रीकृष्णाः इत्यर्थः । न-
अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य ददते । इदं वैष्णववचनम् ॥ २ ॥ एव असौख्य द-१०
दते । इदं कालनेमि-हयग्रीव-शाफटा-ऽरिष्टदैत्यादीना वचनम् । आता ॥ ४ ॥ एव
नो-न सौख्य असौख्यं च ददते इति ॥ २ ॥ अर्थाः । शेष पूर्ववत् । आताः ॥ ६ ॥

एव राजाः । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । रघून्मवाः अजामिधाना राजानो न-अस्मभ्यं
१ अस्माक २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते-प्रयच्छन्ति । इदं सन्मित्राणां तच्छत्रूणां
च वचनम् । एवं ६ अर्थाः कार्याः ॥ आताः ॥ १२ ॥

१५

एवं राजाः-श्रीमन्नृपाणः १ श्रीकामदेवाः २ हंश्वराश्च इत्यर्घवाचिनाऽपि राजशब्देन
समं पदं पठ्यां ६ कार्याः । आताः ॥ १८ ॥ पूर्वाक्त १२ मीलने ॥ ३० ॥

एव हे र !-हे नर ! अजा-छागा गलस्तन्यो धान-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्यं
असौख्यं च ददते । नो-न सौख्य असौख्यं च ददते । इदं अनापालानां तद्विपरीतानां

च वचनम् ॥ ६ ॥ अर्थयोजनाऽपि यत्र तादृशी न भवति कृता तत्र कुशाघ्रीयमतिभिः
स्वयं कार्या । मया तु ग्रन्थगौरवमिवा न वारंवारं लिख्यते । पूर्वोक्त ३० मीलने जाताः
॥ ३६ ॥ सर्वे ० ॥ ६२० ॥

राजानः ! ददते सौख्यम् ॥ ६२१-६२४ ॥

५ हे राजानः !-हे नृपाः ! ददते अर्थात् दानं ददानाय पुरुषाय सौख्यं-सुखं, अस्तु इति
शेषः, दानस्य सर्वाभीष्टार्थसाधकत्वात् । यदुक्तम्—

“धर्मस्य मूलं पदवी महिम्नः, पदं विवेकस्य फलं विभूतेः ।

प्राणाः प्रभुत्वे प्रतिभृश्च सिद्धे-दानं गुणानामिदमेकमोकः ॥ १ ॥

दानेन चक्रित्वमुपैति जन्तु-दानेन देवाधिपतित्वमुच्चैः ।

१० दानेन निःशेषयशोऽभिवृद्धि-दानं शिवे धारयति क्रमेण ॥ २ ॥”

इत्यादि ॥ १ ॥ एवं असौख्यं-दुःखं स्यादिति गम्यं इह मार्गणादिलोककृतसन्तापवशा-
दिति ॥ २ ॥ एवं अददते पुरुषाय, कृपणायेत्यर्थः । सौख्यं । मार्गणादिजनानुच्चाटन-
त्वात् । इदं मार्गणादिसन्तापितस्य दीयमानदानस्य पञ्चजनस्य राज्ञः प्रति वचनम् ॥ ३ ॥
एवं अददते असौख्यं दानपुण्याभावात् ॥ ४ ॥ सर्वे ० ॥ ६२४ ॥

१५ राज ! आनो ! ददते अददते सौख्यम् ॥ ६२५-६२८ ॥

आ-अतिशायिनी नुः-स्तुतिलोके यस्य स आनुः तस्य सं० हे आनो-अतिशायि-
स्तुतिमन् ! ददते पुरुषाय सौख्यं ॥ १ ॥ हे राज ! राजतेः अचि राजस्तत्सं० हे राज ! ।
शेषं पूर्ववत् । अमुना प्रकारेण पूर्ववत् ४ अर्थाः कार्याः । एवमत्र खण्डनया भिन्न-
भिन्नविशेष्यसम्बोधनपदकर्मणेन अनेकेऽर्थाः उत्पद्यन्ते, परं मया बहुप्रयासभीत्या न
२० लिखिताः । सर्वे ० ॥ ६२८ ॥

राजानो ददते सौख्यम् ॥ ६२९-६३० ॥

राजानं आनयति-जीवयतीति राजानो-राजवैद्यः सौख्यं ददते, रोगिणामिति शेषः,
रोगापहारेण सौख्यदानात् ॥ १ ॥ एवं असौख्यं ददते । तथाविधानां केषाञ्चित् ॥ २ ॥
अर्थयो० । सर्वे ० ॥ ६३० ॥

२५ राजानो ददते असौ ख्यम् ॥ ६३१-६३७ ॥

राजानो-नृपाः ।

“(वाच्यलिङ्गः) स्वशब्दोऽर्के, वितर्के व्योम्नि वेदने ।

प्रश्ननिन्दानृपक्षेप-सुखशून्येन्द्रिये दिवि ॥ २४ ॥

भवसानेऽपवर्गेऽपि, परब्रह्मण्यपीरितः ।”

इति श्रीविश्वशम्भुः (श्लो० २४-२५) वचनात् सौ-सुखं सत्य भावः स्वयं, सुखत्व-
मित्यर्थः । असौ-कृपाणे सति ददते । वैरिणामिति शेषः । अपि तु न ददते इति काकुषचनम्
॥१॥ एवं राजा-चूप नो-न असौ-कृपाणे सति स्वयं-सौख्यत्वं ददते, वैरिणामिति शेषः ॥२॥

एवं राजा-चूपो नः-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा असौ-कृपाणे (सति) स्वयं-सुखत्वं
ददते । कोऽयं ? यावद् राजा सशस्त्रः तावद् शत्रुभ्यो भयाभावेन अस्माकं सदा ५
सौख्यमेवेति भावः ॥ २ ॥ पूर्वोक्त २ मीळने ॥ ४ ॥

एव असौ-प्रत्यक्षो राजा-चूपो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ न ३ वा स्वयं-सौख्यत्वं
ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्य ॥ ३ ॥ पूर्वोक्त ४ मीळने ॥ ७ ॥ सर्वे ० ॥ ६३७ ॥

राजा नो ददते असौ स्त्री अम् ॥ ६३८-६४० ॥

असौ राजा । स्त्रीति विशेषणात् स्वामी इन्द्रो न-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ (वा) १०

“अ मान्तो ब्रह्मसवादे, परब्रह्मप्रवाचकः ॥

व्यसने व्यापिते व्याधां, ज्ञानविज्ञानवन्दने ।”

इति विश्वशम्भुः (श्लो० १९-२०) वचनात् अं-परब्रह्म ददते, परब्रह्मसदृशं सौख्यं ददा-
तीत्यर्थः । किं० ? ‘स्त्री’ स्त्रे-स्वर्गे तिष्ठतीति स्त्री । इदं स्वर्गाधिपसन्मानितसुरवचनम् ॥२॥

एव असौ राजा अर्थयज्ञात् यादवेष्टः स्त्री-सुखी सन् अ-कृष्ण नो-न ददते । इदं १५
कंसवचनान्तरं जरासन्धराज्ञा कृष्णे याचिते सति बलमानं जरासन्धं प्रति गतप्रत्या-
गतनिजपुरुषवचनम् ॥ १ ॥ सम्बन्धश्चान्यशास्त्रान्तरादवसेयः ॥ ३ ॥ सर्वे ० ॥ ६४० ॥

राजा नो ददते अ सौस्त्री अम् ॥ ६४१-६४३ ॥

अः-कृष्णः नः-अस्मभ्य १ अस्माकं २ वा अ-परब्रह्म ददते । किं० ? ‘राजा’ स्वामी ।
पुनः ‘सौस्त्री’ सुखसमाहारयुक् ॥ १ ॥ एव अ-कृष्ण अ ददते । किं० ? ‘राजा’ । पुनः १०
नो-न सौस्त्री अस्त्री-सुखसमाहारयुक्तः, प्राप्तकष्टस्थितिरित्यर्थः । भगवतो हि श्रीना-
रायणस्य दशावतारान्तर्गतमीनावतारस्य शङ्खदैत्यापहृतवेदोद्धारपरायणस्य पाप्मलगतने
प्राप्तकष्टत्वात् । यदुक्तं स्वर्णप्रशस्तकाव्ये—

“मायामीनतनोस्तनोतु भयता पुण्यानि पङ्कटुति

पुच्छाच्छोटसमुच्छलजलभरप्राग्भारिकोदधे ।

पाप्मलायटमध्यसङ्घटतया पर्याप्तकष्टस्थिते-

वेदोद्धारपरायणस्य सतत नारायणस्य प्रभो ॥ १ ॥”-शार्ङ्ग०

इत्यादि । अत्रत्यसम्बन्धस्त्वेन्यशास्त्रान्तरादवसेय । मया तु ग्रन्थविसरमीत्या न लिखि-
तः । इदं शङ्खदैत्यान्तर्करणान्तरं वेदे चाखिते निजसेवकजनवचनम् ॥ २ ॥

एवं नो-न अं-परब्रह्म परब्रह्मसदृशं सौख्यं ददते । शेषं पूर्ववत् । इदं कृष्णस्य द्वारिकागमने विरहव्यासवृन्दावनवर्तिगोपाङ्गनावचनम् ॥३॥ अत्र चित्रादित्यात् विसर्गलोपो न दोषाय ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ६४३ ॥

राजा नो ददते असौ खी अम् ॥ ६४४ ॥

५ असौ राजा-नृपः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा अं-परब्रह्म ददते । किं० ? 'खी' खं-संविदस्यास्तीति खी । इदं ज्ञानिराजदीयमानपरब्रह्मणो नरस्य वचनम् ॥ १ ॥ एवं असौ राजा अं-पर० नो-न ददते यतः । किं० ? खी-ज्ञानी । इदं जडवचनम् । ज्ञानिनो हि गुणान् ज्ञानिन एव जानन्ति, न तु अतद्विधा अज्ञानिनः । अतो मूर्खाणां ज्ञानिनो न सौख्यप्रदाः । यदुक्तं श्रीचम्पूकथायाम्—

१० "जानन्ति हि गुणान् वक्तुं, तद्विधा एव तादृशाम् ।
वेत्ति विश्वम्भरा भारं, गिरीणां गरिमाश्रयम् ॥ १ ॥"

इति ॥ २ ॥

असौ नः-अस्माकं राजा-अस्मत्स्वामी अं-पर० ददते । भक्तानामिति गम्यम् । किं० ? 'खी' ज्ञानी, अर्थादुत्पन्नकेवलज्ञानः । इदं कोपि स्विकस्वामिनं अङ्गीकृतसंयमभारं १५ ततः समुत्पन्नकेवलज्ञानं सममालोक्य अवादीत् ॥ ३ ॥ एवं असौ राजा-यमो नो-न अं-पर० ददते । किं० ? 'खी' खं-वितर्कः किममुं नरादिकं संहरामि किममुमित्यादिरूपो विद्यते यस्मिन् यस्य वा स खी । यमस्य हि प्राणिप्राणसंहरणस्वभावत्वात् परब्रह्मदानं कुतः ? । इदं यमापह्रियमाणनरवचनम् ॥ ४ ॥ असौ राजा-यमो नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा अं-पर० ददते ? अपि तु नेत्यर्थः इति काक्वा व्याख्येयम् । यतो हि परो लक्षोपा- २० यैर्निर्जजीवितरक्षणकृते क्रियमाणैरपि यमो जनादि हरत्येव । यदुक्तम्—

"वदत यदीह कश्चिदनु सन्ततसुखपरिभोगलालितः

ग्रयतनशतपरोऽपि विगतव्ययमायुरवासवान् नरः ? ।

न खलु नरसुरौघसिद्धविद्याधरकिन्नरनाथकोऽपि यः

सोऽपि कृतान्तदन्तकुलिशाक्रमणक्रशितो न नश्यति ॥ १ ॥

२५ नश्यति नाति यति वितनोति करोति रसायनक्रियां

चरति गुरुव्रतानि विचराण्यपि विशति विशेषकातरं ।

तपति तपांसि खादति मिनानि करोति च मन्त्रसाधनं

तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रक्रकचक्रमणैर्विदीर्यते ॥ २ ॥"

इत्यादि ॥ ४ ॥ एय राजा-चन्द्रो नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा अ-पर० ददते ।
किं०? 'खी' ख-मुखं देवसम्बन्धि अस्यास्तीति खी । इदं रोहिण्या वचनम् ॥ २ ॥ पू०
६ ॥ असौ राजा-चन्द्रः चन्द्रग्रहः नो-न अ-पर० ददते । किं०? यतः 'खी' खं-निन्दा
अयं पापिष्ठो मां पीडयति इत्यादिरूपा यस्य स खी । द्वितीयचतुर्यपञ्चमाष्टमनवमद्वादश
इत्यर्थः । द्वितीयादिचन्द्रो हि कृते अष्टमे लोकैर्निन्द्यते । ययुक् रत्नकोशे—

“चन्मस्यः कुरुते पुष्टिं, द्वितीये नास्ति निर्वृति ।

तृतीये राजसन्मान, चतुर्ये कलहागमः ॥ १ ॥

पञ्चमेऽर्घ्यपरिस्वसा, षष्ठे धान्यघनागमः ।

सप्तमे राजपूजा च, अष्टमे प्राणसंशयः ॥ २ ॥

नवमे कार्यहानिः स्यात्, सिद्धिश्च दशमे भवेत् ।

एकादशे जयो नित्य, द्वादशे मृत्युमादिशेत् ॥ ३ ॥”

॥ ७ ॥ एयं राजा-यक्षः असौ-प्रत्यक्षः नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा आराधितः इति
अर्घवशात् गम्यम् अ-पर० ददते । किं०? खी-मुखवान् । इदं यक्षदीयमानपरब्रह्मणां
पक्षसेवकानां वचनम् ॥ २ ॥ पू०७मी० ॥ ९ ॥ असौ राजा-यक्षो अनाराधित इति शेषः
अं-पर० नो-न ददते । किं०? 'खी' पूर्ववत् ॥ १ ॥ पूर्व ९मी० ॥ १० ॥ सर्वे० ॥ ६५३ ॥ १५

र-अज-आ न अददत् ईसौख्यम् ॥ ६५४-६५७ ॥

रः-कामः अजो-हरः आ-प्रधा, ततो हन्ते कृते राजाः-कन्दर्पेश्वरब्रह्मणः ।
एते ज्योतिषि देवाः नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्य ईसौख्यं च-छद्मीसौख्यं काम-
सौख्यं च अददत्-अदुरित्यर्थः । अत्र 'हुदाब् दाने' (पा० घा० १०९१) इत्यस्य घातोरात्मने-
पदवियक्षाया अनद्यतनीविषये प्रथमपुरुषबहुवचने अददत् इति रूपम् । एवमग्रेऽपि विज्ञे-२०
यम् । अर्थाः ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६५७ ॥

रै-अज-आ न अददत् ईसौख्यम् ॥ ६५८-६६१ ॥

रो-रथिः अज-सरः अः-कृष्णः, ततो हन्ते कृते राजाः-रथि-सर-कृष्णाः नः-
अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्य अददत्-अदुरित्यर्थः ॥ २ ॥ एयं हे रः-हे अग्निदेवते!
अजा-छागा, हुता इति शेषः, नः-अस्मभ्य १ अस्माक २ वा ईसौख्यं-स्वर्गादिसौख्यं २५
राज्यादिसौख्यं वा अददत्-अदुरित्यर्थः । पूर्वमी० ॥ ४ ॥ इदं अग्निहोम(त्रि?)वाक्यम् ।
तेषां हि अयं अभिप्रायः-अजाविहोमात् स्वर्गादिमुख प्राप्यते ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६६१ ॥

१ 'रत्नकोशे' इति ख-पाठः । २ अजान्तरे तु 'रः अजाः नः' इति पाठः । ३-४-५ 'ईसौख्यम्' इति
ख-पाठः ।

† अनेन विद्वेन सुप्यते यदुत्तारान्तरे ईकारस्थाने इकारा इकारस्थाने ईकारे वा ज्ञेयः ।

राजानः अददत् ईसौख्यम् ॥ ६६२-६६३ ॥

राजानो-नृपाः ईसौख्यं-लक्ष्मीसौख्यं इसौख्यं-कामसौख्यं च अददत्-अदुरित्यर्थः
॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६३ ॥

राजानः ! दद तेसौख्यम् ॥ ६६४ ॥

५ हे राजानः !-हे नृपाः ! यूयमिति क्रियासामर्थ्याद् गम्यम् । 'तेसौख्यं दद' ता-
लक्ष्मीः इः-कामः तयोः सौख्यं तेसौख्यं दद-अदध्वमित्यर्थः । अत्र ददेति परोक्षामध्य-
मपुरुषबहुवचने रूपम् । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । सर्वे० ॥ ६६४ ॥

र-अ-अः जा ! नो ददते सौख्यम् ? ॥ ६६५-६६६ ॥

हे जाः-हे जेतृपुरुषाः ! रः अर्थात् अग्निदेवः अः-कृष्णः अः-गरुडः । ततो द्वन्द्वे
१० कृते राः-अग्नि-विष्णु-गरुडाख्या देवाः नो-न सौख्यं सुखं ददते ? अपि तु ददते इत्यर्थः ।
एवं नो-न असौख्यं ददते ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ६६६ ॥

राजानः ! अददत् ईसौख्यम् ॥ ६६७-६७२ ॥

हे राजानः !-हे चन्द्रमसः ! भवन्त इति शेषः क्रियासामर्थ्याद् गम्यः इसौख्यं-
कामसौख्यं अददत्-अदुरित्यर्थः । संयोगिनीनामिति शेषः ॥ १ ॥ एवं ईसौख्यं-लक्ष्मीं
१५ (लक्ष्मीसुखं) अददत् । देवत्वेन स्वसेवाजुषां लक्ष्मीसौख्यदानत्वात् तेषाम् । अत्र चन्द्र-
मसां बहुत्वं जैनमतमाश्रित्य—

“दो ससि दो रवि पढमे दुगुणा लवणम्मि धाइय(यई?)संडे ।

वारस ससि वारस रवि तप्पभिइ निद्धिइससिरविणो ॥ १ ॥

तिगुणा पुबिल्लजुया अणंतराणंतरम्मि खित्तम्मि ।

२० कालोए वायाला विसत्तरी पुक्खरद्धम्मि ॥ २ ॥”

इत्यादिप्रकारेणासङ्ख्येयत्वं चन्द्रमसाम् ॥ सर्वे० ॥ २ ॥ एवं हे राजानः !-हे यक्षाः !
भवन्त इति शेषः ईसौख्यं इसौख्यं वा अददत्, अदुरित्यर्थः ॥ २ ॥ अर्थयोजना स्वयं
कार्या । एवं हे राजानः !-हे यमाः ! भवन्तः ईसौख्यं १ इसौख्यं वा २ अददत् ? अपि
तु नेत्यर्थः ॥ एवं ॥४॥ सर्वे० ॥ ६७२ ॥

१ छाया—

द्वौ शशिनौ द्वौ रवी प्रथमे द्विगुणा लवणे धातकीखण्डे ।

द्वादश शशिनो द्वादश रवयः तत्प्रभृति निर्दिष्टशशिरवयः ॥

त्रिगुणाः पूर्वोच्युता अनन्तरानन्तरे क्षेत्रे ।

कालोदधौ द्विचत्वारिंशद् द्वाससतिः पुष्करार्धे ॥

२ 'क्या' इति ख-पाठः ।

राजानोऽददत् ईं सौख्यम् ॥ ६७३ ॥

राजानो-नृपा ई-लक्ष्मीं च पुन सौख्यं-सुखं अददत् ॥ १ ॥ एवं राजानो-नृपाः ई-काम सुखं (सौख्यं) यथा स्यात् तथा अददत् । धातूनामनेकार्थत्वात् प्रमदाजन काम-यन्त कृतवन्त इत्यर्थः । अत्र चित्रादित्यादनुस्वारागमनगमनयोर्न विशेषः । यदवादि (भीषाग्भट्टैः) श्रीवाग्भट्टालङ्कारे (श्लो० २०)—

“यमक-श्लेष चित्रेषु, षडयोर्भलयोर्न मित् ।

नानुस्वार-विसर्गौ सु, चित्रभङ्गाय सम्मती ॥ १ ॥”

इत्यादि । एवमग्रेऽपि । नन्वत्र चशब्दस्य कथमसतोऽपि ग्रहणम्? सत्यमाह भवान् । तथापि महाप्रन्यान्तरे प्रयोगदर्शनात् युक्तम् । यदुक्त श्रीहैमवृहद्वृत्तिसारोद्धार-कल्पपुटे—

“येया अहर्नयमानो, गामन्वं पुरुष पशुम् ।

वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव जुर्मदी ॥१॥” ॥ ६७३ ॥

राजानोऽददत् ईं सौख्यम् ॥ ६७४-६८५ ॥

हे सौख्य-सौख्यसौख्यवतोरनेदोपचारात् हे सौख्यवत्पुरुष । राजानो-नृपाः १ चन्द्रा २ यक्षा ३ यमा ४ वा ई-लक्ष्मीं इ-काम वा अददत् । शेषं पूर्ववत् ॥ ८ ॥ एव १५ ई इति इ इति वा पादपूरणे । राजानो-नृपाः १ चन्द्राः २ यक्षाः ३ यमा ४ सौख्य-सुख अददत् । अर्थयोजना० । पूर्वोक्त ८ मीलने ॥ १६ ॥ सर्वे० ॥ ६८५ ॥

राजान ! दद तेसौख्यम् ॥ ६८६-६८९ ॥

हे राजानः ।-हे नृपाः । १ चन्द्राः । २ यक्षाः । ३ यमाः । ४ वा । यूयमिति शेषः । ‘तेसौख्यं’ ता-लक्ष्मीः इ-कामः तयोः सौख्यं तेसौख्यं दद इति ४ । अर्थयोजना स्वयं १० विशेषेया ॥ ४ ॥ सर्वे० ॥ ६८९ ॥

रा जा नो ददत् ईंसौख्यम् ॥ ६९०-६९५ ॥

जा-जेतारः पुरुषा नः-असम्य १ अस्माकं २ वा नो-न वा ३ ईंसौख्य-लक्ष्मी-सौख्य १ ईंसौख्यं-कामसौख्य २ वा अददत् ॥ ६ ॥ अर्थयोजना स्वयं ० । किं० । ‘रा’ राजन्त इति रा । सर्वे० ॥ ६९५ ॥

रा जाः । नो दद तेसौख्यम् ॥ ६९६-६९७ ॥

हे जाः । यूयं तेसौख्य-लक्ष्मीकामसुखं नो-न दद । अथवा नो-न दद? अपि तु मदद्व्यमित्यर्थः । अर्थयो० २ । किं० । ‘रा’ पूर्ववत् । सर्वे० ॥ ६९७ ॥

१ ‘यप्राप्तवैयमानो’ इति छ-पाठः । २ अर्थांतरे ‘सौख्यं’ इति शब्दः परं शेषम् ।

राजा नोऽददत ईसौख्यम् ॥ ६९८-७०० ॥

राजाः-यतयः, व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत्, नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा ईसौख्यं अद-
दत् । अथवा राजा-यंतयो नो-न ईसौख्यं-कामसौख्यं अददत् ॥ ३ ॥ सर्वे० ॥ ७०० ॥

लौजानो ददते सौख्यम्* ॥ ७०१-७१४ ॥

१५ रलयोरैक्यात् लाजाः-तन्दुलाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं-सुखं ददते ।
अत्र केनचिदजीर्णतन्दुलेन जीर्णतन्दुलस्य पुंसः पृष्टं यदुत भो ! शुष्माकं तन्दुलाः की-
दृशाः ? ततस्तैरुक्तमिदं वचनम् ॥ २ ॥ एवं लाजाः-तन्दुलाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २
वा असौख्यं ददते । इदं तद्विपरीतजनानां वचनम् । सर्वे० ॥ ४॥ एवं लाजाः नो-न सौख्यं
१ असौख्यं २ वा ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ २ ॥ पूर्व ४ मीलने ॥ ६ ॥

१० एवं लाजाः-तन्दुलाः हे नः !-हे पुरुष ! सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । अर्थयो०
पूर्व ६ मीलने ॥ ८ ॥

एवं “नः पुनर्वन्धवुद्धयोः” इति वचनात् । उ इति पादपूरणे सम्बोधने वा । हे न !
-हे बुद्ध ! लाजाः-तन्दुलाः सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । तदभिलाषुकाणां अनभि-
लाषुकाणां च ॥ पूर्व ८ मीलने ॥ १० ॥

१५ एवं नः-अस्माकं लाजाः अस्मदीयतन्दुलाः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते ।
अर्थयो० । पूर्व १० मीलने ॥ १२ ॥

एवं लाजानां तन्दुलानां अनः-शकटं लाजानः-तन्दुलशकटं सौख्यं ददते । अप्राप्त-
तन्दुलस्येति शेषः । एवं लाजानः-तन्दुलशकटं असौख्यं ददते तथाविधानां केषाञ्चित्
॥ २ ॥ पूर्व १२ मीलने ॥ १४ ॥ सर्वे० ॥ ७१४ ॥

१० लाजा नो अददत ईसौख्यम् ॥ ७१५-७३६ ॥

लाजाः-तन्दुलाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा ईसौख्यं-लक्ष्मीसौख्यं ऋद्धिसुखं
अददत्-अदुरित्यर्थः । तन्दुलेभ्यो हि लक्ष्मीसौख्यं भवत्येवेति अर्थयोजना । अन्यथा वा
यथासम्भवं विधेया ॥ २ ॥ एवं लाजा नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा ईसौख्यं-कामसुखं
अददत्-अदुरित्यर्थः । अर्थयो० । २ (पूर्व)मीलने ॥ ४॥ एवं लाजा नो-न ईसौख्यं ईसौख्यं
२ वा अददत् । अर्थयो० २ । पूर्व ४ मीलने ॥ ६ ॥ एवं लाजाः-तन्दुलाः नः-अस्मभ्यं १
अस्माकं २ वा ई-लक्ष्मीं ई-कामं सुखं यथा स्यात् तथा अददत्-अदुः । अर्थयो० । ४ ।
पूर्व ४ मीलने ॥ ८ ॥ एवं नो-न ई-लक्ष्मीं चकारस्य पूर्वोक्तरीत्या सौख्यं च अद-
दत् । एवं कामवाचिना इशब्देन सममपि अर्थः कार्यः । २ । पूर्व ८ मीलने ॥ १० ॥ एवं

हे नो-हे पुरुष ! लाजा ईसौख्य १ ई च पुनः सौख्यं वा अददते । १ । एवं ईसौख्यं १ ई च पुनः सौख्यं वा अददते ॥ ४ ॥ अर्थयो० । पूर्व १० मीलने ॥ १४ ॥ एवं च इति सम्बोधने हे न !-बुद्ध । लाजा ईसौख्यं १ ई च पुनः सौख्यं वा २ अददते । एव ईसौख्यं ई-काम सौख्य-मुखं च वा अददते । अर्थयो० ४ । पूर्व १४ मी० ॥ १८ ॥ एव न-अस्माक लाजाः अस्मदीयतन्मुलाः ईसौख्यं १ ईसौख्यं वा २ अददते अतुरित्यर्थः २ । १ पूर्व १८ मीलने ॥ २० ॥ एव लाजाना-तन्मुलशकट ईसौख्य ईसौख्यं वा २ अददते अतुः । पूर्व २० मीलने ॥ २२ ॥ एवं सर्वमीलने ॥ ७१६ ॥

लाजा । नो दद तेसौख्यम् ॥ ७३७-७३८ ॥

हे लाजाः-हे तन्मुलाः । पुर्यं तेसौख्यं-उस्मीकाममुख नो-न दद । अथवा नो-न दद । अपि तु अदद्वृत्तमित्यर्थः ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ७१८ ॥

लाजा नो ददते सौख्यम् ॥ ७३९-७७६ ॥

एवं यथा सप्तत्रिंशदर्याः तन्मुलयाचिना लाजशब्देन पूर्व प्रदर्शिताः । तेषां "लाजा अष्टधान्ये स्युरक्षते" इति अनेकार्थतिलकषचनात् लाजा-भृष्टधान्यानि सद्वाचिनाऽपि लाजशब्देन सप्तत्रिंशदर्याः कार्याः । यथा लाजा-भृष्टधान्यानि नः-अस्मन्यं १ अस्माक वा २ सौख्यं ददते इत्यादि । एव सर्वेऽपि ॥ ७७६ ॥

लाज-अनो ददते सौख्यम् ॥ ७७७-७७८ ॥

"लाजः स्याद्वैतन्मुले । लाजास्तु भृष्टधान्ये स्युर्लाजं पुनरुक्षीरके" इति श्रीहैमा-नेकार्थ (का० २ श्लो० ८९-९०) वचनात् लाजानि-पालकाः तेषां अन-दाकट लाजान-पालकशकटं सौख्य असौख्यं च ददते । भोगिनां योगिना चेत्यर्थयोजना । सर्वे० ॥ ७७८ ॥

लाज-अनः अददते ईसौख्यम् ॥ ७७९-७८० ॥

लाजानो-पालकशकटं ईसौख्यं-उस्मीमुखं १ काममुखं २ (वा) अददते-अदात् । अर्थयो० ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ७८० ॥

लाजाणः ददते सौख्यम् ॥ ७८१-७९६ ॥

लाजा-तन्मुलास्तान् अणति-गच्छति गत्यर्थानां प्राप्त्यर्थत्वात् प्राप्तेर्वीति लाजाणः । अष्टप्रत्यय तन्मुलप्रापकः । एवविधः कोऽपि जनः सौख्यं १ असौख्यं २ च २५ ददते । अर्थयो० ॥ २ ॥ एवं लाजाणः ईसौख्यं ईसौख्यं वा अददते । पूर्व २ मी० ॥ ४ ॥ एवं भृष्टधान्यप्रापकयाचिनाऽपि लाजाणशब्देन ४ अर्थाः कार्याः । यथा लाजाणः-भृष्टधान्यप्रापकः सौख्य असौख्यं च ददते इत्यादि पूर्व ४ मी० ८ । एव पालकप्रापकयाचि-

नाऽपि लाजाणशब्देन ४ अर्थाः कार्याः । पूर्व ८ मी० ॥१२॥ एवं लाजाः-आर्द्रतन्दुलाः पृथुकाः इत्यर्थः तान् अणतीति लाजाणः-पृथुकप्रापको जनः सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । एवं पूर्ववत् ४ पूर्व १२ मी० १६ । सर्वे० ॥ ७९६ ॥

राजा अणः ददते सौख्यम्* ॥ ७९७-८०० ॥

५ अणः-शब्दः सौख्यं असौख्यं च ददते । किं०? 'राजा' रञ्जयति जनमनांसीति राजा, मधुरगीतादिध्वनिरित्यर्थः । एवं ईसौख्यं इसौख्यं च अददत । अर्थयो० ॥ ८००॥

ला जा-नो! ददते सौख्यम्* ॥ ८०१-८०४ ॥

“जाया जनन्योर्जावन्तः” इति श्रीविश्वशम्भु(श्लो० ३५)वचनात् जाया-जनन्याः नुः-स्तुतिर्यस्य स जानुः; अथवा जया-मात्रया हेतुभूतया नुः-स्तुतिर्यस्य स जानुः; १० अथवा जयेन आ-सामस्त्येन नुः-स्तुतिर्यस्य स जानुस्तत्सम्बोधने हे जानो! । “लो महेन्द्रे मृते गत्यां, ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे” इति विश्वशम्भु(श्लो० १०४)वचनात् ला-इन्द्राः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । इदं शचीनां बलादीनां च वचनम् ॥२॥ एवं ला-इन्द्राः हे जानो! ईसौख्यं इसौख्यं च अददत २ ॥ पूर्व २ मी० ४ ॥ एवं सर्वे० ॥ ८०४॥

ला! जाः नो दद तेसौख्यम्* ॥ ८०५-८१० ॥

१५ हे लाः!-हे इन्द्राः! यूयं तेसौख्यं-लक्ष्मी-कामसौख्यं नो दद ॥ १ ॥ एवं नो-न दद? अपि तु ददध्वमित्यर्थः ॥ २ ॥ किं० लाः? 'जाः!' प्रतिपक्षजेतारः! ॥२॥ एवं हे लाः!-हे इन्द्राः! जाः-जेतारः पुरुषाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । अर्थयो० ॥४॥ पूर्व २ मी० ॥ ६ ॥ सर्वे० ॥ ८१० ॥

ला! जा नो ददते असौख्यम् ॥ ८११-८१५ ॥

२० हे लाः!-हे इन्द्राः! जा-जेतारः-अस्मत्पराभवकारिणः प्रतिपक्षाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा असौख्यं ददते । इदं परामिभूतदेवानामिन्द्रं प्रति वचनम् ॥२॥ एवं नो-न सौख्यं ददते १ ॥३॥ एवं हे जाः!-हे जेतृपुरुषाः! लाः-इन्द्राः नो-न सौख्यं ददते । इदं बलादीनां वचनम् । एवं नो-न असौख्यं ददते । इदं शचीनां वचनम् ॥२॥ पूर्व ३ मी० ५ ॥ सर्वे० ॥ ८१५ ॥

२५ ला ज! आ नो ददते सौख्यम्* ॥ ८१६-८१९ ॥

“ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे” इति विश्वशम्भु(श्लो० १०४)वचनात् ला-लक्ष्मीः । हे ज!-हे जेतृपुरुष! आ इति सम्बोधने । नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं असौख्यं वा २ ददते । इदं भोगिनां योगिनां च वचनम् ॥४॥ सर्वे० ॥ ८१९ ॥

ला जाः नो ददते सौख्यम् ॥ ८२०-८२९ ॥

“लः स्वाद् द्रुमशाखाया” इति फालिदासवचनात् लः-द्रुमशाखा सत्र अतन्ति-
सततं गच्छन्तीति लाः-कपयः हे आ । नो-न सौख्यं १ असौख्यं वा २ ददते । एष छे-अम्बरे
अटन्तीति ला-खेदाः । हे ज-हे जेतृपुरुष । आः इति पादपूरणे । नः-अस्मभ्यं १
अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्यं वा २ ददते ॥ ४ ॥ एष न-अस्मभ्यं १ अस्माकं वा २
इंसौख्यं इंसौख्यं २ वा अददत ॥ ४ ॥ सर्वे ० ८ ॥ पूर्वं १२ मीलने ॥ २० ॥ सर्वे ० ८२९ ॥

ला । ज-अनः ददते सौख्यम् ॥ ८३०-८४१ ॥

(हे) ला ।-हे इन्द्राः । १ हे खेदाः । २ (वा) जानां-जेटृपुरुषाणां अन-शकट जानः
सौख्यं असौख्यं च ददते ॥ सर्वे ० ४ ॥ एष जायाः-जनन्या वा अन-शकटं जानः सौख्यं
१ असौख्यं २ च ददते । सम्बोधनपदद्वय पूर्ववत् ॥ ८ ॥ पूर्वं ४ मी ० १२ । सर्वे ० ८४१ ॥ १०

ल-अजाः नो ददते सौख्यम् ॥ ८४२-८७७ ॥

अजन्ति-क्षिपन्तीति अजाः-क्षेपकाः, लस्य-इन्द्रस्य अजाः-क्षेपकाः लाजाः । ये
क्षेत्रेण एषविधाः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते ॥ ४ ॥
अर्थयोजना स्वयं । एष लायाः-लक्ष्म्या अजा-क्षेपका लाजाः-लक्ष्मीतिरस्कारकारिणः
पुरुषाः नः-अस्माकं १ अस्मभ्यं २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । अर्थयो ० । पूर्वं १५
४ मी ० ८ ॥ एष छे-आकाशे अजन्ति-गच्छन्तीति लाजाः-ग्रहाः नः-अस्मभ्यं ० इत्यादि
पूर्ववत् ४ कार्याः । पूर्वं ८ मी ० १२ ॥ एष ला-द्रुमशाखाः तासु अजन्ति-गच्छन्ति-
एकस्याः शाखायाः सकाशात् अन्यस्यां शाखाया कुर्वनेन यान्तीति लाजा-यानराः नः-
अस्मभ्यं ० इत्यादि ४ कार्याः । पूर्वं १२ मी ० १६ ॥ एष १६ अपि अर्थाः इंसौख्यं १ इंसौख्यं
वा २ अददत-अदुरित्यर्थः । इत्येवंरीत्या द्विगुणा कार्या जाता ॥ १२ ॥ एष ‘ला आदाने’ १०
(पा ० वा १०५८) इत्युक्तत्वात् लाघातुः । हे आः । नो-न असौख्यं सौख्यं २ वा ददते
इति वैयाकरणानां अवैयाकरणानां च वचन ॥ २ ॥ एष राघातुरपि २ ॥ ४ ॥ पूर्वं ३२
मी ० १६ ॥ सर्वेऽपि सङ्कलिताः ॥ ८७७ ॥

ल-अज । अन. ददते सौख्यम् ॥ ८७८-९२७ ॥

लस्य-इन्द्रस्य अजः-क्षेपकः लाजः १, अथवा लायाः-लक्ष्म्या अजः-क्षेपकः लाजः २५
२, एष राजः-कामक्षेपकः ३, एष राजः-हर्षक्षेपकः ४, रा-रमणी तस्याः अजः-क्षेपकः वा
राजः ५, तत्सम्बोधने हे राजः । ५ ॥ अन-शकट सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते ।
ममेति शेष । अयमर्थः-यो हि कोऽपि इन्द्रमयगणयति तं प्रति कस्यचित् प्रियशकटस्य
अप्रियशकटस्य वा पुरुषस्योक्तिरियं जाता ॥ १० ॥ एष हे लाजः । ५ व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ।

“नः पुनर्वन्धबुद्धयोः” इति (एकाक्षर०) वचनात् अनः-अवन्धः सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते २ ॥ १० ॥ इमानि प्रियवन्धाऽप्रियवन्धयोर्वचनानि । पूर्व १० मी० २० ॥

(लाजाः ! नो ददते सौख्यम्*)

एवं हे लाजाः ! ५ व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । नो-बुद्धोऽवगततत्त्वः सौख्यं १ असौख्यं ५२ ददते । इमानि ज्ञानिमूर्खयोर्वचनानि २ ॥ १० ॥ पूर्व २० मी० ३० ॥

(लाजाः ! ना उ ददते सौख्यम्*)

हे लाजाः ! ५ उ इति आमन्त्रणे । ना-पुमान् सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १० ॥ पूर्व ३० मी० ४० ॥

(लाजाः ! नो दद ! तेसौख्यम्)

१० एवं लाजाः ! राजाः ! वा ५ यूयं तेसौख्यं-लक्ष्मीकामसुखं नो-न दद ५ । एवं नो न दद ? अपि तु अदद्वन्मित्यर्थः ॥ १० ॥ पूर्व ४० मी० ५० ॥ सर्वे० ॥ ९२७ ॥

ल-अ-अजाः नो ददते सौख्यम्* ॥ ९२८-९३३ ॥

“ल इन्द्रे चलने स्मृतः” इति तिलकानेकार्थवचनात् लेन-चलनेन गत्या अस्य-वायोः अजाः-क्षेपकाः लाजाः “विशेषणाद् विशेष्यप्रतीतेः” (इति न्यायात्) लाजाः-अश्वाः १५ नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा नो-न सौख्यं १ असौख्यं २ वा ददते । इदं प्रियाश्वानां तद्विपरीतानां च पुरुषाणां वचनं ॥ ६ ॥ सर्वे० ॥ ९३३ ॥

ल-अ-आ जा ! नो ददते सौख्यम्* ॥ ९३४-९३५ ॥

ले-आकाशे अतन्ति-गच्छन्ति अटन्तीति वा लाः एवंविधाः आः-चन्द्राः लाजाः । हे जाः !-हे जेतारः ! पुरुषाः ! लाजाः नो-न सौख्यं ददते । इदं विरहिण्या वचनम् । २० एवं नो-न असौख्यं ददते । इदं संयोगिन्या वचनम् ॥ २ ॥ सर्वे० ॥ ९३५ ॥

राजा नो ददते अः सौख्यम्* ॥ ९३६-९६८ ॥

अः-कृष्णः नः-अस्मभ्यं १ अस्माकं २ वा सौख्यं १ असौख्यं २ च ददते । किं० अः ? ‘राजा’ स्वामी ॥ ४ ॥ एवं शिवश्वायुरब्रह्मश्चन्द्रश्च अग्निश्वाचकेनाऽपि अशब्देन समं प्रत्येकं ४ अर्थाः कार्याः । यत्र स्वाम्यर्थो न सम्भवति तत्र राजते शोभते इति २५ कर्तव्यम् । ततः पञ्चगुणिताः चत्वारो जाताः २० ॥ पूर्व ४ मी० २४ ॥ सर्वे० ॥ ९५६ ॥ एवं अर्हत्सिद्धश्वाचकेनाऽपि अनिरुद्ध(३)वाचकेनाऽपि अशब्देन समं प्रत्येकं चत्वारः चत्वारोऽर्थाः कार्याः । त्रिगुणिताः जाताः १२ ॥ सर्वे० ॥ ९६८ ॥

राजा नः अदत्त ईः सौख्यम् ॥ ९६९-९८९ ॥

इ-काम' नः-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य अदत्त-अदात् । किं० इः ?
'राजा' रञ्जयति कामिजनमनासीति राजा । राजते वा राजा । एवं इ-कामः नः-अस्माकं
सौख्य अदत्त ? अपि तु नेति काका व्याख्येयम् । आरक्तविरक्तयोर्वचनमेतत् । एष अस्य-
ईश्वरस्य अपत्यं इ-विनायकः १ एष अस्य-धायो अपत्यं इ-हनुमान् पवनपुत्रत्वात् ५
तस्य २, एवं अस्य-चन्द्रस्य अपत्यं इ-सुघ ३, एवं अस्य-अग्नेः अपत्यं इ-अग्निपुत्रः
४ एष अस्य-गरुडस्य अपत्यं इ-गरुडपुत्रः ५, एष अस्य अर्हत्तोऽपत्यं इ-गणधरादिः
६ इत्यर्पवाचिनाऽपि ईशब्देन सम प्रत्येकं त्रयं त्रयोऽर्थाः कार्याः । जाताः पद्मिगुणिताः
१८ । पूर्वं ३ मी० २१ । अर्थयोजनानां स्वयं कार्या । अत्र सर्वत्र विसर्गलोपः चित्रादित्वात्
न दोषाय ॥ सर्वे० ॥ ९८९ ॥

राज ! आ न. अदत्त ईः सौख्यम् ॥ ९९०-१००४ ॥

हे राज ! हे राज ! वा । पूर्वोक्तार्थपञ्चकमध्ये कस्यापि सम्बोधनम् । आ इति
सम्बोधने पादपूरणे वा । ई-लक्ष्मीः नः-अस्मभ्यं १ अस्माक २ वा सौख्य अदत्त-
ददते स्म । इदं तत्वाविधुपुरुषं प्रति लक्ष्मीवाञ्छकानां वचनम् । एष न-अस्माकं सौख्य
अदत्त ? अपि तु न इति काका व्याख्येयम् । अर्थाः ३ । एवं भूमिः मदिराः मोह-
१ महानन्द ४ वाचिनाऽपि ईशब्देन सम अर्थत्रयं २ कार्यम् । जाताः १२ ॥ पूर्वं ३ मी०
१५ ॥ सर्वे० १००४ ॥

५ ५ ५ ५

॥ वै भीमसर्वभाय नमः ॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण खण्डनया अर्थानाह—

राजा अ । नोदद । ते सौख्यम् ॥ १-१४० ॥

अदति असति वा अः, कायति कामयते वा कः, मातीति भ-नञ्जत्र इति 'कचित्'
(सिद्ध० ५-१-१७१) धृत्वे बृहद्वृत्तिव्याख्यानात् अदति-असति-सत्तत् गच्छति सत्तादे
इति अः-प्राणी अर्थात् कञ्चिन्नरादिः सत्सम्बोधनं हे अ ! । अथास्वैयासाधारणविशेषणमाह-
हे नोदद ! नोदन नोदः-प्रेरणं भो स्वमिदं कार्यं कुर्वित्यादिरूपः तं ददातीति नोददः ।
'असाधारणविशेषणात् विशेष्यप्रतीतेः' इति न्यायात् एवविधः कोऽपि प्रेरणादायकः पुरुष-२५
विशेषस्तत्त्वं हे नोदद ! ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं-सुखं, ददास्थिति शेषः । इदमा-
शीर्यचनम् । अत्र सप्तसु अर्थेषु नोददशब्दः प्रेरणादायको ज्ञेयः । हे अ ! नोदद ! ते-
स्वया सौख्यं दीयतामित्यर्थात् अर्थप्रकरणात् वा गम्यम् । अत्र युष्मन्त्यस्य तृतीयैकव-
चने ते इत्यादेशः । यदुक्तम्—

“वैपरीत्यविधानेन, नियमो नेप्यते बुधैः ।

अतः सर्वविभक्तीनां, भवन्ति वसन्सादयः ॥”

इत्यादि । तथा—“गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणां” (मेघदूते पू० श्लो० ७)
 इत्यादि महाकविश्रीकालिदासप्रयोगदर्शनाच्च । अथवा “ते मे त्वया मयाऽर्थे सातत्येऽपि
 ५ नित्यसहार्थयोरपि” इति अव्ययवृत्तिव्याख्यानात् ते इति त्वयाऽर्थे निपातः । एव-
 मग्रेऽपि सदाऽनुसर्तव्यम् । किं० त्वया ? ‘राजा’ राजते इति राष्ट्र तेन राजा २ । हे अ !
 नोदद ! ते-त्वया राजा सौख्यं नीयतामिति क्रियापदमर्थाक्षेपात् लभ्यम् । अत्र ‘णीञ्
 प्रापणे’ (पा० धा० ९०१) इत्यस्य धातोर्द्विकर्मकत्वात् कर्मद्वयम् ॥ ३ ॥ हे अ ! नोदद !
 ते-तव राजा सौख्यं, ददात्विति शेषः । इदमप्याशीर्वचनम् ॥ ४ ॥ हे अनोदद ! ते-तव
 १० राजा-भवदीयो नृपः सौख्यं, दत्तामिति शेषः ॥ ५ ॥ हे अ ! नोदद ! ते-तव राजा सौख्यं
 वर्तते, सौख्यहेतुत्वात् सौख्यकारकत्वात् तदभेदकत्वेन सौख्यमेव, मुखचन्द्र इत्यादि कवि-
 शिष्यो(क्षो ?) दाहरणात् ॥ ६ ॥ हे अ ! नोदद ! ते-तव राजा-भवदीयो नृपः सौख्यं सा-
 क्षात् सौख्यमेव, ममेति शेषः ॥ ७ ॥ एवं नञ्पूर्वेणापि प्रेरणादायकवाचिनोददपदेन पूर्व-
 विधिना सप्तार्थाः कार्याः । यथा—हे अ ! अनोदद !—हे अप्रेरणादायक ! ते-तुभ्यं राजा-
 १५ नृपतिः सौख्यं-सुखं, ददातु इति शेषः । इत्यादि व्युत्पत्तिरर्थयोजना च स्वयं कार्या ।
 सर्वे० ॥ १४ ॥

नोदनं नोदः-प्रेरणं तं दयते-पालयतीति नोददः-प्रेरणापालकः । अत्र हि केनापि
 कस्मैचित् प्रोक्तम्-भो महानुभाव ! सुपात्राय दानं देहीति प्रेरणा चक्रे । ततस्तेनापि परम-
 हितोपदेशत्वात् तथैवाकारितरां तस्मात् सोऽपि नोदद इत्युच्यते तत्सं० हे नोदद ! अ
 २० इति अत्रापि विशेष्यसम्बोधनपदं कार्यम् । यथा—हे अ ! हे नोदद !-प्रेरणापालक ! ते-
 तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददात्वित्यादि दिग्मात्रेणापि प्रेरणापालकवाचिनोददपदेन
 केवलेन नञ्समासपूर्वेण च पूर्ववत् १४ अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ २८ ॥ अत्र राजा अ !
 अनोदद ! ते सौख्यं इत्यत्र पदमध्ये वारद्वयं “सवर्णे दीर्घः सह” (सारस्वते सू० ५२)
 इति सूत्रं स्मरणीयम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र ज्ञातव्यम् ॥ २८ ॥

१ इदं तु तृतीयं चरणं, सम्पूर्णं पद्यं तु यथा—

सन्तप्तानां त्वमसि शरणं तत् पयोद ! प्रियायाः

सन्देशं मे हर धनपतिक्रोधविश्लेषितस्य ।

गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणां

बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या ॥७॥”

२ ‘त्वया गन्तव्येत्यर्थः’ इति श्रीमल्लिनाथाः टीकायाम् ।

३-४ ‘वाचिना दृढं’ इति ग-घ-पाठः ।

नोदं-प्रेरणं विवक्षितरूपं द्यति-खण्डयतीति सोऽपि नोदद-प्रेरणखण्डकः ।
केनापि कस्मैचिदुक्तं यदुक्तं भो देवानुप्रिय ! यत्पादिभ्यो दानं देहीति । ततस्तेनारुचित-
तदीयवचनेन न कृतं तस्मात् सोऽपि नोदद । ततः हे अ ! हे नोदद ! ते-तुभ्यं राजा
सौख्यं ददातु इत्यादि प्रकारेण पूर्ववदत्रापि १४ अर्थाः प्रेरणखण्डकवाचिनोददपदेन
केवलेन नञ्प्रत्ययपूर्वेण च कार्याः । सर्वे ० ॥ ४१(२१) ॥

नोदन नोदः-प्रेरण तेन तत्र दो-दान यस्य यस्मात् यस्मिन् वा सोऽपि नोददः,
यो हि स्वयमदाता सन् परप्रेरणया दानं ददाति सोऽपि नोदद इत्युच्यते । ततः हे अ !
हे नोदद ! ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादिना प्रकारेणापि १४ अर्थाः प्रेरणा-
दानवाचिनोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्याः । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । अत्र
दो दानवाचको ज्ञेयः । यदुक्तं धीधिश्वशाम्नुनाममालाया (श्लो० ६७)—

“दो दाने पूजने क्षीणे, दानशीण्डे च पाळके ।

देवे दीप्तौ वुराचये”

इत्यादि । सुधाकलशोऽप्याह (श्लो० २४-२५)—

“दो दाने दायकेऽपि च ।

दाने दातारि दा केचित् विदुर्दा छेदवन्धयो”

इत्यादि । प्रथमप्रेऽपि यत्र कुत्रापि यदर्थवाचिनोददशब्दस्य कार्यं स्यात् तत्र सर्वत्रापि
पतस्मात् स्यात् तदर्थवाची दशम्योऽनुसर्तव्यः । सर्वे अर्थाः ॥ ५६ ॥

नोदः-प्रेरण तेन तस्मात् तस्मिन् वा दः-पूजनं यस्मात् यस्य यस्मिन् वा सोऽपि
नोदद । यो हि परप्रेरणया गुर्वादीन् पूजयति (सोऽपि नोददः) । ततः हे नोदद ! अ !
ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि पूर्ववदत्रापि १४ अर्थाः प्रेरणापूजनवाचिना १०
नोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्याः । सर्वे ० ॥ ७० ॥

नोदे-प्रेरणे दः-क्षीणोऽश्वको नोददः, यो हि प्रेरणं कर्तुमतीवाश्वको वृद्धावस्था
प्राप्त इत्यर्थः, तत्सं० नोददः । अ ! ते-तुभ्यं राजा सौख्यं ददातु इत्यादिना पुनरपि १४
अर्थाः प्रेरणाक्षीणवाचिना नोददपदेन केवलेन नञ्पूर्वेण च कार्याः । सर्वे ० ॥ ८४ ॥

नोदः-प्रेरणं तेन तस्माद् वा दो-दानशौण्डः, यो हि स्वयं कीकटः सन् परप्रेरणया १५
दानशौण्डो भवति सोऽपि नोदद इत्युच्यते, तत्सं० हे नोदद ! अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं
राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि १४ अर्थाः प्रेरणादानशौण्डवाचिनोददपदेन केवलेन
नञ्पूर्वेण च कार्याः । सर्वे ० ॥ ९८ ॥

नोदः-प्रेरण तेन तस्माद् वा दः-पाळकः, यः सोऽपि नोददः । यो हि स्वयं परम-
पाळयन् त्वममुं प्रतिपाळयेति परप्रेरणया पर पाळयति सोऽपि नोदद इत्युच्यते, ततस्तत्सं० १०

हे नोदद ! अ !-प्राणिन् ! इत्यादि विधिना १४ अर्थाः प्रेरणापालकवाचिना नोददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ ११२ ॥

नोदे-प्रेरणे दो-देवो यस्य सोऽपि नोददः । यस्य हि देवोऽपि कार्यावसरे त्वमेवं कुर्विति प्रेरणं करोति एवंविधो यः कोऽपि, अथवा नोदे-प्रेरणे द इव-देव इव यः सः]

५ यो हि देववत् प्रेरणां विधत्ते तत्सं० हे नोदद ! अ !-प्राणिन् ! इत्याद्यर्थाः १४ पूर्ववदत्रापि एतदर्थद्वयवाचिना नोददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १२६ ॥

१ (नोदः-प्रेरणं तेन तस्मिन् वा दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि नोददः । यो हि परप्रेरणया दीप्तिमानित्यर्थः । तत्सं० हे नोदद ! अ !-प्राणिन् ! इत्यादि १४ अर्थाः । पुनरपि प्रेरणा-दीप्तिवाचिना नोददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १४० ॥)

१० अथ पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम् ॥ १४१-६२३ ॥

अनः-शकटं ददातीति अनोदः-शकटदाता तं अनोदं-शकटदातारं प्रति ददातीति अर्थाक्षेपात् मूल्यं यच्छतीति अनोदद इत्युच्यते । अत्र हि केनचित् शकटार्थिना प्रोक्तं यदुत भो लोकाः ! यो मह्यं शकटं ददाति तस्मै अहं मूल्यं यथायोग्यं दन्नि । ततः केनापि १५ तस्मै शकटं दत्तं ततस्तेनापि तस्य मूल्यं दत्तम्, तस्मात् सोऽनोदद इत्युच्यते, तत्सं० हे अनोदद ! अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्थाः शकट-दातृदायकवाचिना अनोददपदेन कार्याः । सर्वे० ॥ १४७ ॥

अनः-शकटं ददातीति अनोदः, तमपि दयते-पालयतीति अनोददः । अत्रापि केनचित् पविश्रान्तेन प्रोक्तम्-यो हि मम श्रान्तस्य निपीदनाय शकटं ददाति तमहं याव- २० जीवं पालयामि । यावदहं अयं चाजीवावस्तावदेनं धनधान्यद्रव्याद्यवष्टम्भदानेन निर्वाह-यामि । ततः केनापि दत्तमनः तस्य, ततस्तेनापि स पालितः, तस्मात् सोऽनोदद उच्यते तत्सं० हे अनोदद ! अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्थाः शकट(दातृ)पालकवाचिना अनोददपदेन कार्याः ॥ १५४ ॥

अनः-शकटं ददातीति अनोदः-शकटदाता, तमप्यनोदं ददाति-खण्डयतीति अनो- २५ ददः । अत्र हि केनापि कारणेन केनापि राज्ञा इति मर्यादा कृता यदुत यः कोऽपि कस्मैचिदपि शकटं दास्यति तमहं हनिष्यामि, ततोऽवगणिततद्वचनेन केनापि शकटं कस्मैचिद् दत्तं, ततो जातप्रबलकोपेन तेन स मारितः, तस्मात् सोऽप्यनोदद इत्युच्यते, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि अर्थाः ७ शकटदातृमारक-वाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ १६१ ॥

१ '१४०' इति ख-पाठः । २ धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख-प्रतौ नास्ति । ३ 'अत्रापि' इति ख-पाठः ।

४ 'पालयते' इत्यधिकः ख-पाठः ।

अनः-शकट दयते-पाठयति इति अनोदः-शकटपालकः, स प्रति अर्घ्याक्षेपात्
द्रव्यादि ददातीति अनोददः । अत्रापि मर्यादा कृता-यो मम शकटं पाठयति-रक्षति
तस्याह घनादिक दक्षि । ततः केनापि शकट पालित, ततस्तेनापि तस्य घनादि दत्तं,
तत् सोऽप्यनोदद चप्यते, तत्सं० हे अनोददः । हे अ !-हे प्राणिन् ! ते-सुम्य इत्यादि
७ अर्घाः । सर्वे० ॥ १६८ ॥

अनः-शकट पाठयतीति अर्घसामर्थ्याद् धातूनामनेकार्थत्वाद् या वलाद् रक्षतीति
अनोदः, तमपि दयति-खण्डयति यः सोऽप्यनोददः । अत्र हि केनापि कस्यापि मन्दिरायां
निजशकट रक्षणाय मुक्तमासीत्, ततः कियत्कालान्तरेण शकटस्वामिना तत्साम्बन्धकट
याचितं, ततस्तेन जातलोभेन रक्षितं, न तु दत्तम्, ततस्तेन रुष्टेन स मारितः, तस्मात्
सोऽप्यनोदद चप्यते, तत्सं० हे अनोददः । हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्घाः शकट-
क्षमारकयाचिना अनोददपदेन केयलेन कार्याः । सर्वे० ॥ १७५ ॥

अनः-शकट दयति-खण्डयति इति अनोदः, तमपि दयते-पाठयतीति अनोददः ।
अत्रापि केनापि केलिप्रियेण प्रोक्तम्-भो बलिष्ठ ! यद्येतत् शकट निजयलेन भङ्गि (भनक्षि !)
तदाऽहं यायसीय पूर्वोक्तप्रकारेण त्वां पाठयामि, ततस्तेन शकटं भग्न, ततस्तेनापि स
पालितः, तस्मात् सोऽप्यनोदद चप्यते तत्सं० इत्यादि ७ अर्घाः शकटखण्डकपालकया-
चिना अनोददपदेन केयलेन कार्याः । सर्वे० ॥ १८२ ॥

अनः-शकटं दयति-खण्डयति इति अनोदः-शकटखण्डकः, तमपि दयति-खण्डय-
तीति अनोददः । अत्रापि केनापि शकटप्रियेण निजद्वेषिणं प्रत्युक्तम्-यदि त्वं शकट
भङ्गस्यसि तदाऽहं त्वामपि हनिष्यामि । ततस्तेन दयितप्रयत्नकोपेन तच्छकट भग्नम् ।
ततस्तेनापि स मारितः, तत्सं० हे अनोददः । अ !-प्राणिन् ! ते-सुम्य राजा-नृपतिः-
सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्घाः शकटभङ्गकनारकयाचिना अनोददपदेन केयलेन
कार्याः । सर्वे० ॥ १८९ ॥

अनः-शकटं ददातीति अनोदः, तस्मै दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे
अनोददः । हे अ !-प्राणिन् ! ते-सुम्य राजा सौख्यं ददातु इत्यादि ७ पूर्ववत् कार्याः ।
अर्घयोजनादिकमपि स्वयं कार्यम् । सर्वे० ॥ १९६ ॥

अनोदः-शकटदायकः, तस्य तस्मै वा द-पूजनं यस्य सोऽप्यनोदद इत्युच्यते,
तत्सं० हे अनोददः । इत्यादि ७ अर्घाः पूर्ववत् कार्याः । सर्वे० ॥ २०६ ॥

अनोदः-शकटदायकः स चासी द-धीणश्च अनोददः तत्सं० हे अनोददः । हे
अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्घाः पूर्ववत् कार्याः । सर्वे० ॥ २१० ॥

१ 'अभिदं' इति य-पाठः ।

२ 'अभिदं अभिदं भुवि' इति धीराप्वरसाकारे (का० ४, श्लो० १४) ।

३ 'ददातु' इति य-व-पाठः ।

अनोदः-शकटदायकः स चासौ दो-दानंशौण्डश्च अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः पूर्ववत् कार्याः । सर्वे० ॥ २१७ ॥

अनोदः-शकटदायकः, स चासौ दः-पालकश्च अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-हे प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटदायकपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २२४ ॥

अनोदः-शकटदायकः, तद्वत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-हे प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटदायकदीप्तिवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २३१ ॥

अनः-शकटं दयते-पालयतीति अनोदः, तस्मै दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकदानवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २३८ ॥

अनोदाय-शकटपालकाय दः-पूजनं यस्य सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २४५ ॥

१५ अनोदः-शकटपालकः, स चासौ दः-क्षीणश्च अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २५२ ॥

अनोदः-शकटपालकः, स चासौ दो-दानंशौण्डोऽनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकदानशौण्डवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २५९ ॥

अनोदः-शकटपालक एवंविधः कोऽपि, तद्वद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददस्तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटपालकदीप्तिवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २६६ ॥

अनोदः-शकटखण्डकः, तस्मै दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददस्तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः शकटखण्डकदानवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २७३ ॥

अनोदः-शकटखण्डकः तस्मै तस्य तस्मात् तस्मिन् वा दः-पूजनं यस्य सोऽप्यनोददस्तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटखण्डकपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २८० ॥

अनोदः-शकटखण्डकः, स चासौ दः-क्षीणः अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ३० ७ अर्थाः शकटखण्डकक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ २८७ ॥

अनोद-शकटखण्डक स चासी दः-पालक अयवा तस्य दः-पालकः, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः शकटखण्डकपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्या । सर्वे० ॥ २९४ ॥

अनोद-शकटखण्डक कोऽप्येवंविधो षलिष्ठ, तद्वद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः शकटखण्डकदीप्तिवा० कार्याः । सर्वे० ॥ ३०१ ॥ ५

अय पुनः प्रकारान्तरेण अर्थांनाह—

अनः-शकट अर्थात् शकटरूप दैत्य (त) घृति-खण्डयति इति अनोदो-नारायणः । एय अग्रेऽपि नारायणवाचि अनोदशब्दस्य व्युत्पत्ति कार्या । स दयते-पाटयतीति अनोददः अर्थात्तन्मोक्षगोपुली । तेन हि वात्स्यायस्याया हरिः पालितो-निजगृहं रक्षितः पुत्रवदिति श्रुति । सम्बन्धस्तु शास्त्रान्तरादप्येयः । तत्सम्बोधन हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते- १० तुम्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्थाः नन्दगोपुलिवाचिनाऽनोददपदेन केवलेन कार्या । अत्र 'अ' इति विशेप्यं(?) पूर्वपद् गण्यम् । तत् ते आदेशस्यावैपम्यम् । सर्वे० ॥ ३०८ ॥

अनोदयत्-नारायणवत् दो-दान यस्य सोऽप्यनोददस्तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः नारायणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३१५ ॥

अनोदो-नारायणस्तस्य तस्मिन् वा द-पूजन यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे १५ अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः नारायणपूजनवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः सर्वे० ॥ ३२२ ॥

अनोदवत्-नारायणवत् दो-दानग्राण्डो यः सोऽप्यनोददः, तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः नारायणदानग्राण्डवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३२९ ॥

अनोद एव-नारायण एव दो-देयो यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे अनोदद ! २० इत्यादि ७ अर्थाः नारायणदेयवाचिना अनोददपदेन के० कार्या । सर्वे० ॥ ३३६ ॥

अनोदयत्-नारायणवत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः नारायणदीप्तिवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३४३ ॥

अनोदवत्-नारायण इय ददाति अर्थाद् दान यच्छतीति अनोददः, एवंविधः २५ कोऽपि दाता, तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः नारायणसमदायकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३५० ॥

अनोदो-नारायणस्तद्वद् दयते अर्थाद् दयावत्त्वेन परप्राणान् रक्षतीति अनोददः, तत्स० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः नारायणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३५७ ॥

अनोदो-नारायणस्तद्वत् घति अर्थादरीन् खण्डयतीति सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ!-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः पूर्ववत् कार्याः । सर्वे० ॥ ३६४ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

अः-कृष्णः तद्वन्नोदं-प्रेरणं ददातीति अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ!-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः कृष्णप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । एवमप्रेऽपि अनोददशब्दस्य यथासम्भवं व्युत्पत्तिः कार्या । सर्वे० ॥ ३७१ ॥

अः-कृष्णस्तद्वन्नोदं अर्थात् परकृततिरस्काररूपं प्रेरणं घति-खण्डयतीति अनोददः तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः कृष्णप्रेरणखण्डकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ३७८ ॥

१० अः-कृष्णः तद्वन्नोदं अर्थात् प्रेरणं अर्हत्प्रणीतधर्मोद्यमरूपं दयते-पालयतीति अनोददः तत्सं० हे अनोदद ! हे अ!-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः कृष्णप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ३८५ ॥

अनोदो-हरिप्रेरणं भो त्वमिदं कार्यं कुर्वित्यादिरूपः, तं ददातीति अनोददः तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३९२ ॥

अनोदं-हरिप्रेरणं दयते-पालय[ती]ति यः सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३९९ ॥

अनोदं-हरिप्रेरणं घति-खण्डय[ती]ति यः सोऽप्यनोददः, हर्याज्ञाखण्डकः कश्चिदित्यर्थः, तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हर्याज्ञाखण्डकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४०६ ॥

अनोदेन-हरिप्रेरणेन दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददः । यो हि स्वयं दानमददत् हरिप्रेरणया ददातीति ततस्तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४१३ ॥

अनोदो-हरिप्रेरणं तेन दः-पूजनं त्वमिमं पूजयेति पूजास्वरूपं यस्य सोऽनोददः । २५ यो हि स्वयं गुर्वादीनपूजयन्नपि हरिप्रेरणया पूजयतीति तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४२० ॥

अनोदं-हरिप्रेरणं तत्र दः-क्षीणः अर्थात् तत्कर्तुमक्षमः, तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४२७ ॥

अनोदो-हरिप्रेरणं तेन दो-दानशौण्डो यः सोऽप्यनोददः । यो हि स्वयम- ३० दाता सन् हरिप्रेरणया दानशौण्डो भवति तत्सं० हे अनोदद ! इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणदानशौण्डवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४३४ ॥

अनोदो-हरिप्रेरण तस्य द-पालको य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे अनोदद !
इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४४१ ॥

अनोदो-हरिप्रेरणं तेन दो-दीर्घस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे अनोदद !
इत्यादि ७ अर्थाः हरिप्रेरणदीर्घवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ४४८ ॥

एवं "अ-शिवे केशवे धायौ" (विश्व० श्लो० ५) इत्याद्युक्तत्वात् यथा विष्णुवाचिना ५
अशब्देन सम पूर्वं ३६४ (५१) अर्थस्य आरम्य ४४८ अर्थान् यावत् ये ८४ अर्था कृतास्तथा
शिववाचिना अशब्देनापि ८४ अर्थाः कार्याः । यथा अ-शिवस्तद्वन्नोद-प्रेरण-ददा-
तीति अनोददः, तत्स० हे अनोद० हे अ !-हे प्राणिन् ! ते-सुम्य राजा-नृपतिः सौख्य ददातु
इत्यादियिषिना ८४ अर्थाः पूर्वयत् कार्याः । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । सर्वे० ॥ ५३२ ॥

एवं अर्हद्वाचिनाऽपि अशब्देन समं पूर्वयत् ८४ अर्थाः कार्याः । अ-अर्हन् १०
तद्वन्नोद-प्रेरण धर्मोपदेशरूपं लोकानां ददातीति अनोददः-अम्यहादि, तत्स० हे
अनोदद ! हे अ !-हे प्राणिन् ! ते-सुम्य राजा सौख्य ददातु इत्यादि० सर्वे० ॥ ६१६ ॥

अ-विधिः तस्मै तस्य सत्र वा नोद-प्रेरण ददाति सोऽप्यनोददः, एवंविधः को-
ऽपि । अर्थयोजना स्वयं कार्या तत्स० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः
विधिप्रेरणदायकवाचिना अनोददपदेन केवलं कार्याः । सर्वे० ॥ ६२३ ॥ १५

राजा अ ! आनोद-द ! ते सौख्यम् ॥ ६२४-७५६ ॥

आ-विधिस्तद्वन्नोद-प्रेरण ददातीति सोऽप्यनोददः तत्स० हे आनोदद ! हे अ !-
प्राणिन् ! ते-सुम्य राजा-नृपतिः सौख्य ददातु इत्यादि ७ अर्था विधिप्रेरणदायकवा-
चिना आनोददपदेन केवलं कार्याः । सर्वे० ॥ ६३० ॥

आवत् नोद-परकृतं प्रेरण द्यति-खण्डयति सोऽप्यनोदद तत्स० इत्यादि ७ १०
अर्थाः विधिसमप्रेरणखण्डकवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६३७ ॥

आनोद-विधिप्रेरणं द्यते-पालयतीति सोऽप्यनोददः तत्स० इत्यादि ७ अर्थाः
विधिप्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६४४ ॥

आनोद-विधिप्रेरणं द्यति-खण्डयति सोऽप्यनोददः, विध्याज्ञाविराधक इत्यर्थः,
तत्स० हे आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः विधिप्रेरणविराधकवाचिना १५
आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६५१ ॥

आनोदो-विधिप्रेरणं तेन तस्माद् वा दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददः, यो हि स्वयम-
दाता सन् विधिप्रेरणया ददातीति तत्स० हे आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७
अर्थाः विधिप्रेरणदानवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६५८ ॥

आनोदो-विधिप्रेरणं तेन तस्माद् वा द-पूजनं यस्य सोऽप्यनोददः, तत्स० हे १०

आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः विधिप्रेरणपूजनवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६६५ ॥

आनोदो-विधिप्रेरणं तेन दो-दानशौण्डो यः सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः विधिप्रेरणदानशौण्डवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६७२ ॥

५ आनोदस्य-विधिप्रेरणस्य दः-पालकः सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः विधि-प्रेरणपालकवाचिना आनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ६७९ ॥

आनोदो-विधिप्रेरणं तेन दो-दीप्तिर्यस्य सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः विधिप्रेरणदीप्तिवाचिना आनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ६८६ ॥

एवं आचार्यवाचिना आशब्देनापि समं ब्रह्मवाचिआशब्दवत् ७० अर्थाः कार्याः ।
१० आ-आचार्यस्तद्वन्नोदं-प्रेरणं धर्मोपदेशरूपं ददातीति आनोददः, तत्सं० हे आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि । सर्वे० ॥ ७५६ ॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राजा अ ! अनोदद ! ते सौख्यम् ॥ ७५७-२१४७५ ॥

नोदनं नोदः-प्रेरणं, न नोदः अनोदः, तेन अनोदेन ददातीति अनोददः । यो
१५ हि प्रेरणमन्तरेण स्वयमेव दानादि ददातीति तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्थाः पूर्ववदत्रापि अप्रेरणदायकवाचिना अनोददशब्देन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ७६३ ॥

एवं अनोदेन-प्रेरणमन्तरेण दयते-परान् पालयतीति सोऽप्यनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणपालकवाचिना अनोददपदेन
२० केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ७७० ॥

अनोदेन-प्रेरणाभावेन द्यति-शत्रून् खण्डयतीति अनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणखण्डकवाचिना अनोदपदेन के० कार्याः सर्वे० ॥ ७७७ ॥

अनोदेन-प्रेरणाभावेन दो-दानं यस्य सोऽप्यनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणदानवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ७८४ ॥

२५ अनोदेन-प्रेरणमन्तरेण दः-पूजनं यस्य सोऽप्यनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणपूजनवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः । सर्वे० ॥ ७९१ ॥

न विद्यते नोदः-प्रेरणं यस्य यस्मिन् वा सोऽप्यनोदः, स चासौ दः-क्षीणश्च अनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरणक्षीणवाचिना अनोददपदेन केवलेन कार्याः सर्वे० ॥ ७९८ ॥

३० अनोदेन-प्रेरणमन्तरेण दो-दानशौण्डो यः सोऽप्यनोददः इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरण० कार्याः । सर्वे० ॥ ८०५ ॥

अनोदः-प्रेरणाभावस्त्येन दः-पालकः अनोददः, तत्सं० हे अनोदद ! हे अ !-प्राणिन् !
इत्यादि ७ अर्थाः प्रेरणाभावपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ८१२ ॥

अनोदः-प्रेरणारहितः स चासौ दः-पालकः अनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः प्रेर-
णारहितपालकवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः ॥ ८१९ ॥

अनोदे-अप्रेरणे दो-दीक्षिर्ग्यस्य सोऽप्यनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः अप्रेरण-५
दीक्षिवाचिना अनोददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ८२४ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(राजा अ ! आ-नोद-द ! ते सौख्यम् ।)

आ-सामस्त्येन नोदे नोदेन नोदनात् वा दो-दान यस्य सोऽप्यानोददः तत्सं०
हे आनोदद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्य राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु इत्यादि ७ अर्थाः १०
कार्याः । अर्थयोजनाऽपि सर्वत्र स्वयमेव कार्या । सर्वे० ॥ ८३३ ॥

आ-सामस्त्येन नोदात् नोदे वा दः-पूजन यस्य सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७
अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ ८४० ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे दः-क्षीणः आनोददः तत्सं० इत्यादि ७ अर्थाः कार्याः ।
सर्वे० ॥ ८४७ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे दो-दानशौण्डो यः सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७
अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ ८५४ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे-प्रेरणे दो-देव इव यः सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७
अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ ८६१ ॥

आ-सामस्त्येन नोदे नोदेन वा दो-दीक्षिर्ग्यस्य सोऽप्यानोददः तत्सं० इत्यादि ७ १०
अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ ८६८ ॥

पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

(अनोद) अप्रेरणं-प्रेरणारहितं दं-फलं यस्य सोऽप्यनोददः तत्सं० हे अनोदद !
हे अ !-प्राणिन् ! इत्यादि ७ अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ ८७५ ॥

एते अर्था नोदद-अनोदद-आनोददपदवर्णनार्थयाचकैर्जाताः ॥

अथ ददादपदाम्यमर्धानाह—

(राजान अ ! दद ! ते सौख्यम् ।)

द-दानं ददातीति ददो-दाता तत्सं० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! राजानो-नृपाः
ते-तव सौख्यं ददतामिति शेषः इत्याशीर्षचनम् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र यथाऽयसरं
ददपदस्य व्युत्पत्तिः कार्या । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! १०

ते-तुभ्यं राजानो-नृपाः सौख्यं ददतामिति बन्धुवचनम् ॥ २ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
 ते-त्वया राजानो नृपाः सौख्यं नीयन्तां इति क्रियापदमर्थाक्षेपात् सर्वत्र ग्राह्यम् । सम-
 र्थनयुक्तिः पूर्वोक्ता स्मरणीया ॥ ३ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तव राजानो-भव-
 दीयनृपाः सौख्यं ददतामिति शेषः ॥ ४ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते राजानो-नृपाः
 ५ सौख्यं प्राप्नुवन्तु इत्यप्याशीर्वचनम् ॥ ५ ॥

(राजा नः अ ! दद ! ते सौख्यम् ।)

हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! नः-अस्माभिर्हेतुभूतैः राजा ते-तव सौख्यं ददातु
 ॥ ६ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तव राजा-त्वदीयो नृपः सौख्यं प्राप्नोतु इत्यप्या-
 शीर्वचनम् । कैः कृत्वा ? नः-अस्माभिः सेवकभूतैरिति गम्यम् ॥ ७ ॥ हे दद ! ते-तव
 १० राजा नः-अस्मभ्यं सौख्यं ददातु ॥ ८ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-त्वया नः-वयं
 सौख्यं नीयामहे । किं० (त्वया) ? 'राजा' नृपेण । व्युत्पत्तिः पूर्ववत् कार्या ॥ ९ ॥ हे दद ! हे
 अ !-प्राणिन् ! ते-तव राजा नः-अस्मत् सौख्यं प्राप्नोतु ॥ १० ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
 ते-तव राजा नः-अस्माकं सौख्यं करोत्विति शेषः ॥ ११ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
 ते-त्वया नः-अस्माकं सौख्यं दातव्यमिति शेषः । किं० त्वया ? 'राजा' नृपेण ॥ १२ ॥
 १५ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-त्वया नः-अस्माकं सौख्यं कर्तव्यम् । किं० त्वया ? 'राजा'
 नृपेण ॥ १३ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-त्वया नः-अस्मत् सौख्यं प्राप्यताम् । किं०
 त्वया ? 'राजा' नृपेण ॥ १४ ॥

हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा सौख्यं ददातु किं० राजा ? 'नः' बुद्धः ।
 व्युत्पत्त्यादि सर्वं पूर्ववत् । "नः पुनर्वन्धबुद्धयोः" इत्येकाक्षरनाममाला ॥ १ ॥ हे दद !
 २० ते-तव राजा सौख्यं ददातु । किं० राजा ? 'नः' अवगततत्त्वः ॥ २ ॥ हे दद ! हे अ !-
 प्राणिन् ! ते-तव राजा-त्वदीयनृपः सौख्यं ददातु । किं० राजा ? 'नो' बुद्धः ॥ ४ ॥ एवं
 नञ्समासपूर्वेणापि अनशब्देनार्थचतुष्टयं पूर्ववत् कार्यम् । यथा-हे दद ! ते-तुभ्यं राजा
 सौख्यं ददातु । किं० राजा 'अनः' अबुद्धः-अनवगततत्त्वः, मूर्ख इति यावत् । अर्थयो-
 जनादिकमपि सर्वं स्वयं कार्यम् ॥ ४ ॥ सर्वे पूर्वोक्तमीलने ॥ २२ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
 २५ ते-तुभ्यं राजा सौख्यं ददातु । किं० राजा ? 'अनः' बन्धनरहितः । एवं पूर्ववदत्रापि ४
 अर्थाः कार्याः ॥ ४ ॥ जाताः ॥ २६ ॥ हे दद ! हे अ !-प्राणिन् ! ते-तुभ्यं राजा-नृपतिः
 सौख्यं ददातु । किं० राजा ? 'अनः' । "नकारः कीर्तितो ज्ञाने" इत्यादि (श्रीवरुचिकृते
 एकाक्षरनिघण्टके श्लो० २२) ध्वनात् ज्ञानरहितो जड इति यावत् । इत्यादि ४
 अर्थाः पूर्ववदत्रापि कार्याः । पूर्वोक्तमीलने ॥ ३० ॥ एवं नञ्समासपूर्वेणापि दानदायक-
 ३० वाचिना ददपदेन समं ३० कार्याः । अर्थयोजनाऽपि स्वयं कार्या । व्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् ।

१ तृतीयार्थानिर्देशात् प्रतिभाति यदुतात्र पाठप्रपातः, परन्तु एतदाश्चर्यकारि यत् प्रतिचतुष्टयेऽप्येवम् ।

२ इत्यादिशब्देन 'नः श्रुतेऽपि परिकीर्तितः' इति ज्ञायते ।

३ 'पूर्वोक्तितो ज्ञाने मीलने' इति ख-पाठः, 'पूर्वोक्तनो ज्ञाने मीलने' इति ग-पाठः ।

यथा हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! राजानो—नृपाः ते—तव सौख्य ददतामित्यादि १० अर्थाः पूर्वोक्तरीत्या कार्याः । पूर्व१०मीलने आता ॥ ६० ॥

पुनः प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

दं—पूजन ददातीति दद—घातुनामनेकार्यत्वात् पूजाकारकः अर्थाजिनप्रतिमादि-
पूजाकृत कोऽपि भव्यजीवः तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! राजानो—नृपाः ते—तव सौख्य ५
ददतामित्यादि १० अर्थाः पूर्ववदप्रापि पूजनदायकवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्समास-
पूर्वेण च कार्याः । अर्घयोजनाऽपि स्वयं कार्या । सर्वे० ॥ १२० ॥

दो—दानशौण्डसाद्वद् ददातीति ददः तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! इत्यादि १०
अर्थाः दानशौण्डसाद्वद् ददातीति ददपदेन केवलेन नञपूर्वकेण (च) कार्याः । सर्वे० ॥
देव्यो—देव्यो ददाति अर्थात् वस्यादि यच्छतीति ददः, तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! १०
इत्यादि १० अर्थाः देवदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्० कार्या । सर्वे० ॥ २४० ॥

देन—दीप्त्या दानादि ददातीति ददः, तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! इत्यादि
१० अर्थाः दीप्तिदायकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्या । सर्वे० ॥ ३०० ॥

दान्—क्षीणान् दयापरत्वात् दयते—पालयतीति यः सोऽपि दद, तत्सं० हे दद ! हे
अ !—प्राणिन् ! (इत्यादि) १० (अर्थाः) क्षीणपालकवाचिना ददपदेन (केव०) नञपूर्वेण च १५
कार्याः । सर्वे० ॥ ३६० ॥

दान्—दानशौण्डान् ददते—पालयति यः सोऽपि ददः—कोऽपि सुराजा तत्सं० इत्यादि
१० अर्थाः दानशौण्डपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ४२० ॥

द—कलत्र दयते—पालयति यः सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् !
इत्यादि १० (अर्थाः) कलत्रपालकवाचिना ददपदेन केवलेन० कार्या । सर्वे० ॥ ४८० ॥ १०

द—दान द्यति—खण्डयति इति ददः अर्थाद् दाननिषेधकः कोऽपि पापमतिः, तत्सं०
हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! इत्यादि १० अर्थाः दाननिषेधकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू०
कार्याः । सर्वे० ॥ ५४० ॥

द—पूजनं द्यति—खण्डयति सोऽपि ददः अर्थाद् भगवत्पूजानिषेधकः पापिष्ठः कश्चित्,
तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! इत्यादि १० अर्थाः पूजननिषेधकवाचिना ददपदेन के० १५
नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ६०० ॥

दान्—क्षीणान् द्यति—खण्डयति सोऽपि ददः, कोऽपि महानिर्दयोऽस्तीति पापिष्ठः,
तत्सं० हे दद ! हे अ !—प्राणिन् ! १० अर्थाः क्षीणखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू०
कार्या । सर्वे० ॥ ६६० ॥

दान्—दानशौण्डान् द्यति—खण्डयति यः सोऽपि ददः अर्थाद् यः कोऽपि सु(कु)राजा १०

दानशौण्डान् जनान् विलोक्य दण्डयति इति स हि दद उच्यते तत्सं० हे दद ! इत्यादि
६० (अर्थाः) दानशौण्डखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ७२० ॥

दं-दीप्तिं अर्थात् परेषां द्यति-खण्डयति इति सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद ! इत्यादि
६० अर्थाः दीप्तिखण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ७८० ॥

५ दो-देवस्तद्वदरीन् द्यति-खण्डयतीति ददः, तत्सं० हे दद ! इत्यादि ६० अर्थाः
देव(वत्)खण्डकवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ८४० ॥

दं-कलत्रं द्यति-खण्डयति सोऽपि ददः-स्त्रीघातकारकोऽधमः, तत्सं० हे दद !
इत्यादि ६० अर्थाः स्त्रीमारकददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ९०० ॥

दस्य-दानस्य दो-दानं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद ! इत्यादि ६० अर्थाः दान-
१० दानवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ९६० ॥

दो-दानं तेन दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
इत्यादि ६० अर्थाः दानपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे ॥ १०२० ॥

दे-दाने दः-क्षीणः ददः, दानं दातुमसमर्थ इत्यर्थः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः
दानक्षीणवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १०८० ॥

१५ दे-दाने दो-दानशौण्डो यः सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दानदान-
शौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ ११४० ॥

दस्य-दानस्य दः-पालकः सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दानपालकवा-
चिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १२०० ॥

दे-दाने द इव-देव इव यः सोऽपि ददः, यो हि दानावसरे देव इवोदारचितो
२० भवति तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दानदेववाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे०
॥ १२६० ॥

दो-दानं तेन तत्र वा दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद ! हे अ !-प्राणिन् !
इत्यादि ६० अर्थाः दानदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १३२० ॥

दः-पूजनं पूजा तस्य दो-दानं यस्य यस्माद् यस्मिन् वा सोऽपि ददः, तत्सं०
२५ इत्यादि ६० अर्थाः पूजनदानवाचिना ददपदेन केवलेन नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १३८० ॥

दे-पूजने दः-क्षीणो यः सोऽपि ददस्तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पूजनक्षीणवाचिना
ददपदेन के० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १४४० ॥

देन-कलत्रेण सह दः-क्षीणः ददः । यस्य हि स्त्रिया समं अतितीव्रं कामं भुञ्जा-
नस्य देहः क्षीणस्तत्सं० हे दद ! इत्यादि ६० अर्थाः कलत्रक्षीणवाचिना ददपदेन के०
३० नञ्पू० कार्याः । सर्वे० ॥ १५०० ॥

देन-पूजनेन सपलक्षितो दो-दानशौण्डः सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजनदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १५६० ॥

दस्य-पूजनस्य दः-पालकः ददः, तत्स० इत्यादि ६० (अर्थाः) पूजनपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १६२० ॥

दः-पूजन तेनोपलक्षितो दो-देवो यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजन० कार्याः । सर्वे० ॥ १६८० ॥

देन-पूजनेन दो-दीर्घस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः पूजनदीर्घवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १७४० ॥

देभ्यः-क्षीणेभ्यो दो-दानं यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १८०० ॥ १०

द-कलत्रं तस्मै तस्य तस्मिन् वा दो-दान यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः कलत्रदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १८६० ॥

दं-क्षीण द-कलत्र यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणकलत्रवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ १९२० ॥

दाना-क्षीणाना द-पूजन यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणपूजन-१५ वाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ १९८० ॥

दानां-क्षीणाना द-पालक सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ २०४० ॥

दः-क्षीण दो-दीर्घस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः क्षीणदीर्घवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ २१०० ॥ १०

दयत्-दानशौण्डयत् दो-दानं यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ २१६० ॥

दस्य-दानशौण्डस्य द-पूजन यस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ २२२० ॥

दो-दानशौण्डः स भासौ दः-क्षीणः ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः कार्याः । २५ सर्वे० ॥ २२८० ॥

दो-दानशौण्डस्तस्य द-पालकः यः सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डपालकवाचिना ददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ २३४० ॥

दयत्-दानशौण्डयत् दो-दीर्घस्य सोऽपि ददः, तत्स० इत्यादि ६० अर्थाः दानशौण्डदीर्घवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्० कार्याः । सर्वे० ॥ २४०० ॥ १०

दः-पालकः तस्मै दो-दानं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालक-दानवाचिना ददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ २४६० ॥

दस्य-पालकस्य दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालक-पूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २५२० ॥

५ दः-पालकः स चासौ दः-क्षीणश्च ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालकक्षीण-वाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २५८० ॥

दः-पालकः स चासौ दो-दानशौण्डश्च ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालक-दानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २६४० ॥

१० दः-पालकः दो-देवो यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालकदान-वाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २७०० ॥

दं-पालकं दं-कलत्रं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः कार्याः । सर्वे० ॥ २७६० ॥

दः-कोऽपि पालकः तद्वद् दः-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः पालकदीप्तिवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २८२० ॥

१५ दाय-देवाय दो-दानं यस्य सोऽपि ददः, कोऽपि देवभक्त इत्यर्थः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः देवदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २८८० ॥

दानां-देवानां दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः देवपूजन-वाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ २९४० ॥

२० दवत्-देववत् अर्थात् वैश्रमणदेववत् दो-दानशौण्डो यः सोऽपि ददः । अत्र वैश्रमणदेवोपमा च दानशूरत्वात् । स हि दानशूरो भवति । यदुक्तं श्रीस्थानाङ्गसूत्रे चतुःस्थानके-“चैत्तारि सूरा पन्नत्ता । तं जहा-खंतिसूरा १ तवसूरा २ दाणसूरा ३ जुद्धसूरा ४; खंतिसूरा अरिहंता, तवसूरा अणगारा, दाणसूरा वेसमणा, जुद्धसूरा वासुदेवा” इत्यादि । तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः देवदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः । सर्वे० ॥ ३००० ॥

१५ दानां-देवानां दः-पालकोऽर्थादिन्द्रः, अथवा दो-देवो दः-पालको यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः देवपालकवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व० कार्याः सर्वे० ॥ ३०६० ॥

१ ‘तस्मिन्’ इति ग-घ-पाठः । २ ‘पालकः तस्मै दो’ इति क-पाठः ।

३ छाया—

चत्वारः शूराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-क्षान्तिशूराः तपःशूराः दानशूराः युद्धशूराः । क्षान्तिशूरा भईन्तः, तपःशूरा अनगाराः, दानशूरा वैश्रमणाः, युद्धशूरा वासुदेवाः ।

दो-देवस्तद्वत् दो-दीर्घिर्यस्य सोऽपि ददः, तत्सं० हे दद !-हे अ !-प्राणिन् इत्यादि ६० अर्थाः देवदीप्तिवाचिना ददपदेन के० कार्याः । सर्वे० ॥ ३१२० ॥

देन-दीप्त्या दो-दान सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दीप्तिदानवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व कार्याः । सर्वे० ॥ ३१८० ॥

देन-दीप्त्या दः-पूजन यस्य सोऽपि ददः । यो हि देवादिपूजा कुर्वन् दीप्तिमान् ५ भवति सोऽपि ददः इत्यादि ६० अर्थाः दीप्तिपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व कार्याः । सर्वे० ॥ ३२४० ॥

देन-दीप्त्या दः-क्षीणः सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दीप्तिपूजनवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व कार्याः । सर्वे० ॥ ३३०० ॥

देन-दीप्त्या उपलक्षितो दो-दानशौण्डो यः सोऽपि ददः, तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः १० दीप्तिदानशौण्डवाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्वेण च कार्याः । सर्वे० ॥ ३३६० ॥

देन-दीप्त्या दो-देवो यः सोऽपि ददः । यो हि दीप्त्या कृत्या देव इय दृश्यते तत्सं० इत्यादि ६० अर्थाः दीप्तिदेववाचिना ददपदेन के० नञ्पूर्व कार्याः । सर्वे० ॥ ३४२० ॥

अत्र पूर्वोक्तेषु सर्वेषु अर्थेषु तृतीया-चतुर्थी प्रथमा-पञ्चमीविभक्तिष्वुपचनेषु अस्मच्छ १५ स्वस्य नसादेशो विज्ञेयः । यवुक्त श्रीकालापकमहाव्याकरणे—“युष्मदस्मदोः पद पदात् पष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्तु घसूनसी युष्मदस्मदोः पद पदात् पर पष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्तु बहुत्वे निष्पन्नं यथासद्वर्त्यं घसूनसावित्येतावादेशौ वा प्राप्नोति । पुत्रो युष्माक पुत्रोऽस्माक, पुत्रो यः पुत्रो नः । पुत्रो युष्मभ्यं पुत्रोऽस्मभ्य, पुत्रो घः पुत्रो नः । पुत्रो युष्मान् पुत्रोऽस्मान्, पुत्रो घः पुत्रो नः । युष्मदस्मदोरिति किम् ? पुत्रस्तेषां स्वामी । पदादिति किम् ? युष्माकं १० अस्माकम् । तथाऽत्र सूत्रे पष्ठी-चतुर्थी-द्वितीयास्विति व्यतिक्रमनिर्देशात् कश्चित् पञ्चमी-द्वितीया-प्रथमास्वपि घसूनसादयो भवन्ति । तथा च विष्णुवार्तिके—

“प्रथमाया तृतीयाया, पञ्चम्यां चापि साधितम् ।

प्राप्नोति युष्मदादीनां, घसूनसादीन् पद कश्चित् ॥ १ ॥”

यथा—“एकं दृष्ट्वा घनु-पाणिं, मानुष समुपस्थितम् ।

२५

राजस यलमुत्सृज्य, किं यो मीता इव स्थिताः ? ॥ १ ॥”

इदं राघणयाक्यम् । अत्र यो यूयमित्यर्थः ।

“सुतं यश्चित्रगुप्तस्य, भाषित मनसः प्रियम् ।”

अत्र वो युष्माभिरित्यर्थः । एवमग्रेऽपि-

“गेये केन विनीतां वां, कस्य चयं कवेः कृतिः ।

इति राज्ञा स्वयं पृष्टो, तौ चात्मीकमशंसतुः ॥”

अत्र वां युवामित्यर्थः । अत्रोक्ते कर्मणि प्रथमा ।

५ “देशे विचरतस्तस्य, लक्षणानि निबोध मे ।” इति ।

अत्र मे इति मत्सकाशादित्यर्थः । इति पञ्चमी” । अत्र यद्यपि उदाहरणे शुष्मच्छब्दस्य वसादेश एव तथापि तद्वत् अस्मच्छब्दस्यापि नसादेशो विज्ञेयः । तथा अनेनैव सूत्रवले-
नास्मच्छब्दस्यापि तृतीयैकवचने ते इत्यादेशः समर्थनीयः । एवं सर्वत्र यथासम्भवं
समर्थना विधेया । सर्वे० ॥ ३४२० ॥

१० एवं यक्षवाचकस्य सूर्यवाचकस्य च राजन्शब्दस्यार्थाः कार्याः । तत एते ४२९५
अर्थाः पञ्चवारं गुणिताः जाताः २१४७५ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण अर्थानाह—

राज-आनः अ ! दद ! ते सौख्यम् ॥१-६॥

हे दद !-हे दानदायक ! हे अ !-प्राणिन् ! राज्ञः आनो-मुखश्वासो राजानः-राज-
१५ मुखश्वासः ते-तुभ्यं सौख्यं-सुखं ददातु । अर्थयोजना स्वयं कार्या ॥ १ ॥ हे अ !-हे
प्राणिन् ! हे दद !-हे दानदायक ! राजानो-राजमुखश्वासः ते-तव सौख्यं दत्ते ॥ २ ॥
हे अ !-हे प्राणिन् ! हे दद !-हे दानदायक ! ते-तव राजानो-भवन्नृपमुखश्वासः सौख्यं
दत्ताम्, ममेति शेषः । राज्ञा समं मम संयोगो भवत्विति शेषः । इदं नृपपार्श्ववर्तिसेवक-
जनं प्रति कामातुरायाः कामिन्या वचनम् ॥ ३ ॥ राज्ञः आनः-प्राणः बलमिति यावत्
२० राजानो-राजप्राणः हे अ !-हे प्राणिन् ! हे दद !-हे दानदायक ! ते-तुभ्यं सौख्यं
ददातु । यावद् राजा जीवति तावत् त्वं सुखी भवेत्यर्थः । इदं दानदायकं राजोपजीविनं
सेवकविशेषं प्रति निजवन्धुजनवचनम् इत्यादि ३ अर्थाः राजमुखश्वासवाचिराजन्शब्द-
वदत्रापि राजप्राणवाचिराजानःशब्दस्य ददपदेन समं कार्याः । सर्वे० ॥ ६ ॥

राज-आ नः ! दद ! ते सौख्यम् ॥ १-४६ ॥

२५ राजभिः-नृपैः कृत्वा आ-शोभा येषां ते राजाः-राजसेव्याः केचन महापुरुषाः
हे नः !-हे नर ! हे दद !-हे दानदायक ! ते-तुभ्यं ते-तव वा सौख्यं ददतामित्या-
शीर्वचनम् ॥ १-२ ॥ ते राजाः नः-अस्माकं १ अस्मभ्यं २ वा सौख्यं ददतामित्याशी-
र्वचः । जाताः ४ ॥ एवं नञ्पूर्वेण ददपदेनापि ४ अर्थाः कार्याः । जाताः ८ ॥ पूर्व ६ पद्
मीलने जाताः १४ ॥ “ऋशब्दः पावके सूर्ये, धर्मे दाने धने पुमान्” इति (विश्वशम्भु०

श्लो० ११) चक्रत्वात् अर्ध-धर्म १ दानं २ धनं ३ सूर्य ४ आ-सामस्येन अजन्ति-
गच्छन्ति 'गस्यर्षाना ज्ञानार्थत्वात्' प्राप्नुवन्तीति रस्वे कृते राजा-धर्मिष्ठाः १ गुणिनः
२ पुण्यान्या ३ सूर्यसेवकाश्च ४ हे नः !-हे नर ! हे दद !-हे दानदायक ! ते-सुम्यं १
तय २ वा सौख्यं ददताम् । तत ॥ ८ ॥ एष ते राजाः धर्मिष्ठादयः चत्वारः नः-अस्म्यं
१ अस्माकं २ वा सौख्यं ददताम् । एतेऽपि ८ पूर्वं ८ मीलने १६ ॥ एवं नञ्पूर्वेणापि ५
ददपदेन सम १६ अर्थाः कार्याः । जाताः ३२ ॥ पूर्वं १४ मीलने जाताः ४६ ॥

राजा आ नः ! दद ! ते सौख्यम् ॥

आ-धर्मः । किंविशिष्टः ? राजा-रजको दीप्यमानो वा । ह्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् । हे
नः !-हे नर ! हे दद ! ते-सुम्यं १ तय २ वा सौख्यं ददातु २ । एष नञ्पूर्वेणापि दद-
पदेन २ अर्थो कार्याः । जाताः ४ । एष अं-अर्हन् । किं० ? 'राजा' स्वामी इत्यादि १०
प्रकारेणापि ४ अर्थाः कार्याः । जाताः ८ ॥ एवं राजाः-सिद्धा ह्युत्पत्त्यादि पूर्ववत् इत्यादि
प्रकारेणापि ४ अर्थाः कार्याः । जाताः १२ ॥ एष आ-आचार्यः । किं० ? 'राजा'
रजकः इत्यादि प्रकारेणापि ४ अर्थाः कार्याः । जाताः १६ ॥ पूर्व४६मीलने जाताः ६२
अर्थाः ॥ आ (अः ?)-सूर्यः । किं० ? 'राजा' स्वामी दीप्यमानो वा । हे नः !-हे नर ! हे
दद !-दानदायक ! ते-सुम्यं १ तय २ वा सौख्यं ददातु २ । एष अददपदेनापि सम २, १५
एष ४ । सर्वे ० ॥ ६६ ॥ एष अ-कृष्णः । किं० ? 'राजा' इत्यादिप्रकारेण पूर्ववत् ४
अर्थाः कार्याः । एष अ-ईश्वरः । किं० ? 'राजा' इत्यादिप्रकारेण ४ । जाताः ७० ॥ एते
७० अर्थाः दानदायकददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वेण च जाताः ।

एष दं-पूजन पूजा देदातीति ददः ॥ १ ॥ दो-दानशौण्डहत् ददातीति ददः
॥ २ ॥ देम्यो-देवेम्यो देदातीति ददः ॥ ३ ॥ देन-दीप्त्या देदातीति ददः ॥ ४ ॥ दान्-
-क्षीणान् दयते-दयापरत्वात् पालयतीति ददः ॥ ५ ॥ दान्-दानशौण्डहान् दयते-
पालयतीति ददः ॥ ६ ॥ द-कलत्रं दयते-पालयतीति ददः ॥ ७ ॥ द-दानं दयति-
खण्डयतीति ददः ॥ ८ ॥ द-पूजनं दयति-खण्डयतीति ददः ॥ ९ ॥ दान्-क्षीणान्-दयति-
खण्डयतीति ददः ॥ १० ॥ दान्-दानशौण्डहान् दयति-खण्डयतीति ददः ॥ ११ ॥ दं-
दीप्तिं दयति-खण्डयतीति ददः ॥ १२ ॥ दो-देयस्तद्वत् दयति-अरीन् खण्डयतीति ददः १५
॥ १३ ॥ दं-कलत्रं दयति-खण्डयतीति ददः ॥ १४ ॥ दस्य-दानस्य दो-दानं यस्य
सोऽपि ददः ॥ १५ ॥ दो-दानं तेन दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ १६ ॥ दे-दाने
दः-क्षीणो यः सोऽपि ददः ॥ १७ ॥ दे-दाने दो-दानशौण्डहो यः सोऽपि (ददः)
॥ १८ ॥ दस्य-दानस्य दः-पालकः सोऽपि ददः ॥ १९ ॥ दे-दाने द इय-देव इय
यः सोऽपि ददः ॥ २० ॥ दो-दानं तेन सत्र वा दो-दीर्घिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ २१ ॥ १०
दः-पूजनं यस्य दो-दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ २२ ॥ दे-पूजने द-क्षीणो यः सोऽपि

ददः ॥ २३ ॥ देन-कलत्रेण सह दः-क्षीणः सोऽपि ददः ॥ २४ ॥ देन-पूजनेन उपल-
क्षितो दो-दानशौण्डो यः सोऽपि ददः ॥ २५ ॥ दस्य-पूजनस्य दः-पालकः सोऽपि ददः
॥ २६ ॥ देन-पूजनेन उपलक्षितो दो-देवो यस्य सोऽपि ददः ॥ २७ ॥ देन-पूजनेन
दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ २८ ॥ देभ्यः-क्षीणेभ्यो दो-दानं यस्य सोऽपि ददः
॥ २९ ॥ दं-कलत्रं तस्मै दो-दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३० ॥ दं-क्षीणं दं-कलत्रं यस्य
सोऽपि ददः ॥ ३१ ॥ दानां-क्षीणानां दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३२ ॥ दानां-
क्षीणानां दः-पालको यः सोऽपि ददः ॥ ३३ ॥ दः-क्षीणः दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः
॥ ३४ ॥ दवत्-दानशौण्डवत् दो-दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३५ ॥ दस्य-दानशौण्डस्य
दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ३६ ॥ दो-दानशौण्डः स चासौ दः-क्षीणः सोऽपि ददः
॥ ३७ ॥ दो-दानशौण्डस्तस्य दः-पालकः सोऽपि ददः ॥ ३८ ॥ दवत्-दानशौण्डवत्
दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ३९ ॥ दः-पालकः तस्मै दो-दानं यस्य सोऽपि ददः
॥ ४० ॥ दस्य-पालकस्य दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४१ ॥ दः-पालकः स चासौ
दः-क्षीणश्च सोऽपि ददः ॥ ४२ ॥ दः-पालकः स चासौ दः-क्षीणश्च सोऽपि ददः
॥ ४३ ॥ दः-पालकः स चासौ दो-दानशौण्डश्च सोऽपि ददः ॥ ४४ ॥ दः-पालको दो-
देवो यस्य सोऽपि ददः ॥ ४५ ॥ दं-पालकं दं-कलत्रं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४६ ॥ दः-
पालकस्तद्वद् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ४७ ॥ दाय-देवाय दो-दानं यस्य सोऽपि ददः
॥ ४८ ॥ दानां-देवानां दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः ॥ ४९ ॥ दवत्-देववत् अर्थात्
वैश्रमणदेववद् दो-दानशौण्डो यस्य सोऽपि ददः ॥ ५० ॥ दानां-देवानां दः-पालको
यः सोऽपि ददः ॥ ५१ ॥ दो-देवस्तद्वत् दो-दीप्तिर्यस्य सोऽपि ददः ॥ ५२ ॥ देन-
दीप्त्या दो-दानं यस्य सोऽपि ददः ॥ ५३ ॥ देन-दीप्त्या दः-पूजनं यस्य सोऽपि ददः
॥ ५४ ॥ देन-दीप्त्या दः-क्षीणः सोऽपि ददः ॥ ५५ ॥ देन-दीप्त्या उपलक्षितो दो-
दानशौण्डो यस्य सोऽपि ददः ॥ ५६ ॥ देन-दीप्त्या दो-देवो यः सोऽपि ददः ॥ ५७ ॥
अनेनापि भिन्नार्थवाचकेन सप्तपञ्चाशत्प्रमितेन ददपदेन केवलेन नञ्समासपूर्वकेण च
प्रत्येकं पृथक् पृथक् सप्ततिः सप्ततिः ७० अर्थाः कार्याः । ततः सप्तपञ्चाशत् ५७ सप्तत्या
गुणिता जाताः ३९९० ॥ ततः दानार्थवाचकददपदनिष्पन्नसप्तत्यर्थं ७० मीलने जाताः
४०६० ॥ एते ४०६० अर्थाः पूर्वोक्त २१४७५ अर्थमीलने जाताः २५५३५ अर्थाः ॥
सु-सुष्ठु च तत् खं च सुखं-प्रधानवितर्कः तस्य सुखस्य समाहारः सौख्यम् ॥ १ ॥
अत्र खशब्दो वितर्के । यदुक्तं श्रीविश्वशम्भुना एकाक्षर(नाम)मालायां (श्लो० २४-२५)-
“(वाच्यलिङ्गः) खशब्दोऽर्कं, वितर्के व्योम्नि वेदने ।
प्रश्ननिन्दानृपक्षेप-सुखशून्येन्द्रिये दिवि ॥ १ ॥
अवसानेऽपवर्गेऽपि परब्रह्मण्यपीरितः ॥”

इत्यादि । एवमपेक्षेयं यत्र यत्र स्थाने यदर्थवाचकं खण्डो विलोक्यते तत्र तत्र
 एतदुक्तं स्मरणीयम् । सु-सुषु च तत् खं-वित् सुखं-प्रधानसंवित् तस्य समाहारोऽपि
 सौख्यम् ॥ २ ॥ सु-सुषु च तत् ख-प्रभः सुख-प्रधानप्रभः—मुक्ति कथं प्राप्यते ? संसा-
 रात् कथं छुद्यते ? धर्मः केन विधिना आराध्यते ? इत्यादिरूपः तस्य समाहारोऽपि सौ-
 ख्यम् ॥ ३ ॥ सु-सुषु च तत् खं च-निन्दा सुखं-प्रधाननिन्दा—अयं ससारः असारः, एते ५
 कथायाः नरकहेतवः, तस्माद् दूरे त्याज्याः इत्यादि तिरस्काररूपेत्यर्थः, तस्य समाहारो-
 ऽपि सौख्यम् ॥ ४ ॥ अथवा सु-पूजनं तस्य ख-निन्दा सुखं तस्य समाहारोऽपि सौख्यम्
 ॥ ४ ॥ सु-सुषु च तत् खं च सुख-विशिष्टसुखं तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ५ ॥
 सु-सुषु च तत् खं च सुख-विशिष्टस्वर्गः तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ६ ॥ सु-सुषु च
 तत् ख-परब्रह्मसुखं तस्य समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ७ ॥ सु-सुषु च सा ख्या-ज्ञान १०
 सुख्या तस्याः समाहारोऽपि सौख्यम् ॥ ८ ॥ सु-सुषु च ख-मोक्षसुखं तस्य भावोऽपि
 सौख्यम् ॥ ९ ॥ सुखस्य समाहारो भावो वाऽपि सौख्यम् ॥ १० ॥ अत्र यथापूर्वं सुख-
 वाचिसौख्यशब्देन सम २५५३५ अर्थाः जाताः । तथा च वितर्कसमाहारादिपृथक्पृथगर्थ-
 वाचिसौख्यशब्दनवकेनापि सम प्रत्येकं पृथक् पृथक् २५५३५ अर्थाः कार्याः । ततः
 २५५३५ अर्था दशवारं गुणिता जाता २५५३५० अर्थाः ॥ यथा-हे अ !—प्राणिन् ! १५
 हे नोदद ! ते-तुम्य राजा-नृपतिः सौख्यं प्रधानवितर्कसमाहारं ददातु इत्यादिदिग्मात्रम-
 र्थकरणे अर्थयोजनाऽपि सर्वत्र स्वयमेव विधेया । मया विस्तारमीत्या न सर्वत्र लिख्यते ।
 ततः यथा एते २५५३५० अर्थाः केषलेन सौख्यशब्देन सम जातास्तथा एतावन्त-
 एतार्थाः नञ्प्रसमासपूर्वेणापि सौख्यशब्देन सम कार्याः । यथा हे अ !—हे प्राणिन् ! हे
 नोदद ! ते-तुम्य राजा-नृपतिः असौख्य-दुःखं ददातु इत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेण कार्याः । २०
 ततो द्विगुणिता जाताः ५१०७०० अर्थाः । एते एव अर्थाः काकुपचनेन सम द्विगुणिताः ,
 सन्तो जाताः सर्वे ॥ १०२१४०० ॥ यथा हे अ !—हे प्राणिन् ! हे नोदद ! ते-तुम्य
 राजा-नृपतिः सौख्यं ददातु ! अपि तु नेत्यर्थः । इत्यादि दिग्मात्रप्रदर्शनप्रकारेण अन्ये-
 ऽपि अर्थाः कार्याः । अर्थयोजना तु यत्र न कृता भवति तत्र सर्वत्र स्वयं कार्या सदर्थिमि-
 सद्भिः । मया तु गन्धविस्तारमीत्या न लिखिता ॥ १०२१४०० ॥ २५

अथ पुनः प्रकारान्तरेण शृङ्खलानामप्रभोचरमेवेन अर्थदर्शनम्—

"कः सन्तापकरो भवेद् विरहिणां ? संहतिरपीयतः

कथं स्यात् ? मेरणदानदातृजनयोः सम्प्रापनं किं पृथक् ? ।

रूपं दन्त इति ध्यनेर्यदस्य भो कीदृक् चतुर्थादिस ?

कस्यास्यायिनरेभ्यस्त्वयि विजयो ? यिष्णुप्रिया पृच्छति ॥ १ ॥" २०

“परब्रह्माधिभक्तानां, कीदृक् किं ददते प्रभुः ? ।

राजन्यत्यः प्रजाः प्राहुः, किं पदं ? वद कोविद ! ॥ २ ॥”

राजा नो ददते सौख्यम् ॥

(राजा जानो ! नोद ! ददः ! दते ते असौ सौखी अम्)

- ५ व्याख्या-विरहिणां जनानां सन्तापकरः को भवेत् ? । उत्तरम्-‘राजा’ चन्द्रः । अधीवतो-नलकीलस्य संहतिः का-सम्बोधनं किम् ? । उत्तरम्-हे ‘जानो !’ । तथा प्रेरणं च दानदातृजनश्च प्रेरणदानदातृजनौ तयोः पृथक् पृथक् सम्बोधनं किम् ? उत्तरम्-हे ‘नोद !’ हे ‘दद !’ दं-दानं ददातीति ददस्तत्सं० । दन्त इति ध्वनेः-शब्दस्य चतुर्थ्यादिमं-चतुर्थीविभक्तिप्रथमवचनसत्कं रूपं भो पण्डिताः ! यूयं वदत-कीदृक् स्यात् ? उत्तरम्-‘दते’ । विष्णुप्रिया-लक्ष्मीः पृच्छति-न्यायिनरेश्वरस्य विजयः कः स्यात् ? उत्तरम्-‘ते असौ’ खड्गे । प्रभुः-स्वामी कीदृक् सन् परब्रह्माधिभक्तानां किं ददते ? उत्तरम्-‘सौखी अं’ सुखानां समाहारः सौखं सौख्यमस्यास्तीति सौखी सन् अं-परब्रह्म ददते । हे कोविद ! त्वं वद राजन्यत्यः प्रजाः किं पदं प्राहुः-प्रवदन्ति ? तदा उत्तरम् । राजेति, राजा-नृपो नः-अस्माकं सौख्यं ददते न्यायित्वात् । राजन्यत्य इति शोभनो राजा यासु १५ ताः राजन्यत्यः, मर्ता निपातनात् रूपसिद्धिः । यदाहुः हेमचरिपादाः-‘राजन्यान् मुराजि’ (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ९८) मुराजकेऽर्थे राजन्यान् मर्ता निपात्यते । राजन्यान् देशः । राजन्यत्यः प्रजाः इति । इति अर्थद्वयं सर्वमीलने ।

अथ पदोत्तरनामप्रश्नोत्तरभेदेन अर्थदर्शनम्—

कृष्णं का व्रजति प्रमोदवशातः ? का सर्वभक्षा मता ?

२० ध्वस्तं किं हरिणा ? कलत्रवधकस्याहृतिरावेद्यताम् ।

कृष्णः पृच्छति-का च कस्य दयिता ? कः प्रेम धत्ते शिवा ?

कीदृक् ना भजते च कं सुसुखिनो जल्पन्ति किं प्राणिनः ? ॥ १ ॥

“राजा नो ददतेऽसौख्यम् ॥”

(रा अजा अनः दद ! ते अ ! सा औ खी अम्)

- २५ प्रमोदवशात् का स्त्री कृष्णं प्रति याति ? उत्तरम्-‘रा’ । “रा रमा रमणी बाला” इति (विश्वशम्भु० श्लो० १०१) वचनात् रमा, लक्ष्मीरित्यर्थः । सर्वभक्षा का मता ? उत्तरम्-‘अजा’ गलस्तनी । हरिणा-नारायणेन किं ध्वस्तम् ? उ० ‘अनः’ शकटम्, शकटनामा दैत्य इत्यर्थः । कलत्रवधकस्य-स्त्रीखण्डकस्य सम्बोधनं कथ्यताम् । उ० हे ‘दद !’ “दं कलत्रं” इति (सुधा० श्लो० २५) वचनात् दं-कलत्रं द्यति-खण्डयतीति ३० ददस्तत्सं० हे दद ! । कृष्णः पृच्छति-का कस्य दयिता ? । उ० हे अ !-हे कृष्ण !

सा-लक्ष्मी' ते-तय । शिषा-पार्यती क-कुत्र प्रेम धत्ते ? व० 'औ' ईश्वरे । कीदृक् पुमान् क भवते-सेवते ? व० 'खी अ' । खी-ज्ञानयान् । "अ स्यादर्हति" इति वचनात् जनमते अ-अर्हन्त यैष्णवमते अ-कृष्ण वा । सुसुखिन-अत्यन्तसुखभाजो जनाः किं वदन्ति ? व० 'राजा नो ददतेऽसौख्यम्' । राजा-यमो न-अस्माक असौख्य ददते, अपहरणात् ॥ अर्घद्वयम् ॥ २ ॥

५

अथ पुनः प्रकारान्तरेण अर्घानाह—

(राजा. नोदद ! ते सौख्यम्)

हे नोदद !-हे प्रेरणादायक ! ते-सुभ्य राजाः-सूर्यः अ[जि]-ब्रह्मा अः-कृष्णः, ततो द्वन्द्वे कृते राजाः सूर्य-ब्रह्म कृष्णाः, एते त्रयोऽपि देवा सौख्य, वदतामिति शेषः । असौख्य वा ते-तव ददता इति शापवचनम् ॥ २ ॥ हे नोदद !-प्रेरणखण्डक ! राजा-१० चन्द्रः अ-ईश्वर आ-स्वयम्भूः । ततो द्वन्द्वे कृते राजाः ते-सुभ्य तव वा सौख्य असौख्य वा ददताम् ॥ २ ॥ अर्घयोऽना स्वय कार्या । सर्वे ० ॥ ४ ॥ पूर्वद्वयमीडने ॥ ६ ॥ पुनः पूर्वोक्त १०२१४०० मीलने १०२१४०९ ॥ पुनः पूर्वोक्त १००० सहस्रार्घ्यमीडने जाता १०२२४०९ ॥

संवति १६४९प्रमिते श्रावणसुदि १६दिनसन्ध्याया 'कश्मीर'देशविजयमुद्दिश्य १५ श्रीराजश्रीरामदासवाटिकाया कृतप्रथमप्रयाणेन श्रीअकन्यरपातिसाहिना जलाल(छुद्दी)-दीनेन अभिजातसाहिजातश्रीसिलेमसुरप्राणसामन्तमण्डलिकराजराजिर्विराजितराजसभायां अनेकविधवैयाकरणतार्किकविद्वज्जममट्टजमर्ध अस्मद्गुरुवरान् युगप्रधानसरतरभट्टारक-श्रीजिनचन्द्रसूरीश्वरान् आचार्यश्रीजिनसिंहसूरिप्रमुखकृतमुखसमुल्लाप्यव्रातसपरिक-रान् असमानसन्मानवहुमानदानपूर्व समाहूय अयमष्टलक्षार्घ्यं ग्रन्थो मत्पार्श्वे वाचर्या-१० चक्रेऽयक्रेण चेतसा । ततस्तदर्थश्रवणसमुत्पन्नप्रभूतनूतनप्रमोदातिरेकेण सज्जातचित्तच-मत्कारेण बहुप्रकारेण श्रीसाहिना बहुप्रमंसापूर्व 'पठतां पाठ्यता सर्वत्र विस्तार्यता सिद्धि-रस्तु' इत्युक्त्या च स्वहस्तेन गृहीत्वा एतत् पुस्तक मम हस्ते दत्त्वा प्रमाणीकृतोऽय ग्रन्थः । अतः सोपयोगित्वाद् श्रीसाहीनपि समुद्दिश्य अर्घमाह—

राजा न. ददते सौख्यम् ॥

२५

रा-पङ्क्तिरधन्यायेन श्री तथा उपलक्षितः अ-अकार श्रीअः तथा अजो-ब्रह्मा सोऽपि पर्यायेण कः "को ब्रह्मा" इति (विश्वशम्भु० श्लो २१) उक्तत्वात् । ततः श्रीअपूर्वः कः श्रीअकः । तथा 'अः शिषे केशवे वार्या' इत्यादि श्रीविश्वशम्भु (श्लो० ५) यचनप्रामा-ण्यात् अः-चायुः, स च पर्यायेण "यो याते वरुणे ऋद्रे" इति सुधाकलश (श्लो० ३९) वचनात् यः । ततः पूर्वमीडने श्रीअकय । "यमकश्चेपथित्रेय धवयोर्बलयोर्न मित्" इति १०

(चाण्डालङ्कारे श्लो० २०) उक्तत्वात् वकारस्थाने वकारो गण्यः । ततः श्रीअकवः । ततः अः (?) अपरनामा आ-अग्निः, स तु पर्यायेण “रो ध्वनौ । तैक्ष्ण्ये वैश्वानरे कामे” इति (काव्यकल्पलतायां तृतीयप्रताने चित्रप्रपञ्चे) श्रीअमरकविवचनात् रः । ततः सर्वमीलने सन्धौ च राजाः-श्रीअकवरः नः-अस्मभ्यं सौख्यं-सुखं ददते । प्रजानामिति ५ शेषः । प्रजानां च सुखदानं न्यायित्वात्, परमकृपापरत्वात्, शुल्कादिमोचनकत्वात्, पद्-दर्शनीसन्मानदायकत्वात्, शत्रुञ्जयादिमहातीर्थरक्षाकारकत्वात्, श्रीजैनादिधर्मभक्तत्वात्, सर्वसम्मतत्वाच्च । अत्र श्रीसाहेरेव पद्यबन्धेन स्वकृतैव मया वर्णना लिख्यते—

- न्यायो नीवृति सर्वतः प्रकटितः शुल्कं त्वया त्याजितं
तीर्थस्थानवहत्पथाश्च विहिताः पद्दर्शनी प्रा(प्री?)णिता ।
१० गोरक्षादिकृते अमारिपटहो यद्वापितस्तत्प्रभो !
धर्मात् ते विजयः सदैव समरे लोकेऽपि धर्माज्जयः ॥ १ ॥-शार्दूल०
न्यायो नीवृति रामचन्द्रनृपतेर्दानं च कर्णप्रभोः
श्रीमद्विक्रमभूषतेरुपकृतिः श्रीपाण्डवानां जयः ।
सत्कीर्तिश्च नलस्य शस्तगुण इत्येकैक एवाभवद्
१३ दृश्यन्ते भवति प्रभो ! क्षितितले सर्वेऽपि ते साम्प्रतम् ॥ २ ॥-,,
संसारे यदपूर्वं, वस्तु समस्तं तदस्ति ते द्वारि ।
अकवर ! परं त्वपूर्वो, न्यायो नो दृश्यते कापि ॥ ३ ॥-आर्या
दाने देवतरुः परोपकरणे श्रीविक्रमाधीश्वरो
धैर्ये ‘मेरु’गिरिस्तथा जलनिधिर्गम्भीरतायां हरिः ।
२० ऐश्वर्ये सुमतौ बृहस्पतिरसौ देशोपमा दृश्यते
नो जीवप्रतिपालने तव भुवि श्रीपातसाहिप्रभो ! ॥ ४ ॥-शार्दूल०
स्वमानरक्षणात् तुष्टो, रत्नराशिरदात् तव ।
त्रयोदश सुरत्नानि, विषं च तव वैरिणाम् ॥ ५ ॥-अनु०
अत्रत्या रक्षिताः सर्वे, साहिनाऽनिमिषास्ततः ।
२५ स्तम्भा (?) न स्थातुमिच्छन्ति, दैत्यभीताः सुरा अपि ॥ ६ ॥”
दत्तं श्रीजिनचन्द्राणां, श्रीअकव्वरसाहिना ।
सप्तभीतिहृते मन्ये, अमारिदिनसप्तकम् ॥ ७ ॥”
अहो साहेरियं शक्ति-र्यद्गुरोरुपदेशतः ।
ददेऽमरपदं येन, स्वेच्छासञ्चारिणामपि ॥ ८ ॥

इत्यादि । सर्वसम्मीलने जाता अर्थात् १०२२४०७ ॥

अत्र अष्टलक्षेभ्योऽर्धेभ्यो यत् साधिकं लक्षद्वयमधिकं जातमस्ति तत् ये अर्था अष्ट-
लक्षार्धमष्टये केचन न सम्भवन्ति अर्थयोजनया वा न मिलन्ति तत्र स्थाने स्यात्पम् ।
सतोऽष्टलक्षार्धा सम्पूर्णा अविप्रदा अविशंसादिनी च ज्ञेया । जाताः सर्वे अर्थाः अष्टौ
लक्षाः ॥ ८००००० ॥

॥ अथ प्रशस्तिः ॥

वर्धमानो जिनो जीयावु, वर्धमानो गुणप्रभैः ।

तीर्थं यदीयमद्यापि, आगतिं जगतीतले ॥ १ ॥—अनु०

श्रीगौतमाद्या गणधारिवर्या

यच्छन्तु मे धाम्निष्ठमच्छनुजयः ।

यद्वाक्यमुक्ताफलदामराम

कुर्वन्ति कण्ठे कृतिनः प्रकामम् ॥ २ ॥—इन्द्रवंशा (?)

धीहरिमद्रमुनीन्द्र-प्रमुखा मां पूर्वद्वयः पान्तु ।

इन्मज्जुपामध्ये, यद्वृणरत्नामि धार्यन्ते ॥ ३ ॥—आर्षा

श्रीमद्देवाचार्याः, पूर्वाचार्या प्रभूतगुणवर्याः ।

समभूवन् भवसागर-तारणवरतरणिष्वरणयुगाः ॥ ४ ॥—आर्षा

तस्य पद्मलङ्घके, नेमिचन्द्राख्यसुरिराद् ।

यद्वचोऽमृतपानेन, प्राप्नुर्निर्जरता नराः ॥ ५ ॥—अनु०

सदनु द्योतविद्योती, सुरिरुद्योतनोऽभवत् ।

अथद्विहारविख्यातः, प्रद्योतन इषान्मुत ॥ ६ ॥—अनु०

यकः शोषयामास वै सुरिमञ्च

गिरीन्द्रार्धुदस्थान्मुते शृङ्गभागे ।

विषयायाष्टमं संज्ञमभागनाथ-

स्ततो वर्धमानामिध-सुरिरासीत् ॥ ७ ॥—शुभङ्गप्रयातम्

श्रीमद्बुर्लभराजराजसदसि 'श्रीपत्तने' पत्तने

पार्श्वे तपटैः प्रभूतकपटैः साकं सदा छम्पटैः ।

कृत्वा यः प्रकटीचकार वसतेर्मार्गं मनोहारिणं

सुरिर्भूरिभयो जिनेश्वरशुद्धीतो जगद्विश्रुतः ॥ ८ ॥—सांख्य०

१ 'सागरतारण' इति क-पाठः, श्रो विदसंश्रितोऽस्मादि ग्रन्थे चतुर्विंशत्ये (५०-६९) ५ 'सागरतारणे
वारतारण' इति पाठः ।

२ 'सद्वचं भागवत' इति क-ग घ-पाठश्चिन्तनीयः ।

‘संवेगरङ्गशाला’, येन कृता जगति लोकहितहेतुः ।

जातः श्रीजिनचन्द्रः, सूरिस्तत्पट्टसमचन्द्रः ॥ ९ ॥-आर्या

अतिचङ्गनवाङ्गीवृत्तिकार ! खरतरगणनायक ! सुगुणधा(धी?)र !

यशसा युतं ! जय चिरमभयदेवसूरीश्वर ! सुरकृतचरणसेव ! १०-आर्यागीतिः

कृत्वा समीपेऽभयदेवसूरे-

येनोपसम्पद्ग्रहणं प्रमोदात् ।

पपे रहस्यामृतमागमानां

सूरिस्ततः श्रीजिनवल्लभोऽभूत् ॥ ११ ॥-उपजातिः

जिग्यिरे येन योगिन्य-श्चतुःपष्टिर्यतीन्दुना ।

सूरिः श्रीजिनदत्तोऽभूत्, तत्पदाम्बुजभास्करः ॥ १२ ॥-अनु०

ततस्तनुभृतां-प्रियः समजनिष्ट शिष्टक्रियः

प्रणष्टतिमिरोत्करः सुजिनचन्द्रसूरीश्वरः ।

कवित्वसुममालिको न(व?)रमणीमनोज्ञालिको

नमन्निखिलनायकः प्रवलसौख्यसन्दायकः ॥ १३ ॥-पृथ्वी

जिनपतिसूरिजिनेश्वर-सूरीश्वरजिनप्रबोधजिनचन्द्राः ।

तत्पट्टेऽनुक्रमतो-ऽभूवन् भूषीठविख्याताः ॥ १४ ॥-आर्या

यस्यादेशात् ‘खरतर’वसत्याख्यचैत्यं प्रचक्रे

तेजःपालो विपुलविभवोऽपि स्वयं तत्र चैत्ये ।

यः प्रातिष्ठत् त्रिभुवनगुरोः शान्तिनाथस्य विम्बं

सोऽभूच्छ्रीमज्जिनकुशलराट् सूरिराजीतुरापाट् ॥ १५ ॥-मन्दाक्रान्ता

नम्रानेकविवेकसेकविलसत्क्षमापालजम्बालज-

प्रत्यग्रप्रतिबोधवन्धुररविः प्रत्यर्थिभूभृतपविः ।

यः ‘कूर्चालसरस्वती’ति सुतरां ख्यातिं क्षितौ प्राप्तवान्

स श्रीमज्जिनपद्मसूरिसुगुरुर्जातस्ततस्तारकः ॥ १६ ॥-शार्दूल०

तच्चारुचरणनीरज-चक्षुरतरचञ्चरीककरणिरभूत् ।

स श्रीमज्जिनलब्धिः, सूरिः सौभाग्यगुणलब्धिः ॥ १७ ॥-आर्या

तदनु विगतच(त?)न्द्राः पश्चिमाभोधिमन्द्राः

कुशलकुमुदचन्द्राः प्रत्तभव्याङ्गिभद्राः ।

१ मुद्रितोऽस्याः पूर्वार्धः श्रीजिनदत्तसूरिग्रन्थमालायां (सूर्यपुरे) ।

२ ‘सुर’शब्दो नास्ति ग-घ-प्रत्ययः ।

प्रणमदमरचन्द्रा निर्जितश्लोकचन्द्रा

इह भुवि जिनचन्द्राः सूरिराजीसुरेन्द्रा ॥ १८ ॥—माळिनी

यदीक्षिताः सममयन् पदिन सुशिष्याः

श्राद्धाच्च सङ्गपत्तयोऽर्पितवासयोगात् ।

प्राप्तोदयः प्रथरलम्बिसमृद्धिसिद्धे

पात्र ततोऽजनि जिनोदयसूरिराजः ॥ १९ ॥—वसन्तसिद्धका

रेजिरे राजराजास्या, राजराजिनमस्कृताः ।

श्रीजिनराजसूरीन्द्रा, भव्यराजीवभास्करा ॥ २० ॥—अनु०

श्रीम'ज्जेसलमेरुदुर्ग'नगरे 'आवाळ'पुर्या तथा

श्रीम'हेयगिरा' तथा 'अहि'पुरे 'श्रीपत्तने' पत्तने ।

भाण्डागारमभीमरद् धरतरनानाविधं पुस्तकैः

स श्रीमज्जिनमद्रसूरिसुगुरुर्माग्याद्भुतोऽभूद् भुवि ॥ २१ ॥—शार्ङ्ग०

ततः क्रमाच्छ्रीजिनचन्द्रसूरिः, समुद्रसूरिर्जिनहंससूरिः ।

माणिक्यसूरिर्गुणरत्नसूरिर्जातस्ततः सारयिचारसूरिः ॥ २२ ॥—उप०

तदीयप्रदपूर्वाग्नि-प्रकाशनरविप्रभाः ।

श्रीजिनचन्द्रसूरीन्द्रा, जयन्ति जयिनोऽधुना ॥ २३ ॥—अनु०

येभ्यो मुदाऽदायि युगप्रधान-पद प्रभुश्रीमदकल्परेण ।

प्रमूतमाग्योदयसुप्रसिद्धा, जयन्तु ते श्रीजिनचन्द्रसूरयः ॥ २४ ॥—उप० (१)

श्रीसाहिवाक्याद् गुरुभि प्रमोदाद्, ये धर्ममाचार्यपदे प्रतिष्ठिताः ।

जाग्रदशोराशिविराजमाना, जयन्ति ते श्रीजिनसिंहसूरयः ॥ २५ ॥—उप०

तस्मात्तद्वरणाभोज-वक्षरीकमनाः सना ।

गणिः सकलचन्द्राख्यो, विख्यातो मुख्यद्वैषकः ॥ २६ ॥—अनु०

तच्छिष्योऽभ्यस्तितृप्त्यर्थं, गणि समयसुन्दरः ।

याचकः सव्यधाद् वृत्ति-मर्यरत्नावलीमिमाम् ॥ २७ ॥—अनु०

श्रीजिनसिंहमुनीश्वर-याचकधरसमयराजगणिराजाम् ।

मद्विधैकगुरुणा-मनुमहो मेऽत्र विज्ञेयः ॥ २८ ॥—आर्या

मत्सरेणाहतो मूर्खो-ऽसहमानः परोन्नतिम् ।

सेच्छास्त्रं दूषयत्येव, वारिकुम्भमरिष्टवत् ॥ २९ ॥-अनु०

मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य सम्यक्

ज्ञात्वा प्रयासं मम दुष्करं च ।

कृत्वा प्रसादं कवयो गुणज्ञाः

प्रमाणयन्तु स्फुटमेतदर्थान् ॥ ३० ॥-उप०

यदत्र शास्त्रे मतिमान्द्यदोष-

वशादशुद्धं किमपि स्फुटं स्यात् ।

विशोधयन्तूग्रधियः प्रसद्य

तृणं यथा निर्मलसौधकुण्डात् ॥ ३१ ॥-उपेन्द्र०

श्रीचिक्रमनृपवर्षात्, समये रसजलधिरागसोम(१६४६)मिते ।

श्रीमल्ल'लाभ'पुरेऽस्मिन्, वृत्तिरियं पूर्णतां नीता ॥ ३२ ॥-आर्या

अर्थरत्नावली वृत्तिः, कविकण्ठावलम्बिनी ।

वाच्यमाना चिरं नन्द्याद्, यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३३ ॥-अनु०

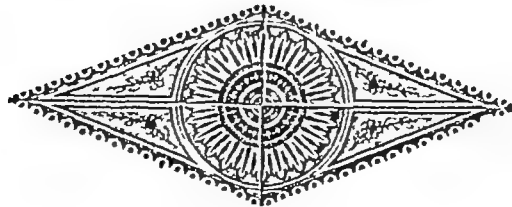
१५ इति श्रीमत्खरतरगच्छाधिराजश्रीजिनमाणिक्यसूरिपट्टालङ्कारश्रीअकञ्चरसाहि-

जलालदी(लुद्दी)नप्रदत्त'युगप्रधान'पदविरुद्धश्रीश्रीमज्जिनचन्द्रसूरिशिष्य-

मुख्यपण्डितप्रवरसकलचन्द्रगणिमणिशिष्यवाचकसमयसुन्दर-

गणिविरचिता अर्थरत्नावलीनाम्नी अष्टलक्षार्थी

सम्पूर्णा ॥ श्रीः ॥

श्रीशुभतिलकोपाध्यायधिरचितं

॥ गायत्रीविवरणम् ॥

ॐ नमः ॥ श्रीगिनाय नमः ॥

चिदात्मदर्शसङ्क्रान्त-लोकालोकविहायसे ।

परिवागवर्तिरूपाय, प्रणम्य परमात्मने ॥ १ ॥-अनु०

५

गम्भीरार्थमपि श्रुत्वा, किञ्चिद् गुरुमुखाम्बुजात् ।

परेपात्रुपयोगाय, 'गायत्री' विवृणोम्यहम् ॥ २ ॥-अनु०

इमां ज्ञानादिनिधनां, ब्रह्मजीवानुवेदिनः ।

आमनन्ति परे मन्त्र, मननप्राणयोगतः ॥ ३ ॥-अनु०

गायन्तं त्रायते यस्माद्, गायत्रीति ततः स्मृता ।

१०

आचारसिद्धावप्यस्या, इत्यन्वयं उदाहृतः ॥ ४ ॥-अनु०

मन्त्रश्च च प्रमाणकोटिसण्ढकृमादीकते यः सत्यपापंदो भवति अर्हमित्यादिवदिति सर्वद-
र्शनानिप्रायेण गायत्री व्याख्यानायोपक्रम्यते । सा चैवं सूत्रतः—

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् सयितुर्धरेण्य भगोद्रे वस्वधीमहि धियोऽपो ! नः ! प्रचोदयात्

अस्य व्याख्या—३०मिति परमेषिपञ्चकमाह । कथमिति चेदुच्यते—अर्हन्त इत्याद्यक्षर १५
अः । अक्षरीरा इति सिद्धास्तदाद्यक्षर अः । आचार्या इत्याद्यक्षर आ । उपाध्याया इत्या-
द्यक्षर उ । मुनीत्याद्यक्षरं अस्वरम् सन्धिपश्चात् ओम् । पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारादे-
यमुक्तिः । तदेवासाधारणगुणसम्पदा विशिनष्टि—भूर्भुवःस्वरिति । भूरित्यव्यय मूलोके ।
भुव इति मूलोके । स्वरिति स्थलोके । त्रयाणां द्वन्द्वे भूर्भुवःस्वः । अद्यस्तिर्यगूर्ध्वरूप लोकात्रय
तत् सनोति-ज्ञानात्मना व्याप्नोति भूर्भुवःस्वस्तत् । प्रसिद्धा अर्हस्तिज्ञानां सर्वद्रव्यपर्याय-१०

१ 'पारे वागृतिः' इति प्रतिमासि । २ 'सुपकाराय' इति प्र-पाठः । ३ 'मवाति' इति ख-पाठः । ४ 'परं'
इति क-पाठः । ५ 'गायितं गायितं यस्मात्' इति ख-पाठः । ६ 'स एव प्रमाणकोटिमादीकते' इति प्र-पाठः ।
७ 'अर्हमित्यस्य ज्ञः । [न] सिद्धा अकमेका इति तेषामपि ज्ञः । आचार्याणां ज्ञः । उपाध्यायाणां उः । जात को इति ।
मुनीनां मकारे ॐ इति । पदैः' इति ख-पाठः ।

८ कथं च—

“अरिहता अक्षरीरा जायति या उपाध्याया मुनिनो ।

ध्वजवत्तामिप्यत्रो ॐकारो पंच परमेश्वरी ॥”

९ 'त्रितोयनतया विशिनष्टि । भूरित्यव्ययं भूतावकम् । भुव इति पाठादकमेके' इति प्र-पाठः ।

विषयेण केवलज्ञानात्मना लोकत्रयव्याप्तिः ज्ञानात्मनोः स्यादभेदात्, शेषत्रयस्यापि श्रद्धान-
विषयतया “संव्रगयं समत्तं” इति (चिन्नेपावश्यके गा० २७५१) वचनात् सामान्य-
रूपतया ज्ञानाद् वा । अत एव सवितुर्वरेण्यं—सहस्ररश्मेः सकाशात् प्रधानतरं, तदुद्धो-
तस्य देशविषयत्वात् प्रस्तुतपञ्चकसम्बन्धिनो भावोद्द्योतस्य सर्वविषयत्वात् । आहुश्च
पूज्याः (श्रीभद्रबाहुस्वामिनः आवश्यकनिर्युक्तौ लोगस्ताधिकारे)—“चंदाइच्चगहाणं”
इत्यादि । न चाचार्यादित्रयस्य कैवलिकज्ञानलम्भो नास्तीति वाच्यम् । तेषामपि कैवलिक-
ज्ञानोपलब्धानां भावानां सामान्येन ज्ञानसद्भावादित्युक्तं भर्गोदे इति । भर्ग इति ईश्वरः ।
उरिति ब्रह्मा दयते—पालयति जगदिति दो-विष्णुः ‘क्वचिद्’ (सिद्ध० ५-१-१७१)
इति डे रूपम् । लोके हि जगद् ब्रह्मोत्पादयति रजोगुणाश्रितः, विष्णुः स्थापयति सत्त्व-
गुणाश्रितः । ईश्वरः संहरति तामसभावाश्रितः इति । भर्गश्च उश्च दश्चेति भर्गोदः, द्वन्द्वैक-
वद्भावात्, तस्मिन् । किंविशिष्टे ? ‘वसि’ वसतीति वस् विचि रूपं तस्मिन् वसि । क्व वसि
इत्याह—‘अधीमहि’ अस्य (—विष्णोः) अपत्यं इः—कामः तस्य मह्यो—भूमयः इमह्यः—
कामिन्यस्ता अधिकृत्य अधीमहि—स्त्रीषु तिष्ठमाने, रुचायत्तात्मनीत्याशयः । प्रतीतं चैत-
दीश्वर-ब्रह्म-विष्णुषु कामिनीपरवश(क)त्वम् । पार्वत्यनुनयार्थमीश्वरस्य ताण्डवाडम्बर-
श्रुतेः । ब्रह्माणमधिकृत्य वेदेऽप्युक्तम्—“प्रजापतिः स्वां दुहितरमकामयत्” । विष्णोस्तु
गोपादिवल्लभोपदर्शकतत्तद्वचनश्रवणात् । पठ्यते च—

“राधा पुनातु जगदच्युतदत्तदृष्टि-
र्मन्थानकं विदधती दधिरिक्तभाण्डे ।
तस्याः स्तनस्तवकलोलविलोचनालि-
देवोऽपि दोहनयिया वृषभं निरुन्धन् ॥”—वसन्त०

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया च यथा—

“सत्त्वगयं सम्मत्तं, सुत्ते चरिते न पज्जवा सग्गे ।
देसविरहं पडुत्ता, दोण्ह वि पडिसेहणं कुत्ता ॥”
सर्वगतं सम्यक्तत्वं श्रुते चरित्रे न पर्यवाः सर्वे ।
देशविरतिं प्रतीत्य द्वयोरपि प्रतिषेधनं कुर्यात् ॥

२ ‘अत आह’ इति ख-पाठः ।

३ समग्रा गाथा तच्छाया चैवम्—

“चंदाइच्चगहाणं, पहा पयासेह परिमियं खित्तं ।
केवलियनानलंभो, लोगालोगं पयासेह ॥”
चन्द्रा-ऽऽदित्यग्रहाणां प्रभा प्रकाशयति परिमितं क्षेत्रम् ।
कैवलिकज्ञानलम्भो लोकालोकं प्रकाशयति ॥

४ ‘तमोगुणान्वितः’ इति ख-पाठः । ५ ‘श्रवादपु’ इति ख-पाठः । ६ ‘ईश्वरेण हि कामान्धेन पा-
र्वत्याः पुरो नात्वं कृतं, ब्रह्मा’ इति ख-पाठः ।

इत्यादि । शिष्य प्रति शिक्षामाह—हे नः ।—नर ! नृदाब्दस्यामश्रणे रूपम् । सधहुमानं ह्याम-
न्वितः शिष्यः प्रस्तुतार्थश्रयणे उत्साहितो भवति, असौ विशेषणमाह—‘धियोऽयो !’ इति ।
‘शुक् मिश्र[व]णे’ (सिद्ध० धा०) इत्ययं परैरमिश्र[व]णे चेत्यधीयते, असौ यौति—पृथग्भ-
वतीति युः । विधि छान्दसत्वाद् गुणामावः । न गुरयुः तस्यामश्रणं हे अयो !—अपृथग्भूत ।
कस्याः ? ‘धियः’ बुद्धितः । यतः स्व बुद्धेरपृथग्भूतो बुद्धिमान्—प्रेक्षापूर्वकारी, अतस्त्वं
शिष्यसे । तदन्यत्र हि रक्त-द्विष्ट-मूढ-पूर्वभ्युत्साहितादाद्युपदेशानर्हत्वात् अन्धकारनृत्तानु-
कारी प्रयास इति । पुनर्न्युत्पाद्यस्यैव विशेषणान्तरमाह—‘प्रच !’ इति । प्रकृष्ट चरतीति
प्रचः—प्रकृष्टाचारे मार्गानुसारिप्रवृत्तिरितियावत् ‘कश्चिद्’ (सिद्ध० ५-१-१७१) इति
डे रूपम् । यथा वा प्रचः—हस इति, प्रकृष्टाचारे व्युपदेशसाफल्य, आचारपराशुस्त्राणां द्रा-
क्षसञ्जायप्रतिपादने प्रत्युत प्रत्यवायसम्भवात् । किम् ? ‘वदयात्’ वदयं प्राप्तम् । अनन्य- १०
सामान्यगुणातिशयसम्पदा प्रतिष्ठितमाराध्यत्वेन परमेष्ठिपञ्चक कर्तृभूतमिति । अयमिह
तात्पर्यार्थः—ईश्वर ब्रह्म-विष्णुषु उपलक्षणत्वादन्येष्वपि कपिल-सुगतादिषु दैवतेषु मध्ये
भो पुरुष ! ज्ञानवन् ! प्रकृष्टाचार ! परमेष्ठिपञ्चकमेव पूर्वदर्शितदिक्मात्रैर्गुणातिशययोगा-
दाराध्यतया प्रतिष्ठितम्, अतस्तदेवाराधनीयं, तदेव शोपासनीय, तदेव शरणतया प्रति
पच्य, तदाज्ञामृतरस प्यास्वादनीयः, तद्व्यतिरिक्ताराध्यान्तरस्यासञ्जावात् । भावेऽपि १५
(च) वस्तुतस्तत्त्वानुपपत्तेः, तद्व्यतिरिक्ताराध्यान्तरस्यासञ्जावात् । भावेऽपि
तायामतिप्रसङ्गः । उक्त च—

“क्षमानुपकस्य रिपुग्रहारिणः, प्रपन्नोऽनुग्रहापकारिणः ।

सामान्यपुवर्गसमानधर्मिणो, महत्त्वह्यसौ सकलस्य तद् भवेत् ॥”

इति । इह चाधीमहि वसीति विशेषणेन तेषां रागसूचन, सोहचर्याद् द्वेष-भोहावप्यवसेयौ, १०
तेषामायुधादिसञ्जावात् पूर्वापरव्याहृतार्थागमाद्यभिधानाच्च, यदुक्तम्—

“रागोऽङ्गनासङ्गमनानुमेयो, द्वेषो द्विपहारणहेतिगम्यः ।

भोहः कुपृष्टागमदोषसाध्यः ॥”

इत्यादि । आचार्यादीना न सर्वथा रागादिस्तथ इति चेत् ? न, तेषामप्याप्तोपदेशेन रागा-
दिस्तथार्थं प्रवृत्तेस्तथाधिपरागाद्यसञ्जावात् तदत्यन्तस्यस्य च आविस्तात् आविनि भूतयु- १५
पचारात् धीतरागित्वेति, भावाचार्यादिमिरेवाप्राधिकार इति सर्वं समञ्जसम् । इत्यार्हता-
मिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥

१ ‘विरोप्यते’ इति क-पाठः । २ ‘शुभः शिष्यस्यैव’ इति क-पाठः । ३ ‘मेय गुणः’ इति क-पाठः ।
४ ‘तथाहि-कामा०’ इति क-पाठः । ५ ‘विशेषणे द्वेषलोपकल्पने जायुधादिपञ्चाशेन द्वेषस्यापि तेषां सञ्जावात् ।
इति त्रैलोक्यमिप्रायेण व्याख्या ॥ १ ॥’ इति क-पाठः । ६ तर्करहस्यदीपिकाऽनुसारेण (५० व०) अक्षरि-
तारण त्वेवम्—‘भो यस्य देवः स स वैवमहम्’ ।
अर्थ १०

(ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् ! सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् !)

अथाऽक्षपादाः [स्वं वेदनी (दिनः) ?] स्वं देवम्—ईश्वरं प्रणिदधानाः प्रार्थनापुरःसरमेवमभिदधते—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि । ओमिति सर्वविद्यानामादिवीजं समग्रागमोपनिषद्-भूतम् ; अशेषविघ्नविघातनिघ्नम्, अखिलदृष्टादृष्टफलसङ्कल्पकल्पद्रुमोपममित्यस्य प्रणिधानस्यादावुपन्यस्तं परममङ्गलम् । न चैतद्व्यतिरिक्तं अन्यत् तत्त्वमस्ति वस्तुत इति । हे भूर्भुवःस्वस्तदिति लोकत्रयव्यापिन् !, आक्षपादानां हि शिवः सर्वगत इति । तथा सवितुः—भास्वतो वरेण्य !—प्रधानतर !, सर्वज्ञत्वात् । वरेण्यं इति अनुनासिकस्तु 'अइउवर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादेः' (सिद्ध० १-२-४१) इति लक्षणवशात् । यथा—

१० “सामं साम ध्रुवं तावद्, दधिं दधि मधुं मधु ।

श्रूयन्ते सुभ्रुवामत्र, न यावन्मधुरा गिरः ॥”

विशेष्यमाह—हे भर्ग ! उदे ! इति । उत्कृष्ट इः—कामो यस्य स उदिः तस्यामन्त्रणं (हे) उदे ! । अर्वाचीनावस्थापेक्षया विशेषणमिदम् । प्रार्थनामाह—अव स्य इति क्रियापदद्वयं यथासङ्ख्यमुत्तरपदद्वयेनाभिसम्बध्यते । तत्र अव—रक्ष पालय वर्धयेतियावत् । किमित्याह—१५ धीं—मतिं कर्मपदम् । धीर्बुद्धिः ज्ञानं तत्त्वाधिगम इत्यनर्थान्तरम् । धियः ईः—श्रीः धीः तां, धीयुक्तां वा श्रियम्, ईश्वरतः प्रार्थना ज्ञानस्य “ईश्वरात् ज्ञानमन्विच्छेत्” इति वचनात् । तथा स्य—विनाशाय । ‘षोच् अन्तकर्मणि’ (सिद्ध० धा०) इत्यस्य रूपम् । किमित्याह—अहिधियः कर्मतापन्नाः । अहिः—सर्पः तस्येव धियः क्रूरताद्याः परापचिकीर्षादिवार्ताः । नः—अस्माकं, बुद्धिं वर्धय क्रूरताद्याः कुंबुद्धीश्च विध्वंसयेत्यर्थः । पुनर्विशेषणान्तरमाह—हे २० यो !—मिश्रित ! सम्बद्ध ! ‘युक् मिश्रणे’ (सिद्ध० धा०) इत्यस्य विचि रूपम् । कया इत्याह—‘प्रचोदया’ ‘चुदण् सञ्चोदने’ (सिद्ध० धा०) ततः चोदनं चोदः [स]—शृङ्गारभावसूचनं, प्रकृष्टोदो यस्याः सा प्रचोदा अर्थात् पार्वती तया सहेति वाक्यशेषः । अर्वाचीनावस्थापेक्षया, पार्वतीपीनपयोधरप्रणयीत्याकृतम् । परमपदावस्थायां तु प्रचोदया अयो !—अमिश्रित ! इति व्याख्येयम् । “पडिन्द्रियाणि पङ् विपयाः पङ् बुद्ध्यः सुखं २५ दुःखं शरीरं चेत्येकविंशतिप्रभेदभिन्नस्य दुःखस्यात्यन्तोच्छेदो मोक्षः” इति नैयायिकवचनप्रामाण्यात् । तथा उदे ! इति प्राचीनविशेषणमपि । उत्क्रान्त एः—कामादित्युदिस्तस्यामन्त्रणं उदे ! इति योज्यम् । तथा अत् ! इति विशेषणम् । अत्ति—भक्षयति जगदिति अत् सृष्टिसंहारकत्वात् । उक्तं च (श्रीहारिभट्टीये षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० १३)—

१ ‘अथवाऽक्षः’ इति क-पाठः । २ ‘समस्तागमानामुपनिषद्भूतम् ; अतोऽस्य प्रणिधानं परममङ्गलत्वादादौ उपन्यस्तं न चै०’ इति ख-पाठः । ३ ‘तत्त्वान्तरं’ इति ख-पाठः । ४ ‘यथा’ इति ग-पाठः । ५ ‘वर्णेत्यादिना विशेष्यं’ इति ख-पाठः । ६ ‘धीमिति कर्म’ इति क-पाठः । ७ ‘कुबुद्धीर्विनाशाय, पुनः०’ इति ख-पाठः । ८ ‘स्यायां’ इति ग-पाठः । ९ ‘दिति सिद्धिसस्या०’ इति ख-पाठः ।

“अक्षिपार्द्धमते देवः, स्रष्टिसहारकृत् शिषः ।

विमुनिस्त्यैकसर्वज्ञो, नित्यबुद्धिसमाश्रयः ॥”-अनु०

इति नैयायिकाभिप्रायेण मन्त्रव्याख्या ॥ २ ॥

अयं वैशेषिकाभिप्रायेणाप्येवमेव, तैरपि शिषस्य देवतयाऽभ्युपगमात् । नवरं तन्मते परमपदावस्यास्वरूपमेवम्—“बुद्धिसुखबुद्धेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानां विशेषगुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्षः” इति ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् । सवितुर्वरेण्य भर् गोदेवस्य धीम । हि धियो यो ! नः प्रचोदयात् ।

अथवा साहचर्याः स्वं देवं—कपिल प्रणिदधाना इदं वदन्ति—हे ‘धीम !’ धीः—बुद्धिः ता ‘माह(ग) मानशब्दयोः’ (सिद्ध० धा० !) शब्दयति—प्ररूपयति इति धीमः—१० भगवान् कपिलस्तस्यामन्त्रणम् । ॐ भूर्भुवःस्वस्तदिति पूर्ववत् ।

“अमूर्तश्चेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः ।

अकर्ता निर्गुण सूक्ष्म, आत्मा कपिलदर्शने ॥”

इति वचनात् । सवितुर्वरेण्यमित्याक्षपादपक्षवत् । कपिलमेधोपयोगसम्पदा विशेषयति—भर् इति । “डुभृगक् पोपणे च” (सिद्ध० धा०) । विभर्षीति भर्—पोपकः । विधि गुणे १५ च रूपम् । कस्येत्याह—‘गोदेवस्य’ । गोशब्देनात्र श्वरककुदसाक्षात्तल्लविषाणाद्यवयवसम्पन्नः पशुरुच्यते । अनेन च विधेयता लभ्यते । ततो गोरिष विधेयानि—वक्ष्यानि देयानि—इन्द्रियाणि यस्य स तथा तस्य, जितेन्द्रियस्येत्यर्थः । न च गोरिषेयता कवीना न रुदि, “गोरिषेति विधेयताम्” इत्यादि लक्ष्यदर्शनात् । धीमेति व्याख्यातमेव । ‘हि’ स्फुटम् । ‘धियो यो !’ इति । हे बुद्धितत्त्वात् पृथग्भूत !, प्रकृतिपुरुषविषेकदर्शनात् १० “निवृत्ताया प्रकृतौ पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः” इति वचनात्, प्रकृतिधियोगे च बुद्ध्यादीनामपि विगमात्, कारणामावे कार्याभावात् । धिय इति पद पुनरावृत्त्या पञ्चम्यन्त प्रचोदयेत्यनेन सम्पद्यते । ततश्च धियो—बुद्धितत्त्वात् नः—अस्मानपि प्रचोदय—प्रेरय, व्यपनयेत्यर्थः । पष्ठन्तं वा धिय इति । पष्ठी च “कर्मणि शेषजा” यथा—‘मापाणामभ्रीयात्’ । तथा “न केयलं यो महता विमापते” इत्यत्र । ततश्च न—अस्माकमपि धिर्यं प्रकृति—१५ हेतुका व्यपनयेति भावः । स्वयं मुक्तोऽस्मान् मोक्षयेतेतित्योषत् । ‘अत्’ इति । अदिति दान्तमव्यय आक्षर्यार्थम् । तथाच अदिति आक्षर्यरूपः । तत्कारणेऽनिवृत्तत्वात् तस्यामन्त्रणं हे भर् । ‘विरामे धा’ (सिद्ध० १-३-५१) इति दस्य तः । इति साङ्ख्यमिप्रायेः ॥ ४ ॥

१ ‘वैशेषिकाभिप्रायेण व्याख्या’ इत्यधिकः छ-पाठः । २ ‘बुद्धितत्त्वं तन्मिमीते-शब्दः’ इति छ-पाठः ।

३ ‘वा ततो मापाणामभ्रीयादित्यभिधत् धिर्यं’ इति छ-पाठः । ४ ‘माका’ इति छ-पाठः । ५ स्तोत्रार्थादोऽप्य ।

अथवा वैष्णवाः स्वं देवं-हरिं प्रणिदधाना ईदमुद्गिरन्ति-३० भूर्भुवःस्वस्तदि-
त्यादि । ओमिति प्राग्वत् । भूर्भुवःस्वस्तदिति लोकत्रये व्यापिन् ।

“जले विष्णुः स्थले विष्णु-विष्णुः पर्वतमस्तके ।

सर्वभूतमयो विष्णु-स्तस्माद् विष्णुमयं जगत् ॥ १ ॥”

- ५ इति वचनात् । अथवा भूरित्याश्रयो भुवः-पृथिव्याः । स्वस्तदिति “स्वर्गे परे च लोके स्वरू”
इत्यमरकोश (श्लो० २८४४) वचनात् स्वः-परलोकस्तं तनोतीति स्वस्तत्-परलोकहेतुः
“गतिमिच्छेज्जनार्दनात्” इति वचनात् भवेत्यध्याहारात् न इत्यग्रे तनपदस्येह सम्बन्धनाद्
अस्माकमाराधकानां परलोकः सुखावहो भवेदिति हृदयम् । तथा सवितुर्वरेण्यमिति ।
सवितुः-जनकात् वरेण्य !-प्रधानतर !, प्रजानामायतिसुखं पालनात् पितुरप्यधिकतरप्रे-
१० मन्त्रित्यर्थः । अनुनासिकस्तु प्राग्वत् । तथा भर्गोदेवेति । भर्गश्च उश्च तयोरपि देवः, पूज्य-
त्वात्, वाणाहवादैर् पार्वतीपतेः पराजयश्रवणात्, ब्रह्मणस्तु हरेर्नाभिपुण्डरीकजन्मतया
प्रसिद्धेः । तथा स्य इति त्यदस्तदर्थस्यामन्त्रणेऽसौ प्रयोगः । ततश्च हे स्य !-हे स !
स्मृतिपथप्रविष्टत्वादेवं विशेषणोपन्यासः । “संस्कारप्रबोधसम्भूतमनुभूतार्थविषयं तदित्या-
कारं संवेदनं स्मरणम्” इति स्मृतिलक्षणात् । अनेन प्रणिधानैकतानता ध्वन्यते, तथा
१५ मतुल्लोपादभेदोपचाराद् वा धियः-पण्डिताः । ‘अहं मह पूजायां’ (सिद्ध० धा०) इति
धातोः क्विन्तस्य मह इति रूपम् । महतीति महः-पूजकः, आराधक इतियावत् ।
धियां महः धीमहः-तथाविधविद्वज्जनपर्युपासकपुरुषस्तस्मिन्नाराधके यका धीः-बुद्धिर्ज्ञानं
तस्य अयुः-अपृथग्भूतस्तस्यामन्त्रणं हे अयो !, सद्गुरुसेवातत्पराणां बुद्धिगोचर इत्यर्थः ।
न ह्यनुपासितसद्गुरुणां लौकायतिकादीनां परमात्मा ज्ञानगोचरतामश्नुति । यो न इत्य-
२० न्तरा अकारप्रश्लेषात् हे अ !-विष्णो ! न इति योजितमेव । प्रचोदयादिति प्रकृष्टः
चोदः-शृङ्गारभावसूचनं यस्याः सा प्रचोदा, प्रचोदा चासौ या च-लक्ष्मीः प्रचोदया,
तां अतति-सातत्येन गच्छति (इति) प्रचोदयात्, तस्यामन्त्रणं हे प्रचोदयात् ! यद्वा
पूर्वं नः इति न योज्यते, सामर्थ्यादेवास्माकमिति प्रतीतेः । ततश्च आनःप्रचोद इति
ज्ञेयम् । हे (अ ! हे) ‘अनःप्रचोद !’ अनः-शकटं तत् प्रचोदयति-प्रेरयति इति अनःप्र-
२५ चोदस्तस्यामन्त्रणम् । शैशवे हि विष्णुना चरणेन शकटं पर्यस्तमिति श्रुतिः । ततः
‘समानानां तेन दीर्घः’ (सिद्ध० १-२-१) इति सन्धौ आनःप्रचोदेति भवति । ननु
च योपदात् परे आनःप्रचोदपदे यवानःप्रचोद इति भवितव्यं कथमत्र योनःप्रचो-
देति ? नैवं कातन्त्रे ‘पदात् एदोत् परः पदान्ते लोपमकार’ इति सूत्रे एदोऽयामिति
सिद्धे यत् परग्रहणं तदिष्टार्थं । तेन कचिदाकारोऽपि लुप्यते, ततोऽत्राकारलोपात्

१ ‘येन व्याख्या’ इति ख-पाठः ।

२ ‘अथ’ इति ख-पाठः ।

३ ‘एवमाहुः’ इति ख-पाठः ।

४ ‘इत्यादि वचनात्’ इति क-पाठः ।

५ अतः परं पाठो नास्ति ख-प्रत्यासू, वैष्णवाभिप्रायिणी व्याख्यापरि-
समाप्तेः ।

सिद्धं योनःप्रचोदेति । न चैवंप्रकाराः प्रयोगा न लभ्यन्त इति ध्यायम् । “वन्धुमियां वन्धु-
जनोऽऽमुहाव” इति (कुमार० स० १, श्लो० २६) महाकवि(कालिदास)प्रयोगदर्शनात् ॥
अथवा स्वस्त्यदिति विशेषणमेव, प्रचोदेति पुनः क्रियापदम् । अन इति कर्मपद, अन्तरा-
त्मसारयिना प्रवर्तनीयत्वात् अन इवान्त-शरीर तत् प्रचोद । “बुद्धं सन्नोदने” (सिद्ध०
घा०) इत्यस्य चुरादेर्णिचो अनित्यत्वात् सदभावे हौ रूप, सन्नोदन च नोदनमिति, घातु-
पारापणकृता तथैव व्याख्यानात्, ततश्च प्रचोद-प्रकर्षेण बुद्ध-स्फेदय । नह्यमुग्धकायक-
लिमनुस्सुम्य कश्चिदपि परमसुखलाभः । उक्तं हि वेदे-“अशरीरं वा व सन्तं प्रियाप्रिये न
स्पृशतः । न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति” । इति वैष्णवामिप्राया ॥ ५ ॥
(३०) मूर्खः स्वस्तत् । सवितुर्वरेण्य भद्र गोदेवस्य धीम । हि धियो यो नः प्रचोदयाज्त्)

यदि वा सौमताः स्व देव-बुद्ध महारकं प्रणिदधाना एवमाहुः—मूर्खः स्व-
स्यादि । भोमिति प्रारब्धत् । हे भूः—आधार । भुवो—मध्यलोकस्य स्व-परलोकं तनोति-
विस्तारयति प्रज्ञापयतीत्यावत् स्वस्तत् । आत्मनाऽस्तित्वेऽपि परलोकान्मुपगमात्
“आत्मा नास्ति पुनर्मनोऽस्ति” इति वचनात् । “आत्मानास्तित्व च-पञ्चेमानि मिश्रयः ।
संज्ञामात्रं प्रतिज्ञामात्रं संवृतिमात्रं व्यवहारमात्रम् । कसमानि पञ्च ? अतीताद्वा अनग-
ताद्वा प्रतिसंख्यानिरोधः आकाशं पुन्रुक्ता” इति बुद्धोक्तिप्रामाण्यात्, अत्र पुन्रुक्त इत्यात्मा, १५
सवितुः—तपनस्य वरेण्य !—प्रधान !, रविधानवत्त्वात् सप्तमस्य बुद्धस्य शाक्यपर्सिहाभि-
धानस्य । भद्र गोदेवस्येति । विभतीति भद्र-योपकः । कस्येत्याह—“गोदेवस्य” गोमिर्भूता-
र्थगर्भाभिर्वाग्निः दीप्यति-सौतीति गोदेवस्तस्य । यदि नामासवेदयताऽपि हिम्मेन भग-
वते बुद्धाय कल्पितं पाशुमुष्टी राज्य फलितस्तदा किं नामाश्चर्य भावसारस्तुतिपराणा
मनीषितविविधविधाने । तथा हे ‘धीम !’ धिय-ज्ञानमेव मिमीते-शब्दयति प्ररूपयतीति २०
धीमः । बहिरर्थाकाराणामविद्यावशितत्वादवस्तुत्वेन ज्ञानाद्वैतस्य तन्मते प्रमाणत्वात् । उक्तं
च मुनीन्द्रपादोपजीविभिः—

“ग्राह्यमाहकनिर्मुक्तं, विज्ञानं परमार्थसत् ।

नान्योऽनुभाष्यो बुद्ध्याऽस्ति, तस्या नानुभवोऽपरः ॥

ग्राह्यमाहकवैधुर्यात्, स्वयं सैव प्रकाशयते ।

याद्वो न विद्यते द्वयोः, यथा धार्तेर्विकल्पयते ॥

यासनालुठित चित्त-मर्थाभासे प्रवर्तते ।”

१५

१ मेवमर्थावर्तनं पृष्ठम् । २ आत्मोपयोगिनिषिद्धि (अ० ८, ख० १२) आत्ममे अहेतोऽपम्, परम्भु
तत्र एतद्वाक्यद्वयम् दृष्टव्यम् । ३ ‘अव’ इति अ-पाठः । ४ ‘आत्मवस्तु पुनर्मनो’ इति अ-पाठः
विज्ञानमीव । ५ ‘तन्मात्रं’ इति अ-पाठः । ६ ‘यथाकाश’ इति अ-पाठः । ७ ‘रैवेरिण्ड !’ इति अ-पाठः ।
८ शाङ्किनेन उदाहरणं वचनमस्मिन् श्रीगुणाकारसूत्रिणा पददर्शनसमुच्चयटीकायां तर्कद्वयदीपिका-
दिभाषात् ।

इत्यत्र बहु वक्तव्यं, तत् तु ग्रन्थगौरवभयान्नोच्यते, गमनिकामात्रफलत्वात् प्रयासस्य । 'हि' स्फुटम् । हे यो !-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् हे योगिन् ! "बुद्धे तु भगवान् योगी" इत्यभिधानचिन्तामणिशेष(श्लो० ७९)वचनात् योगी-बुद्धस्तस्यामन्त्रणम् । अस्माकं धियो-बुद्धीरभिप्रेततत्त्वज्ञानं प्रति चोदय-व्यापारय । 'अत्' इति अतति-सातत्येन गच्छ-तीत्यत्, गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् सर्वज्ञ इत्यर्थः । इति वौद्धाभिप्रायः ॥ ६ ॥

जैमिनीयाः पुनः सर्वज्ञं देवतात्वेन न प्रतिपन्नाः, किन्तु नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्य एव तेषां तत्त्वनिश्चयः, साक्षादतीन्द्रियार्थदर्शिनः कस्यचिदपि तन्मते अभावात् । यदुक्तम्—

“अतीन्द्रियाणामर्थानां, साक्षाद् द्रष्टा न विद्यते ।

वचनेन हि नित्येन, यः पश्यति स पश्यति ।”

१० अतस्ते वेदवाक्यप्रामाण्यात् वैश्वानरं गुरुतया पर्युपासते इति तत्प्रणिधानार्थं वेदस्तुति-गर्भं इदं पठन्ति—ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादि । तत्र सुखावबोधाय पदविभागः क्रियते—ॐ भूर्भुवःस्वस्तत् । सवितुः । व । रे । आण्यं । भर्गोदे । वस्य । धीमहि । धियः । अयः । नः । प्रचोदयात् ।

अधुना अक्षरार्थः कथ्यते—धियो-बुद्धयो नः-अस्माकं, भवन्त्विति वाक्यशेषः ।

१५ किम्भूता भवन्तु ? 'अयः' अयन्ति-गच्छन्तीत्ययो-गामिन्यः । केत्याह-'रे' अग्नौ । अग्नि-शब्देनात्र तदाराधनादि ग्राह्यम् । अतश्चाश्वाराधनादावस्मन्मतयः प्रवर्तनशीला भवन्त्वित्ययमर्थः सम्पन्नः । किंविशिष्टे रे ? 'भर्गोदे' अवतीत्यूः-दाहकः । अवतेः श्रीसिद्धहैम-धातुपाठे दहनार्थतया पठितत्वात्, भर्गः-ईश्वर ऊः-दाहको यस्यासौ भर्गोः-कामः, यत् कालिदासः (कुमारसम्भवे स० ३, श्लो० ७२)—

२० “क्रोधं प्रभो ! संहर संहरेति, यावद् गिरः खे मरुतां चरन्ति ।

तावत् स बहिर्भवेनेत्रजन्मा, भस्मावशेषं मदनं चकार ॥”

तं ददात्याराधकेभ्य इति भर्गोदस्तस्मिन् । अग्निर्तपिणां शास्त्रे सम्पत्सम्प्राप्त्यभिधानात् सम्पदां च कामभोगहेतुत्वात् । तथाच शिवधर्मोत्तरसूत्रम्—

२५ “पूजया विपुलं राज्य-मग्निकार्येण सम्पदः ।

तपः पापविशुद्ध्यर्थं, ज्ञानं ध्यानं च मुक्तिदम्” ॥

इति । पुनः 'किंविशिष्टे ? 'धीमहि' धियः-पण्डिताः महाः-पूजका यस्य स तद्धा तत्र ।

१ 'प्रायेण मन्त्रव्याख्या' इति ख-पाठः । २ श्रीमल्लिपेणसूरिकृतायां स्याद्वादमञ्जरीं (४० ८७) साक्षिरूपेण उल्लिखिते पथे पूर्वार्धमिदम्, उत्तरार्धं तु यथा—नित्येभ्यो वेदवाक्येभ्यो यथार्थत्वविनिश्चयः; इदमुत्तरार्धं समस्ति श्रीहारिभट्टीये-पददर्शनसमुच्चये (अ० ६, श्लो० २), परन्तु तत्र पूर्वार्धमेवम्—“तस्मादतीन्द्रियार्थानां साक्षाद् द्रष्टुर्भावतः” इति । ३ पद्यपूर्वकोऽयं पाठः क-प्रतौ नास्ति । ४ 'किंभूते' इति ख-पाठः । ५ 'तस्मिन्' इति ख-पाठः ।

किं स्वच्छन्देनास्मन्मतयः पावककर्षणादौ प्रवर्तन्ताम् ? नेत्याह-प्रचोदयादिति चोदन चोदया, चोदनेत्यर्थः । 'निवेत्त्यासन्नन्यर्घदृष्टन्देरनः' (सिद्ध० ५-३-१११) इत्यनेन अनप्राप्तायपि शलिप्रत्ययादिति बाहुलकादः, गेर्लुक्प्रसङ्ग इति शेषः । णिडकोऽनित्यत्वात् । तथा घ घातुपारायण-भीष्यादिभ्योऽनापवादे(?) अमृत्ययेऽपि गेर्लुकि मीपादीना सिद्धवद् विधानाणिलुकोऽनित्यत्वज्ञापनार्थं, तेन "चिन्तया सुप्रकम्पया" इत्यादि सिद्धम् । इति । ५ चोदना च क्रिया प्रति प्रवर्तकं यच्चनं यथा-"अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकामः" (तैत्तिरीय-संहितायाम्) इति । व्याचकार च पददृष्टानसमुच्चयकारः—

"चो(नो?)दनालक्षणो धर्म-चोदना तु क्रिया प्रति ।

प्रवर्तकं यच्चः प्राहुः, स्वाकामोऽग्निं यथा यजेत् ॥"

इति (पददृष्टानसमुच्चये अ० ६, श्लो० ४) । प्रकर्षेण चोदयः प्रचोदयोऽस्मिन्नस्तीति । १० 'अन्नादिभ्यः' (सिद्ध० ७-२-४६) इति बहुवचनस्याकृतिगणज्ञापनार्थत्वात् अमृत्यये प्रचोदयो-वेदस्तस्मात्, वेदोपदेशमाश्रित्येत्यर्थः । 'गम्ययपः कर्माधारे' (सिद्ध० २-२-७४) इति पञ्चमी । 'किंविशिष्टाद् वेदात् ? 'सयितुः घ' वशादस्य "कादम्बलण्डद-सितानि घ पङ्क्त्यानि" इत्यादिपूषमानार्थस्य रुदत्वादादित्यादियत्, समस्तार्थसार्थप्रकाशक-तया भास्करतुल्यादित्यर्थः । तस्माद् वेदादस्मन्मतयः अप्याराधनादौ प्रवर्तन्ताम् । अत्र १५ यत्तदोर्नित्यामिसम्बन्धाद् यतो विद्यते, किं तत् ? 'ओ' ओमित्यक्षर, छन्दसामादिभूतत्वात् तस्य । किंविशिष्टम् ? 'भूर्भुवःस्यस्तत्' भुंयन्त्रयव्यापि । न हि किञ्चिदभिधेयसमाविष्टं यस्तु गुरुमन्त्रदाययुक्त्याऽन्यप्यमाणं अत्रान्तरे शब्दपर्यायिर्नायाप्यते, सर्वरपि प्रजादिभिरविगा-नेनास्य सकलभुयन्त्रयकमलाधिगमबीजतथोपपत्तिरित्यादिति परिभाषनीयमेतत् । अत एव चास्यासाधारण्यं यिशेषमाह-आण्यमिति । आण्यते-व्याख्यते स्मर्यते इति आण्य-प्रणि-२० घेयम् । कस्येत्याह-"यस्य" सः-प्रज्ञा, सः-शङ्करश्च, अः-कृष्ण । सन्धिग्रथात् य-पुरुषत्रयं तस्यापि ध्येयमिति भावः । यस्येति कर्तरि षष्ठी 'कृत्यस्य या' (सिद्ध० २-२-८८) इति लक्षणात् । यद्वा वेदात् । किंविशिष्टात् ? सयितुः-उत्पादयितुः, प्रतिपादयितुरितियायत् । किं तदिति व्याप्यमाह-ओमित्यादि । शेषं पूर्वयत् । नवर यशब्दो वाक्यालङ्कारे ज्ञेयः । रे आण्यमित्याकारलोपः प्राचनपाधोयुक्तेरेयापसेयः । सद्य समुदायार्थः-यस्मिन् वेदे २५ आदायसिर्जगन्नयव्यापी देयत्रयेणापि प्रणिधेयः प्रणय उन्नीयते यच्च समस्तार्थप्रकाशन-कमास्करस्य वेदस्योपदेशमाश्रित्य कामसम्पत्कारणे विद्वज्जनाभ्यर्थनीये चाप्याराधने आसार्थिना पुण्यः प्रवर्तनशीलाः सन्तु । इति भट्टदर्शनाभिप्रायेण व्याख्या ॥ ७ ॥

१ 'दधन्माद् वेदादेना' इति ख-वाङ् । २ 'वेदिं देयमायं सयितुः' सवायेप्रकाशकत्वेन गुरुसमाप्तौ सत्वाद् इति ख-वाङ् । ३ 'ओ' इत्यप्यस्य । तर्हि 'सिद्धिः' इति ख-वाङ् । ४ 'मन्त्रोकारादप्यस्य यशोने' वेदस्यने सर्वेति प्रकाशमिच्छामित्यनेन वाप्ये' इति ख-वाङ् । ५ 'वाक्यालङ्कार' इति ख-वाङ् । ६ 'युदोपेयः' इति ख-वाङ् । ७ 'का' सद्य सद्य नेनापि येष्वमित्यर्थः रे आण्यमिच्छा' इति ख-वाङ् । ८ 'यच्च' इति ख-वाङ् ।

अथैवा सामान्येन सर्वप्रवादिसंवादिस्वरूपस्य परमात्मनः प्रणिधानमिदम्—ॐ भूर्भु-
वःस्वस्तदित्यादि । ओमिति प्राग्वत् । भूर्भुवःस्वस्तदिति हे सर्वव्यापिन् ! । वेदेऽप्यु-
क्तम्—“पुरुष एवेदं” इत्यादि । सवितुर्वरेण्यमिदं त्रानुनासिकश्चोक्तनीत्या । भर्गोदेवति
भर्गश्च उश्च उश्च तेषामपि देव आराध्यः । न च वाच्यं तेषामाराध्यो नास्तीति, तेषामपि
५ सन्ध्यावन्दनादिश्रवणात् । तथा—

“पञ्चाशैकोनके कोष्ठे, अकारादिप्रविस्तरे ।
तत्र मध्यस्थितं देवि !, शिवं परमकारणम् ॥
अष्टवर्गान्तर्गं बीजं, कवर्गस्य च पूर्वकम् ।
बहिनोपरि संयुक्तं, गगनेन विभूषितम् ॥
एतदेवि ! परं तत्त्वं, योऽभिजानाति तत्त्वतः ।
संसारबन्धनं छित्त्वा, स याति परमां गतिम् ॥”

इत्यादिवचनप्रामाण्यात् । स्य—अन्तय । कमित्याह—‘धीम्’ धीः—चित्तं तत्र य इः—
कामस्तं, मनःकामे हि ध्वंसिते ध्वस्तावेव वाकायकामौ, तथा अहिधियः—कूरताद्याः ताः
अप्यपनय, चं विनाऽपि समुच्चयस्य गम्यमानत्वात्—

“अहरहर् नयमानो, गामश्वं पुरुषं पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति, सुराया इव दुर्मदी ॥”

इत्यादाविव तथासत्त्वम् । तथा योनिं सचित्तादिकां चतुरशीतिलक्षसङ्ख्यावच्छिन्नां वा
करोतीति योनयति इति ण्यन्तात् किपि णिलुकि च योन्—संसारः तस्मात् योन्—संसार-
महोदधेः प्रचोदय—अपनय, अस्मानिति शेषः । कामक्रोधादिभावशत्रुध्वंसनपूर्वमस्मान्मुक्तिं
२ प्रापयेत्यभिप्रायः । प्रचोदयेत्यनेनैव कामादिविध्वंसनमर्थापन्नं मुक्ततायास्तन्नान्तरीयक-
त्वात् नार्थः ‘स्यधीमहि धियः’ इत्यनेन चेत्, न, मुक्त्यर्थिना पूर्वं कामादिपराजयो विधेय
इत्युपायोपेयभावज्ञापनार्थत्वाददोषः । तथा अत् इति सौगतपक्षवत् साङ्ख्यपक्षवद् वेति
सर्वदर्शनाभिप्रायतो मन्त्रव्याख्या ॥ ८ ॥

अथासौ गायत्री सर्वबीजाक्षरनिधिरिति द्विजप्रवादमाश्रित्य कैतिचिन्मन्त्राक्षर-
३ बीजानि प्रदर्शयन्ते, तद्यथा—ओमिति बीजाक्षरमक्षपादपक्षदर्शितप्रभावदिङ्मात्रं च भर्गोदे
इत्यनेन ध्यानकार्यपेक्षं वर्णसूचनम् । तथाहि—भर्ग इतीश्वरस्तेन च श्वेतवर्णो लक्ष्यते

१ ‘अथ सर्वदर्शनसंवादिस्वरूपस्य परमेश्वरस्य’ इति ख-पाठः । २ ‘परमेश्वरस्य’ इति ग-पाठः । ३ ‘पूर्व-
वत्’ इति ख-पाठः । ४ ऋग्वेदे पुरुषसूक्ते । ५ ‘पुरुष एवेदं’ सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् । उतामृतत्वस्येशानो
यदर्शनातिरोहति’ इति । ६ ‘मिति पूर्ववत् भर्गश्च०’ इति ख-पाठः । ७ ‘गच्छेत्’ इति ग-पाठः । ८ ‘विना-
शाय’ इति ख-पाठः । ९ ‘धीः—बुद्धिः’ इति ख-पाठः । १० ‘ताद्याः ता अपि विनाशाय’ इति ख-पाठः ।
११ ‘पायोविधेयः इत्युपायोपेयज्ञापनार्थत्वाददोषः’ इति ख-पाठः । १२ ‘दर्शनेषु सङ्घा’ इति ख-पाठः ।
१३ ‘कानिचिन्मन्त्राक्षराणि दर्शयन्ते’ इति ख-पाठः ।

शान्तिकर्षादिकादौ । सरिति ब्रह्मा । स च पीतवर्णं ध्वनति स्तम्भादौ पीतरक्तयोः कवि-
रुर्ध्वक्यात् रक्तवर्णस्यापि ग्रहणं यस्याकर्षणयोः । द इति कृष्णस्तेन च कृष्णवर्णो गम्यते
पूषत्वेषुपि सादृश्यदेवमुक्तं, यो द्वेपोष्ठाटनायसानेषु इत्यादिरन्योऽपि, श्रीमतोऽस्य बीजा-
क्षरस्य प्रणिधानविधिर्यथाऽऽम्नायमवसेयः ॥

यदि या ओमित्यनेन—

“यदृक्कला अरिहंता, निरुणा सिद्धा य लोटकल सूरि ।

रघञ्जाय विमुञ्चकला, दीहकला साहुणो सुहया” ॥

इति (भस्तिन्मरस्तोत्रगतदशम) गायोक्तरहस्येन परमेष्ठिपञ्चकमेव महानन्दार्थिना (अनेन)
ध्येयमिति ॥ अथवा भूरित्यनेन पृथ्वीतत्त्वमुच्यते । भुइत्यनेन भुवनं जलतत्त्वम् । बइत्यनेन
बह्वितत्त्वम् । स्वस्तत्त्ववि इत्यनेन धौम्याकाशतत्त्वे । सत्र स इत्यनेन समीरणतत्त्वम् ।^{१०}
विरित्यनेन वियततत्त्वम् । स्वर-ऊर्ध्वलोकं मुखमस्तकरूपं तनोति-व्याप्नोति इति स्वस्तत्,
तद्य तत् सविता चेति समासः ।

“तत्त्वपञ्चकमिदं विनियोगात् स्वर्यमाणमथजातिविधाति ।

कल्पवृक्ष इव भक्तिपराणां पूरयत्यभिमतानि न कानि ? ॥”

अथवा रेण्य धीमहि इति हि हकारे (रे)रेके च धी इति ईकारे च ण्य इति विन्दौ च^{१५}
योजिते (ह्रीं) मायाबीजं, तदप्यचिन्त्यशक्तिं, सर्वमन्त्रेषु सार्वभौमायितत्वात् । इदमेव माया-
बीजं मुद्रादिकं (!) महिषियोयोनः इति नास्परस्य विसर्गस्य क्रमाद् योजने नम इति भावात्
तदन्तो महामन्त्रः “वर्णान्तः पार्श्वजिनः” इत्यादिवचनप्रामाण्यात्, तथा घरेण्यमिति
यस्याऽकारात् परे रगतकारे ऐमिति विन्दौ च धारबीजं, ऐं । अधीमहीत्यत्रार्हतपक्षे इः-काम
उक्तः, अतस्तद्बीजमपि (स्मरबीजं) खचितसकलीकाररूपं निरूपितम् । तथा वैष्णवपक्षे या^{१६}
इति लक्ष्मीर्यास्याता सतस्तेन लक्ष्मीबीजमुपधितं रिच(ख)चितश्रीस्वरूपम् । अथवा महि
इति हि व्यञ्जनहकारे सवितुरिति सस्वरसकारे ओमित्योकारे च योजिते ह्रस्वो भवति ।
ततो धारबीजस्मरबीजप्रमुखप्रस्तुताक्षराणां सयोगे श्रीपद्मायनी-त्रिपुरादिमहादेयता-
रार्थना परममन्त्राः सर्घार्थसिद्धिनिघन्यन भयन्ति विविधानुस्सर्यमाणा इति । तथा स्व इति

१ ‘कल्पपति’ इति ख-पाठः ।

२ छाया—

वृत्तकला कर्मज्ञो निपुणः मित्राद्य लोहकलाः शूरयः ।

उपाध्याया विमुञ्चकला दीर्घकलाः सायकः मुधराः यः

३ श्रीमानमुद्रापरिहने भस्तिन्मरेत्यपरममन्त्रे पञ्चपरमेष्ठिस्त्वये ‘सरक’ इति पाठान्तरम् । च ‘वाकारा’
इति ख-पाठः । ५ ‘इति वायुवचनम्’ इति ख-पाठः ।

६ ‘यथा महामिहि’ इति ख-पाठः ।

स्वराः । भर्ग उरिति ऊकारादूर्ण्माणः । सवितुरिति द्वादशसङ्ख्यासूचनम् । तत ऊर्ण्माणः सवि-
 तृस्वरान्तास्तक्षकस्यापि विषोर्मिहूत इति रहस्यम् । महि इति मस्थाकारात् परे हि हकारे रे च
 प्यमिति विन्दौ च योजिते सिद्धचक्रस्यादिवीजं सर्वदेवतानामेकलीलागृहं प्रणवतुल्यफलं
 सम्पत्सम्पादननिपुणं अर्हमिति वीजाक्षरं सूचितम् । इत्यनया दिशा अन्यदपि विद्वद्भिः
 ५ स्वप्रज्ञाऽनुसारेण वाच्यम् । “सांयोगिका अमी अर्थाः” इति चोक्तेः, किमाह ? सर्वेषामपि
 मन्त्राक्षराणां संयोगिकत्वात्, संयोगमात्रस्यैव चाभिधेयत्वात् । तथा चाभिधीयते—

“अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौपधम् ।

अधना पृथिवी नास्ति, संयोगाः खलु दुर्लभाः ॥”

इति । एवं रक्षादियन्त्राण्यपि वाच्यानि । यथा—अत्र मायावीजमुक्तं तदुपरि यन्त्रन्यासः
 १० (क्रियते) । तथा वज्रादिभावाः (प्रयोगाः) अपि ज्ञेयाः । यथा भर्गो इति गोशब्दात्
 गोरोचना महि इति मनःशिला देव इति वा वह्निशिखं अरुणे पद्म (?)मित्यर्थः । प्रचोदया-
 दिति वादलानि एभिः सवितुरिति विशब्दाद् विशेषको विलेपनं वा । यो इति योशब्दात्
 योनिमतीनां—स्त्रीणां न इति नशब्दान्नराणां नरेन्द्राणां च प्रियताकरम् । तथा प्रचोद-
 १५ यादिति प्रकारात् प्रदीपनानां विषाणामसाध्यतानिदानमित्यादि । अधीमहीति अकारादजा-
 मेषशृङ्गी तस्याः प्रचोद इति वा दलानि—पत्राणि भा ? भर्गोदेवेति गोशब्दात् गोधूमस-
 क्तवः भा ? मदीति मातृ-मधु धूलिः भा २ सवितुरिति सात् सर्पिषा सह भर्गो इति भात्
 भक्षयेत् । वरेण्यमिति वात् चलवीर्यकरं प्रचोद प्रात् प्रभञ्जनहरं इत्याद्यौषधिविधयोऽ-
 प्यत्र ज्ञेयाः ॥

चक्रे श्रीशुभतिलको-पाध्यायैः स्वमतिशिल्पकल्पनया ।

व्याख्यानं गायत्र्याः, क्रीडामात्रोपयोगमिदम् ॥ १ ॥

श्रीविवेकसागरविरचितः

॥ हरिशब्दार्थगर्भितः श्रीवीतरागस्तवः ॥

इन्द्रे-भा उभ्व शुक्र-हृषा उहि-यधन-स्वर्णा-शु-लोकान्तरे-

भारि-म्रत्त-कपी-न्दु-पीते-गरुह-श्री शुक्र-विष्ण्व उर्कजैः ।

*सूत-सूक्त-शानी-श-वषा-वरुण प्राणा उमि भीता उसितै-

रथैस्त्वा हरिजैः क्रमाजिनपते । त्रिशम्भितैः स्तौम्यहम् ॥ १ ॥-शार्ङ्ग

भज भक्तिविनयनरेणहरिं १ भज कर्ममहीरुहभङ्गहरिम् २ ।

भज सिद्धिपुरीपथपान्धहरिं ३ भज योगिमनःसहकारहरिम् ४ ॥ २ ॥-पावाङ्गलम्

भज वेगभिकणिहृ(क्ष)तधादिहरिं ५ भज मीमयानिछहानिहरिम् ६ ।

भज पारंपरजत्रजनाशहरिं ७ भज सौवधारीरुगस्तहरिम् ८ ॥ ३ ॥

भज शोकतटाकतपोर्कहरिं ९ भज चिद्धिदिताङ्गिसमस्तहरिम् १० ॥

भज दर्पमतङ्गजराजिहरिं ११ भज पारगत तिमिरोषहरिम् १२ ॥ ४ ॥

भज यन्त्रितपञ्चहृषीकहरिं १३ भज यादिकदम्बककोकहरिम् १४ ॥

भज चम्पकसूनविशेषहरिं १५ भज मारसरीसृपजग्धिहरिम् १६ ॥ ५ ॥

भज दत्तनमजाननैकहरिं १७ भज लोकदैतूदयशास्त्रिहरिम् १८ ॥

भज त नरकक्षयकारहरिं १९ भज ऊपरभापरिभूतहरिम् २० ॥ ६ ॥

भज केवलकाञ्चनसिद्धिहरिं २१ भज हासहिमप्रमशीलहरिम् २२ ।

भज सौख्यविधातृर्तृतीयहरिं २३ भज मोहविषाम्यवहारहरिम् २४ ॥ ७ ॥

भज जम्भपविश्रितहारिहरिं २५ भज संयमनीरधिवासहरिम् २६ ।

भज रक्षितसर्पजनौघहरिं २७ भज कर्मसमिद्धदहनैकहरिम् २८ ॥ ८ ॥

भज बुद्धरसस्यतिसङ्गहरिं २९ भज नेत्रविकारविनाशहरिम् ३० ।

भज क्षारवचन्त्रसमानयशोधनसारसुगन्धितमूखयम् ॥ ९ ॥

जिनधर ! परमार्हतस्त्वयस्ते ध्यरधि मया गुरुसोमसुन्दरास्य (१) ।

प्रथितर सुविशालराजराजबृगुण भग् धर्यविवेकसागरं त्वम् ॥ १० ॥

१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

१ मेकः । २ रश्मिपुष्पिकः । ३ मयान्तरम् । ४ सुयः । ५ पीतवर्णः । ६ स्वर्णचो कश्चिनीकुमारको ।
७ पारदः । ८ स्वामिकर्तिभेदः । ९ बायेव कलिका-सपास्यगमिता कान्तिव पथ हरयो-मेक मेक । १० अकारान्तोऽपि
वर्तते सप्तोऽपम् । ११ इन्द्रियम् । १२ देवः । १३ तृतीयः शक्तिः । सुखकारकोऽस्ति इति रत्नमालापात्रम् ।

* सूतरजाकटेऽस्य छद्मभवेयम्-मात्रासमकं लक्षमाख्यतयम्, उपविधा नयने परपुष्टे, मन्त्राभ्यो वाद्
पात्रपविधा ज्ञानावधायगुपेर्विच्छेदः, तदुपकार्वा ज्ञानवास्तिका स्यात्, ज्ञानावधनसु वदि ज्ञानिना । चरुपीठहृत्पवि-
विचक्रमुतेर्मात्रासमाधिपदेः कश्चित् चित्रितवृत्तपरिमाणसहितं प्रथित जगत्सु 'पादकुञ्जकम्' ॥

॥ श्रीऋषभजिनस्तुतिः ॥

कामक्रीडाच्छन्दोनिवद्धा सारङ्गशब्दार्थसङ्कलिता च ।

(सावचूरिः ।)

श्रीनाभेयं योगिध्येयं देहज्योतिःसारङ्गं (१)

सर्वश्रेयःश्रेयःपद्यागत्यामाद्यत्सारङ्गम् (२) ।

कर्मक्षोणीजन्मश्रोणीश्रेणीध्वंसे सारङ्गं (३)

नौम्युत्कण्ठाव्याप्तस्वान्तः सौर्वस्थान्ना सारङ्गम् (४) ॥ १ ॥

अर्हद्वृन्दं कृत्तानन्दं चञ्चक्षुःसारङ्गं (५)

विश्वासत्यव्याधादित्यच्छायाभेदैः सारङ्गं (६) ।

क्षामाक्षेमं दक्षक्षोणीकौमुद्यामुत्सारङ्गं (७)

श्रेयोरत्याः कण्ठाश्लेषे स्तोप्ये नन्दत् सारङ्गम् (८) ॥ २ ॥

स्तौम्यध्वान्तं ध्वस्तध्वान्तं श्रीसिद्धान्तं सारङ्गं (९)

भैव्याम्भोजेष्वविर्भूतानन्दाम्भोरुत्सारङ्गम् (१०) ।

अज्ञानालीपाथोदालीशत्या(?) दृष्यत्सारङ्गं (११)

वन्दारूणां भीर्दारूणां वक्षोवृक्षे सारङ्गम् (१२) ॥ ३ ॥

१ श्रीनाभिराजसुतम् । २ साधुध्यानगम्यम् । ३ शरीरकान्तिस्तया सुवर्णोपमम् । ४ सकलकल्याण-
समीचीनमार्गगमनविषये बलवत्सारङ्गमिव सारङ्गम्-अश्वम् । ५ कर्माणि अष्टौ तान्येव क्षोणी-पृथिवी
जन्तोः-जन्मवतो या श्रोणिर्गुह्याकारा तद्ध्वंसने सारङ्गं-हस्तिनम् । ६ अहं उत्कण्ठाव्याप्तस्वान्तः-हर्ष-
पूरितमनाः श्रीनाभेयं जिनम् । ७ स्वकीयवलेन सारङ्गं-सिंहम् । ८ अहं अर्हद्वृन्दं स्तोप्ये-स्तौमि ।
कीदृशम् अर्हद्वृन्दं-जिनसमूहं ? कृत्तानन्दं-सम्पादितहर्ष रचितप्रमोदम् । ९ देदीप्यमाननयनाभ्यां मृग-
म् । १० सर्वमृपावादपर्वकालीनसूर्यप्रभाभेदने सारङ्गमिव सारङ्गं-राहुतुल्यम् । ११ कृशीभूतदुरितम् ।
१२ दक्षाः-प्रवीणास्त एव क्षोणीकौमुद्याः-पृथ्वीचन्द्रज्योत्स्नास्तासां मुदः-हर्षस्तेषां सम्पादने सारङ्गमिव
सारङ्गं-चन्द्रम् । १३ साङ्गल्यरत्याः-कल्याणकामस्त्रिया आलिङ्गने नन्दत्-साद्यत् सारङ्गमिव सारङ्गं-
कन्दर्पम् । १४ नुवीमि अध्वान्तं-प्रकाशरूपं सिद्धान्तं स्तौमि सारङ्गं-सूर्यम् । १५ भव्यकमलेषु
प्रकटीभूतप्रमोदजलरुहपालीषु सारङ्गं-हंसम् । १६ अज्ञानसमूहजलधरश्रेणीहरणविषये दृष्यत्-साद्यत्
सारङ्गं-वायुम् । १७ अभिवन्दिताणाम् । १८ भयकाष्ठानाम् । १९ पञ्जरवृक्षे सारङ्गं-शुकसदृशम् ।

जैनोप्यक्षं दक्षं यक्ष सुपुच्छायासारङ्ग (१३)
 'सौख्या वाण्या गोम्भीर्येण ध्वस्तोर्ध्वत्सारङ्गम् (१४) ।
 अर्हत्सर्वद्वयाक्योर्ध्वत्पर्जन्याम्भःसारङ्ग (१५)
 यन्दे 'प्रीडाकामप्रीडाकासारङ्गसारङ्गम् (१६) ॥ ४ ॥
 इति श्रीश्रवणजिनस्तुतिः कामप्रीडाऽऽख्या ।

श्रीगुणविजयगणिगुम्फितः ॥ श्रीमहावीरजिनस्तवः ॥ (सारङ्गदाब्धार्चमयः)

चन्द्रा-ऽदित्यं-मरोल-दन्ति-पैषनैः सिंहं समाम्बुधं धनैः
 'वीणा-कम्बु रमोसमुच्च-रंसा-कंपूर-संघो-दकैः ।
 छंदमोकान्त-कुंठार-संज्ञ-कुंठमदीपाऽऽपेगा कौमुदै-
 "निर्मन्या-ऽलि पयोरुहा-ऽगुरु-"पिकर्यहृथं ऽभ्वे-कार्तस्वैरे ॥ १ ॥-शार्दूल०
 रमिण चित्रकं-ओषनं-कर्मलवर्धने चित्रं मुंजङ्गम-चन्दनैः ।
 कुंठ-सुवास-महोदधिनन्दिनी-ममदसप्रमदवर्धनिविश्रुतैः ॥ २ ॥-ठठ०
 मैयामा-भेकं-रयोङ्ग रंज-गौरैः कीर-सुवङ्गो-ज्यल-
 मेद्वदणनमो ऽंजुपैः सुफलवद्वाक्-सौरिका-संज्ञनैः ।
 धेणौ रांग-कुंरङ्ग-कुंठ-लंसेहं-शस्फुरदाहने
 रथंवीरविमुं नमोरस(१०)मितं सारङ्गजैः संस्तुवे ॥ ३ ॥-शार्दूल०
 भविककुमुदवोधनसारङ्गं कोविदकोकनयनसारङ्गम् ।
 सुकृतसरोवरतटसारङ्गं सुकृततरुमञ्जनसारङ्गम् ॥ ४ ॥-पाण्डुलम्
 कुनयरजोहरणे सारङ्गं कितयकरटिदारणसारङ्गम् ।
 निश्चलतानिर्जितसारङ्गं कुगतिदहनतर्जनसारङ्गम् ॥ ५ ॥
 सुम्बरतावर्जितसारङ्गं चारुनिरञ्जनतासारङ्गम् ।
 सुन्दररूपविजितसारङ्गं सर्वसहनगुणतासारङ्गम् ॥ ६ ॥

१ अहं जेनापिठायक दक्ष-प्रवीण यक्ष शोभनकान्त्या प्रवालसदृशम् । २ स्वकीयया वाया ।
 ३ गम्भीररवेन । ४ निराकृतगर्जायमानमेघसदृशम् । ५ जितविद्यारिक्चनरूपगर्भोर्ध्व-
 जलपरजलपाने सारङ्ग-पातकम् । ६ सज्जायुतकामकेलितहागलक्ष्मीशोभाकारि साक्षा-कमलम् ।
 ७ मर्चगुर्भरमयं कामप्रीडास्त्य पञ्चदशवर्णात्मक छन्द ('पकन्युनौ विधुन्मात्रापादौ चेष्टीलासेतः'
 इति उत्तमात्मक छीलासेतपरनामकम्) ।

श्वासपराजितवरसारङ्गं दुर्मदविधिवदने सारङ्गम् ।
 दुरितमलापनयनसारङ्गं मन्मथभस्मकरणसारङ्गम् ॥ ७ ॥
 कुमतिलतालवने सारङ्गं करपङ्कजसमतासारङ्गम् ।
 समवसरणसञ्चितसारङ्गं त्रिभुवनभवनसुभगसारङ्गम् ॥ ८ ॥
 ५ निर्मलतागङ्गासारङ्गं भ्रूमञ्जुलताजितसारङ्गम् ।
 शमरसरत्नाकरसारङ्गं सज्जनर्मनपङ्कजसारङ्गम् ॥ ९ ॥
 अद्भुतपरिमलसुखसारङ्गं देवसमुद्राहितसारङ्गम् ।
 कण्ठचमत्कृतकलसारङ्गं दुर्नयविततगहनसारङ्गम् ॥ १० ॥
 दमितकरणचञ्चलसारङ्गं मुक्तरजतमणिगणसारङ्गम् ।
 १० निर्वृतिमृगनयनसारङ्गं कुमतकुरङ्गहननसारङ्गम् ॥ ११ ॥
 त्रिभुवनवर्तिसुजनसारङ्गं सिद्धिवधूलोचनसारङ्गम् ।
 शशिशोदरसुन्दरसारङ्गं सौवरमादर्शितसारङ्गम् ॥ १२ ॥
 कीलितकोपविपमसारङ्गं वाणीशीतलतासारङ्गम् ।
 पावितंनिजनिरुपमसारङ्गं मृगमदजैत्रवदनसारङ्गम् ॥ १३ ॥
 १५ निजवशनिर्मितमतिसारङ्गं सुरपतिभिर्विनुतं सारङ्गम् ।
 विदलितमोहविपुलसारङ्गं देवीकृतवापीसारङ्गम् ॥ १४ ॥
 गगनचलितगुरुवृषसारङ्गं ज्ञातकुले निर्जरसारङ्गम् ।
 रोपभुजङ्गदमनसारङ्गं ज्ञानमहाभूरुहसारङ्गम् ॥ १५ ॥
 स्वीयवशीकृतमनसारङ्गं लेश्यागुणगालितसारङ्गम् ।
 २० दानावेर्जितभविषारङ्गं निगदितनियतनिपुणसारङ्गम् ॥ १६ ॥
 केलिकृते रक्षितसारङ्गं जनरञ्जनलोचनसारङ्गम् ।
 लुञ्चितभुजगसदृशसारङ्गं धर्मकथालापितसारङ्गम् ॥ १७ ॥
 अङ्गरजोमृगमदसारङ्गं मोहरजनिबोधनसारङ्गम् ।
 स्वरमाधुर्यमथितसारङ्गं वीरं भजत सुकृतसारङ्गम् ॥ १८ ॥
 २५ इत्थं वीरजिनः स्तुतो नवनवैः सारङ्गशब्दोद्भवैः
 सद्भावैः सनयं गुणादिविजयेनानन्दरोमोद्गमम् ।
 हर्षोत्कर्षवशेन पेशलतरैर्भावैः सुरैः सप्तत-
 श्चित्तप्रीतिकरं परं पदमयं दद्यान्मुदा देहिनाम् ॥ १९ ॥-शादूल०

पण्डितश्रीलक्ष्मीकल्लोलगणिकृतं
परागशब्दाष्टोत्तरशतार्थनिघण्टुं
॥ साधारणजिनस्तवनम् ॥

श्रीदेवेन्द्रनेन्द्रमीलमुकुटोष्पृष्टांघ्रियुग्मं जिनं
मत्वाऽकुर्मि 'पराग'शब्दविविधार्थोत्पत्तिमालां च याम् ।
पार्यं पिण्डं सदीयपुण्यवशातो यन्मामकीनं विभो !-
ऽभिध्यासीत्तत्फलपत्रार्जनसुधाधिष्ठाणकारस्कर' ॥ १ ॥-शाईल०
वक्त्राब्जवायुजितपद्मपरागपूरं
हृन्मन्दिरस्यत्परागहृतप्रचारम् ।
प्रोद्दीप्तकाञ्चनपरागसयर्णवर्णं
त्वम्परागरसिकः स्तुतिमानये त्वाम् ॥ २ ॥-वसन्त०
देवाऽपराग ! निवृत्तिप्रततिप्रदान-
'छेदे कुठार !' सुपरागसमाङ्गगङ्गम् ।
हर्षा संभ्रयाम्यनिनिपाधिपद्मपराग-
संसारमुक् । मुवि विस्तृतसम्पराग ! ॥ ३ ॥-,,
स्वामिन् ! अयं त्वमनिर्घा सपरम्पराऽऽज-
मादिप्रकाशक ! चिर गतेपापराग ! ।
यद्वाप्युषकथं श्रुतिराजिषु पुष्पपराग-
वृत्तिं विद्यद्विदमणीषकचापराग ! ॥ ४ ॥-,,
पूर्वापरस्वरविपर्ययतः पराग !
तत्स्थावबोधमिहिरोद्गमने पराजग ! ।
त्वं किं पराममयसे मयि मुक्तिदाने
हृत्पापरागसि जिसारिरथ मसीद ॥ ५ ॥-,,
तृष्णापरागविरतं निरत क्रियाया
छीछापरागतिचरन्तमर्थं हरन्तम् ।
विश्वाऽपरागपतिशुद्धयशोऽभिरामं
यन्मे प्रियंवद ! परागणनीयशीलम् ॥ ६ ॥-,,

भूवाः परागपुरुषेषु कृपां दधानो
 मायापरागवनितावधवैनतेयः ।
 यः कोपरागरहितस्त्वमसीन ! तेन
 सेवे भवन्तमपरागमशैलवज्रम् ॥ ७ ॥-व्रमन्त०

५

ध्वस्तोपरागपरभागविभूषिताङ्गं
 सूरापरागमसमीकृतकर्मधर्मम् ।
 पुण्यापरागजनदत्तभवं भजेयं
 देवाऽपरागणितलक्षणसञ्चयं त्वाम् ॥ ८ ॥-,,

१०

सेवाऽपरागणितसौख्यकरं श्रयामि
 हृत्तापरागहरणं करणं गुणानाम् ।
 प्रोद्यत्परागतिगतं शरणं जनाना-
 मिष्टार्थसाधनसुपर्वपरागकल्पम् ॥ ९ ॥-,,

१५

तेजोविराजितपराङ्गसमीपराग-
 द्वेषच्छिदं धनहयद्विपरागहीनम् ।
 नेमे(ये) सति द्रुतपराग ! नमस्करोमि
 नेस्ये(ये?) जयेऽकलितपापपरागमाशु ॥ १० ॥-,,

२०

नेस्येजिते जननमृत्युजरापरागं
 मां देहि तच्छिवपदं विलसत्परागम् ।
 रात्रेहतस्मरपरागपकोपराग-
 रिक्तं परागणधरस्थितिकार्यकारिन् ! ॥ ११ ॥-,,

२५

पस्था(?)ङ्गदेवकृतचन्दनसत्परागो
 यो द्वापरागमगिरोऽस्ति न जङ्गपूकः ।
 गेयं विधाय कृतदुष्कृतसम्पराग-
 मीडे प्रतीतमपरागमभिख्यया तम् ॥ १२ ॥-,,

नेपाग्रगे जितपुनर्भवभापराग-
 रास्थानके तमुदिते भुवने पराग ! ।
 गेशे कृते निहतमोहमहापराग !
 नेस्ये पणे कुरु सुखं शमधीपराग ! ॥ १३ ॥-,,

गेऽर्धेपरागकरणोद्यमिन नमामि
गेसो स्थिते खलपरागमयप्रमुक्तम् ।
गेस्तेकृतेऽर्धितपरागधराधय । त्या
पेहे स्थिते शुचिपरागपवित्रकीर्तिम् ॥ १४ ॥—यसन्त०

गेस्ये भवे सकलजन्तुकृतापराग । ५
गेदे निवर्हितकपायमहत्पराग । ।
गेशे विधेहि सुखमुज्जिततनुपपराग ।
गेवे सति त्रिजगदङ्गिकृपापराग ॥ १५ ॥—,,

पेसापरागसमर्धय । सुययवीर्य ।
पेसे परागशिवमीरुमभिष्टुये त्वाम् । १०
ये नीकृते धनवधूप्रमुत्तापराग
रामोदिते शुचिपरागरदालिकान्ते ॥ १६ ॥—,,

रित्रां कृतेनुचितदेहपरागलेप-
रित्रा गते जय परागमषाधिकश्री ।
सञ्जेति रसुविहिते जनतापराग- १५
गेचे कृते गलितमोहमदापराग ॥ १७ ॥—,,

परागनायास्तु पेये पराग, सङ्गेन मुक्त मनसा नतोऽस्मि ।
पेये कृते देय नमत्पराग, संत्यक्तरक्तास्पिपराद्गसङ्ग ॥ १८ ॥—उपजातिः
प्राप्तापरागाधमवाग्धितीर, धन्दे पराऽगारविमुक्तचिन्तम् ।
तृष्णापरागवैरुपा निपूदनं, यशापरागार्द्यगुणोपपन्नम् ॥ १९ ॥—,, १०

दिग्धापरागजनतामतीतं, सेधापरागस्त्यमुख्यपियन्त्रम् ।
परागभस्त्रिञ्चधितोऽधिकप्रभ, परागजायिःकृतसद्गतिं श्रये ॥ २० ॥—इन्द्रवंश
परागतार्पप्रतिपादनात् प्रियं, जनपराऽ(जनापरा)गार्द्ययच-पगम्परम् ।
परागदृष्टपणधोरणीय, परागदाधिन्नमह नर्षामि ॥ २१ ॥—उपेन्द्रपञ्चा

परागस्रमत्स्थितिमूर्त्तिसेम्यं, परागरुद्रस्यसुधूपयोग्यम् । १५
परागमाचारविचारणीय, पराऽगदकारमह भजामि ॥ २२ ॥—उपेन्द्रपञ्चा

माद्यत्परागम्यपदप्रदान-दक्षं परागवैगुणं श्रयधम् ।
सुरूपरागोत्पधिकारतर्जक, जरापरागत्यरमीतिपर्जितम् ॥ २३ ॥—इन्द्रपञ्चा

परागजावारिविशुद्धवंशः, परागरिष्टस्थितिभेददर्शी ।

सेवापरारि(?)नतचक्रमाजः, कृपापराऽगालिदवाक्य ! जीयाः ॥ २४ ॥—उपजातिः

यो दीपरागाङ्गिसमात्मबोधनो, विलापरागादिविमुक्तचेताः ।

निःस्वापराऽगास्वतरस्वरूपः, सुरापरागाद्यगुणः सुसेव्यः ॥ २५ ॥—,

५. अपूर्वराणां(गा)ङ्गपरागजात—ग्रीलं पराऽगन्धवचःप्रकाशम् ।

परागतिप्राप्त ! परागतिज्ञं, स्तोप्ये परागोपगतिं प्रतीतम् ॥ २६ ॥—,

वन्दे परागर्भगतिव्यतीतं, सदापरागादतपःप्रवृत्तम् ।

कूरापराङ्गारकशोणपाणिं, परां गरीयःपदवीं श्रवन्तम् ॥ २७ ॥—,

श्रीमद्वाचकचक्रवर्तिसुगुरुश्रीहर्षकल्लोलसच-

१० छिप्यः पण्डितमण्डलीचहुमतः श्रीलक्ष्मीकल्लोलंकः ।

सैवेदं रचयाञ्चकार सुपरागार्थाष्टयुक्तं शतं

तेनाप्नोतु कृती जनः शिवसुखं पुण्येन लब्धोदयम् ॥ २८ ॥—शार्दूल०

इति परागशब्दाष्टोत्तरशतार्थनिबद्धं साधारणजिनस्तवनम् ।

महामहोपाध्यायचक्रवर्तिश्रीहर्षकल्लोलगणिक्रमकमलमरालायमानेन

१५ पण्डितलक्ष्मीकल्लोलगणिना रचयाञ्चके ॥

पण्डितश्रीगुणविनयभण्डारिणः

॥ 'सर्व्वतथ'शब्दार्थसमुच्चयः ॥

प्रणम्यैश्वर्यसः सर्वान्, शर्व्वेषु गोविलासिनः ।

सद्यत्येति घरे शब्दे, क्रियतेऽर्थसमुच्चयः ॥

सर्वाणि अस्त्राणि हस्तेषु येषां ते सर्वास्त्राः-सुभटाः 'दीर्घह्रस्वी मिथो वृत्तौ' (सिद्ध० ५ अ० ८, पा० १, सू० ४) इति ह्रस्वः ॥ १ ॥

सर्वे च ते अर्थाश्च सर्वार्थाः ॥ २ ॥

सार्यो-भगवान् सद्यत् तिष्ठन्ति इति सार्यस्या-गणधराः । 'ह्रस्वः सयोगे' (सिद्ध० ८-१-८४) इति ह्रस्वः ॥ ३ ॥

सा-श्री तद्वेषेतुत्वात् सा अर्वाणि-हये तिष्ठतीति 'अर्वासा सा चार्वा अर्वासा चेति' १० सार्यस्या-अच्छुसा देवी ॥ ४ ॥

सद्यत् यत्नं येषां ते सद्यत्ताः-दौषिकाः ॥ ५ ॥

व्यथा अर्हन्तीति व्यथा-परपीड्याः-कातराः तैः सह वर्तन्त इति सव्यप्याः-निर्बल-यत्ना भूपाताः ॥ ६ ॥

सर्वान् श्रायन्त इति सर्वत्रा-श्रवणः ॥ ७ ॥

१५

आसन् 'आस उपवेशने' (पा० धा० १०२१) भावक्रियन्तः, सव्ये-यामभागे अर्थात् शकदस्य आस सव्यास, सत प्रस्यन्तीति सव्यासा-निस्थामानो वृषभाः 'अन्यतोऽपि च' (कातश्चे सू० ६१६) इति इप्रत्यय ॥ ८ ॥

सह व्यर्थ-अपार्यकः प्रयोजनं निर्वर्तन्त इति सव्यप्याः ॥ ९ ॥

पिदिष्टया अर्थ इति सज्ञया सह वर्तन्त इति सव्यप्याः-र्यागाः, नैयायिकमते हि द्रव्या-१० दीना त्रयाणां अर्थ इति संज्ञा ॥ १० ॥

सद्यः ध्यस्ता-रणिहताः सद्य्यस्ताः-सटाः ॥ ११ ॥

सार्यत्राः सार्यमित्यर्थः यन्दे इति प्रिया देयमनुष्य० इत्यत्र 'यहुलम्' (सिद्ध० ५-१-२) इति यचनात् अन्यत्रापि द्वितीयार्थे सप्तम्यर्थे च त्राप्रत्ययः ॥ १२ ॥

सार्यो-मर्देश' तस्य अस्त्राणि, प्राकृतत्वात् पुस्तकम् ॥ १३ ॥

१५

१ मासकवाटवीर्षाभमिश्र(Oriental Institute)मन्त्रायाः प्रवेशाद्वारेण पाठ्यतानि गृहितानि निरुद्धवर्गः शीघ्रतया लघुः । तेन पाणि विनोदेषुपुस्तकानि तेषां समावेशो मूढभागे निर्दिष्टो अपा [] दृष्टिरेव, अस्तिद्विष्टानि तु प्राचः सविधेतितामि दिव्यवीणु ।

सन्-प्रधानः { यो } विः-पक्षी अर्थाद् गरुडः, स एवास्त्रं विधातृत्वाद् येषां ते सद्रव्यस्त्राः-सर्पाः ॥ १४ ॥

सार्वः-अर्हन् तस्य अर्थाः-वाच्याः सार्वार्थाः-अतीता-ऽनागत-वर्तमानकालभाविनः पदार्थाः खलु भगवत एव वाच्या भवन्ति, नान्यस्य ॥ १५ ॥

५ सार्वस्य-अर्हतः वाक्ये अर्थाः-हेतवः सार्वार्थाः अनन्ताः ॥ १६ ॥

सर्वार्थाः-समस्तद्रव्याणि जिनेर्दीक्षासमये परित्यक्ताः ॥ १७ ॥

सर्वार्थाः समस्तेभ्यः पापेभ्यो ये अर्थाः-निवृत्तयः उपरमा इति यावत् ते आश्रिता जिनेरिति ॥ १८ ॥

सर्वे च ते अर्थाश्च-अभिधेयाः सर्वार्थाः भगवतां वाच्या भवन्ति ॥ १९ ॥

१० सर्वार्थाः-समग्रप्रकाराः व्याख्या भगवद्भिरेव विधातुं शक्यन्ते, सुरनरतिरश्वां स्वस्वभावाऽनुगतत्वाद् अर्हद्वाणीनामिति ॥ २० ॥

सर्वार्थाः-न्यक्षसांसारिकवस्तूनि श्रीजिनैः परित्यक्ताः ॥ २१ ॥

अत्र सप्तस्वर्थेषु “अर्थो हेतोः प्रयोजने ॥ निवृत्तौ विषये वाक्ये प्रकार-द्रव्यवस्तुषु ।” इत्यनेकार्थः (हे० का० २, श्लो० २२४-२२५) सर्वेषां गुणानां अर्थन-प्रार्थनं येषां ते

१५ सर्वार्थाः-जिनाः ॥ २२ ॥

श्रव्याः-श्रवणार्हाः धर्मोपचयहेतुत्वाद् अर्था यासु ताः श्रव्यार्थाः-भगवद्वाण्यः ॥ २३ ॥

‘पूलङ् प्रसूतौ’ () सवनार्हाः सव्याः ते च अर्था विद्यन्ते येषां ते सव्यार्थाः, यतोऽर्थाः सर्वेऽपि भगवद्भिरेव पूर्वं प्रादुष्कृताः सूत्राणि च गणभृद्भिरिति ॥ २४ ॥

‘पूश् क्षेपे’ () सवानार्हाः-निन्द्यार्हाः सव्याः-आन्तरवैरिणः तेषां विधाताय १० अर्थो येषां ते सव्यार्थाः ॥ २५ ॥

सवनं-मोक्षलक्ष्म्या सह सन्धानम् ॥ २६ ॥

यद्वा सवनं-कर्मशत्रूणां पीडनम् ॥ २७ ॥

यद्वा सवनं-करुणया आत्मन आर्द्राभावः ॥ २८ ॥

यद्वा सवनं-कर्मसेनाया मथनम् ॥ २९ ॥

२५ यद्वा सवनं-त्रिजगदैश्वर्यविधानम् ॥ ३० ॥

यद्वा सवनं-विशुद्धभावे गमनम्, तत् कर्तुमर्हाः सव्याः, ईदृग्विधा अर्थाः-सम्यग्ज्ञानादयो हेतवो { विद्यन्ते } येषां ते सव्यार्थाः ॥ ३१ ॥

अत्र पदस्वर्थेषु ‘पुनज् सन्धा-क्लेद-पीडनमथे’ () ‘पुच् पुल्ल चैश्वर्य-प्रसवयोः’ () इति धातुप्रयोगाः ।

सन्-विद्यमानोऽङ्गे षस्तः-छागो येषां ते सवृक्षस्तः-श्रीकुन्धुस्वामिनः ॥ ३२ ॥

सर्वन-मेरुशिखरेऽमिषः सदर्हाः सव्या, अर्घ्यन्ते मोक्षलक्ष्म्या ये तेऽर्घ्याः, पश्चात्
कर्मधारये सव्यार्घ्याः ॥ ३३ ॥

सर्वेषु ज्ञानादिषु आस्था { -यसो } येषां ते सर्वास्थाः ॥ ३४ ॥

सर्गाणि षस्तूनि ज्ञानस्यास्यायामालम्बने विद्यन्ते { येषां } ते सर्वास्थाः ॥ ३५ ॥ ५

सर्वेषां देवादीनां व्याख्यानावसरे द्वादशसङ्ख्या आस्थाः-समा येषां ते सर्वास्थाः ॥ ३६ ॥

सर्वेषां मोक्षसुखानां आस्था-अपेक्षा येषां ते सर्वास्थाः ॥ ३७ ॥

“आस्था यत्कालम्बनयोरालम्बनापेक्षयोः” इति (हिमेऽनेकार्थे का० २, श्लो० २२५)

चतुर्वर्धेषु आस्थाशब्दः पृथगर्थः ।

सवा-यागः विधेयतया विद्यते येषां ते सविनः-यागकर्तारो मिथ्यात्पिनः, तैर्न स्तूयन्तः १.
इति सव्यस्ता ‘अन्यतोऽपि च’ (कातन्त्रे सू० ६३६) इति ४ः, सवृक्षटिमिरेय सत्वर्हन्तः
स्तूयन्त इति ॥ ३८ ॥

सन्-बन्धुरो वि-पक्षी हंसः, स अस्त-क्षितो गत्या यैस्ते सव्यस्ताः ॥ ३९ ॥

सर्वविः-प्रधानकान्तिः, भावक्रियन्तः । तत्र आस्था-यसो येषां ते सव्यस्याः ॥ ४० ॥

सद्विः-चारुगतिः एकसमयेन हतो मोक्षगमनात् तत्र अर्थो येषां ते सव्यर्थाः ॥ ४१ ॥ १५

शस्य-भ्रमसो धीः-व्याप्तिस्तत्र आस्था-अपेक्षा येषां ते शव्यस्याः ॥ ४२ ॥

सताम्-आभर्ष विद्यमानानां कर्मणां वा धीः-तिरस्कारः सा एव अर्थो येषां ते
सव्यर्थाः ॥ ४३ ॥

शस्य-सुखस्य धीः-प्रयोजनं सा अर्घ्यन्ते यैस्ते शव्यर्थाः ॥ ४४ ॥

अत्र पञ्चसर्वेषु ‘वील् कान्ति-गति-व्याप्ति-क्षेप-प्रयोजन-खादनेषु’ () १०
इति चातुप्रयोगे भावक्रियन्तरूपाणि ।

शस्य-शुभस्य श्री-धरणं ‘श्रीग् वृत्ताम्’ () भावक्रियन्तः, तत्र अर्थो येषां
ते शव्यर्थाः ॥ ४५ ॥

सति मोक्षे धान्ति-गच्छन्तीति सवृत्ता ॥ ४६ ॥

यद्वा सतः कर्मरिपून् धान्ति-हिंसन्ति इति सद्वाः ‘आतो० विष्’ (कातन्त्रे सू० ६५४) १५
अर्घ्यन्त इति अर्घ्याः । पश्चात् कर्मधारयः सवृत्तार्घ्याः ‘दीर्घस्त्वौ मियो वृत्तौ’ (सिद्ध०
८-१-४) इति ह्रस्वः ॥ ४७ ॥

सन्तो मोक्षे गत्वराः 'पट्ट गतौ' (सिद्ध० धा०) क्तिप्, विशिष्टा ईः-कान्तिः भावक्कि-
वन्तः तस्यैवार्थो येषां ते व्यर्थाः, पश्चाद् विशेषणद्वयकर्मधारयः सद्व्यर्थाः ॥ ४८ ॥

सर्वेषां दुःखानां असनं-तिरस्करणं सर्वासु 'असूय क्षेपे' () भावक्किवन्तः
तत्र तिष्ठति सर्वासुस्थाः 'सुपि स्थः' (पाणिनीये ३-२-४) इति कः ॥ ४९ ॥

५ सति विद्यमानस्य लोकालोकाकाशस्य केवलज्ञानेन वसनं 'वंम् आच्छादने, 'वसद्भू-
स्तुतौ' () भावक्किवन्तः, तां तन्वन्तीति सद्ब्रह्माः, 'तनु(यी) विस्तारे' (सिद्ध०
धा०) 'अन्यतोऽपि च' (कान्तत्रे सू० ६३६) इति डः ॥ ५० ॥

सति निरुपद्रवे स्थाने वसन् वस्-निवसनं तथा तंसयन्ति-भूषयन्ति स्वात्मानमिति
सद्ब्रह्माः 'तसिक्क्यलङ्कृतौ' () डप्रत्ययः ॥ ५१ ॥

१० सत्सु-सप्तसु क्षेत्रेषु वपति धर्मवीजमिति सद्वाः डप्रत्ययः, स्तूयन्ते लोकेरिति स्ताः 'पृञ्
स्तुतौ' (सिद्ध० धा०) डप्रत्ययः पश्चाद् विशेषणकर्मधारयः ॥ ५२ ॥

सत् कर्मणां विशरणं 'पट्ट विशरणे' क्तिप् तथा वन्द्यन्ते-स्तूयन्त इति सद्वाः 'वदिङ्
अभिवादनस्तुत्योः' () डप्रत्ययः । अश्रन्ति-भक्षयन्ति देहमिति अशो-रोगाः
क्तिप् ताः त्रासयन्ति-निवारयन्ति इति 'त्रसक् निवारणे' () पश्चात् कर्म-

१५ धारयः सद्-वस्त्राः 'अन्यतोऽपि च' (कान्तत्रे सू० ६३६) इति डः ॥ ५३ ॥

सद्भिः उदयन्ते-वाश्यन्त इति सद्ब्रह्मः क्तिप्, ताम्यन्ति-खिद्यन्ते संयमार्थमिति ता
डप्रत्ययः पश्चात् कर्मधारये सद्ब्रह्माः ॥ ५४ ॥

सतः-व्याख्यानाहर्षपदार्थान् वदन्तीति सद्वाः, स्त्यायन्ति-सद्वातयन्ति गुणानिति
स्ताः डप्रत्ययः पश्चाद् विशेषणद्वयकर्मधारयः ॥ ५५ ॥

२० सन्-रुचिरो यो वाङ्-शब्दनं 'वाङ् शब्दे' () भावक्किवन्तः तेन स्तूयन्त
इति सद्वाश्रताः ॥ ५६ ॥

सतां-श्रवणार्हाणां भव्यानां पुरो वचनं वः डप्रत्ययः, तेन अर्थ्यन्ते ये ते सद्वाध्याः ॥ ५७ ॥

सन्-रम्यो {यो} वो-महेशः तद्वद् अर्थ्यन्ते ये ते सद्वाध्याः ॥ ५८ ॥

सन् यो वो-वातः तद्वद् अप्रतिबद्धत्वं अर्थ्यते यैस्ते सद्वाध्याः ॥ ५९ ॥

२५ श्रव्याः-प्राप्याः विषयतया अर्था येषां ते श्रव्यार्थाः 'श्रु गतौ' (), 'ये गत्यर्थास्ते
प्राप्त्यर्थाः' इति वचनात् ॥ ६० ॥

सः-सूर्यः तद्वद् विशिष्टा या ईः-कान्तिः सा अर्थ्यते यैस्ते सव्यर्थाः ॥ ६१ ॥

से-परोक्षे अतीन्द्रियतया विविधा ये अर्थास्ते सव्यर्थाः, ते अर्हद्भिः प्रणीता इति ॥ ६२ ॥

श्रवणाहोः श्राव्या -क्षेया 'श्रु गतो' 'ये गत्यर्थास्ते ज्ञानार्था' इति तेऽर्थाः येषां ते श्रव्यार्थाः ॥ ६३ ॥

श्राम्यन्ति-तपस्यन्ति सयमानुष्ठानेन इति श्रा ङप्रत्ययः, तान् अवति नरकपातात् इति श्रा-धर्म 'अय रक्षणे' (मिद० पा०) क्तिप् ऊर् वृद्धिश्च तं यन्ति-ज्ञानन्तीति श्राच्य । 'इत् गतो' () अर्थ्यन्ते इति अर्था पश्चात् कर्मधारय श्राव्यर्थाः ॥ ६४ ॥ ५

श्राम्यन्ति-सिद्यन्ते कृपया परदुःखवीक्षणेन इति श्रा 'श्रमु भ्यन्निङ् सप्तवेदयो' () टप्रत्यय । अवि-मेघ तस्य अर्थो येषां ते अव्यर्था, तदद्भोद्भवाया ऊर्णायाः साधुरखोहरणदशोपयोगित्वात् पश्चात् श्राश्च ते अव्यर्थाश्चेति श्राच्यर्था-साधवः ॥ ६५ ॥

श्राम्यन्तीति शा 'शम् उपशमे' ङप्रत्यय, विगतोऽर्थो-द्रव्य येभ्यस्ते तत्परित्याग-कर्तृत्वाजिनानामिति व्यर्था, पश्चात् कर्मधारये श्राव्यर्थाः ॥ ६६ ॥ १०

श्राम्यन्ति-नाशयन्ति दुःखानीति मा 'पोष् नाशे' () टः । अर्थो-यद्यः कर्म-रिपूणा 'अयं यद्ये' () अच् म एवार्थो येषां ते अव्यर्थाः, पश्चात् साश्च ते मयार्थाश्चेति सार्वार्थाः ॥ ६७ ॥

श्रा-उत्स्नीता विदोषेण अर्थयन्ते-याचन्ते इति मान्यर्था, 'अर्थरक्तद् याचने' ॥ ६८ ॥ श्रयण श्रय श्रप् तत्त्वाना आकर्णन स विद्यते येषां ते श्रविणो-भन्वा 'तं अर्थ्यन्ते ये' ॥ ६९ ॥

मति-मोक्षे यस्तीति सद्भ्यस्ता-श्रीजिनः, 'यम निचासे' () कृच् ॥ ७० ॥ श्रान्ति-शिय गच्छन्ति इति शाः 'शाम्ज गतो' () टः, डः-सुगम्, ई-कैयडलस्मीः र्था ते-अर्थ्येति र्थस्ते व्यर्थाः शाश्वते व्यर्थाश्चेति श्राव्यर्थाः ॥ ७१ ॥

श्राव्यन्ते-श्राव्यन्ते यान् लोका इति शा 'श्राव् श्रावे' टः, यी-विदिष्ट ज्ञान १० 'इत् गतो' तस्या अर्थो येषां ते व्यर्थाः, शाश्वते व्यर्थाश्चेति श्राव्यर्थाः ॥ ७२ ॥

श्राव्यन्ते-संध्यन्ते छोर्करिति मा 'पन् सम्मर्षा' टप्रत्यय अपन अयः-तत्त्वार्थं श्राव्यन् 'इत् श्राव्यं' मच् । म विद्यते येषां ते अपिन-मभ्या, 'तं अर्थ्यन्ते ये ते अप्यर्थाः, माद्य ते अप्यर्थाश्च माव्यर्थाः ॥ ७३ ॥

श्रान्ति-ददति मर्षेयां अभयदानमिति मा, 'यण दाने' () डे रूपम्, अपन १५ मयः मय, एकैन्द्रियादिप्रत्यूना रक्षणम् १, मोक्षगमनम् २, प्रीतिकारिणी कान्तिः ३, परमंतीति ४, मुक्तिः ५, तत्त्वानामयगमनम् ६, मोक्षपुरीषपेशः ७, धर्मस्य श्रयणम् ८, प्रिय-पाश्यानिगन् ९, श्रियगुणवाचनम् १०, विगुण कृपा ११, तत्त्वप्रपणेष्टा १२, तयो-दीप्तिः १३, धर्मस्य प्राप्तिः १४, मयमग्निरा आतिङ्गनम् १५, कर्मरिपूणा हिंसनम् १६,

दारुणपापदारुणां दहनम् १७, शुभो भावः १८, निर्मलाध्यवसायस्य वृद्धिः १९ एवं ॥१०॥
त विद्यते येषां ते अविनः-साधवः नैः अर्थ्यन्ते ये नैः अव्यर्थ्याः, पश्चात् साध ते अव्यर्थ्या-
श्चेति साध्यर्थ्याः, 'अव रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति-तृप्त्यवगमन-प्रवेश-ध्रुवण-म्यान्त्य-
वाचन-क्रियेच्छा-दायवास्यालिङ्गन-हिंसा-दान-भाववृद्धिषु' १९ एवम् ॥ ९२ ॥

५ शीयन्ते-तीक्ष्णीकुर्वन्ति स्वशेमुपीशर्यां विविधदास्यशानोत्तेज्येनेति शब्दः, 'शब्द प्रा-
तने' क्तिप्, विध्यन्ति-ताडयन्ति कर्मशब्दमिति व्याः 'व्यर्था ताडने' () ङः, तिष्ठन्ति
धर्ममार्ग इति स्याः, पश्चात् विशेषणत्रयकर्मधारये शब्दव्यख्याः-साधवः ॥ ९३ ॥

सदन्ति-वितीदन्ति पापकारणेनेति शब्दः 'पटुर्जाट्य विपादे' () क्तिप्, विगतः
ङः-कामो येभ्यस्ते चयः, अः-कृष्णः तेन स्तूयन्त इति अन्ताः, ङः, पश्चात् विशेषणत्रय-
१० कर्मधारये शब्दव्यस्ताः-श्रीनेमिग्यामिनः ॥ ९४ ॥

अथा विद्यन्ते यस्मिन् भूभागे न शर्मा-स्मशानादिभूभागः तत्र आ-नमन्तात् देवादि-
मिरक्षोभ्यत्वेन तिष्ठन्तीति शब्दास्थाः-साधुविशेषाः, द्वादशप्रतिमाद्योदागे हि सर्वत्र किल
निवसन्तीति ॥ ९५ ॥

सा-लक्ष्मीः तां अवन्तीत्येवंशीलाः, शीलार्थं णिनिः, नाविनः, अश्रन्ति-अशुभतृ-
१५ णानि अदन्तीति अशः, तदपनेतृत्वाद् धाः-भयाद् रक्षितारः "धो भीत्राणे" इत्येकाक्षर-
नाममालावचनात् । पश्चात् विशेषणत्रयकर्मधारये साध्यध्याः-श्रीजिनाः ॥ ९६ ॥

सत्-सत्यं वाचि विद्यते येषां ते अव्यभिचारिवचनत्वात् सद्वाः 'कचित् (ङः)' (सिद्ध०
५-१-१७१) इति ङः, अतन्ति-सातत्येन गच्छन्ति प्राप्नुवन्त्यात्मानमिति अदः-दुःख-
२० व्यूहाः 'अत सातत्यगमने' 'ये गत्यर्थास्ते प्राप्त्यर्थाः' इति वचनात् क्तिप्, तेषां दलीकरणे
धा इव-अद्वय इव ये ते अत्थाः "धो भीत्राणे भवेऽर्द्रा" () इति (एकाक्षर०)
वचनात्, पश्चात् सद्वाश्च ते अत्थाश्च सद्वात्थाः ॥ ९७ ॥

सन्तः सुरासुरादिलोकैः पूजिताः । "सच्छोभने प्रशस्ते स्याद् विद्यमाने च नत्यपि ।
सत्यपूजितयोश्च" () इत्यनेकार्थवचनात्, यैति सिद्धिशिलालक्षणे उप-
२५ रितनाकाशे आ-समन्तात् तिष्ठन्ती (ति)-व्यास्थाः, "विः खगे खेऽपि" ()
इति वचनात् सन्तश्च ते व्यास्थाश्च सद्वास्थाः-श्रीजिनाः ॥ ९८ ॥

श्रीः-अतिशायिनी प्रभा १, गभीरार्था सरस्वती २, त्रिजगदर्थव्यकमला ३, ज्ञानादि-
सम्पत् ४, "श्रीः प्रभा-भारती-लक्ष्मी-सम्पत्सु" इति () वचनात्, तां अवन्ती-
त्येवंशीलाः श्याविनः, अर्थ्यन्ते मोक्षार्थमिरिति अर्थ्याः पश्चात् श्याविनश्च ते अर्थ्याश्चेति

१ श्रीअमरचन्द्रसूरिकृतायां काव्यकल्पलताभिषायां कविशिक्षार्पा एनीये प्रताने पद्यमे सप्तके ११०-
तमे पृष्ठे पाठो यथा—

"धो भीत्राणे महोभ्रे दं पत्न्यां द्वा दानु-दानयोः"

२ 'रितलाकाशे' इति पाठान्तरम् ।

श्याव्यर्घ्याः-श्रीजिनाः, 'सर्वत्र०'(सिद्ध० ८-२-७९) रलुक्, 'अघो म-न-यां'(सिद्ध० ८-२-७८) यलुक् ॥१०२॥

श्रीः-सिद्धिशिलाशय्याया शयनं अग्रच्युतित्वेनायस्थानमित्यर्थः ता अवन्ति-इच्छन्ति इत्येवशीलाः श्याविनः, 'अय इच्छायाम्'(सिद्ध० धा०) ते च ते अर्घ्याद्येति श्या-व्यर्घ्याः ॥ १०३ ॥

श्री-कर्मरिपूणा हिंसन ता अवन्ति-जानन्तीत्येवशीलाः श्याविनः 'अय गतौ'(सिद्ध० धा०) । आ-ब्रह्मा सद्दत् सम्यग्ज्ञानादिप्रयविधातृत्वेन स्तूयन्त इति 'कश्चित्०'(सिद्ध० ५-१-१७१) इति हे आस्ताः पश्चात् कर्मधारये श्याव्यास्ताः ॥ १०४ ॥

त्सरुः-खड्गमुष्टिः सा अर्घ्यते यैस्ते त्सर्व्यर्घ्याः-शूराः, सैः किल वैरिमण्डलमण्डलाग्रमु-ष्टीरुत्सार्य तत्सैव तै कृत्वा प्रतिघातः क्रियत इति ॥ १०५ ॥

स्वः-स्वर्गस्तस्य प्राप्त्यर्थं विशिष्टोऽर्थो येषां ते स्वर्ग्यर्थाः-सरागसाधवः ॥ १०६ ॥

स्वर्वातः-शोभनहयानामर्थो येषां ते स्वर्ग्यर्थाः-सन्ध्याः "यस्याश्वास्तस्य मेदिनी"() इति वचनात् ॥ १०७ ॥

स्वः-स्वर्गः वपुःपलसणत्वात् समस्तोऽपि परलोकः स व्यस्तो यैस्ते स्वर्ग्यस्ताः-लोकाय तिकाः ॥ १०८ ॥

शरुः-कोपः सोऽस्तो यैस्ते शर्वस्ता-क्षीणकपायाः साधवः ॥ १०९ ॥

शरो-वज्रस्य घरणे अर्थो येषां ते शर्वर्थाः-पुरन्दराः ॥ ११० ॥

शरुणां-शाराणामनिवैरिमक्षेपणे आस्या-यस्तो येषां ते शर्वास्याः-वीराः "शरुः कोपे शरे वज्रे"(हैमे का० २, श्लो० ४५०) इत्यनेकार्थोक्तेः ॥ १११ ॥

स्वरो-अग्ररस्य विधाने अर्थो येषां ते स्वर्ग्यर्थाः-याज्ञिकाः ॥ ११२ ॥

स्वरु(वद्)-वज्रवदस्त्रोभ्या अर्था येषु ते स्वर्ग्यर्थाः-श्रीजिनागमाः ॥ ११३ ॥

स्वरुवद्-ग्राणयत् प्रतिघादिप्रत्यार्थप्रतिघातकत्वेन विजयिनः कलियुगेऽर्थो येषां ते स्वर्ग्यर्थाः-नयाङ्गीकृतिकारिणः श्रीअभयदेवसूरयः "स्वरुः स्याद् यूपलण्डके । अघ्वरे कु-लिशे घाणे"(हैमे का० २, श्लो० ४५४-४५५) इत्यनेकार्थोक्तेः ॥ ११४ ॥

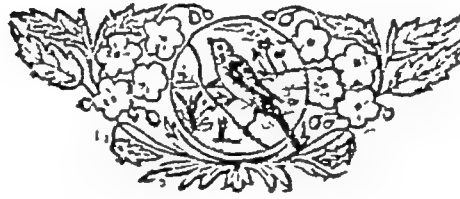
शावाः-वालाः श्राव्येषुपलसण तेन तरुणप्रययसामपि ग्रहण ते विद्यन्ते यस्मिन् गच्छे स शावी-श्रीमद्वृहत्तरतरगच्छः तस्य पालने आस्या-यस्तो येषां ते शाव्यास्याः-श्रीजिन-चन्द्रसूरयः, 'इत्स्वः संयोगे'(सिद्ध० ८-१-८४) इति इत्स्वः ॥ ११५ ॥

सेत्यनेन वीत्यनेन च स्वगुरुकथिनाम सूचितं तत्र सेत्यनेन मुडादण्डमध्यग्रहणन्यायेन सम्यपार्थस्ययोर्जयो(र्मयो)र्महण, तथा {च} 'जपसोमा' इत्यागतम् । तेषां शिष्येण वीत्यनेन च तस्यायेनेय गुण-नययोर्महणम् । तथा च 'गुणधिनय' इति सिद्धम् । तेन १-गुणधिनयेन प्रकृतिता ये अर्था{-हेतव}स्ते सन्त्यर्थाः तत्त्वोद्बोधका भवन्ति ॥ ११६ ॥

सा लक्ष्मीः तद्धेतुत्वात् सा आः—ब्रह्मा तेन वीर्यते—जन्यते या सा आवीः—ब्रह्मपुत्री
'वीर्यं प्रजनने' () क्विप्, पश्चात् सा चासौ आवीश्च सावीः तथा प्रकटिता ये
अर्थास्ते साव्यर्थाः ॥ ११७ ॥

सरस्वत्या हि मन्मुखद्वारा अमी 'सब्रत'शब्दस्यैतावन्तोऽर्थाः प्रकाशिता इति कवि-
गर्वपरिहारः, यदहं विदधाम्यर्थजातं तत्र श्री { भगवत्या } वामदेवतायाः प्रसाद इति ध्येयम् ॥

इति श्रीप्रमोदमाणिक्यगणिशिष्यश्रीजयसोमगणिशिष्यपण्डितगुणविनयगणिभिरमी अर्थाः
स्वबुद्धोत्प्रेक्षिता इति यत्किञ्चिदिहायुक्तमिवाभाति तदपि प्राकृतशैल्या सर्वमपि
सङ्गच्छते न दोषलवोऽप्याशङ्क्य इति विज्ञप्तिरस्ति ॥ श्रीरस्तु ॥

श्रीमद्भरतशेखरसूरिसिन्धुः

॥ 'परवाया' शब्दार्थनिरूपणम् ॥

“सुअणा १ पयस्सुरगा २ सारहिणो ३ नाणिणो ४ अ वाइवरा ५ ।
 सूआरा ६ जूआरा ७ गणिआ ८ घरगायणा ९ विप्पा १० ॥ १ ॥
 घणिवरकुर्विदमयणा ११ कणा सुमिक्खम्मि १२ गिम्हि जलहिउदा १३ । ५
 पुत्ता १४ वुल्लयसत्ता १५ घम्मिअप्पिआ य घम्मम्मि १६ ॥ २ ॥
 वेअविक्क १७ अ दयाद्ध १८ वेला असुहा १९ पडो २० महासुहडो २१ ।
 असई २२ सुत्तुवाओ २३ महयाओ २४ पात्तसि जवासो २५ ॥ ३ ॥
 मज्झवसणी २६ अ अतिमज्झहिठिई २७ मज्झसकुलतडागा २८ ।
 अणुकूलपवणपोआ २९ अयवाल्लिहा ३० य जलहिमुहा ३१ ॥ ४ ॥ १०
 परपत्थणापरमणा ३२ निखदरिहा ३३ महासमुहा ३४ य ।
 हलवाहगा ३५ य वहगा ३६ कुंमारा ३७ गिरिणई ३८ मरुभू ३९ ॥ ५ ॥
 कन्धारमही ४० सिद्धा ४१ महहुमा ४२ निवठिई ४३ सयपई ४४ अ ।
 मेरीओ ४५ फलिअत्ताली ४६ मतिवरा ४७ पुत्तमिप्पी ४८ अ ॥ ६ ॥
 तिपदमनरगा ४९ निवकलगा ५० य राया ५१ य जायगा ५२ सुगिहा ५३ । १५
 सुहडा कुयिआ ५४ तिसिआ ५५ यणवहेसा य केरिसया ५६ ॥ ७ ॥
 पागयभासाइ इह यणचक्केण च्चेय पइपसिणं ।
 पयस्सर पयस्सु अइ अइल्लेयत्तणं वहसि ॥ ८ ॥”

इपद् विमृश्य तयोक्तम्—‘परयाया’ इति । तत्र सुजना परवाचः प्राणान्तेऽप्यन्यथाऽ-
 करणात्, प्रकृष्टगिर इत्यर्थः १ । २०

प्रवराणां—परवाजाः प्रकृष्टवेगाः ‘क-ग-ज-ज-त-द प य-यां प्रापो सुग’ (सिद्धहेमे अ०
 ८, पा० १, सू० १७७) इति अलुक्, ‘अवर्णो यस्तुतिः’ (सिद्ध० ८-१-१८०) इति
 अवर्णस्य यः २ ।

सारथय—प्रयाजाः, प्रकृष्टरथेण आजः—क्षेपः प्रेरणमर्थाद् वृषयोर्वेयाम् ३ ।
 शानिनः—परायायाः अवायाः—निक्षयाः, ‘दीर्घ इत्यो मिथो वृत्तौ’ (सिद्ध० ८-१-४) २५
 इति इत्यः ४ ।

वादिवराः—परवादाः ५ ।
 वृषकाराः—परपाकाः, ‘पो यः’ (सिद्ध० ८-१-२३१) इति पस्य यः ६ ।

१ श्रीभरतशेखरसूरिसिन्धुः भाष्यप्रतिग्रहणाय अर्थदीपिकाऽऽवश्यकोपपत्तिरित्याहवर्तमानम् ।

घृतकाराः-परपाताः, पाशकपातनादि ७ ।

गणिकाः-परव्याजाः, व्याजः-कपटम् ८ ।

वरगायनाः-प्रारवायाः प्रकृष्ट आरवस्य आयः-विस्तारो येषाम् ९ ।

विप्राः-परव्यादाः परं-श्रेष्ठं विशेषेण अदन्तीति 'कर्मणोऽण्' (सिद्ध० ५-१-७२) १० ।

५ धनिवरकुविन्दावासाः-परावायाः, आवायः-कुविन्दशाला ११ ।

सुभिक्षे कणाः-परव्राताः प्रकृष्टसमूहाः १२ ।

ग्रीष्मजलधितटाः-परवाताः, वातः-वायुः १३ ।

धूर्ताः-परव्याचाः, 'व्यचत् व्याजीकरणे' (सिद्ध० धा०) व्यचनं व्याचः-वचनम् १४ ।

दुर्नयसत्त्वाः-परापायाः, अपायः-अनर्थः १५ ।

१० धार्मिकचित्ता धर्मे-परवादाः, 'वद स्थैर्ये' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टस्थैर्याः १६ ।

वेदविदः-परवाकाः वाक्-ऋग्-यजुःसमूहात्मकं वाक्यम् १७ ।

दयालुः-परपाता, परान् पातीति शीलार्थे तृन् १८ ।

अशुभवेला परपाता, पातः क्रान्तिसाम्यादिः १९ ।

पटः-परव्याता, 'व्येगु संवरणे' (सिद्ध० धा०) परं व्ययति-आच्छादयतीति तृन् २० ।

१५ महासुभटः-परपायाः, पररक्षकशस्त्रः २१ ।

असती-परव्यागाः, प्रकृष्टविरुद्धापराधाः २२ ।

सुतन्तुवायः-परवाता, 'वेगु तन्तुसन्ताने' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टं वयतीति तृन् २३ ।

महावाता-(परवाता?), 'वाङ् गतौ (गतिगन्धयोः?)' (सिद्ध० धा०) तृन् २४ ।

प्रावृषि यवासः-परपाता, 'पै (ओवै) शोषणे' (सिद्ध० धा०) तृन् २५ ।

२० मद्यव्यसनी-परपाता, प्रकृष्टं पिवतीति तृन् २६ ।

अन्त्यान्धिस्थितिः-परव्यापा, प्रकृष्टविस्तारा २७ ।

मत्स्यसङ्कुलतडागाः-परवाकाः, वकसमूहो वाकम् २८ ।

अनुकूलपचनाः पोताः-परव्यायाः, 'व्ययी गतौ' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टगमनाः २९ ।

अजापालगृहाः-प्ररपाजाः, प्ररपन्तीत्यचि प्ररपाः-अजा यत्र ३० ।

२५ अधिमुखाः-परावायाः, प्रकृष्टः अपामायः-लाभो यत्र ३१ ।

परप्रार्थनापरमनसः-परव्यजाः, परेषु विशेषेण आजो-गतिर्येषाम् ३२ ।

नित्यदरिद्राः-परापायाः, परं-दूरमपगतमयो-भाग्यं येभ्यः ३३ ।

महाऽन्धयः-परापायाः, परा भृशार्थे परापां-भृशापाम् आयो येषु ३४ ।

हालिकाः-परवापाः प्रकृष्टोत्तयः ३५ ।

३० वधकाः-परपापाः ३६ ।

कुम्भकाराः-परापाकाः, आपाकः-मृद्भाण्डपाकस्थानम् ३७ ।

गिरिनदी-प्ररवापू (?) 'दुक्षु रु(कुं)क् शब्दे' (सिद्ध धा०) अचि प्ररवा आपो यत्र ३८ ।

मरुभूः-परपाङ्गा दूरमपगतवृक्षा ३९ ।

काश्मीरमही-परपाङ्क, याक्-सरस्वती ४० ।

सिद्धाः-परपाङ्काः, प्रकृष्टमपगतमकम्-अथ येभ्यः ४१ ।

महाद्वभाः-परपादाः, पादाः-मूलानि ४२ ।

नृपस्थितिः-परपाङ्क, परान्-शत्रून् वाञ्छति-अवक्षिपतीति क्रिप् ४३ ।

शतपदी-परपाङ्क, धनुत्वात् प्रकृष्टाहिः ४४ ।

मेर्य-परव्यावाः 'संद् (कुंद् गुद् घुद् रुंद्) शब्दे' (सिद्ध० धा०) 'युवर्णवृद्धशरणग-
मृद्ग्रहः' (सिद्ध० ५-३-२८) इति अलि अवः-शब्दः, परान् (अवान्-) शब्दान् व्ययति-
आच्छादयतीति 'आतो षोडश्रयायामः' (सिद्ध० ५-१-७६) इति षे परव्योऽव्यो यासाम् ४५ ।

फलितशालयः-परवाचाः, वचाः-शुकास्तत्समूहो वाचम् ४६ ।

मन्त्रिवरा-परावापाः, आवाप-अरिचिन्तनम् ४७ ।

धूर्तमैत्री-परापाता, आपात-तत्कालः ४८ ।

त्रयः प्रथमनरकाः-परापाङ्काः, परेभ्य-परमाधार्मिकेभ्य आप्यत इति परापम् अक-
ङ्कुलं येपु ४९ ।

नृपकन्याः-परवायाः, 'व्रीक्ष वरणे' (सिद्ध० धा०) प्रकृष्टो व्रायो यासाम् ५० ।

राजानः-परपायाः, परः पायः-रक्षा येषाम् ५१ ।

पाचकाः-परव्याताः, 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) अतनम् आत, परेषु विशे-
षेण आतो येषाम् ५२ ।

सुगृहाः-परव्यायाः, परेभ्यो विशिष्टा आया-ज्वजभूमादयो येपु ५३ ।

कुपिताः सुभटाः-परावापाः, परे-शत्रौ अयाप-प्राप्तियेषाम् ५४ ।

दृषिताः-(परपायाः), परं-केवल पिवन्तीति परमते 'तन्म्यषी(णश्वसातः)' (सिद्ध०
५-१-६४) इति णे परपायाः ५५ ।

धनोद्देशा-परव्यायाः, प्रकृष्टो धीनामायः-आगमन येपु ५६ ।

याजः पक्ष-मुनि निस्वनेष्वपि याज सर्पि-र्योरि-यज्ञा ऽशेषु, पाकः शिशु-दैत्ययोरपि,
पततीति 'वा ज्वलादि(दुर्नीभूमहास्रोर्णः)' (सिद्ध० ५-१-६२) इति णे पात, पतती-
त्यपि पत-पक्षी, तत्समूहः पातम्, व्याजोऽपदेशोऽपि, अगोऽप्येऽपि, "अजस्रछागे हरे
पिप्प्री, रघुजे वेपसि स्मरे" (हंमेऽनेकार्थं का० २, श्लो० ८०) उप्यसेऽस्मिन्निति धाप
छेप्रेऽपि, पापः पापिष्ठेऽपि, अगः दौष्टसरीसृपा-ऽकंष्वपि, पादोऽश्रु-सुर्यांशा-ऽङ्गि पर्य-
न्ताद्रि-पूजास्वपि, आयापः पात-मेदा-ऽऽलवाल-प्रक्षेप-भाण्डपचन-घटयेष्वपि आ-
पातः पातेऽपि, पक्षो रक्षोमेद-श्रीद शिष-मल्ली-(यकोटे)ष्वपि,

"पद स्थाने विभक्त्यन्ते, शब्दे वाक्यैक्यस्तुनोः ॥

आणे पादे पादचिह्ने, व्ययसाय-प्रदेशयोः ॥"

- (हैमेऽनेकार्थे का० २, श्लो० २४१-२४२) । मङ्गलमते पदं चरणन्यासा-ऽक्षचिह्ननयो-
रपि, वचा औपधि-शारकयोः, वपा विवर-भेदसोः, व्रजोऽध्व-गोष्ठ-सङ्घेषु, व्यजा ऊपाक-
र्षणाय रज्जुवद्धघट्यादिनिक्षेपमार्गे प्रेरणदण्डे च, 'वज व्रजण् मार्गणसंस्कारगत्योः'
(सिद्ध० धा०) 'मार्गण् संस्कारेऽपि' इत्यन्ये, एतयोरचि वजः व्रजः, वदपचादिभ्योऽचि
५ वदः पच इत्यादि २७, वकादीनां व्रता(पदा)दीनां च यथायोगं समूहाद् यणि वाकं पाद-
मित्यादि, एवं १४९, तथा 'पां पैं उवेंग् (ओवें ?) वेंग् वेंग् 'वद व्यक्तायां वाचि'
(सिद्ध० धा०) कण्ठमते 'पद स्थैर्ये' अव रक्षणादि १९ अर्थेषु, 'अक अग कुटिल(लायां)
गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वज व्रज अयि वयि पयि पदिच् गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वाक्
गति-गन्धनयोः' (सिद्ध० धा०) 'वीक् प्रजन-कान्त्य-ऽसन-खादनेषु (च)' (सिद्ध०
१० धा०) अन्ये असनस्थानेऽशनमाहुः, 'पीङ्च् पाने' (सिद्ध० धा०) 'व्रीङ्च् वरणे'
(सिद्ध० धा०) 'पतण् गतौ वा' (सिद्ध० धा०) एपां घञि पायः वा इत्यादि ४४, 'ईङ्-
च गतौ' (सिद्ध० धा०) 'वातण् गतिमुख-ऽऽसेवनयोः' 'सुखासवनयोः' इत्येके एपां
'यु-यवर्ण(वृदवशरणगमृद्ग्रहः)' (सिद्ध० ५-३-२८) इत्यलि अयः वातः 'वचण् वदि-
(विद ?) ण् भाषणे' (सिद्ध० धा०) 'संदेशने' इत्येके, 'आप्लृण् लम्भने' (सिद्ध० धा०)
१५ एपां युजादित्वात् णिजभावपक्षे घञि वाकादि 'व्ययण् वित्समुत्सर्गे' (सिद्ध० धा०)
'गतौ' इत्येके, पदिण्(दणि ?) गतौ, (सिद्ध० धा०) अनयोर्णिजनित्यत्वेऽनदन्तत्वेन घञि
व्यायादि १४, 'व्रंग्क् (व्यक्तायां वाचि)' (सिद्ध० धा०) 'वचंक् (भाषणे)' (सिद्ध०
धा०) वक्तीतिशीलः क्विपि वाक् २ ओवे 'वाक् गतिगन्धने (? न योः)' (सिद्ध० धा०)
तृनि वाता २ पात्याद्यादन्तसप्तकात् 'तन्व्यधी०' (सिद्ध० ५-१-६४) इति णे पायादि
२० ७ 'अज गतौ' अद् अत् आप् अक् अग् णिचोऽनित्यत्वे वा णः, एपां क्विपि अवाज
इत्यादि १०, वेंग् डे परवः १९ अर्थेष्ववधातोरचि अवः, परश्चासाववश्च परावः, परं पित्र-
तीति क्विपि परपाः, एवं पात्याद्यादन्तैरपि अग्रे आयादि योज्यम् २८, अद्वर्जाजादि-
भ्योऽयाऽवोऽश्वाऽविअजातादि (?) २९, आङ् पूर्वपात्यादिवदपचादिसकर्मधातुभ्यः 'कर्म-
णोऽण्' (सिद्ध० ५-१-७२) इत्यणि परवायाः परवादाः परपाचा इत्यादि ५६, पूर्वोक्त-
२५ धातूनां यथाप्राप्तं णिचि शेषाणां तु सर्वेषां णिणि क्विपि पात् वात् इत्यादि, पायः वायः
इत्यादि ७८, एवं ३६१, एपामाचष्टे इत्याद्यर्थे णिजि क्विपि पुनः ३६१, एवं ७२२
प्रश्नोत्तराण्यत्र, प्रकर्षेण राजत इति क्वचिद्धे प्ररः, अनेनापि सर्वरूपाणि रूपाष्टकवर्जं स्युः,
तथा च १४३६, पूर्वोत्तरपदयोर्मिथो यथाऽहं परावर्त्ते विशेषखण्डने च न सङ्ख्या ।

पण्डितगुणरत्नमुनिवरकृता.

॥ नमस्कार-प्रथम-पदा-ऽर्थाः ॥

(नमोऽर्हद्भ्यः) नमो अरिहताणं । नमोऽर्हद्भ्य इति मुख्योऽर्थः ॥ १ ॥

(नमोऽरि-हन्तृभ्यः) अरयः-वैरिणस्तेषां हन्तारः अरिहन्तारः-सर्ववैरिणिनाशकाः, चक्रवर्तिन इत्यर्थः, तेभ्यो नमोऽस्तु इति तत्सेवकवचः ॥ २ ॥

(नमोऽरि-हन्तृभ्यः) अथवा अरा विद्यन्ते यत्र तत् अरि-चक्रं, तेन हन्तारो-वैरिणि-नाशकाः, चक्रवर्तिन इत्यर्थः, तेभ्यो नमोऽस्तु ॥ ३ ॥

(न-मोटा-ऽरि ह-प्राणम्) हो-अल तस्य प्राण-रक्षणं, सरोवरमित्यर्थः, तद् वर्तते किम्भूतम्? मोदो-हर्षः तस्य अरिरिव अरिः शोकः, न विद्यते मोदारिः-शोको यस्मात् तत् नमोदारि । नैलादिगणान्नमोऽवस्थानम् । “प्रक्रियां नातिविस्तारः” (सारस्वतादौ) इत्या-^{१०} दियत् ॥ ४ ॥

(नम ओ अरि-ह प्राणम्) अरि-चक्रं हन्ति-गच्छति प्राप्नोति इति अरिहं-चक्रचरं, विष्णुम् । ‘नम’ इति क्रियापद पञ्चम्या मध्यमपुरुषैकवचने । किम्भूत विष्णुम्? प्राण-शर-णभूतं, तत्सेवकानाम् । ‘ओ’ इति सम्बोधने ॥ ५ ॥

(नमोदलि ह-तान) हो-जलं तस्मात् तानो-विस्तारः उत्पत्तिः यस्य तत् हतानं-कम-^{१५} लम् । (तद्) वर्तते । किम्भूतम्? ‘नमोदलि’ नम-प्रह्वीभावः तेन तत्-प्रचला उद्धता अलिनः-अमरा यत्र एवविधम् । अनुस्वाराभाषः चित्रत्वात्, रलयोरैक्यं च तस्मादेव ॥ ६ ॥

(नमोदरि हन्ता-ऽऽनम्) नमो अरि० । नम-नमत् उदर नमोदरं, नमोदर विद्यते यस्य तत् नमोदरि, घुमुष्ठाक्रान्तोदर भिक्षाचरवृन्दमित्यर्थः । तद् वर्तते किम्भूतम्? ‘हन्ताणं’ हन्तशब्देन भिक्षा उच्यते । देशीभाषया हन्त-भिक्षा, तथा आनं-जीवन यस्य ^{१०} (तद्) हन्तानम् ॥ ७ ॥

(न मोज लिह-प्राणम्) मोअशब्देन प्रशयणम् । ‘अणहारे मोअर्निषाह’ इति

१ ‘मगादयः’ इति सिद्धहमे (१-२-११८) । २ ‘अलयः’ इति रा-याङ् ।

३ ओदेवेन्द्रसूरिहृतस्य प्रभाषयावभाष्यस्य पद्यरसाभाषायाश्चतुर्थे चरणमिदम् । सम्पूर्णे पाया लक्षणाया चेतम्—

“धादमे अजोसककाह् साहमे सुदिगीरअज्जाह् ।

महु-गुह-संकोकाह्, जणाहारे मोअर्निषाह् ॥”

यादिमे अजोसककाहिं सादिमे सुदिगीरककाज्जाहिं ।

महु-गुह-साम्काहिं जणाहारे प्रअजमनिषाहिं ॥

प्रश्रवणस्य लिहः-पानकारी । 'लिहीक् आस्वादने' (सिद्ध० धा०) तस्यैवंविधकष्टकर्तु-
रपि त्राणं-शरणं न स्यात् । ज्ञानं विनेत्युपस्कारः । "सोपस्कराणि सूत्राणि भवन्ति" इति
न्यायः ॥ ८ ॥

(न मौकलि-हन्त्रा-ऽऽनम्) मौकलिः-वायसः । 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८)
५ इत्यकारः । तस्य हन्ता-घातकः, तस्य आनं-जीवनं न स्यात् । लोके हि एवं रूढिः-वाय-
सस्य भक्षकश्चिरजीवी स्यात् । तत्रायं अर्थो न समर्थः । तस्य हननेऽपि अधिकं जीवनं
नैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

(न-मोदा-ऽऽरि भ-त्राणम्) 'हंताणं' भानि-नक्षत्राणि तेषां त्राणं-रक्षणं यस्य, सर्वन-
क्षत्रत्राता, चन्द्रः इत्यर्थः । 'पश्यत' इति क्रियाऽध्याहारः । चन्द्रं किम्भूतम्? 'नमोदारि'
१० नो-बुद्धिः मोदो-हर्षः आरः-प्रापणम्, आरो विद्यते यस्य स आरी, बुद्धिमोदयोः आरी ।
शुभे चन्द्रे हि शुभा बुद्धिः हर्षश्च प्राप्यते । 'आरि' इत्यत्रानुस्वाराभावो न दोषाय, चित्र-
त्वात् । 'ख-घ-थ-ध-भां हः' (सिद्ध० ८-१-१८७) इत्यादौ भकारस्य हकारः क्वचित्
आदावपि भवतीति वचनात्, बाहुलकाच्च ॥ १० ॥

(न-मोदा-ऽर्हं त्राणं) त्राणं-सत्पुरुषशरणं वर्तते । किम्भूतम्? 'नमोदार्हं' नो-ज्ञानं
१५ मोदो-हर्षः तयोः अर्हं-योग्यम् ॥ ११ ॥

(न-मोदर्हं तानम्) तानं-वस्त्रम् । लोके हि तानकयोगाद् वस्त्रनिष्पत्तिः । कारणे
कार्योपचारात् तानं-वस्त्रम् । किम्भूतम्? 'नमो अरिहं' नृणां-मनुष्याणां मा-शोभा,
तस्या उदर्हं-भृशं योग्यम्, मनुजशोभाकारि इत्यर्थः ॥ १२ ॥

(नमोदरी हन्त आ-नम्) 'हन्त' इति खेदे । नमं-नमत् कृशम् उदरं यस्याः सा नमो-
२० दरी-कृशोदरी, स्त्री इत्यर्थः । सा 'आनं' आ-समन्तात् नं-बन्धनम् । स्त्रियः सर्वत्र
बन्धनरूपा इति ॥ १३ ॥

(नम अर्हदाज्ञाम्) 'अरिहंताणं' अर्हदाज्ञां प्रति नम-प्रह्वीभवेति शिष्यस्य कथ-
नम् ॥ १४ ॥

(न मोपरि हन्ता) मः-शिवः । 'शिव'शब्देन मोक्षो ज्ञेयः । तस्य उपरि हन्ता-गन्ता
२५ न वर्तते कश्चित् जीवः, मुक्तेरुपरि अलोकसद्भावेन कस्यापि गमनाभावात् । 'हन्ता'
इत्यत्र 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (सिद्ध० धा०) इति गत्यर्थः ॥ १५ ॥

(न म उअ इह अ-तानम्) इह-जगति अं-परब्रह्म तस्य तानं-विस्तारं त्वं 'उअ
पश्य' (सिद्ध० ८-२-२११) । सर्वस्मिन् जगति ब्रह्मैवास्तीति वेदान्तिमतम् । न मः-

१ 'भक्तिक्' इति क-पाठः । २ 'बाहुलकाद् वा' इति ख-पाठः । ३ 'गमनं नास्ति' इति ख-पाठः ।

४ उअ पश्येत्यस्यार्थे धीहेमचन्द्रसूरिभिः प्राकृतव्याकरणस्य स्वोपज्ञवृत्तौ निर्दिष्टा गाथा तच्छाया च यथा—

"उअ निश्चलनिष्कण्डा भित्तिणीपत्तमि रेहद्द बलाभा । निम्मल-मरगय-भायण-परिद्धिभा सङ्ग-सुत्ति व्व ॥"

पदप निश्चलनिःस्पन्दा वित्तिनीपात्रे राजति बलाका । निर्मलमरकतभाजनपरिस्थिता शङ्खशुक्तिरिव ॥

विधाता, “मध्वन्द्रे (च) विधौ शिवे” (श्रीमुधाकलशप्रणीतायामेकाक्षरनाममालिकायां
श्लो० ३४), विधाता-अगस्त्या कोऽपि सम्मते न वर्तते इत्यर्थः ॥ १६ ॥

(न मा ऊ अरिह-ज्ञानम्) न विद्यते रा-द्रव्यं यस्य तत् अरि, निर्द्रव्यं कुलमि-
त्यर्थः । तत् किम्भूतम् ? ‘हृताणं’ हो-निवासः तस्य अतानं-छाद्यं यस्य तत् । निर्धनस्य
गृहलाघव स्यात् । तानो-विस्तार, अतानं-छाद्यम् । ‘न मा’ इति निषेधद्वयं प्रकृत-
मर्थं धृते । ‘ऊ’ इति पूरणे ॥ १७ ॥

(नमोत्परिधं ता-ऽऽनम्) त-उत्तरः तस्य आ-समन्तात् न-बन्धनम् । किम्भूतम् ?
‘नमोत्परिधं’ नमन्-आरतः परतोऽपि द्वारादिषु मिकन् उत्-प्रवृत्तः परिधः-अर्गला यत्र
तदेव बौरबन्धनं स्यात् ॥ १८ ॥

(न मा ऊ अरिह-सन्तानम्) अरी-प्राप्त्यन् इकारो यत्र । यथावता सकारः १०
समात् अन्तानं इति योग्यते । तदा स(सा)न्तानं इति स्यात् । ततः सन्तानं मा-उन्मीः
य ऊ-रक्षणं न स्यात्, बुरगतिपातत इति ॥ १९ ॥

(नमोऽर्हद्वन्द्यः) अर्हन्तः-सामान्यकेवलिनः तेभ्यो नमः ॥ २० ॥

(नमोऽर्हद्वन्द्यः) अर्हद्वन्द्यः-पूज्येभ्यो मातापिषादिभ्यो नमः ॥ २१ ॥

(न ओ अर्हन्त अत ण) ‘ओ’ इति सम्बोधने । न-बुद्धिम् अर्हन्तं-प्राप्त्यन्तं बुद्धि-
निधानं मन्त्रिणम् । ‘अत सासत्यगमने’ (सिद्ध० धा०) । अत-जानीहि । ‘गत्यर्था ज्ञानार्थाः’
इति । ‘स्वराणां स्वराः’ (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्याकारः । ‘ण’ वाक्यालङ्कारे ॥ २२ ॥

(नमोऽर्हन्तः) अर्हन्तः-स्तुत्यान् सत्पुरुषान् नमः, क्षुण्-क्षिपाईः शत्रु, शत्रुः-स्तुत्ये
इति ॥ २३ ॥

(नं अर्हता उअ) नं-ज्ञानम् अर्हन्त-प्राप्तान् श्रुतकेवलिनः । ‘उअ पद्य’ (सिद्ध० ३ः
८-२-२११) ॥ २४ ॥

(न-मा-ऊ-अरिहं ता अण) नं-ज्ञानं तस्य मा-प्राप्ताण्यम् । ऊ-धारणं तस्य अ-
रिह-योग्य । ज्ञानप्राप्ताण्ययादिनं अर्हन्तं त्वं अण-वद् । ‘अण-रण(घण-अण घण-अण-
अण-मेण-घण-भण घण-कण-कण-भण शब्दे)’ (सिद्ध० धा०) इति दण्डकधातुः ।
ता-तावत् प्रक्रमे । अन्तेऽनुस्वारः प्राकृतस्यात् ॥ २५ ॥

(नमः अर्हा-ऽन्त-अण) अर्हाः-प्राप्तोऽन्तो यैः । एवंविधा ‘अण’ चि अनन्तानुबन्धिनो
यस्य सम्, पदकेदेशे पदसमुदायोपचारात् । सम्यगदृष्टिपुरुष ध्यायिकसम्यक्स्वयन्तं प्रति
नमः ॥ २६ ॥

(नम उत-लिहं आण) प्राण-भोजनमाजनेमण्डनयोग्यं यस्तु, तं नम-अन्तर्भूतजि-

गर्थत्वात् प्रह्वीकुरु, मण्डयेति भोजनकारिवचः । तत् किम्भूतम् ? उतं-सम्बद्धं लिहं-भो-
जनं यस्मात् (तत्) ॥ २७ ॥

(नमौकोऽर्हं तार्णम्) तार्णं-तृणसमूहो वर्तते । किम्भूतम् ? नमं-नमत् कुटीरप्रायं
यत् ओको-गृहं तस्याहं तृणैराच्छाद्यते गेहमिति ॥ २८ ॥

५ (न मोदाऽरि-हं तृणम्) तृणं वर्तते । किम्भूतम् ? 'मोदारिहं' मोदो-हर्षः तत्प्रधाना
अरयस्तान् हन्ति-हिनस्ति मोदारिहम् । 'न' इति निषेधे । तृणमुखास्ते वैरिणो जीवन्ती-
त्यर्थः ॥ २९ ॥

(न-मोदाऽरि हन्त क्रणम्) क्रणं वर्तते । 'हन्त' इति खेदे । किम्भूतम् ? 'नमो-
दारि' नं-बुद्धिः मोदो-हर्षः तस्य अरिः-वैरिभूतं वर्तते । क्रणे सति बुद्धि-हर्षौ नश्यत
१० इत्यर्थः ॥ ३० ॥

(नं मोऽरिभा-ऽतः णं) अरिभं-रिपुनक्षत्रं तत्र अतो-गमनं यस्य सः । 'अत सातत्य-
गमने' (सिद्ध० धा०) । एवंविधो मः-चन्द्रः । नं-चन्धनं, विग्रहमित्यर्थः तम् ।
'णकारो निष्फले प्रकटे च' () इति वचनात् णं-निष्फलम् । करोतीत्यध्या-
हारः । "अरिहन्ताग्रे प्रथमैकवचनस्य व्यत्ययोऽप्यासाम्" () इति वचनादपभ्रंशापेक्ष-
१५ या 'स्यम्-जस्-शसां-लुक्' (सिद्ध० ८-४-३४४) इति लुक् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥

(न मोऽरि-भं आकः अ-णं) भशब्देन राशिरप्युच्यते, भवनमपि, ततो अरिभं-रिपु-
भवनम् । यदा मः-चन्द्रो न आकः-न प्राप्तः तदा अणं-सफलं, कार्यं स्यादिति शेषः ।
पष्ठभवने चन्द्रस्त्याज्य इत्यर्थः ॥ ३२ ॥

(नमोदरि-हं ता अनः) ता-तावत् अनः-शकटं वर्तते । किम्भूतम् ? 'नमो अरिहं'
१० नमोदरिहं नमं-नमत् नीचैर्भवत् पुनः उत्-उच्चैर्भवत् एवंविधं यत् अरि-चक्रं ताभ्यां
हन्ति-गच्छति । शकटं हि चक्राभ्यां चलतीति ॥ ३३ ॥

(न मो-ऽरि-हन्ता णं) मः-ईश्वरो वर्तते । किम्भूतः ? 'अरिहन्ता' अरं-शीघ्रम् इ-
कामः तस्य हन्ता, 'णं' अलङ्कारे ॥ ३४ ॥

(न ओजोऽर्हं ता-ऽणः) ता-शोभा तत्प्रधानोऽणः-शब्दः साधुशब्दो यशः । 'न ओ-
१५ जोऽर्हं' ओजो-बलं तस्य योग्यं न, बलेन यशो न स्यादित्यर्थः । मकारोऽलाक्षणिकः ।
'अणं' इत्यत्र 'लिङ्गमतत्त्रं' (सिद्ध० ८-४-४४५) इति क्लीबत्वेन न दोषः ॥ ३५ ॥

(नाम्ः अरमिभा-ऽन्ता-ऽणः) अरम्-अत्यर्थम् । इभान्तः-हस्तिविनाशी सिंहः तस्य
अणः-शब्दः, सिंहनाद इत्यर्थः । तं त्वं अयं-प्राप्नुहि । इति सुभटस्योच्यते । यतो अमूः
वन्धनं न स्यात् । 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्योकारः ॥ ३६ ॥

(नमोऽजगि-हन्तृभ्यः) “अथश्रुत्वा हरे विष्णौ रघुजे वेधसि स्मरे” (हैमे का० २, श्लो० ८०) इत्यनेकार्थवचनात् अज-हन्तरः सोऽरिस्त सः अजगि-हन्तृभ्यः, तस्य हन्तृभ्यो-नीरागेभ्यो नमः ॥ १७ ॥

(न मा ओ ! ज-लिह त्राणम्) कस्यचिद् घनघतो धर्मपराङ्मुखस्त्योष्यते । ‘लिहीक् आत्मादने’ (सिद्ध० पा०) लिहन् लिह-बाहुलकाद् भावे कः । न विद्यते लिहो यस्य १ (तद्) अलिहम्-अभक्ष्यत्वं अज-क्षिप, त्यजेत्यर्थः । अथतेर्घृक्षर्यात् क्षिपि । औस्त-स्यामन्त्रणे हे ओ ! घनवृद्ध ! मा-छस्मीः त्राणं न भयतीति, विरतिरेव त्राण स्यादिति अभक्ष्यार्थं त्यजेत्यर्थः ॥ १८ ॥

(न मोचा अज-लिह-तानाम्) अज-छागः तं लिहन्ति भक्षयन्तीति अजलिहाः । एवं विधास्ता-तस्करास्तेषां मोचो-मोक्षो न स्यात् । ते कर्मभिः न मुच्यन्ते इत्यर्थः । मोचन १० मोच इति णिगन्तादच् ॥ १९ ॥

(न मोचा लिह-ता न) मोचा-कदली वर्तते । किम्भूता ? लिहो-भोग्यं तस्य ता-शोभा यस्याः सा । भोग्ये सारभूता । न नेति निषेधद्वयं प्रकृतार्थम् ॥ ४० ॥

(न मा अर्हा-ज्ज्ञा ण) अर्हा-पूजा तस्या अन्तो-विनाशो यस्या सा अर्हान्ता । ईदृशी मा-छस्मीः न भयति । छस्मीः सर्वत्र पूजां प्राप्नोतीत्यर्थः । ‘णं’ अलङ्कृती ॥ ४१ ॥ १५

(न मोऽजा-रि-हन्ता न) मासीति सः ‘कचिद्भुः’ (सिद्ध० ५-१-१७१) प्रमाणवेदी पुरुषः । किम्भूतः ? अजः-परमात्मा तस्य अरिः-निषेधकः, प्रतिपादीति यावत्, तस्य हन्ता-नियारकः । परमेश्वर यो न मन्यते स नियारयति प्रमाणवेत्ता पुरुषः, सर्वज्ञ स्थापयतीत्यर्थः । नञ्द्वयं प्रकृत्यर्थे ॥ ४२ ॥

(नमोऽजा-र्ह-ता-अणं) अजः-सर्वज्ञः तस्य अर्ह-पूजा तस्य तां-शोभा भवति-यदति १० उपदिशति यः स पुरुष (प्रति) नमोऽस्तु । पूजास्थापकः पूजार्हः स्यादित्यर्थः ॥ ४३ ॥

(न मोऽर्हा-ज्ज्ञा-ज्णः)

“अन्तः स्वरूपे निकटे, प्रान्ते निश्चय-नाशयोः ।

अयमपेक्ष्यघातार्हन् स्यात्, पूजये तीर्थकरेऽपि च ॥”

इति (हैमे का० २, श्लो० १७१) यचनात् सः-शिषोऽस्ति किम्भूतः ? ‘अर्हान्ताणः’ १५ अर्ह-सर्पेषा योग्यम् अन्तः-स्वरूपं तस्य अण-उपदेष्टा । ‘अण शब्दे’ (सिद्ध० पा०) । “मध्वन्द्रे (च) विषी क्षिये” (सुषा० श्लो० १४) इत्येकाक्षरनिघण्टुः । ईश्वरः सर्वपदार्थ-यथास्थितयादी न स्यात्, तदुक्तस्यन्यमिचारात् ॥ ४४ ॥

(नमोऽजा-ऽरिहं ता-ऽणं) अजः-छागः तेन, 'ऋक् गतौ' (सिद्ध० धा०) इयति अजारीः-छागवाहनो वह्निः शीलार्थं इन् । तं 'हिंद् गति-वृद्धोः' (सिद्ध० धा०) हाययति-वर्धयतीति अजारिहः-वह्निवर्धकोऽग्निहोत्री तं पुरुषं नमोऽस्तु इत्युपहासः । तं किम्भूतम् ? 'ताणं' तां-शोभाम् अणति ताणः, वयं अग्निहोत्रिण इत्यभिमाना ॥ ४५ ॥

५. (न मोचां अलि-हन् अत णं) "मोचा शाल्मलि-कदल्योर्मोचा शिग्रौ" इत्यनेकार्थः (हैम० का० २, श्लो० ७३) । मोचा-शाल्मली तां त्वं न अत । 'अत सातत्यगमने' (सिद्ध० धा०) मा गच्छेति । यतः 'अलिहन्' अलीनां-भ्रमराणां हन्-गमनं णं निष्फलं वर्तते । 'हनंक् हिंसागत्योः' (सिद्ध० धा०) विचि रूपम् । भ्रमराणां भ्रमणं निष्फलं, सौरभरहित-त्वात् । ततस्त्वं मा गच्छेति मित्रस्योक्तिः ॥ ४६ ॥

१०. (नमोऽरि-हतेभ्यः) अरयो-वैरिणः अष्टविधकर्माणि । यदुक्तं (आवश्यकनिर्युक्तौ गा० ६२०) —

“अष्टविहं पि अ कम्मं अरिभूतं होइ सबजीवाणं ।
तं कम्ममरिं हंता अरिहंता तेण बुच्चंति ॥”

इति तैर्हतेभ्यः कर्मपीडितेभ्यो नमोऽस्तु । इति उपहासनमस्कारः ॥ ४७ ॥

१५. (न मोचं अर्हत्-त्राणम्) 'अरिहं' अर्हन्-तीर्थकरः तस्य त्राणं-शरणं न मोचं-न मोच्यमिति ॥ ४८ ॥

(न मोचं अर्हत्-त्राणम्) अर्हन्-तीर्थकरः तस्य त्राणं-शरणं न मोच्यम् ॥ ४९ ॥

(न मोचं अरि-ह-त्राणम्) अरि-अष्टविधं कर्म हतवन्तः ते अरिहाः-सिद्धाः तेषां त्राणं शरणं न मोच्यम् ॥ ५० ॥

२०. (न मः मोदा-ऽरि-हतानाम्) मोदारिः-शोकः तेन हतानां-पीडितानां न मः-शिवं न स्यात् ॥ ५१ ॥

(न मोदोऽरि-हतानाम्) अरिहतानां-बाह्यवैरिपीडितानां न मोदः-हर्षो न स्यात् ॥ ५२ ॥

(नमः अरि हतेभ्यः) अरि इति अव्ययं सम्बोधने । हतेभ्यो-निन्देभ्यो नम इत्युपहास्यम् ॥ ५३ ॥

२५. (नमोऽगा-ऽरि-हा-ऽन्ता-ऽणं) अगाः-पर्वताः तेषां अरिः-इन्द्रः तस्य हो-निवासः स्वर्गः तस्य अन्तः-स्वरूपं, “अन्तः स्वरूपे निकटे” इति (हैमे का० २, श्लो० १७१) वचनात्,

१ 'नमो० अरिभिर्हतानाम्-अष्टविधकर्मपीडितेभ्यो नमः-उपहासनमस्कारः' इति ख-पाठः ।

२ छाया—

अष्टविधमपि च कर्म अरिभूतं भवति सर्वजीवानाम् ।

तं कर्मारिं हन्ति अरिहन्तारस्तेनोच्यन्ते ॥

३ 'जिनः' इति ख-पाठः ।

तं अणति-वपति यः त प्रज्ञापनादिसिद्धान्तवेदिनं नमः-प्रणतोऽस्मीत्यर्थः । 'अवर्णो य-
श्रुतिः' (सिद्ध० ८-१-१८०) न यकारबाहुलकात् इति अगारिरित्यत्र ॥ ५४ ॥

(नमोऽहं स्वमत णम्) ण-ञ् पण्डित पुरुषं स्वम् अत-जानीहि । 'अत सातस्य-
गमने' (सिद्ध० धा०) । 'गत्यर्था ज्ञानार्थाः' । किम्भूतम् ? नमोऽहं-प्रणामयोग्यम् ॥ ५५ ॥

(नम-उ अर्हदणम्) 'अरिहताणं' अर्हन्-तीर्थकरः तस्य क्षणं-कर्म तीर्थकरनामकर्म-
त्यर्थः । किम्भूतम् ? 'नमो' नो-ज्ञान मा-शिष तयो कः-प्राप्तिः यस्मात् । यत् कर्म-
प्युचिते परमज्ञान मोक्षश्च प्राप्यते एवेत्यर्थः ॥ ५६ ॥

(नमोत्तरीः ह्य-ऽन्ता) 'नमोत्तरीः' नमा-नमन्ती वृत्-कथं गच्छन्ती एवविधा
तरीः-नौ । किम्भूता ? 'ह्यन्ता' हं-जल तस्य अन्तः-प्रान्तो यस्याः एवंविधा न स्यात् ।
क्षणं नमति क्षणाद्योर्ध्वं याति तया जाया जलप्रान्तो न स्यात्, जलप्रान्ते न गम्यते १०
इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

(हृ मोऽरि हृ ता-ऽऽनः) ना-पुरुषः तस्य मो-मस्तकः । किम्भूतः ? 'हृताः' 'हः
शूलिनि करे नीरे' (सुभा० श्रौ० ४५) इति हः-ईश्वरः तस्य ता-शोभा ता आनयति-
वर्धयति (इति) हृताः । नरमस्तको हि ईश्वरशोभाकरः तदाभरणं शिवस्य वर्तते । 'अरि'
सम्बोधने ॥ ५८ ॥

(नम अज हृ ता-ऽऽनम्) अजं-विष्णुं नमः-प्रणीमः । किम्भूतम् ? 'हृताः' हतः
अनः-शक्यवैद्यो येन तम् । 'हृत्वे-राः पादपूरणे' (सिद्ध० ८-२-२१७) इति सूत्रात्
इकारमुक्तो रेफः पादपूरणे ॥ ५९ ॥

(न मा अजोऽरिहन्ता णम्) अजो-रघुतनया अरिहन्ता-सर्ववैरिनिनाशी अभूत् ।
'णं' अलङ्कारे । 'मा' 'न' इति निषेधद्वयं प्रकृतार्थम् ॥ ६० ॥

(हृ-मोद रह तानम्) 'नमो अरहंताणं' अयमपि पाठोऽस्ति । ताना एकेनपञ्चाशत् ।
तानं-गीततानं रह-जानीहि । 'रहुण गतौ' (सिद्ध० धा०) । गत्यर्थाश्च ज्ञानार्थाः । तानं
किम्भूत ? 'नमोद' नृणां-पुरुषाणा मोदो यस्मात् ॥ ६१ ॥

(न मोक्ष अर्हदाज्ञाम्) अनेन पदेन अनुयोगचतुष्टय व्याख्यायते । अरहंताणं अर्ह-
दाज्ञा न मोक्षय । मोक्षा-शास्मली मोक्षां करोति मोक्षयति । मध्यमपुरुषैक्यचने मोक्षयेति १५
सिद्धम् । शास्मलितुल्यामसारां जिनाज्ञां मा कुरु । तेष्वख्या तां जानीहि । इति चरण-
करणानुयोगः ॥ ६२ ॥

(नमः अर्हद्वक्तं घ्राणम्) 'अरह' अर्हद्वक्तं-साधुं घ्राणं-शरणमूर्तं नमस्कुरु । पदैकवैशे
पदसमुदायोपचारात् अरह अर्हद्वक्तम् । इति धर्मकथानुयोगः ॥ ६३ ॥

१ अनेन नियोगे 'नमो' इति पदस्य कर्मसिद्धोपपत्त्ये संज्ञायति, बहुसंख्ये ह्रस्वेन भाष्यम् ।

२ 'तत्त्वकर्ता' इति क-पाठाः । ३ 'अर्हद्वक्तः' इति क-पाठाः ।

(न मोच-र-हन्ता ऋणम्) ऋधातोस्तप्रत्यये 'ऋहीघाघ्रा(त्रोन्दनुदविन्तेर्वा)' (सिद्ध० ४-२-७६) इति ऋणप्रयोगः । ऋणं-क्षीणं पुरुषं मोचः-शिशुः तस्य 'र'शब्देन रसो हन्ता-घातकोभवति । क्षयरोगी पुरुषः शिशुरसेन नीरोगः स्यादिति तात्पर्यम् । पदैकदेशे पदसमुदा-योपचारात् 'र'शब्देन रसः । नेयं स्वमतिकल्पना श्रीजिनप्रभसूरिरपि, 'पञ्चमाभवासुपूजा' इत्यस्यां गाथायां चतुरनुयोगीं व्याख्यानयद्भिरेवं व्याख्यातम्—“पञ्च इति पौषः । मा इति माघः । भ इति भाद्रपदः । तत्र अव इति अवमरात्रे सतीत्यर्थः । असु इति असु-भिक्षं-दुर्भिक्षं स्यात् । पु इति पुहवी । लोगो पुहवी सोवा तस्य ज्या ज्यानिः-ह्यानिः स्यादित्यर्थः” । इति द्रव्यानुयोगः ॥ ६४ ॥

(न मोऽलि-हन् त्राणम्) 'नमो अरिहंताणं' अलिः-वृश्चिकराशिः तत्र 'हनंक् हिंसा-गलोः' (सिद्ध० धा०) हन्ति-गच्छतीति विचि अलिहन्-वृश्चिकराशिगतो मः-चन्द्रः त्राणं-विपद्रक्षको न भवति । वृश्चिकराशौ चन्द्रस्य नीचत्वाद् दौर्बल्यम् । इति गणिता-नुयोगः ॥ ६५ ॥

(नमः अलि-हा-ऽन्तेभ्यः) “अलिः सुरा-पुष्पलिहोः” इति (हैमे अनेकार्ये का० २, श्लो० ४८०) वचनात् अलिः-सुरा तां जहाति अलिहं-सुरावर्जकम् । सुराया उपलक्षणत्वात् १५ मांसाद्यपि ग्राह्यम् । मद्यादिवर्जकं अन्तः-स्वरूपं येषां तानि अलिहान्तानि-श्राद्धकुलानि तेभ्यो नमः-उद्यमो भवतु । श्राद्धकुलानि उदितानि सन्वित्यर्थः ॥ ६६ ॥

(नमः अ रे हं अताणम्) कश्चिच्छैवो वक्ति-हं-अहं रे-रामविषये नमो-नमस्कारम् अताणं-अतनवम्, कृतवानित्यर्थः । 'र'शब्देन राम उच्यते एकाक्षरनाममालायाम् । अतनवमिति ह्यस्तन्युत्तमैकवचनम् । अकारः पादपूरणे ॥ ६७ ॥

२० (नमः अ रे हं अताणम्) कश्चिज्जनो वक्ति-अहं रामे नमः नातनवम् । अकारो निषेधे । “अ-मा-नो-नाः प्रतिषेधवाचकाः” इति माला ॥ ६८ ॥

(नमोऽर-भन्ता णम्) नमो अरहताणं नं-वन्धनं । 'मीगश्च हिंसायां' (सिद्ध० धा०) मीनाति-हिनस्ति । उपत्यये नमो-वन्धच्छोढकः, वन्दिमोक्षकरः स वर्तते । किम्भूतः ? 'अरहन्ता' रो-नरः, न रः अरः-अमर्त्यः, देव इत्यर्थः । अरान्-देवान् भनकीति अर-२५ भन्-दैत्यः । तेभ्यः 'तायृङ् सन्तान-पालनयोः' (सिद्ध० धा०) तायते इति ताः क्विपि ।

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

“पञ्चमाभ-वासुपूजा, रत्ना सखि-पुष्पद्रवत सतिगौरा ।

सुध्वय-नेमी काला, पासो मल्ली पियंगाभा ॥”

पञ्चमभ-वासुपूज्यौ रत्नी चन्द्र(प्रम)-पुष्पद्रवतौ शशिगौरौ । सुव्रत-नेमी कालौ पाशौ मल्लिः प्रियङ्गुवाभः ॥

२ रत्नयोरुभयेन अरिस्थाने अलिः । ३ सुधाकलशीयां (श्लो० ३७) प्रोक्तं च—“रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे । रामे वज्रे च ॥”

‘मो’ प्यप् व्यञ्जने छक्’ (सिद्ध० ४-४-१२१) इति यलोपे अरहन्ता । धन्दिमोक्षकरो-
मन्त्रमण्यादिः पदार्थो वैत्यमयवारको भवति । ‘णं’ पूरणे ॥ ६९ ॥

(न-मोऽरहन् घ्राणम्) ‘न’शब्देन ज्ञानं तच्च पञ्चसङ्ख्यम् । एतावता न पञ्चसङ्ख्याया
मं-ज्ञानं यत्त्वं स नमः-पञ्चमज्ञानवान् केवली । ‘माङ्क्’ मान-शब्दयोः’ (सिद्ध० घा०) ।
मीयते इति मं-ज्ञानम् । बाहुलकाद् भावे ङप्रत्यये सिञ्जम् । केवली किम्भूतः ? ‘अरहन्’
अरा-देवाः तान् हन्ति-गच्छति प्राप्नोति अरहन् । देवस्य सेव्य इत्यर्थः । घ्राणं-पङ्क्या-
रयकश्च ॥ ७० ॥

(न-भा-ऊ अ-र-हा-ऽन्तेभ्यः) अकारं रियन्तीति हे अरा । ‘रिंत् गतौ’ अकारप्रापकाः ।
हकारोऽन्ते येषां ते हन्ताः, अकारावयो हकारान्ता वर्णा इत्यर्थः । ‘नमो’ न-ज्ञान मा-
शब्द ‘माङ्क्’ मान-शब्दयोः’ (सिद्ध० घा०) इति घयोः औः-अयगमनं भवति । अव-
धातुरवगमनार्थेऽपि वर्तते । अयनं ऊः भावे क्तिप् । ‘अरहंताणं’ इत्यत्र चतुर्थी ज्ञेया ।
घर्णेभ्यो ज्ञानं शब्दावगमश्च स्यादित्यर्थः ॥ ७१ ॥

(नमोदरा-भक् घ्राणम्) घ्राणशब्देन घृहस्पृषिकोच्यते जैनमुनिभाषया । ये लोके
मण्डका इति प्रसिद्धाः ते साधूनां घ्राणका इति । घ्राणानां समूहो घ्राणम् । समूहार्थे
अण् । घ्राणं किम्भूतम् । नमं-नमत् वदर यस्याः सा नमोदरा-बुमुखा तां भनकीति क्तिप् ।
‘स्वराणां स्वराः’ (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यकारः ॥ ७२ ॥

(न मौक-रहः ता-ऽऽनः) “मूको वैत्याऽयागदीनेषु” इत्यनेकार्थसङ्ग्रहः (हैमे का० २,
श्लो० ३०) मूकानां समूहो मौकम् । ‘पछ्याः समूहे’ (सिद्ध० ६-२-९) इत्यण् । ‘रह
त्यागे’ (सिद्ध० घा०) मौक रहति मौकरहो न स्यात् । कः ? तां-छस्मी आनयतीति तानः ।
धनोपार्जकः दीनसमूहवर्जको न स्यात् । दीनसमूहं प्रीणयतीति स दीनैः सेव्यत इ-
त्यर्थः ॥ ७३ ॥

(नमो-भा ण-रहन्ताः) “णः प्रकटे निष्कले च प्रस्तुते ज्ञान-बन्धयोः” इति (सुधा०)
एकाक्षरनाममात्रा (श्लो० ३२) बन्धनात् णो-बन्धः, कर्मबन्ध इत्यर्थः । तं रहन्तः-त्यजन्तः
पुरुषाः ‘नमोगाः’ स्युः । नमो-नमस्कारं गच्छन्ति-प्राप्नुयन्तीति नमोगाः-नमस्कारार्हाः
स्युः ॥ ७४ ॥

१५

(न-मोघः ण-रहन्ताः) णं-ज्ञानं रहन्ताः-प्राप्नुयन्तः पुरुषाः ‘नमोघः’ स्युः । नमन्तीति
हे ना-प्रणामकारिणः तान् मोक्षयन्ति संसारात् नमोघः, णिगन्तात् क्तिप् । ‘रहु गतौ’
(सिद्ध० घा०) रहन्त इत्यत्रानुस्वाराभावश्चित्वात् ॥ ७५ ॥

(न मा ऊ- अरहन्ताः ण) ‘णसि कौटिल्ये’ (सिद्ध० घा०) मस्य न-कौटिल्यम् । अर-
हन्तः-अप्राप्नुयन्तः पुरुषाः णं-प्रकटं यथा स्यात् तथा अवन्ति-दीप्यन्ते इति क्तिपि ऊः ।

प्राकृतत्वाज्जसिलुक् 'स्यम्-जस्-शसां लुक्' (सिद्ध० ८-४-३४४) अपभ्रंशे 'व्यत्यर्थश्च' (सिद्ध० ८-४-४४७) इति भाषाव्यत्ययात् प्राकृतेऽपि ॥ ७६ ॥

(न मोऽरि-हन्ता आः न) मृदं करोति णिजि अचि मः-कुम्भकारोऽस्ति । किम्भूतः ? अरि-चक्रं तेन अंहते-दीप्यते अरिहन्ता । सेर्लुक् न न भवतीति वेत्यर्थः । आः पाद-
५ पूरणे ॥ ७७ ॥

(नः मोक्-रहन्तानाम्) मोक्-कार्यिकीं रहन्ताणं-त्यजतां परिष्ठापयतां साधूनां नो भवति अविधिना त्यजतां नः-कर्मबन्धः, विधिना त्यजतां तु नो-ज्ञानं स्यादिति विवक्ष-
थार्यद्वयम् ॥ ७८ ॥

अथ चतुर्दशस्वप्नवर्णनम्-(नम-करी ऋण-हन्ता णं) नमः-प्रह्वीभावः, सौम्यत्वमिति
१० यावत्, तेन अवति-दीप्यते । अवधातुरेकोनविंशत्यर्थेषु । तत्र दीप्त्यर्थोऽप्यस्ति । नमश्चासौ
करी-हस्ती । सौम्यो गज इत्यर्थः । सोऽदुःखहेतुत्वात् ऋणं-दुःखं, कारणे कार्योपचारात्
हन्ति-विनाशयति । अणमित्यत्र 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्यात्वम् ।
'हन्ताणं' इत्यत्र 'पदयोः सन्धिर्वा' (सिद्ध० ८-१-५) इति सन्धौ- 'अधो म-न-याम्'
(सिद्ध० ८-२-७८) यलोपे सिद्धिः ॥ ७९ ॥

१५ (नम ! उअ रथ-तानं) रहं-रथं तानयति-विस्तारयति स्थानात् स्थानान्तरं नयति,
'नवाऽखित्कृदन्ते रात्रेः' (सिद्ध० ३-२-११७) इति मोऽन्ते रथंतानो-वृषभः तं 'उअ
पश्य' (सिद्ध० ८-२-२११) । नमेति हे नम ! नमतीति नमः तत्सम्बुद्धिः ॥ ८० ॥

(न-मोक्-करिहन्ता आनाम्) 'णर्हीच वन्धने' (सिद्ध० धा०) नह्यते इति भावे ड-
प्रत्यये नं-वन्धनं तस्योपलक्षणादन्याऽपि पीडा ग्राह्या । तस्मान्मोचयति नमोर् णिगन्ताद्
२० विच् करिहन्ता-सिंहः । नमोक् चासौ करिहन्ता च स तथा । केपाम् ? 'आणम्' ? 'अपी
असी गत्याद्रानयोश्च' (सिद्ध० धा०) इति चानुत्कृष्टशोभार्थादपेडं प्रत्यये अः-शोभ-
मानः, पुण्यवान्नर इत्यर्थः । तेषां एवंविधः सिंहो दृष्टः । पीडाहंरः स्यादित्यर्थः ॥ ८१ ॥

(नमोदर-हं ता-ऽऽनम्) ता-लक्ष्मीः तस्याः आनं वर्णच्युतकादसनं वर्तते । किम्भूतम् ?
'नमोदरहं' नमं-नमत् उदरं हं-जलं यत्र तत् तथा । 'एकार्थं चानेकं च' (सिद्ध० ३-
१-२२) इति समासः । आसने स्थिता लक्ष्मीः स्वं जलेन सिञ्चति इति लक्ष्म्या अभिषेकः ।
३५ स्वप्ने दृष्ट इति तथा वर्णितम् । वर्णच्युतिश्च नैषधस्यादिकाव्ये (स० १, श्लो० १)-"तथाऽऽ-
द्रियन्ते न बुधाः सुधामपि" इत्यत्र सुधाशब्देन वसुधां व्याकुर्वता टीकाकारेण महाकविना
दर्शिता ॥ ८२ ॥

१ 'हरेत्यर्थः' इति ख-पाठः । २ सम्पूर्ण पद्यमेवम्—

"निषीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथा-स्तथाऽऽद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।
नलः सितच्छत्रितकीर्तिमण्डलः, स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः ॥"

गंज-वृषभ-सिंह-पद्मा-सन-स्रक्-चन्द्र-सपन-पताकाः ।

कुम्भा-उम्भोजसरो-उम्भुषि-विमान-रक्षोष्याऽभयः स्वप्नाः ॥ गीतिः

(इति) चतुर्दशस्वप्नानामानि, तत्र चत्वारि व्याख्यातानि । अथ स्रक् व्याख्यायते—

(नम-ऊ-अलि हन्त-आः नम्) ह-अलं तस्मात् तन्यते-विसरति उत्पद्यते इति यावत् हन्तं-कमल कर्मकर्तरि ङ कमलस्योपलक्षणादन्यान्यपि पुष्पाणि गृह्यन्ते । 'आसिक् ५ ङपवेदाने' (सिद्ध० धा०) आसत्तं आस् । कमलादिपुष्पाणाम् आः-स्थानम्, एवविधो यो नो-घन्धो रचनाविशेषः स्रक् रूपः सत् हन्तान् स्त्रीष्वथ प्राकृते लिङ्गस्यातन्त्रत्वात् । किम्भू-तम् ? 'नमो अरि' रलयोरैक्य । नमः-प्रह्वीभावः परितो अमर्णं तेन ऊः-शोभमाना अलयो यत्र तत् । अवतेः शोभायाच्चिन किपि ऊः ॥ ८३ ॥

(न मोऽरिहन्ता न ण) मः-चन्द्रो वर्तते । किम्भूतः ? 'णसि कौटिल्ये' (सिद्ध० धा०) १० नसते इति नः 'किप्' । 'अम्यादेः (अत्वसः सौ)' (सिद्ध० १-४-९०) इति न दीर्घः, आदित्वात् । न नः-न कुटिलः, पूर्ण इत्यर्थः । एवविधश्चन्द्रोऽरिहन्ताऽस्तु । 'ण' इत्यत्रा-नुस्वारामायश्चित्रत्वात् ॥ ८४ ॥

अथ सूर्यः । (नमो अर-अहस्तानम्) अहर-दिनं तनोति-करोति अहस्तानो-दिन-करः । अरा यिद्यन्ते यत्र तत् अरि-चक्र तद्वत्वाच्चरति वृत्तत्वादाचारे क्यनि किपि तयो-१५ लोपे अर, अर चासौ अहस्तानश्च वृत्तो दीप्यमानश्च सूर्यस्तं नमः ॥ ८५ ॥

(नमोदन् रह तानम्) तानोद्भवत्वात् तान-वस्त्र, कारणे कार्योपचारात् । तान किम्भूतम् ? 'नमोदन्' नमं-नमन सर्वविधु प्रसरण तेन अयते-कान्तिमद् भवति । किपि न मु दण्ड भ्रयति । णिञि किपि पदस्य लोपे दन् । न मु च तद् दन् च नमोदन् । एतावता ध्वज इत्यर्थः । 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इत्योकारः । त १० ध्वज त्व रंह-आनीहि । 'रहुण गतो' (सिद्ध० धा०) 'गत्यर्था ज्ञानार्था' इति घञनात् ज्ञानार्थत्वम् । चान्द्रमते णिषोऽनित्यत्वाण्णिजभावे रहेति सिद्धम् । अनुस्वारस्तदसत्य चित्रत्वादुष्टम् ॥ ८६ ॥

अथ कुम्भः । (न मा ओ कलः ! हान्त अण) ओ कलः ! कलश भ्रयति णिञि किपि सम्बोधने । ओ कलः ! 'ओ' इति सम्बोधनपदम् । हे कलशाभ्रयिन् ! पुरुष ! त्वम् । 'हिंदू ५ गतिवृद्धोः' (सिद्ध० धा०) ह्यन हो-वृद्धिः तस्या अन्त-विनाशं न-मा अण-घद । कलशाभ्रयिणः पुरुषस्य वृद्धिरतो न स्यात् । कामकुम्भो हि कामितकर, तेनैवमुच्यते । नकार-भकारौ निषेधयाचकौ । एकनिषेधेऽर्थसिद्धौ द्वितीयनिषेधः "द्विर्वचं सुवच भवति" इति न्यायादवगन्तव्यः । लोफप्रधानत्वापेक्षया च निषेधद्वय 'मो' 'न' करि ० इत्यादि ॥ ८७ ॥

१ क-प्रतौ नाशयतां पाठः । गङ्गादिभ्यो व्याख्यातागम्यस्य कः, किम्भू चतुर्विंशत्यस्य नाममास्यस्य कः । समस्ति १३-
समस्कार्यस्य प्रारम्भे । २ 'तोमाचात्' इति क-पाठः । ३ 'किपि' इति ए-पाठः । ४ 'स्रक्' इति ए-पाठः ।
५ 'म' इति ए-पाठः ।
अर्थ १५

अथ पद्मसरः । (न मोद् रः हान्ताः न) रो वर्तते । किम्भूतः ? 'हान्ताः' हकारोऽन्ते यस्य । एतावता सकारः । तेन असति-शोभते इति हान्ताम् । एतावता सरः इति जातम् । अञ्जानि-कमलानि श्रयतीति णिचि क्पि तलोपे अन्त्यस्वरादिलोपे । 'पदस्य' (सिद्ध० २-१-८९) इति जलोपे च 'अव्' इति जातम् । 'अन्त्यव्यञ्जनस्य' (सिद्ध० ८-१-११) इति प्राकृते वकारस्यापि लोपे अम् इति स्थितम् । एतावता पद्माश्रितं सर इत्यर्थः । किम्भूतम् ? मोदयति मोद्, एवंविधं न न । प्रकृतार्थे ह्रौ निषेधा । हर्षकारकमेवेत्यर्थः ॥ ८८ ॥

अथ सागरः । (नम-ऊ-जलध्यन्तः-आनन्) नमं नमनं-सर्वत्र प्रसरणं तेन ऊः-शोभमान एवंविधो जलध्यन्तः-समुद्रः । अन्तशब्दः स्वरूपे । किम्भूतः ? 'दुनदु समृद्धौ' (सिद्ध० धा०) आङ्पूर्वः नद् । आनन्दयति-समृद्धिं प्रापयति सेवकान्, रत्नाकरत्वात् । विचि 'आनन्' इति सिद्धम् ॥ ८९ ॥

अथ विमानः । (नम ओ अ-र-ह-अन्त ! ऋणम्) अन्तशब्देन 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' निशान्तं-गृहम् । "रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे" इत्येकाक्षर(सुधा० श्लो० ३६) वचनात् रो-नरः न रः अरः । अरो-देवः । अरान्-देवान् हन्ति-गच्छति प्राप्नोति १५ देवाश्रितत्वात् अरहम्, एवंविधं अन्तं-निशान्तं अरहन्तम्, अमरविमानमित्यर्थः । तस्य सम्बुद्धौ हे अरहन्त ! त्वं ऋणं-दुःखं नामय-पराजुरु । 'नम' इत्यत्रान्तर्भूतो णिगर्थः । 'ओ' इति 'हे' इत्यर्थे ॥ ९० ॥

(नः म-ऊन-र-अह-अन्त-गण) "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" इति (सुधा० श्लो० ३४) वचनात् मः-चन्द्रः तेन ऊतं-कान्तं मोतं, चन्द्रकान्तमित्यर्थः । रः-अग्निः तत्तुल्यं, २० तथा अह-दिनं । अहः करोति णिजि क्पि अहः-सूर्यः तद्वदन्तः-स्वरूपं यस्य, सूर्यकान्त इत्यर्थः । एतावता चन्द्रकान्ते वह्निवर्णसूर्यकान्तादीनि रत्नानि । उपलक्षणादन्यान्यपि रत्नानि ग्राह्याणि । तेषां गणः-समूहोऽस्ति । 'क-ग-च-ज-(त-द-प-य-वां प्रायो लुक्)' (सिद्ध० ८-१-१७७) इति गलुक् । 'पदयोः सन्धिर्वा' (सिद्ध० ८-१-५) इति सन्धिः । यथा चक्काड चक्रवाकः । 'णिश समाधौ' (सिद्ध० धा०) नेशति-समाधिं करोति चित्त- २५ स्वास्थ्यं निर्मापयतीति डे नः ॥ ९१ ॥

अथाग्निः । (नम ओ अज-रथं त्रि-अणम्) अजः-छागो रथो-वाहनं यस्य सः अज-रथो-वह्निः तं त्र्यणं त्रयोऽणाः शब्दा यस्य सः, त्रिविधोऽग्निरिति कविसमयः । 'ओ' इति सम्बोधने । तं नम-प्रणमेति स्वप्ताः १४ ॥ ९२ ॥

(नमो अरहन्ताणं) नं-ज्ञानं । अरहन्ताणम्-अत्यजतां पुरुषाणां उख् भवति । 'उख् ३० तखे'ति गत्यर्थो दण्डकधातुः । 'ओखणं ओग' विचि सिद्धम् । अन्त्यव्यञ्जनलोपे ओ-

गतिर्मघतोत्यर्थः । गतिः सैध या सप्रतिः । यथा “कुले हि जातो न करोति पापं” इत्यत्र कुले तदेय यत् सकुलमिति ॥ ९३ ॥

(नं ओ तर हन् । तां नः) हंस अणति-अयति याहनतया णिजि क्रिपि हन् । ‘ओ’ इति सम्बोधने । हे हन् !-हे सरस्वति ! नः-अस्माक न-ज्ञान ता-शोभा च तर-वेहि । वधातुः दाने वर्तते (अन्यथा विपूर्वोऽपि दाने न प्रवर्तते) उपसर्गाणां धात्वर्थघोतकत्वात् । ५ वधाता दानार्थोऽस्तीति ॥ ९४ ॥

(नम् ओ अर अह् अन्त ! णं) अन्तश्चान्देन (पदैक)वेदो समुदायोपचारात् हेमन्त इति । अह-दिन नमतीति नम-कृशं हे हेमन्तश्रुतो ! त्व नम-कृश दिन अर-प्राप्नुहि । ‘ण’ अलङ्कारे । हेमन्ते दिनलघुता इति प्रसिद्धम् ॥ ९५ ॥

(नमः अरे हन्तानाम्) “रः तीक्ष्णे” इति (विश्वशम्भुनाममालायां श्लो० १०१) ११ वचनात् र-तीक्ष्णं वृष्णमिति यायत् । न र अर-अतीक्ष्णः, शिशिर ऋतु इत्यर्थः, तस्मिन् अरे-शिशिरऋतावित्यर्थः । अपञ्चशो इकारः । ‘व्यत्ययोऽप्यासाम्’ इति व्यत्यय स्याच्च । ह-जल तस्मात् तन्यन्ते-विस्तार यान्ति हतानि-जलरुहाणि, पश्मानीत्यर्थः । तेषां नमो नमनं-कृशता भवति । शिशिरे हि कमलानि हिमेन शुष्यन्तीति प्रसिद्धम् ॥ ९६ ॥

(नम् उ सुरम् हान्तास् णं) हकारोऽन्ते यस्य स हान्तः । सकार इत्यर्थः । तेन अस-१५ ति-शोभते हान्तास् । एवविधो रम्भशब्दः । पुन किम्भूतः ? ‘व’ ‘अ’ वकारेणासति-शोभते उ अप् ‘अन्यव्यञ्जनस्य’ (सिद्ध० ८-१-११) इति पलोपः । वरहू(हः) इति शब्द स सकारयुक्तः क्रियते तदा सुरह इति जातम् । कोऽर्थः ? सुरभिः-वसन्तऋतुः तमाचष्टे स्मृतिं इच्छति वा यः पुरुषः स सुरम् णिजि तलोपे सिद्धम् । किप् लोपश्च । उ अरह् इत्यत्र अन्त्यव्यञ्जनलोपः । सुरभृशब्देन वसन्तस्तावकाः पुरुष इत्यर्थः । “णः प्रकटे २० निष्फले च” इति (सुधा० श्लो० २२) वचनात् ण-प्रकटं यथा स्यात् तथा नम् स्यात् नमतीति नम्-प्रह्वीभाव, उद्युक्तः सर्वकर्मणीत्यर्थः ॥ ९७ ॥

(न मोदः रः हन्तानः) “रः तीक्ष्णे” (विश्व० श्लो० १०१) इति वचनात् । रः-वृष्णः, ग्रीष्मऋतुरित्यर्थः । किम्भूतः ? ह-जल अन्तं आनयतीति हान्तानः, ग्रीष्मे जलशोषः स्यादित्यर्थः । मोदयतीति मोद । एवविधो न । ग्रीष्मः (प्रायः) परिताप-२५ कृत्यान्न मोदकृत् ॥ ९८ ॥

(नमोऽरः हन्तानः) उ अर । कोऽर्थः ? अस्त्वरः ‘रह त्यागे’ (सिद्ध० धा०) रह्यते-त्यग्यते इति भावे ङप्रत्यये रो-निन्धाः, न रः अरः, उत्तम इत्यर्थः । ऋतुषु अरः-उत्तमः अस्त्वरः, सर्वऋतुप्रधान इत्यर्थः । स क इति विशेषणद्वारेणाह-‘हन्तानः’ ह-जल तानयति-विस्तारयति हन्तानः । यर्षा ऋतुरित्यर्थः । किम्भूतः ? ‘नमः’ नमति-प्रह्वीकरोति १०

१ ‘प्रसिद्धिः’ इति च-पाठः । २ हंमेऽनेकार्थे (च० १, श्लो० ११) अपि । ३ ‘व्यत्ययः’ इति सिद्ध० (८-१-११०) ।

स्वोपमान् सर्वजनान् करोति अन्तर्भूतणिगर्थत्वात् नम् । सर्वव्यापारप्रवर्तक इत्यर्थः ॥९९॥

(नम अरहा-ऽन्तः ! न) 'अरहन्तं' आपो-जलं । 'रह त्यागे' (सिद्ध० धा०) रहन्ति-त्यजन्ति मुञ्चन्तीति अरहो-मेघाः तस्य अन्तो-विनाशो यस्मात् सः अरहान्तो-घना-त्ययः, शरद् इत्यर्थः । हे अरहान्त !-हे शरत् ! त्वं । न निषेधे । 'नम' इति क्रियापदम् । मा नम-मा कृशीभव । शरदोऽतिरमणीयत्वादेवमुक्तिः ॥१००॥ इति पङ्क्तवः सम्पूर्णाः ॥

अथ नव ग्रहा वर्ण्यन्ते । तत्र सूर्यचन्द्रौ पूर्वं, तत्रापि चन्द्रः प्रथमः सिद्धान्तवेदिनां मते । (नमोऽरभं त्राणम्) "रः तीक्ष्णे" इति (विश्व० श्लो० १०१) वचनात् रः-तीक्ष्णः, न रः अरः, शीत इत्यर्थः । अरा-शीता भा-कान्तिः यस्य स अरभः-शीतगुः तं नमो-ऽस्तु । चन्द्रं किम्भूतं ? त्राणं-शरणं, सर्वनक्षत्राणां ग्रहाणां च नायकमित्यर्थः ॥ १०१ ॥

१० अथ सूर्यः । (नमो रभं ता-ऽऽ-नम्) रा-तीक्ष्णा भा-कान्तिः यस्य स रभः, सूर्य इत्यर्थः । रभाय-सूर्याय नमः । 'व्यत्ययोऽध्यासाम्' (आसां) विभक्तीनां व्यत्ययोऽपि स्यादिति वचनात् चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । चः पूर्वोक्तार्थसमुच्चये । किम्भूताय रभाय ? 'तानाय' । "तकार-स्तस्करे युजे" (सुधा० श्लो० २३) इत्येकाक्षरवचनात् ताः-चौराः तेषां आ-समन्तात् नो-वन्धनं यस्मात् स तानः तस्मै । सूर्यादये हि चौराणां वन्धनं भवति ॥ १०२ ॥

१५ अथ भौमः । (न मौ अर ! हन्ताऽऽन !) हे अर ! । अरः किम्भूतः ? 'आनः' आका-रस्य नो-वन्धो यत्र, एतावता आरः-कुजः । किम्भूतः ? 'हन्तः' हो-जलं तस्य अन्तो यस्मात् स तथा, एवंविधो न, जलदाता इत्यर्थः । किम्भूतः सन् ? 'मौः' "मश्चन्द्रे (च) विधौ शिवे" इति (सुधा० श्लो० ३४) वचनात् मः-चन्द्रः तं अवति-प्राप्नोतीति किपि मौः । चन्द्रयुक्तो हि भौमो वर्षाकाले वृष्टिदः ॥ १०३ ॥

१० अथ बुधः । (न मौजोरै० भं तानः) मो-ब्रह्मा । सः अवति-देवतात्वेन स्वामीभवति । किपि मौः । स्वाम्यर्थे अवधातुः । ततो मौः-रोहिणीनक्षत्रं, तस्मात् जायते इति मौजो-बुधः । "दर्यामाङ्गो रोहिणीसुतः" इति (अभिधान० का० २, श्लो० ३१) वचनात् 'रिहं' राः-धनं, तदेव भं-भवनं, धनभवनमित्यर्थः, तत्र गत इति शेषः । 'तानः' तां-लक्ष्मीं-आनयतीति तानः । एवंविधो न ? किन्तु एवंविध एवेति काकूत्त्या व्याख्येयम् । धन-१५ भवनस्थो हि बुधो लक्ष्मीप्रद इति ज्योतिर्विदः । रैशब्दस्य 'एत एत' (सिद्ध० ८-१-१४८) 'स्वराणां स्वराः' (सिद्ध० ८-४-२३८) इतीकारः ॥ १०४ ॥

अथ गुरुः । (नमः अद-ल-हन्ता आ-नः) "लश्चामृते" इति (सुधा० श्लो० ३९) वचनात् लः-अमृतम्, अदनम् अदो-भोजनम्, अदे-भोजने लः-अमृतं येषां ते अदला-देवाः, तान् हन्ति-गच्छति आचार्यतया प्राप्नोति अदलहन्ता-सुराचार्यः, जीव इत्यर्थः । किम्भूतः ।

१ 'सोद्यमान्' इति ख-पाठः । २ 'उमाङ्गो' इति ख-पाठः । ३ "बृहस्पतिः सुराचार्यो जीवश्चित्रशिखण्डिजः" इति अभिधान० (का० २, श्लो० ३२) ।

‘भान’ आ-समन्तात् नो-ज्ञानं यस्मात् स आनः-ज्ञानदाता । किम्भूतः सन् ? ‘नमः’ नो-बुद्धिः पञ्चमं भवनं तत्र ‘मधुर्ह स्तुति-मोद-मद-स्वप्न-करन्ति-गतिषु’ मन्दते-गच्छति नमः इत्येव सिद्धम् । लप्ते हि पञ्चमभवनस्यो गुरुज्ञानदाता स्यादिति ॥ १०५ ॥

अथ शुक्रः । (नम उन्व-ल-मं तानम्) ‘तानः’ तकारस्य पोडशव्यञ्जनत्वात् तशब्देन पोडश उच्यन्ते । ‘अपी असी गत्यादानयोश्च’ (सिद्ध० धा०) इत्यत्र चातुकृष्टदीप्त्यर्थात् ५ असौघातोः क्पि अस् इति रूपम् । असो-दीप्तयः, किरणा इति यावत् । ततः ताः-पोडश असः-किरणाः तेषां नो-बन्धो योजना यस्य स तानः-शुक्रः । सन्धौ, दीर्घे ‘अन्त्यव्यञ्जनस्य’ (सिद्ध० ८-१-११) इति सलोपे प्राकृते रूपसिद्धिः । व्यञ्जनैश्च सङ्ख्याप्रतिपादनं धन्यप्रसिद्धम् । यवुकं आरम्भसिद्धौ—

“विद्युन्मुल १ शूली २ शनि ३ केतू ४ रका ५ वज्र ६ कम्प ७ निर्याताः ८ । १०

रु ५ ज ८ व १४ द १८ घ १९ फ २२ व २३ अ २४ सङ्क्षे रविपुरत वपमहा पिण्ये ॥१॥” इत्यादि । “पोडशार्चिदस्यगुरुः” इति (अभिधान० का० २, श्लो० ३४) वचनात् तानः-पोडशकिरण, शुक्र इति यावत् । तं शुक्रं नम, चातूनामनेकार्थत्वात् भजस्वेत्यर्थः । किम्भूतः क अरहं । ‘उन्दैर्हृदये’ (सिद्ध० धा०) वनसि-रोगैः क्लिप्तो भवति वन्दः तस्य । ‘लक्ष्मामृते’ इति (सुधा० श्लो० ३९) वचनात् ल-अमृतं त भव-१५ तैः स्तम्भूतवर्णिगर्भत्वात् ‘भृङ्ग प्रासौ’ () घातोः प्रापयति डे रूपं वन्दलभ-तम्, रलयोरैक्यम् । रोगार्तस्य हि शुक्रोऽमृतदाता । सङ्गीवनीविद्या शुक्रस्येति तद्विदः । अथवा “भञ्जलिशुक्रयोः” इति (सुधा० श्लो ३३) वचनात् भः-शुक्रः । अरः-शीघ्रगामी घातो भञ्ज अरभः तं नम-सेयस्य । व इति सम्बोधनम् । किम्भूतं भम् ? ‘तान’ शुभकार्याणि तानयति-विस्तारय(ती)ति तानः तम् । शुक्रो हि शीघ्रगामी अनस्तमितः शुभः, शुभ-१० कार्याय भवति ॥ १०६ ॥

अथ शनिः । (नमोऽरं हन्ता आनम्) “आरः क्षितिगुतेऽर्कजे” इति विश्वप्रकाश- (रघो ३२) वचनात् आर-शनिः । ‘स्वराणां स्वराः’ (सिद्ध० ८-४-२३८) इति प्राकृते अर इति जातम् । अथवा अरः कथम्भूतः ? ‘आनः’ अकारस्य नो-बन्धो यत्रेत्यनया भुत्पत्त्या आर इति जातम् । आर-शनिं नमोऽस्तु इत्युपहासनमस्कारः । यतो हन्ता-१५ जनपीडकः तस्मात् हे आर ! त्वा नमोऽस्तु इत्यर्थः ॥ १०७ ॥

अथ राहुः । (न म उदरहः तानः) ‘उदरह’ उदरेण हीयते उदरहो-राहुः । राहुस्तु उदरहीनः, शिरोमात्ररूपत्वात्, तस्य । किम्भूतः ? ‘नमः’ ‘नशौच अदर्शने’ (सिद्ध० धा०) नश्यतीति डे नः । एयंविधो मः-बन्धो यस्मात् सः, उपलक्षणात् सूर्योऽपि ।

राहुस्तु चन्द्रसूर्यौ ग्रस्यति(सते ?) इति राहोश्चन्द्रनाशः । पुनः किंविशिष्टः ? 'तानः' तो-
युद्धं तस्य नो-बन्धो रचना यस्मात् स तथा । राहुसाधनापूर्वं (सूर्यशशिभ्यां) युद्धं
क्रियते इतीदं विशेषणं युक्तिमत् ॥ १०८ ॥

अथ केतुः । (न मा उदरह-त-ऋणम्) उदरहो-राहुः । पूर्ववद् व्याख्या । तस्य तः-
५ पुच्छं केतुः । “तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पुच्छे च” (सुधा० श्लो० २३) इत्येकाक्षरवच-
नम् । केतुस्तु राहुपुच्छत्वेन ज्योतिर्विदां संमतः । यतः—“तत्पुच्छे मधुहायां आपद्दुःखं
विपक्षपरितापः” (नीलकण्ठ्यां ?) । अत्र तत्पुच्छ इति राहुपुच्छं, केतुरित्यर्थः इति ताजिके ।
हे उदरह[त] ! त्वं ऋण-ऋणवदाचर । मा निषेधे । ऋणं यथा दुःखदायि तथा केतु-
रपि उदितः सन् जनपीडाकरः, तत् एवमुच्यते । त्वं मा ऋण । नकारोऽपि निषेधार्थः ।
१५ “द्विर्वद्धं सुवद्धं भवति” इति निषेधद्वयम् । विशेषेण निषेधाय इति ॥ १०९ ॥

अथ नव रसा वर्ण्यन्ते । तत्र पूर्वं शृङ्गाररसः । (नमोदरि ! हन्त अण) यथा
कश्चित् कामी कुपितकामिनीप्रसत्तिकृते वक्ति । हे नमोदरि !—हे कृशोदरि ! त्वं अण-
वद । हन्तेति कोमलामन्त्रणे । नमं-नमत् कृशं उदरं यस्याः सा नमोदरी-क्षामोदरी
तस्याः सम्बोधनम् ॥ ११० ॥ इति नमस्कारप्रथमपदार्थाः ॥

१० पं० हर्षकुलगणिपादकृताः पं० समयकलशस्य लघुशिष्येणालेखि(पत) ।

१ 'प्रसिद्धः' इति ख-पाठः । २ अवशिष्टरसाष्टकस्य व्याख्या न विद्यते तत्र को हेतुरिति विचार्यतां विच-
क्षणं । -३ 'इति श्रीपरमगुरुध्रीजिनमाणिक्यसूरिशिष्यपण्डितविनयसमुद्रगुल्लानपादुकाप्रसादासादिताधिगमनप-
ण्डितगुणरत्नमुनिना लिखितम् । श्रीः श्रीः शुभं भवतु' इति ख-पाठः ।

॥ एकाक्षरनाममाला ॥

भीषर्द्धमानमानम्य सर्वातिशयसुन्दरम् ।
 'एकाक्षरनाममाला' कीर्तयामि यथाश्रुतम् ॥ १ ॥
 अः पुष्टिः शार्ङ्गधारिण्यस्त्वप्यर्थेऽप्ययः पुनः ।
 विरञ्जावाम पुष्टिः आ पाक्ये सरणेऽप्ययः ॥ २ ॥
 आः सन्तापेऽप्यये कृष्यामव्ययोर्जृता स्मृता ।
 इः कामे पुष्टिः इ बोऽप्ययः कोपोक्तिखेदयोः ॥ ३ ॥
 ईः पद्मावामव्ययस्थी प्रत्यक्षे दुःखमावने ।
 प्रकोपे सभिषौ चैत्र पुष्टिः उरूपध्वजे ॥ ४ ॥
 दोषोक्तौ मन्त्रणेऽप्यर्थे त्वप्ययस्त्व व्यपस्तथा ।
 प्रमे चाङ्गीकृती रोपे पुष्टिः ऊस्तु रक्षणे ॥ ५ ॥
 ऊमव्ययः प्रकोपोक्तौ प्रमे ऋदेवमातरि ।
 अव्यय ऋ तु कुत्सायां वचनेऽपि तथैव च ॥ ६ ॥
 ऋस्त्वजे दानवाञ्छायां लृप्त्वा साधु देवमातरि ।
 लृवाराक्षां भवेदेस्तु विष्णावैस्तु वृषध्वजे ॥ ७ ॥
 ओरुर्ध्वलिङ्ग आहृताव्ययः सादनन्त औः ।
 सम्बोधने चाप्यय औ परब्रह्मण्यमः शिवे ॥ ८ ॥
 कः धर्ममिप्रवाय्यमिप्रसात्मयमकेफिषु ।
 प्रकाशवफयोषापि क नीरसुर(ख)मूर्धसु ॥ ९ ॥
 कूर्भृकृत्तितशब्देषु पापीयसि निवारणे ।
 ईपदर्थे च किञ्चिद् कृत्तने शेषप्रभयोः ॥ १० ॥
 वितर्कार्थे निन्दासु किञ्चिद् स्यात् कियानपि ।
 म्यमिन्त्रियस्वर्गशून्यभूषाफाशमुखेषु च ॥ ११ ॥

१ 'शास्त्रिणम्' इति ख-टि-पाठः । २ 'पद्मावाम्य' इति ख-टि-पाठः । ३ 'पुष्टिः शार्ङ्ग' इति ख-पाठः ।
 ४ 'व्यपस्तथा' इति ख-पाठः । ५ 'आमव्ययः' इति ख-पाठः । ६ 'अप्यय उ रव्यय' इति ख-पाठः । ७ 'वृते'
 इति ख-पाठः । ८ 'कृष' इति ख-पाठः । ९ 'कूर्वा' इति ख-पाठः । १०-११ 'जो' इति ख-पाठः ।

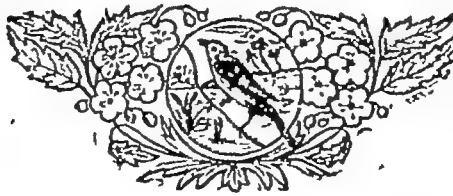
- संविदि शून्यखण्डे च वर्तते स्वश्च भास्करे ।
 गो गन्धर्वे गणेशे च गीते गं गश्च गातरि ॥ १२ ॥
 गौर्वाणीवाणभूरश्मिवज्रस्वर्गाक्षिवारिषु ।
 दिशि धेनौ श्रुतैश्वर्या गणेशे वाऽपि गौः स्मृतः ॥ १३ ॥
 ५ शुः कुम्भे हनने घोपान्तर्भावकिङ्किणीष्वपि ।
 डो विषये भैरवे च चस्तरौ चन्द्रचोरयोः ॥ १४ ॥
 चुश्चकोरे समाख्यातश्चकारः पुनरन्ययः ।
 अन्योन्यार्थे विकल्पार्थे समासे पादपूरणे ॥ १५ ॥
 पक्षान्तरे समूहार्थे हेताववधृतावपि ।
 १० अन्वान्(च)ये तथा तुल्ययोगितायां च कीर्तितः ॥ १६ ॥
 छः सूर्ये छेदके ख्यातस्तथा संवरणे भवेत् ।
 छं च छन्दसि तडिति निर्मले च तथा स्मृतः ॥ १७ ॥
 जश्च जेतारि जनने विगते जिस्तु जेतारि ।
 जूर्विहायसि जवने पिशाच्यां विगतेऽपि च ॥ १८ ॥
 १५ झो नक्तं गायने नष्टे वर्धरध्वनिनामनि ।
 चारुवाक्चोरयोर्झस्तु व्यूहिते गूढरूपके ॥ १९ ॥
 टः पृथिव्यां ध्वनौ वार्यौ करङ्कं टं पुनर्भुवि ।
 चकोरेऽब्दे तथा टस्तु घण्टे शून्ये बृहद्ध्वनौ ॥ २० ॥
 चन्द्रस्य मण्डले रूद्रेऽथो वृषाङ्के ध्वनावपि ।
 २० वन्दिबृन्दे तथा डः स्यात् यामिनीपतिमण्डले ॥ २१ ॥
 ढो ढकायां समाख्यातस्तथा ढा निर्गुणे ध्वनौ ।
 णः प्रकटे निष्फले च प्रस्तुते ज्ञानबन्धयोः ॥ २२ ॥
 तकारस्तस्करे युद्धे क्रोडे पुच्छे च ता श्रियाम् ।
 तुः स्यात् पूर्वे निवृत्तौ च पूर्वस्मादवधारणे ॥ २३ ॥
 २५ विलक्षणे विकल्पार्थे थो भवेद् भयरक्षणे ।
 भूधरे च तथा भारे दो दाने दायकेऽपि च ॥ २४ ॥
 दाने दातरि दा केचिद् विदुर्दा छेदबन्धयोः ।
 दं कलत्रं तथा धं च धीरे च धनदे धने ॥ २५ ॥

१ 'चापि' इति ख-पाठः । २ 'घः' इति ख-पाठः । ३ 'चैव' इति क-पाठः । ४ 'व्यूहने' इति ख-पाठः । ५ 'घटे' इति ख-पाठः । ६ 'रूद्रे दो' इति ख-पाठः । ७ 'धध' इति ख-पाठः । ८ 'घने' इति ख-पाठः ।

घस्तु भित्रेऽश्वारे च धीर्भुदाविपुषावपि ।
 गुप्तकेशे विरञ्जी घा तथा घूर्मारकम्पयोः ॥ २६ ॥
 धूर्ते घुरा कम्पने च नो घुद्रौ शानपन्धयोः ।
 अस्मानसम्यमसाकमेर्षा स्थाने भवेच्च नः ॥ २७ ॥
 निषेधार्थेऽप्ययो नो च नकारस्तु नरस्तु ना ।
 निः श्रुते नेतरि ख्यातौ भुः स्तुतावध्ययस्तु नौ ॥ २८ ॥
 निः स्यात् क्षये च नित्यार्थे भृशार्थाभयराशिषु ।
 कौशले बन्धने मोक्षे संशये दैनिकर्मणि ॥ २९ ॥
 अबोभावोपरमयोः सन्निधानेऽप्ययो मतः ।
 नुः प्रभे च वितर्के च विकल्पेऽनुशयेऽप्ययः ॥ ३० ॥
 तरण्यां नौत्तथा स्यातः पः पाने पवने पथि ।
 प्रांढे च वर्णके पञ्च पा पातरि तथा श्रुते ॥ ३१ ॥
 फकारो निष्फले जल्पे पुष्करे भयरक्षणे ।
 मन्त्रावाते फले फेने फूत्कारे श्रुतयोदितः ॥ ३२ ॥
 पैकारो धरुणे पमे कलहे विगतौ तथा ।
 भमालिशुक्रयोर्मभि भम् दीप्तौ मये च भीः ॥ ३३ ॥
 भ विष्ये भूर्भुवि स्थाने भञ्जन्ते तु विधौ भिन्ने ।
 मालौ च बन्धने भूः स्यात् भा माने धारणेऽप्ययः ॥ ३४ ॥
 अक्षच्छन्दे द्वितीयायां मा च पठ्यां च मे पुनः ।
 मा मातरि तथा लक्ष्म्यां यस्तु घाते यमेऽपि च ॥ ३५ ॥
 धातर्यपि पशौ य स्यात् या याने यातरि धियाम् ।
 खद्राङ्गेऽपि च रः कामे तीक्ष्णे वैमानरे नरे ॥ ३६ ॥
 रामे यज्ञे च शब्दे स्यात् रा द्रव्ये कनके पुनः ।
 आशये नीरदे च स्यात् रुः सूर्ये रक्षणेऽपि च ॥ ३७ ॥
 मये शब्दे च री भ्रान्तौ लकारबलने पुनः ।
 ला दाने लब्ध लघने लघ्य लौघ्य विहौजति ॥ ३८ ॥
 लघ्यामृते दिश्यायां च लीः स्तेपे षलये तथा ।
 घो याते वरुणे रुत्रे सान्त्वने वाञ्छ्ययः पुनः ॥ ३९ ॥

१ 'भुः रणुतौ च प्रकीर्तितः' इति ख-पाठः । २ 'क्षेये' इति ख-पाठः । ३ 'वाक्कर्मणि' इति ख-पाठः ।
 ४ 'भं च वाते' इति ख-पाठः । ५ 'भः कुम्भे बधये' इति ख-पाठः । ६ 'च' इति ख-पाठः । ७ 'मारये'
 इति ख-पाठः । ८ 'यश्च पातरी सूर्ये स्यात्' इति ख-पाठः । ९ 'लब्ध' इति ख-पाठः । १० 'पावपयः'
 इति ख-पाठः ।

- पदार्थ उपमाने च विकल्पे च समुच्चये ।
 विः श्रेष्ठेऽतीते नानार्थे वै हेतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
 द्वितीयायाश्चतुर्थ्याश्च पष्ठ्या शुष्मद्रुहृत्वके ।
 वश्वासां तु विभक्तीनां द्वित्वे चां कथितो बुधः ॥ ४१ ॥
 ५ आकाशे विहगे चिश्च शं श्रेयसि सुखेऽव्ययः ।
 शैः तु शान्ते च सांस्त्रायां शीः शये हिंसनेऽपि च ॥ ४२ ॥
 शुश्वन्द्रे पः सदारः स्यात् तथेष्टे प्रसवे तु पूः ।
 सः सूर्ये च परोक्षे च सं शैङ्गा वाऽव्ययस्तु सः ॥ ४३ ॥
 सङ्गार्थे शोभनार्थे च प्रकृष्टार्थसमर्थयोः ।
 १० प्रथमान्तर्तदः स्थाने स्मृतौ लक्ष्म्यां च सोच्यते ॥ ४४ ॥
 हः शूलिनि करे नीरे, क्रोधगर्भप्रभापणे ।
 निवासेऽथाव्ययो हः स्यात् सम्बुद्धौ पादपूरणे ॥ ४५ ॥
 अव्ययो हा स्मृतः शोके तथा दुःखविपादयोः ।
 हि हेतौ पादपूर्तौ च विशेषे चावधारणे ॥ ४६ ॥
 १५ स्फुटे दानेऽथाव्ययो ही दुःखहेतौ च विसये ।
 विपादे चाव्ययो हं त्वनुनये कोपभापणे ॥ ४७ ॥
 हुमव्ययः परिग्रहे वितर्के वचने तु हौ ।
 हे कुत्सायां तथा हे' तु हेतौ सम्बोधने तु हौ ॥ ४८ ॥
 राक्षसे क्षस्तथा क्षेत्रे शब्दा ये ब्रक्षरादयः ।
 २० खरान्ता व्यञ्जनान्ताश्च ज्ञेया ग्रन्थान्तरात् तु ते ॥ ४९ ॥
 मलधारिगच्छभर्तुः, स्ररेः श्रीराजशेखरस्य गुरोः ।
 शिष्यः सुधाकलश इत्येकाक्षरमालिकामतनोत् ॥ ५० ॥ (आर्या)

१ 'पुवाय' इति ख-पाठः । २ 'विश्वे' इति ख-पाठः । ३ 'शस्तु' इति ख-पाठः । ४ 'रास्त्रायां' इति क-पाठः । ५ 'सङ्कोचेऽव्ययस्तु सम्' इति ख-पाठः । ६ 'सदः' इति ख-पाठः । ७ 'क्रोधे' इति ख-पाठः । ८ 'तु नये काये च भापणे' इति ख-पाठः । ९ 'हेतौ ह्वौ' इति ख-पाठः ।

श्रीविश्वशम्भुप्रणीता ॥ एकाक्षरनाममालिका ॥

ध्यात्वा नत्वा निरीक्ष्यान्तःकरणे कर्मसाक्षिणि । क्रियते नूतना नाममालैकाक्षरवाचिका ॥ १ ॥
 यतयो ये पर पार शब्दाश्चामोर्ध्वगता यतः । एषा तेषामतो मान्या महामात्रमनीषिणाम् ॥ २ ॥
 क्षमेचार्यं स्वय रान्ति यतोऽकारादयः खराः । खरामावे फकारादि व्यञ्जन व्यर्थमेव हि ॥ ३ ॥ ५
 न धरत्यधरं तेन स्वर एव तदुच्यते । व्यञ्जनानि खराश्च वर्णशब्देन वर्णिताः ॥ ४ ॥
 अः श्रिवे केचवे वार्या ब्रह्मचन्द्राग्रिमौनुषु । आः स्वयम्भूस्तथोक्ते स्यादव्ययं कोपपीडयोः ॥ ५ ॥
 एषामपत्ये कामे स्याद् इः सम्बोधनकोपयोः । इः कुत्सायैऽपि कामेऽपि निषेधे नयनभ्रमे ॥ ६ ॥
 ईः रमा मदिरामोहे महानन्दे शिरोभ्रमे । स्त्रीलिङ्गोऽप्यगुणाद्यन्तो नान्तोऽस्याल्लोपन सुपः ॥ ७ ॥
 ईयां योज्ज्वला रूपं स्यादमा रूपमीव द्युतिः । ईशब्दो द्रव्यपर्यायेऽप्ययं वृद्धं प्रदर्शितम् ॥ ८ ॥ १०
 उग्रन्दः शङ्करे तोयं तोयघो धरणीधरे । अवसाने वितर्केऽपि वचनावसरेऽप्ययम् ॥ ९ ॥
 एतदर्थं निषेधेऽपि निर्णीतो दीर्घ उत्पि । ऊ मान्तमव्यय कोपे स्थायैऽप्यु च प्रकीर्तितः ॥ १० ॥
 रक्षार्थवाचकावेतौ व्याख्यातौ लघुदीर्घकौ । ऋशब्दः पावके धर्मं धर्मे दाने धने पुमान् ॥ ११ ॥
 आ अरौ अर एतानि अरं चारौ च श्रुन् द्यति । ऋदीर्घो देवमाता स्याद् श्रमवत्तेन ते सुराः १२
 स्त्रीलिङ्गोऽयं धने बहौ वासवे वरुणालये । ऋ रौ रूपमेतस्य सन्धिसामान्यासाधनम् ॥ १३ ॥ १५
 लृङ्शब्दो लघुसंवादे शृङ्गौ संपिपि मातरि । लृङ्शब्दोऽपि लृङ्गौ दीर्घलृङ्गदेवमातरि ॥ १४ ॥
 वाराणां वर्तते दीर्घः सौदामिन्यामिदं द्वयम् । सपं मन्त्रे तथा तच्चे लृङ्गं लुकि वर्तते ॥ १५ ॥
 केऽपि दीर्घं न मन्यन्तेऽनुकृतौ मन्त्रते परे । कामसम्बोधने स्यादे तव ए ब्रह्म केवले ॥ १६ ॥
 एशब्देनोदिता चण्डी गोचरी गोपनेऽप्ययम् । ऐ शर्णेऽपि च पुंलिङ्गं सम्भृभीपतिवायुषु १७
 सारदायां खरे धर्मं मूर्च्छायामैरपि स्मृतं । ओशब्दो रक्षणे श्रेपे श्रेपे पुति श्रुतानपि ॥ १८ ॥ २०
 औः समुद्रे जलेऽनन्ते पीठने पुति मापणे । अ मान्तो ब्रह्मसंवादे परब्रह्मवाचकः ॥ १९ ॥
 व्यसने व्याधिते व्याधौ ज्ञानविमानवन्दने । अः सान्तः शङ्करे धर्मं दानादानप्रदीप्तिषु ॥ २० ॥
 सत्तायां श्रेपणे 'खेदे तथाऽऽधर्म्यं च निन्दके । फो ब्रह्मात्मप्रकाशार्ककेकिवायुयमाग्निषु ॥ २१ ॥
 क मालिसुखतोयेषु कशब्दः सर्वलिङ्गकः । सर्वनामगणोक्तो यस्तस्य रूप त्रिलिङ्गकम् ॥ २२ ॥
 कुः स्त्रियां सुवि कुत्सायामन्ययं कु प्रकीर्तितम् । कः का किं शब्दयोर्मान्तः क कान्तौ कामवाचकम् २५
 काच्यलिङ्गः स्वशब्दोऽर्के वितर्के व्योम्नि धेदने । प्रश्ननिन्दानृपक्षेपसुखद्वन्द्वेन्द्रिये दिवि ॥ २४ ॥

१ पुनः कर्मसाक्षिणमिति विभक्तिविपरिणामः । कर्मसाक्षिणो जगत्तोऽविद्याबभूवस्य भन्तः करणसाधिवानुमा-
 दान्मादेव कर्मसाक्षिणं शापयितुमत्र ससमी । तेन च तद्विद्यामृतेरव्यावृत्तादेव मया नूतना नाममाला कल्प्यत इति
 भावः । अर्थः च—“साक्षात्सर्वविधोऽनन्तः कुतोऽप्ययमव्ययवाङ् । सरस्वत्याः मयादेन कविर्ब्रह्माति वापदम् ॥
 मन्त्रिदमममिदं वा तत्प्रमाणं वा साधकः ॥” इति । १ ए-‘सामुषु’ । २ ए-‘सर्वविधमातरि’ । ३ ए-‘ते तथा’ ।
 ५ क-‘रेवे’ ।

- अवसानेऽप्यवर्गेऽपि परब्रह्मण्यपीरितः । गस्तु गातरि गन्धर्वं शब्दसङ्गीतयोरपि ॥ २५ ॥
 गौर्गणेशपशुस्वर्गवज्राशाभूदकेऽक्षिणि । वाण्यां किरणवाणास्त्रे पुंलिङ्गोऽयमुदीरितः ॥ २६ ॥
 आवन्तो गाऽवनीवाची गैः पुमान् शब्दगीतयोः । इरन्तो गीर्गिरौ वाण्यां धातुवद् गाश्च गायकः ॥ २८ ॥
 मारणे मरणे घाते घण्टायां किङ्किणीरवे । शक्तौ सभरवे देवे घो मंत्रेऽन्यार्थवाचकः ॥ २८ ॥
 ५ पुण्ये प्रवाहे पाखण्डे घं च घोरं घु रौरवे । घिरिदन्तो घृते दीर्घां घाऽऽवन्तो भूमिवाचकः २९
 ङः शून्ये दानवाञ्छायां निन्दायामाधिसादरे । सौदामिन्यां नदे सूर्ये सिन्ध्यां तछिङ्गवाचकः ॥ ३० ॥
 चः पुंसि चेतने चन्द्रे चारैऽर्हा चारुदर्शने । इदन्तश्चिः स्त्रियां बुद्धौ ज्ञाने चारे च पायके ॥ ३१ ॥
 चाऽन्वाचयसमाहारेतरतरसमुच्चये । समासा(ना?)र्थेऽन्यथं चायमावन्तश्चा दिवि स्मृतः ॥ ३२ ॥
 छः सूर्ये सोमनैर्मल्ये छेदे स्वच्छे च ज्ञातरि । छन्दानुवर्तिनि प्रोक्तश्छाऽऽवन्तो निम्नगागिरोः ३३
 १० छोऽस्त्रियां लोहधारायां छोऽस्ति पुंसि परश्वधे । वानरे हरिणे छागे छिः पुंसि प्रोच्यते छले ३४
 जो जेता जं च जीवेऽपि जुर्वगे नभसि स्वके । जायाजनन्योर्जाऽऽवन्तः शय्यायामपि जारके ३५
 स्त्रियां जूर्गतिवाची स्याज्जापे शापेऽपि जिः पुमान् । हस्यो दीर्वोऽपि जृशब्दो जरायां दुर्गतावपि ३६
 जी रेफान्तस्तदर्थः स्त्री जूर्जुवौ जुव इत्यपि । ग्रादुर्भावे जंवे जः स्याद् दाम्पत्ये जं च जन्मनि ३७
 झशब्दः स्वपतां शून्ये तथोर्ध्वक्षेपणेऽपि झः । विनष्टे विवरे भृङ्गे स्त्रियां ज्ञा तडिति स्मृता ३८
 १५ वने च भुवने झं स्यादेकान्ते सङ्गते च झम् । स्रवद्रव्ये भगे भोगे विलासे सुन्दरी च ज्ञा ॥ ३९ ॥
 अकसादर्शने शोके मृदास्त्रमोचने च झुः । झ इदन्तः स्त्रीलिङ्गो झिः सर्वधातुध्वनौ च झीः ४०
 झीर्गिरौ झिर इत्येवं रूपं हानौ जैरार्थकः । ओ ज्ञाने गायनेऽज्ञाने घर्घरध्वनिते च झः ॥ ४१ ॥
 जोऽर्थेन्दुमण्डले मन्त्रे वाच्याज्ञा विन्मुनीन्दुजाः । निपेधे चञ्चले जुः स्यान्निर्माणे जीरिति ध्वनिः ॥
 टः स्थिरे ताडने त्रासे विश्वासेऽथे च पुंसयम् । टाऽऽवन्तो घटिकावाची पृथिव्यां टं करङ्गके ॥
 २० भूपायां च मणौ मेदू दुः स्याद् भ्रष्टे टि पक्षिणि । पारस्वणे दिशब्दोऽस्ति फटायां टा जटास्त्रापि ॥
 मुद्रोर्मिमहिलासु स्त्री टीवन्तः पटहेऽपि टम् । टो महेशे महामन्त्रे मन्त्रिभूपाधिताण्डवे ॥ ४५ ॥
 आसने शयने शून्ये तथाऽऽकाशे जलाशये । घटे चक्रे च मुद्रायां कुण्डले भागवत्कचे ॥ ४६ ॥
 'ठीवन्तो मत्स्यसङ्घाते ठावन्तः कर्णकोटरे । विलये विजये देवसेवने दुः 'प्रियापिते ॥ ४७ ॥
 नखोच्छन्नकुचे काश्यां दुः स्त्री कृत्रिमरोदने । टेरेदन्तो वृथाहास्ये सूर्ये ठौर्ना श्रुतौ स्त्रियाम् ॥ ४८ ॥
 २५ वञ्चके वेषकारे दु दुं विन्दौ जलबुद्बुदे । टशब्देऽन्येऽपि शब्दार्थास्तेनायं ठेति विस्मृतः ॥ ४९ ॥
 डो भयङ्करनादेषु चन्द्रे चञ्चलयोपिति । जिह्वायां कुण्डलिन्यां डा चण्डिकाभूतनाथयोः ॥ ५० ॥
 धातुवद् दूश्च हिंसायां वधे क्षेपे च डौर्द्वयोः । डूर्डुवौ डुव इत्येव डौर्डावात्मपरस्य च ॥ ५१ ॥
 आन्ते सर्ववधे बाले बलहीने वृथाकुले । पुंसि डुर्व्यर्थवाचाले सर्पे शापे च डूः स्त्रियाम् ॥ ५२ ॥
 कालक्षेपे तथा दण्डे डीः पुंसि व्योमगामिनि । उत्पाते राजकीये ङः फेने दानेऽल्परोदने ॥ ५३ ॥

१ ख-‘धृता’ । २ क-‘वाग्ध्यायां’ । ३ क-‘सर्पे सिद्धौ’ । ४ ख-‘मन्त्रे जः स्यादपत्ये’ । ५ ख-‘भोगे विलासा’ । ६ क-‘क्षरार्थकः’ । ७ ख-‘दाने’ । ८ ख-‘विश्वासे चैव’ । ९ क-‘टाऽऽवन्तः’ । १० क-‘टाऽऽवन्तो’ । ११ ख-‘प्रियाजिते’ । १२ ख-‘सन्त्यर्थास्ते नोच्यन्ते’ । १३ ख-‘सर्ववधू’ ।

व्रणे वा पुंसि च प्राहुः क्षुद्रवन्तो हृषोदिते । मुस्तापत्रे करे स्त्री स्त्री चोरोदन्तोऽन्त्यजे नरि ॥५४॥
 षो ढका निर्गुणे लास्ये गोमुखे च नपुंसके । स्त्रीर्वा शुनी समारूपाता पश्चिमेदे स्त्रियां छि वा ५५
 प्रहारे चापुषे चः स्याद् धाते षोष्पाठि पण्डितः । श्वापदे दुर्जने मूढे वाघमेदे च उच्यते ॥५६॥
 कर्णमेदेऽप्यतिस्पुले गुहवातघ्नौ च दुः । प्राभृते वेदनायां वा च । खमाषे विमत्सरे ॥५७॥
 णो निर्गुणे जपे योग्ये दुष्टे क्रोडे च तस्करे । पशुपुच्छे स्त्रीयां णा स्त्री बृहन्माने च पुः पुमान् ॥ ५८
 सम्प्रत्यये तथा स्त्रायें णः क्रोणे चैकचक्षुषि । स्त्रीरे रणे घने धान्ये णीः पुमान् णीर्णियां णियः ॥
 समे खरे चये चौरं रणे णिबोमयात्मकः । तः प्रेते निष्फले श्रान्तौ पीनः पुन्येऽप्ययं च तु ॥
 रक्ते रागे तुलादण्डे भीते तूर्यध्वनौ च ता । पूजायां सिः स्त्रियां सोके मर्ता माने महाघने ॥६१॥
 अविलम्बे ब्रले द्वीवे तः घ्नौ तन्तुवायके । तौ च तौरे तदर्थेऽस्ति तोऽवसाने धयत्यपि ॥६२॥
 तौः तायां ताय इत्येव रूपं स्त्रीपुंसयोरपि । इस्वदीर्घौ तु भूमेदे प्रभे धान्येऽप्ययं द्वयम् ॥ ६३ ॥ १०
 धो मिथ्यावाचके भ्रान्ते शोकेऽप्यारब्धवस्तुनि । निमये चायं गम्भीरे स्तोकार्ये पुनपुंसकम् ॥६४॥
 मरुतेऽपि प्रदेशेऽपि धाऽऽवन्तश्चल्योपिति । देवकृते कपाये स्त्री दृढे परिवृष्टेऽपि धा ॥ ६५ ॥
 युः पुंसि पर्वते द्रोणे व्रणे धुनिन्दिते पुमान् । निष्ठीवने बले भूते धाऽऽवन्तो भोजने क्षुधि ॥६६॥
 यो दाने पूजने स्त्रीणे दान्ते शौण्डे च पालके । देवे दीप्तौ दुराधर्षे दोर्मजे दीर्घदर्शके ॥ ६७ ॥
 दयायां दमने क्षीने दन्दशूकेऽपि वः स्मृतः । वधे च वन्धने बोधे बाले भीजे बलोदिते ॥६८॥ १५
 विदोषेऽपि पुमानेपि चालने क्षीवरे वरे । धाऽऽवन्तो दिवि गङ्गायां कुले काले कृते च वा ॥६९॥
 उपमायां च नवधे निर्माया वनिता च वा । वै स्त्रियां देवकन्यायां दीवन्तो देवतर्पणे ॥ ७० ॥
 धो निघाता धन धर्मो धो गुप्ते गुप्तकेसरे । घमाभाधारभूतेऽपि बहौ वा देवचार्यके ॥ ७१ ॥
 देशमेदे सृते मीतेऽप्यस्तयोपरि वर्तते । च च पण्डे च पारुष्ये धूर्वर्षा धुरि च स्मृतः ॥ ७२ ॥
 मारं घेनौ च धाऽऽदिष्टा धीर्बुद्धौ धातुवत् स्त्रियाम् । ध्याने घेनौ धरायां च धैरैदन्तः पुमानयम् ॥ ७३ ॥
 घृतां पत्यावपि प्रोक्तो धुम घृतोऽतिष्टकः । वचने घं च तत् सेना धा स्त्रियां च तथाऽधिके ७४
 धिः संमये सुधावाचौ लोहे चोरेऽपि वेप्यते । घोषन्दः केनिपातेऽप्यु प्राहुः पदविचक्षणः ७५
 नो नरे च सनाथेऽपि नोऽनर्थेऽपि प्रैक्ष्यते । नृशब्दोऽपि नरे नाथे ना नरो नर इत्यपि ॥७६॥
 ननो इति निपातां द्रौ नृ क्षीर्योऽपि तयोदितः । पृच्छायां नु वितर्के निर्निनिश्चन्दौ तथाऽप्ययम् ॥
 नीवन्तो लक्ष्मवाच्यः स्वाभिनैतरि नियौ नियः । नुः स्तुतौ दीर्घस्त्रः स्त्री नूनौश्च तरणौ स्त्रियाम् ७८ २५
 नृशब्दः पातके पुंसि वायौ ह्रीवे नु धारिणि । न ब्रह्मणि तथाऽनन्ते सानन्दे न च नन्दने ७९
 पः धर्मे शोषणे बहौ पाताले वरुणेऽनिले । परित्राणे धमे क्षेत्रे निपाते(नि) पङ्कसकुले ॥ ८० ॥
 उषदेष्टे सले प स्यात् पूः पवित्रे पुषौ पुषः । पूः श्रुधियां वषूवत् स्यात् पौरपि स्त्रीयथा च नौः ८१
 पाऽऽवन्तः पी च पा लक्ष्मीपर्यायो धातुवच्च पाः । पाशब्दायें पुमानेपि पण्यां पः पोस्तया च पाम् ॥

- भानुवत् पण्डिते पुः स्यात् पट्टे पुरुषोत्तमे । पिः पुंसि पण्डिते रागे सागरे सादरे दरे ॥८३॥
 फः स्फारदर्शने देवे न्याये ज्ञाने च नीरथौ । फश्चायतनवीजे फं फले फं निष्फले ध्वनौ ॥८४॥
 फाऽऽवन्तो मृगमारीचे फा फणा फं फणे च फाः । चक्रवर्तिनि फं क्लीवे लाभे लोभे विपर्यये ॥
 मूर्तौ मदने फं चार्के माहेन्द्रे जालके च फम् । फं भार्यायोपितोः फी स्यात् पूर्वध्वत् सुखाकुले ८६
 ५ वो दन्त्योष्ठ्यस्तथोष्ठ्योऽपि वरुणे वारुणे वरे । शोपणे पवने गन्धे वासोवृन्दे च वारिधौ ॥८७॥
 वन्दने वदने वादे वेदनायां च वा स्त्रियाम् । झञ्झावाते तथा मन्त्रे सर्वमन्त्रेऽमृतार्थकः ॥ ८८ ॥
 वी गतार्थे विशेषार्थे विनिपातश्च खादने । जनने पूजने कान्तौ तद्रूपं वीर्वियां वियः ॥ ८९ ॥
 वीवन्तो वी नदीनाथे वावन्तो वा च वासने । धातुवद् वा च शब्दार्थे च वे वो वदिति स्मृतः ॥
 भौस्करे भा खरेऽपि स्याद् भायां भा भोगयोपिति । पितृभ्रातृपितृव्येषु भोऽतिमीते भयाकुले ९१
 १० भं नक्षत्रे भगे भोगे भीतौ भीः स्त्री भियां भियः । भूः पुमान् वेदनायुक्ते भूर्भूमिः स्त्री भुवां भुवः ॥
 भाऽऽवन्तो धातुवच्चापि भापितार्थे भवाशयोः । बधूवद् भूर्धने भूः स्त्री भू सत्तायां द्वयोरपि ॥९३॥
 भो मन्त्रे मन्दिरे माने सूर्ये चन्द्रे शिवे विधौ । मायाविनि वृथामन्त्रे मारणप्रतिदानयोः ॥ ९४ ॥
 मं मौलौ मोघवृत्तौ च माऽऽवन्तः स्त्री रमाऽम्बयोः । भुवि माने च मात्रा मा मा निपातो निपेधकः
 दीर्घह्रस्वौ सु-भू शब्दौ बन्धनार्थे त्रिलिङ्गकौ । मीरीदन्तः प्रतीदाने हिंसायां मीर्मियां भियः ॥
 १५ धातुवन्मा धने माने बन्धने मौर्यथाऽस्ति गौः । स्त्रीपुंसयोर्मिते मिः स्यात् प्रेरणे मैस्तथा रणे ९७
 यः सूर्ये तारके चन्द्रे या रमामातृधातुषु । वायुवेगे जले यं स्याद् याचके योऽतिकृत्सिते ॥९८॥
 यो यातरि रुजालभे शयने या च वाहने । युक्तौ च या च यात्रायां यो यथार्थे स्त्रियां च या ॥
 धातुवद् या च शब्दार्थे गमने निधनेऽश्ने । यामाहुर्यागाद्यङ्गे च यं संसारे सरित्पतौ ॥१००॥
 रः सूर्येऽग्नौ धने कामे रं जले रङ्गवेगयोः । रा रमा रमणी वाला रं(ः) तीक्ष्णे कर्कटे दृढे ॥१०१॥
 २० रैशब्दोऽर्थे जले खर्णे रेऽर्थे रन्ध्रे च रं स्मृतम् । रोदने वेदने च्छेदे रा दाने धातुवत् स्मृतः १०२
 रु-रौ शब्दौ पुमांसौ रौ शम्भुशब्दार्थवाचकौ । री रणे रु भये क्लीवं री च नारी पतिव्रता १०३
 मेरोः परिश्रमे भानौ रुः पुंसि रसने स्त्रियाम् । महेन्द्रे लोऽमृते गत्यां ला च लक्ष्मीर्लमम्बरे १०४
 लिः पुंसि लावशब्दे लीर्धातुवद्वने त्रिषु । लं क्लीवे लोपनेऽपि स्यादपूर्णे लं प्रकीर्तितम् १०५
 ला दाने धातुवत् लं च लानादाने ल आलये । आश्लेषे लं सुखे वादे दृश्ये लौथेति भाषितः १०६
 २५ लृधातुवच्छेदने लौ स्त्री ला लीलाविलासयोः । उपालम्भे तथा लाभे लोभेऽपि लैर्दयापरै १०७
 शः सूर्ये शोभने शीते शं सुखे शा रमाम्बयोः । आशीर्वादे च शीवन्तः शः शशाङ्केऽच्छवारिणि ॥
 रश्मौ शस्त्रे तथा खच्छे शो महेशे महार्णवे । षोऽतिरोपेऽपवर्गे षोऽप्यक्षरे सानुवेधसोः ॥१०९॥
 नार्याश्लेषे सुखे षं स्यात् पण्डितेऽपि पमादृतम् । पट्टमिरहिते पं स्याज्जालके भेषजे च षम् ११०
 सुखे दुःखे समे पोर्ना घुरनित्ये नृपोत्तमे । वृषस्यन्ती सती षा स्त्री नभोनक्षत्रयोरपि ॥ १११ ॥

१ क-‘पीडिते-रावे’ । २ ख-‘रुपाकुले’ । ३ ख-‘मृगात्मकः’ । ४ ख-‘भा भास्करे भास्वरे स्याद्’ ।

५ ख-‘भं’ । ६ ख-‘रमाऽम्बयोः’ । ७ क-‘रमायां नृमातृषु’ । ८ ख-‘यामाहुर्योगिगोमार्ग’ ।

९ ख-‘रो नादे’ । १० क-‘रौ’ । ११ ख-‘दरे’ । १२ ख-‘शस्त्रे’ ।

सः सोमे सोमपानेऽपि द्यौं पक्षिणि तापसे । दृष्टे च सः सदानन्दे सा क्षियां संवने घने११२
 यौवनेऽपि सेमासे च वस्तुद्वन्द्वे समाहृतम् । पूजायां स्रु निपातोऽस्ति स्रुष्वध्वश्च मातरि॥११३॥
 सोमस्रुः स्रुः सुवां पुसि प्रसवार्ता नितम्बिनी । स सिः पुसि परोक्षेऽपि सा च देवी सरस्वती॥
 ह हर्षे चैव हिंसाया हरे हारे हरां च हः । हौस्त्यागे चरणे ज्याघः क्षः क्ष क्षेरे क्ष्ये गृहे११५

इति श्रीविश्वशाम्नुप्रणीता एकाक्षरनाममालिका समाप्ता ।

श्लोके १७२६ दुर्मतिनामसयत्सरे मायष्टुद्रवक्ष्म्यां गुरुवासरे तद्दिने घरबोपनामक-
 केदावसुनुवाळकृष्णाक्ष्येन लिखितम् ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीजिनप्रभसूरिविरचिता अनुयोगचतुष्टयव्याख्या ।

श्रीप्रवचनाय नमः ।

इह प्रयत्ने चत्वारोऽनुयोगाः, तद्यथा—चरणकरणानुयोगो १, धर्मकथानुयोगो २,
 गणितानुयोगो ३, द्रव्यानुयोगश्च ४ । तत्राद्यः कालिकश्रुते ओचनिर्युक्त्यादौ च प्रक-
 ष्यते । द्वितीयः ऋषिभाषितोत्तराख्ययनपञ्चाङ्गादौ । तृतीयः सूर्यप्रज्ञस्यादौ । चतुर्थो
 इष्टिवादे । श्रीवज्रस्वामिनः यावदपृथक्त्वानुयोग आसीत्, एकस्मिन्नेव सूत्रे चतुर्णामपि
 अनुयोगानां तदा ध्याख्यानात् । ततोऽर्वाङ् आर्यरक्षिताक्षरस्य पृथक्त्वानुयोगः, प्राक् १५
 कथितप्रतिनियतसूत्रेषु पृथक् पृथक् तेषां प्ररूपणात् । तत्रामियुक्तविद्वच्छिष्याणां कथ-
 नेकत्रय सूत्रे चत्वारोऽनुयोगाः पूर्वैर्ध्याख्यायन्ते स्मेति तत्कौतूहलपूरणार्थं चतुर्दशपूर्व-
 वित्श्रीभद्रयाहुस्वामिप्रणीतावश्यकरनिर्युक्तिः (३३६) गाथायां अपृथग्विभागोपदर्शनवास्तवा-
 र्थायां चत्वारोऽपि ते यथाग्रहं लेघतो दृश्यन्ते । सा चैवं गाथा—

“पञ्चमाभयामुपूजा रक्षाससिपुष्पदत्त ससिगोरा ।

सुम्ययनेमी काला पासो मल्ली पियगामा ॥”

अथ प्रथमपादे गणितानुयोगः, सत्र ‘पञ्’ इति पौषः, पौरादित्वात् औकारस्य अनु-
 आवेशे आद्याक्षरद्वयेन पौषः, ‘मा’ इति माघः, ‘भ’ इति भाद्रपदः, आन्त्यादेपा सित-
 पक्षेऽकारप्रत्येपात् ‘अव’ इत्यवमरात्रे तिथिज्ञासे ‘क्षक्’ (सिद्ध० ८-१-२०) इत्यका-
 रलोपे पञ्चमाम(व) इति सिद्धम् ।

सम्प्रति फलमाह—

‘असुपूजा’ इति । (‘सु’ इति सुभिक्षम्) असु—नुर्भिक्षम्, ‘पू’ इति पुंस्वीलोगा पुंस्वीलो-
 पा सस्या ‘जा’ इति व्याप्ति—विनाशः । तथा याहुः ()—

(गा० २५८) इत्यादि । इति धर्मकथानुयोगः ॥ २ ॥

अथ तृतीयपादे द्रव्यानुयोगः प्रतन्यते—

स च द्विधा प्रसिद्धः समयविदाम्—प्रमाणोपपत्तिमिर्वस्तुव्यवस्थापनं, रूप्यस्वर्णसिद्ध्या-
दिप्रकरणं च । तद् द्वितीयमपि दृष्टिवादे प्रकटितम् । तद्विदमात्रं चेदम्—

‘सु’ इति सूत्रेः किपि सू-सत्पादाः, ध्वयो-विगमाः, ‘गे’ इति नैयत्यं नैत्य वा ध्रौव्यमिति ५
पावत् ‘इत्यः सयोगे’ (सिद्ध० १-४-८४) इति कृते सुबय ‘पेय एत्’ (सिद्ध० ८-
४-१४१) इति कृते एतेषां ‘मी’ इति मीलन-युक्तं तत्तन्मोत्यादभ्ययध्रौव्यात्मकं वस्तु सत्
इति प्रतिज्ञा । हेतुमाह—‘काला’ कलन कालः प्रतीयमानस्य तस्मात् कालात्, तथैव सम्प्र-
तीयमानत्वात् इति । अन्यथाऽनुपपन्नत्वैकलक्षणो हि हेतुः प्रमाणम्, अतोऽन्तर्ध्यात्यैव
साध्यसिद्धेर्न ह्यष्टान्तरूपा बहिर्ध्यासिरुपन्यस्ता । तत्र घटे मृत्पिण्ड-स्यासक-कोश-कुशूला-
दिपर्यायाणां विनाशो घटाक्ष(रूप)पर्यायोत्पादो मृत्पिण्ड-बान्धवीति ब्रह्मात्मकसिद्धेर्विद् । एव-
मुत्कण-विकणावस्थानुयायि सर्पत्वम्, दुग्ध-दध्याद्यनुवृत्ति गोरसत्वम्, कटक-कुण्डलादि-
पर्यायेष्वनुगामि स्वर्णद्रव्यत्वम्, धर्मा-धर्मा-ऽऽकाशाविषु द्रव्येष्वपि तत्तदवच्छेदकोपाधि-
सम्बन्धात् प्रयात्मकं वस्तु भावनीयम् ।

आत्मनि तु ज्ञानदर्शनादिगुणहर्षामर्षादासीन्यसुरनरतिर्यक्तरकादिपर्यायापगमेऽ-
प्यात्मद्रव्यत्वात् तत् सुप्रतीतमेव । नहि निराधारावुत्पादव्ययपर्यायौ व्यवस्थितेष्वेतेषु,
तस्मात् अन्यपि द्रव्यमेष्टव्यम्, कूटस्थमित्यस्य निष्प्रमाणकत्वात् बन्धमोक्षाद्यसङ्गतेषु ।

“द्रव्यं पर्यायवियुतं पर्याया द्रव्यवर्जिताः ।

क कदा केन किंरूपा इष्टा मानेन केन वा ? ॥”^१

इति वचनात् ।

अथ द्वितीयप्रकारेण द्रव्यानुयोगः प्र(क)थ्यते—

‘सुव’ चि शुस्वम्, अकारप्रभेपात् अयः-भेदणः दङ्गणः । ‘ने’ इति नेपाली-कुनटी
नेत्राञ्जनं च स्नापनीया । ‘मी’ इति मिहोहरः तस्स ‘इ’ इति इन्द्रियं-बीजम् । ‘मी’ पारद
इत्यर्थः । ‘क’ इति कन्दः-सूरणः । “अशोन्नः सूरणः कन्दः” इति (अमर० का० २,
श्लो० १५७) वचनात् । आल-हरितालम् । ‘अ’ इति अश्वनिः-धनः-स्वरुः सन्धी ‘सुव-
धनेमी काला’ । सया च पूज्याः—

१ “आवाऽऽक सावसेसं जाव व योवो पि अरिय ववसाजो ।

ताव करिज-प्यद्विषं मा ससिराया व सोइदिसि ॥ २५८ ॥”

[वाचस्पत्युः सावसेषं वाचव सोमोऽप्यसि अयवसायः (चित्तोत्साहः) ।

तावत् कुन्दात्मकमितं मा सधिरनेव बोधिष्यति ॥]

२ आर्तमदमसाकरावांलये (पुष्पवसने) सुमिते पुष्पके तु ८, १, १०८ इति सूत्राह ।

३ इत् पदं विधत्ते तत्सार्थाधिगमसूत्रस्य श्रीसिद्धसेनगणिकुटीरवर्णी (पृ ३०८) ।

“खरटमहासमतुलं वज्जीखीरेण भावियं बहुसो ।

निग्गीवोयरपकं हवेइ कंदुज्जलं सुव्वं ॥”

आम्नायस्त्वयं रहस्यकल्पद्रुमेऽस्माभिः प्रकटितः । इति द्रव्यानुयोगः ॥ ३ ॥

अथ चरणकरणानुयोगस्य दिग् दर्शयते—

५ ‘प’ इति पडिलेहण ‘आ’ इति आदिः सन्धौ पा । अनेन—

“पडिलेहणा पमज्जण भिक्खायरिलोयभुंजणा चेव ।

पत्तगधुवणवियारा थंडिलआवस्सयाइं च ॥”

इति (विचारसारे गा० २५१) गाथोक्तप्रतिलिखनादिदशविधचक्रवालसमाचारी सूच्यते
इति प्रतिलिखनादिसमाचारी ।

१० ‘सोम’ इति सौम्यत्वं प्रशान्तवाहितारूपम्, तदुभयमपि अल्लियन्ति—सेवन्ते पासो-
मल्ली । एतेन विशेषणेन क्रियाशुद्धिर्भावशुद्धिश्च क्रमेणोक्ता । तथा ‘पियंगा’ प्रियाणि—अ-
भीष्टानि सूत्रार्थपाठावबोधाभ्यां अङ्गानि—आचारादीनि द्वादश येषां ते प्रियाङ्गाः । एतेन
पदेन ज्ञानसम्पन्नत्वमभिहितम् । एवंविधा ‘भा’ इति भावसाधवो भवन्ति । इति चरण-
करणानुयोगः ॥ ४ ॥

१५ व्याख्यातमस्यां गाथाया—मनुयोगचतुष्टयम् ।

तुष्टये कौतुकवतां, श्रीजिनप्रभसूरिभिः ॥

अथवा सकलाऽपीयं गाथा प्रत्येकं चतुर्भिर्ननुयोगैर्व्याख्यायते—

‘पडमाभवासुपुज्जा’ इति गणितानुयोगप्रथमपादः पूर्वं व्याकृतः । द्वितीयपादस्त्वेवं
ज्ञेयम्—‘पुष्पदंत’ इति आर्पत्वाद् विभक्तिलुपि पुष्पदन्तयोः—सूर्यचन्द्रयोः आकारप्रश्लेषात्
२० ‘अससि’ इति अस्वश्रियोः, न विद्यते स्वा—आत्मीया श्रीर्ययोस्तौ अस्वश्रियौ तयोः । यदा
किल सूर्यस्य स्वा श्री रक्तवर्णत्वलक्षणा न भवति, किन्तु दये चन्द्रवत् श्वेता—निस्तेजस्का
वा, तथा चेन्दोः स्वा श्रीर्न भवति, किन्तु शशी रुधिररक्तो दृश्यते तदा ‘गौरा’ इति तदा
गंवि—पृथिव्यां राजानः ‘रत्ताससि’ इति रक्तं—सुभटरुधिरं आस्ये—मुखे यस्य स रक्तास्यः,
तथाविधोऽसिः—खड्गो येषां ते तथा भवन्ति राजानः, परस्परं युध्यन्ते इत्यर्थः । अयमपि
२५ गणितानुयोगः । तथा सह और्वेण—पातालकलशलक्षणेन वडवानलेन वर्तन्ते ये ते सौर्वाः,
असाधारणविशेषणात् समुद्रास्तैश्च सागरोपमा लक्ष्यन्ते, तैः अयनं—सङ्ख्यापरिज्ञानं ययो-
र्वर्तते । तौ कौ? ‘अमी’ इति प्राकृते द्विधा व्युत्पत्तिः, सिद्धावस्थया साध्यावस्थया च ।
तत्र सिद्धावस्थामाश्रित्य ‘अमी’ इति कोऽर्थः? अमू, द्विवचनस्य प्राकृते बहुवचनम्, अमू

१-२ छाया-

खरट(?) महासमतुल्यं वज्जी(?) क्षीरेण भावितं बहुधाः ।

निग्गीवोदरपकं भवति कन्दोज्ज्वलं.....॥

प्रतिलिखना प्रमार्जनं भिक्षाचरीलोचमुज्जनाश्चैव ।

पात्रकघ्रावनविधारा स्थण्डिलावश्यकानि च ॥

चक्रारकवद् विपरियसमानौ । 'काला' इति कालौ—अयसपिण्युसपिण्याख्यौ, तयोहि—अय-
मोऽरकः सुपमसुपमाख्यः, तस्य मान चतस्रः सागरोपमकोटाकोटयः इत्यादिर्विंशतिकोटा
कोटिसागरोपमप्रमाण कालचक्रमिति एषोऽपि गणितानुयोगः । तथा 'पासो' पाश
प्रप्तो वा पाश इव पाश—धनघनाघनर्षहेतुत्वात् प्राप्त—कुन्त, स इव वा प्रजाना मार-
णाघनर्षहेतुत्वात् । कोऽसौ पाशः प्राप्तो वा इत्याह—'भा' इति भानि—ग्रहा भौमादयः ।
कथम्भूताः सन्तः ? 'अष्टी' 'म मस' वा चन्द्रं, अक्षियन्ति—प्रविशन्ति मष्टी चन्द्रमण्डलमे-
दिन इत्यर्थः । न केवलं तथाभूता एव अनर्षप्रदा, किन्तु 'पियगा' इत्यपि पिक—कोकि-
लस्तद्व्यवहृ—मूर्तिर्येषा ते पिकाङ्गा—कृष्णाः प्रतिभासमाना इत्यर्थः । तेऽपि हि ज्योतिः-
शास्त्रे प्रजाना राज्ञां च पाशयत् प्राप्तवद्धानर्षकरा एव स्युः । इति गणितानुयोगपद्धः ॥

अथ चरणकरणानुयोगः—

१०

प्रकृष्टा जमा—कीर्तिर्येषा ते प्रोमा, स्वचरितैः यशस्विन इत्यर्थः । भयोऽस्त्येषामिति
अस्त्रादिष्वद् अमृत्यये भया—प्राणिन एकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियान्ता, तेषा असदयः—प्राणा-
स्तेषां पानं—रक्षणं तत्र ऊर्जा—बल येषा ते तथा । अरका—नीरागा, साहचर्यात् निर्द्वे-
पाश्च ततो विदोषणकर्मधारय । शशी—कर्पूरः, पुष्पं—श्वेतपुष्पम् । पुष्पशब्दो हि निर्धि-
शोपणः । श्वेतकुसुममेव वक्षि, तथा च कालिकासः—

१५

“पुष्प प्रचालोपहितं यदि स्यान्—मुक्ताफलं वा स्फुटविद्वमस्यम्” ।

इति (कुमारसम्भवे स. १, श्लो ४४) कान्यम् ।

तद्वदन्ता येषा ते तथा । एतेन तेषा देशनापुशलत्वं ध्वन्यते । तद्वय हि दशनद्युति-
प्राकट्यसम्भयः । अत एवाह—'ससिगोरा' शशिवत् निर्मलतया गवां—वाणीना रा—दीप्ति-
र्येषां ते शशिवोराः । एतेन भापासमितत्यमुक्तम् । तच्च शेषसमितीनामुपलक्षणम् ।
ततो विदोषणकर्मधारयः । (सुप्तु—शोभनानि) प्रतानि—अहिंसादीनि तेषा नेमिरिव नेमि—
चक्रधारा, प्रकटंकोटिरिति यावत् । शोभनप्रतनेमिर्येषां ते तथा । तथा इ—कामस्तत्र विषये
काल इव काला—यमस्तुत्या इकालाः । चतुर्यपादः पूर्ववत् । एवंविधा भावसाधवो
भयन्ति । इति चरणकरणानुयोगः ॥ २ ॥

अथ धर्मकथानुयोगः—

२१

'रसाससिपुष्पदतससिगोरा' इति द्वितीयः पादः पूर्ववत् । कथं शशी—राजा आ रटतीत्याह
—'पठमाभयासुपुञ्जा' 'पठमा' पठ्मा—लक्ष्मीस्तस्या भवाः—उत्पत्तयः अर्थात् अर्यागमाः । मम
'सुपुञ्जा' सुतरा पूज्या आसन्, तेप्येयादरात्, न पुनर्देवगुर्यादिषु । पुनः कथं रटति ?
'सुपयनेमीकाला' इत्यादि, शोभनप्रताना—अहिंसादीना नेमिः—चपचारात् परमकोटिस्ता
कालयति—सिपति सुप्रतनेमीकाला 'अगमा'—शरीररादा, मम प्रिया—चक्षमा आसीत्, न १०

पुनस्तपोनियमादिक्रिया । “आभा राढा विभूषा श्रीः” इति हैमनाममाला (का० ६, श्लो० १४८) । इयं च देहलालना । ‘मल्लीपासो’ मयि लीयते-सम्बध्यते मल्ली पाश इव पाशः-कर्मबन्धः । तथा चार्पम्—

“विभूषावत्ति यं भिक्खू कम्मं वंधइ” (दशवैकालिके अ. ६, श्लो. ६६) इत्यादि ।

५ इति धर्मकथानुयोगः ॥ ३ ॥”

अथ द्रव्यानुयोगः—

‘सुवयनेमीकाला’ इति पूर्ववत् उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकं सत् तथैव प्रतीयमानत्वात् इत्यस्य पादस्यार्थः । एतच्चायं प्रत्यभिधीयते तं प्रतिपादयति-हे ‘पउमाभवासुपुज्जा’ ‘प’ इति परमेष्ठी-ब्रह्मा, उमाया ‘भ’ इति भर्ता उमया वा भाति उमाभः-रुद्रः, ‘वासु’ इति १० वासुदेवः, ते पूज्या यस्य स तथा, तस्य सम्बोधनं ‘हे पउमाभवासुपुज्जा !’ गोयमा ! इति तदामन्त्रणे सौ अदन्तस्य आर्पे आत्वम्, स च नैयायिको वैशेषिको वा, हरि-हर-ब्रह्मणामेकमूर्तित्वात् । तथा हे ‘रत्ता !’ रक्तः रक्तपटो-बौद्धः, तथा चागमे-“तद्वन्निय” त्ति () तन्नामतृतीयवर्णो लोहितस्तद्वरणपटयोगात् प्राकृते तद्वन्निओ तस्यामन्त्रणं हे रत्ता ! । तथा ‘स’ इति साह्वयः, तयाऽकारप्रश्लेषात् असिः-खड्गः पुष्पदन्तौ-सूर्यचन्द्रौ पौष्प- १५ दन्ताः- तद्वंशजत्वात् राजन्याः, तेषां हि मूलतो द्वावेव वंशौ सूर्यश्चन्द्रश्च, ततोऽसिप्रधानाः पौष्पदन्ताः असिपौष्पदन्ताः-युद्धप्रवृत्ताः क्षत्रियाः, ‘शशू हिंसायाम्’ ‘इक्किस्तिव् स्वरूपार्थे’ (सिद्ध० ५-३-१३७) इति शशिः-हिंसा यज्ञादौ पशुपक्षिवृक्षौषधादि-शशिना गां-स्वर्गं राति-यजमानेभ्यो ददाति तथोपदेशदानात् ससिगोरा-मीमांसकाः । अथवा शशिः-हिंसा तद्विषयां गां-वाचं उपदेशं वा राति शशिगोरः-आलम्ब्याध्या- २० यार्थव्याख्याता असिपौष्पदन्त इव हिंसापरायणत्वात् यः शशिगोरस्तस्यामन्त्रणम् । ततश्च भोः परवादिन् ! ‘पास’ पश्य -अन्तस्तत्वेन त्रयात्मकं वस्तु विलोकय । कथम्भूतः सन् पश्य ? ‘ओमल्ली’ ‘ओम्’ इत्यभ्युपगमे, तं अल्लियइ-आश्रयति ‘ओमल्ली’, स्याद्वादमभ्युपगम्य इत्यर्थः । भो भो एकान्तवादिनो भवतां ‘पियंगाभा’ वर्तते प्रिया प्रेयसी तस्या अङ्गानि स्तन-वदन-नयन-जघनादीनि तेषां आभा सादृश्यम्-दृष्टान्त इत्यर्थः । २५ यथाहि-रागिणः प्रेयसीनां नाम तथा रूपाण्यङ्गानि कनककलश-पूर्णेन्दु-नलिनदल-चक्रादिरूपतया स्वानुरागमात्रात् मन्यन्ते तथा भवन्तोऽप्यनन्तधर्मात्मकतया सदसन्नित्या-नित्यामिलाप्यानमिलाप्यसामान्यविशेषरूपमपि कृत्स्नं वस्तु तदेकान्तरूपतया मन्वानाः स्वपक्षपातित्वमात्रमेवामिव्यञ्जन्ति, न पुनर्याँक्तिकतामिति भावः ॥

द्वितीयप्रकारेणाऽपि लेशतो द्रव्यानुयोगः प्रदर्श्यते यथा-‘प’ इति पारदः, ‘उ’ इति ३० उंगयवीयाणि, ‘मा’ इति माक्षिकम्, ‘भ’ इति भर्म-हेम, ‘व’ इति बहुफली, ‘आ’ इत्या-

काशघाती, सन्धो । 'सु' इति सुनाली, 'पुजा' इति 'प' इति प्रज्ञा तस्या ऊर्ज-वर्धयस्याः सकाशात् सा पुजा, मं मूकग्राह्यी । 'रसा' इति रक्तवृद्धिका, 'ससि' चि शशिरेखा-वां-कुची, 'पुष्पदत्त' चि केतकीनिर्यासः, 'म' इति सर्पः-अहिस्तेन च अहिलरावीजानि लक्ष्यन्ते, 'सि' इति सिंगियविस, 'गोरा' इति अम्यचगेरी 'सु' मुरदाली-देयदाली, 'घयनेमी'ति प्रतस्य नेमिरिय नेमि-लज्जालुका लक्ष्यते, 'का' इति कटकारिका-लघुरिगिणी, 'ला' इति ५ लागली, 'पा' इति पन्नगनामोपलक्षिता नाइ-नाइणी इति द्वयम्, 'सोमही' इति सोम-घाही, 'पियगामा' इति पिकाङ्गामं-कोकिलादेहवर्ण, 'अ' इति अश्वकम् इत्यर्थः । एतेषां यस्तूना गुरुपदेशयुक्त्या मीलने पीतसिद्धिर्भयति । इति द्विधाऽपि द्रव्यानुयोगः ।

अथवा अप्रेतनगाधया सह बीजाक्षरमप्यत्रास्ति—

“यैरकणगतवियगोरा सोलस तिर्यकरा मुणेयघा ।

१०

एसो घणविभागो चडयीसाए जिणयराणा ॥” (आ० नि० गा० ३७१)

अत्र घणोऽक्षर-लोकेश्वरार्थं, तस्य विभागो नादबिन्दुकलाशिरइन्द्रेषु यथासङ्ख्य श्वेतकृष्णारुणनीलवर्णरर्णजिनन्यासः । अस्य नामो ध्यानादनाख्येय सर्वातिशायि फलमिति । अयमपि द्रव्यानुयोगः ।

अस्माभिः प्रतिपाद प्राग्ब्याख्यातोऽनुयोग एकैकः ।

१५

सकलाया गाधया चतुरनुयोगी तु पृथगधुना ॥ १ ॥

अस्माभिर्लिखित दृष्ट्वा प्राचीनपत्रपङ्क्तिषु ।

तन्मे कृपा पिधाय शोधनीय च विद्वद्भिः ॥ २ ॥

प्रघातं० १४० ।

गोशब्दकाव्यम्

गोश्रावः किमयं गवाश्रयगता किं सुष्ठु ! गां वीक्षसे ?

गोमध्ये ! चरणेन गां लिखसि किं गोस्त्रीनिभे ! देहि गाम् ।

गावो यान्ति गृहेषु वासरमणेर्गावश्च दूरं गताः

गावस्त्वद्विरहे ममासुहरणे परेहि यावो गृहम् ॥

१ नेत्रजलं २ गोकुलं ३ दिशं ४ पशुं ५ भुवं ६ अप्सरःसदृशे ! ७ वाचं ८ सुरमयः ९ किरणाः १० बाणाः ।
“गोशब्दके दृशि स्वर्गे दिशि पशां रश्मौ, वज्रे भूमाविषौ गिरि” इति हैमेऽनेकार्थसङ्ग्रहे (श्लो० ६) ।

वृत्तिः—काचिदङ्गना वनान्तरे गवाश्रये-गोकुले गता सती गोश्रावं-नेत्रजलं मुमोच । तस्मिन् अवसरे केनचिद् गोपेन सा पृष्टा-हे सुष्ठु !-शोभने भ्रुवौ यस्याः सा सम्बोधने हे सुष्ठु ! अयं गोश्रावः किम् ? । पुनः गां-पृष्ट्वा किं वीक्षसे ? तथा हे गोमध्ये ! गो-वज्रं तन्मध्यमिव मध्यं यस्याः सा तत्सम्बोधनं हे गोमध्ये !-कशोदरि ! चरणेन गां-पृष्ट्वा किं लिखसि ? । अयुना हे गोस्त्रीनिभे !-स्वर्गायस्त्रीसदृशे ! गां-वाणीं देहि, वाचं दत्स्व । वासरमणेः-सूर्यस्य गावः-किरणा दूरं गताः, तस्मात् समं गावो गृहं यान्ति । पुनः ए-कामस्य गावः-बाणाः, मम असुहरणाः-प्राणहरणा जाताः । क सति ? स्वद्विरहे जाते सति सम्प्रति त्वं आगच्छ, आवां यावः-गृहं गच्छावः ।

श्रेष्ठिवेचन्द्र-लालमह-जैनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाह—

॥ सप्त स्मरणानि ॥

(विविधविबुधवरविरचितवृत्तिविभूषितानि)

प्रथमं 'पञ्चपरमेष्ठिनमस्कार'स्मरणम् ।

(व्याख्यायमलसमलङ्कृतम्)

५

श्रीसिद्धिचन्द्रगणिकृता व्याख्या

श्रीगणेशाय नमः ।

धीनामेयः धिय दद्यात्, मुरासुरनमस्कृतः ।

विमानेकपद्मासो, दधद् विश्वजनीनताम् ॥ १ ॥—(अनुष्टुप्)

अकल्पपरमुत्थाण-हृदयाम्बुजपदपदः ।

१०

भानुचन्द्रधिरं जीयाद्, गुरुर्मे पाचकप्रणीः ॥ २ ॥—(अनु०)

अष्टोत्तरशताना यो—ऽवधानानां विधायकः ।

दधानः पुंस्फहमेति, विरुद् दधादिनाऽर्पितम् ॥ ३ ॥—(अनु०)

तेन पाचकचन्द्रेण, सिद्धिचन्द्रेण सर्वदा ।

बुद्धिचन्द्रेण वितन्द्रेण, पालानामस्तरमेधमा ॥ ४ ॥—(अनु०)

१५

गन्धं मातृभरणानां, वृषिरेषा विधीयते ।

तत्र सारमस्कार, एव व्याख्यायते मया ॥ ५ ॥—(अनु०)

—त्रिभिर्पिशेषम्

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

नमो अरिहंताणं ॥ १ ॥

[नमोऽर्हद्भ्यः]

नमो अरिहंताणमिति । नमो-नमस्कारः । केभ्यः ? 'अर्हद्भ्यः' शक्रादिकृतां पूजां सिद्धि-
५ गतिं चार्हन्तस्तेभ्यः । उक्तं च (आवश्यकनिर्युक्तौ नमस्कारनिर्युक्तौ ४०६तमे पत्राङ्के)—

“अरिहंति वंदणनमं-संणाइं अरिहंति पूया[इ]सकारं ।

सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण बुच्चंति ॥ १ ॥”—(आर्या)

श्रीहर्षकीर्तिसूरिकृता व्याख्या

श्रीगुरुभ्यो नमः । ऐं नमः ।

१०

प्रणिपत्य जिनं वक्ष्ये, सप्तसरणेषु विवरणं किञ्चित् ।

यस्मान्मन्दमतीना-मपि भवति सुखेन तद्वोधः ॥ १ ॥—(आर्या)

यतः पर्वदिनेषु सकलश्रेयोऽर्थं क्षुद्रोपद्रवादिदोषनिवारणार्थं च कारणादौ सुखशान्त्यर्थं
च सप्त मिलिता(नि) एव स्मर्यन्ते-गुण्यन्त इति सप्त सरणान्युच्यन्ते । तेष्वेवादौ चतुर्दशपूर्वाणामा-
दिभूतं अनाद्यनन्तं च पञ्चपरमेष्ठिनमस्काररूपं प्रथमसरणमादौ व्याख्यायते-‘नमो अरिहंताणं’
१५ इत्यादि । अत्र पाठत्रयम्-अरहंताणं, अरिहंताणं, अरुहंताणं । तत्र अर्हन्ति सुरेन्द्रादिकृतां
पूजां इत्यर्हन्तः तेभ्योऽर्हद्भ्यः, अरिन्-रागद्वेषादीन् घ्नन्तीति अरिहन्तारः तेभ्योऽरिहन्तृभ्यः, न
रोहन्ति-नोत्पद्यन्ते दग्धकर्मबीजत्वात्-पुनः संसारे न जायन्ते इत्यरुहन्तः तेभ्योऽरुहद्भ्यो नमो-
नमस्कारोऽस्तु । प्राकृतत्वात् चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ १ ॥

१ अस्याष्टोत्तरशतमिता अर्याः कृताः श्रीविनयसमुद्रगणिशिष्यपण्डितश्रीगुणरत्नसुनीश्वरैः ।

२०

२ ‘अरहंताणं,’ ‘अरुहंताणं’ इत्यपि पाठौ ।

३ छाया—

अर्हन्ति वन्दननमस्यने अर्हन्ति पूजासत्कारम् ।

सिद्धिगमनस्य चाहंताः अर्हन्तस्तेनोच्यन्ते ॥

४ भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिसूत्रिते विवरणे (तृतीये पत्राङ्के) तु पाठोऽयम्—“संणाणि अरिहंति

१५ पूजसत्कारं । सिद्धिगमणं च अरहा अरहंता तेण बुच्चन्ति ॥”

५ ख-प्रत्यासत्त्या मूलसरणप्रारम्भे ‘श्रीअमृतविजयगणिगुरुभ्यो नमः’ इत्युल्लेखः ॥

६ ‘अरुहंताणं अरिहंताणं’ इति ख-पाठः ।

७ सन्तुल्यतां यदुक्तं आव० नम० (४०५ तमे पत्राङ्के)—

“अट्टविहं पि य कम्मं अरिभूयं होइ सन्वजीवारणं ।

तं कम्ममरिं हंता, अरिहंता तेण बुच्चंति ॥ १ ॥”

[अष्टविधमपि च कर्म अरिभूतं भवति सर्वजीवानाम् ।

तेषां कर्मादीनां हन्तारः अरिहन्तारस्तेनोच्यन्ते ॥]

३०

८ संयोजनीयोऽयं विशेषो यो वरीवर्ति भगवतीसूत्रस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतविवरणे—

“अत्रियमानं वा रहः-एकांस्वरूपो देशः अन्तश्च-मध्यं गिरिगुहादीनां सर्ववेदितया सप्त स्तवस्तुष्टोमगत-

नमो सिद्धाणं ॥ २ ॥

[नमः सिद्धेभ्यः]

सि० व्या०—नमो-नमस्कारः । केभ्यः ? 'सिद्धेभ्यः' सिद्धं-प्रभूतकालेन घट्टं अष्टप्रकारं कर्म शुरुष्यानापिना घ्यातं—मसीकृतं यैस्ते निरुक्तिषणात् सिद्धास्तेभ्यः इति 'यदुगीहि' । यदुक्तं (आव० नम० ४३८ तमे पत्राङ्के)—

“दीर्घकालर्यं बं तु, कर्मं से सिद्धमवृद्धा (जंतुकम्म सेसि०) ।

सिद्धं घंतं ति सिद्धस्स, सिद्धचमुपजायइ ॥ १ ॥”—(अनु०)

४० व्या०—(नमो० इति ।) तथा नमः सिद्धेभ्यः । 'पिब् बन्धने' (पाणिनीय-घातुपाठे १४७८) सित-बद्ध प्रस्तावादष्टविध कर्म तद् घमिति घ्यात-शुरुष्यानापिना दध्वं—मसीकृतं यैस्ते निरुक्तिषणात् सिद्धाः । यद्वा सिद्धिगतिनामधेयं स्नान प्राप्ताः सिद्धाः । यद्वा सिद्धाः १०—मुनिष्टिवार्था मोक्षप्राप्त्या अपुनर्मवत्वेन सम्पूर्णार्थास्तेभ्यः 'सिद्धेभ्यो नमः ॥ २ ॥

नमो आचारिणां ॥ ३ ॥

[नम आचार्येभ्यः]

सि० व्या०—नमो-नमस्कारः । केभ्यः ? 'आचार्येभ्यः' स्वयं पञ्चविधाचारवन्तोऽन्येषा-मपि तत्प्रकाशकत्वात् आचारे साधवः आचार्यास्तेभ्यः इति 'तत्पुरुषः' । यथा (आच० नम० १५ ४४८ तमे पत्राङ्के विशेषपाठ्यकेऽपि गा० ३१९०)—

“पंचविहमाचार, आचरमाणा त्वा पैमासता ।

आचार दंसंता, आचरिआ वेण वुषति ॥ १ ॥”—(आर्या)

“अनुयोगकुदाचार्यः” इति हैमः (अभिधानचिन्तामणौ का० १, स्तो० ७८) ॥ ३ ॥

प्रच्छन्नत्वसामयिकं येषां ते अरहोऽन्तराः अतस्तेभ्योऽरहोऽन्तर्य्याः, अथवा अविद्यमानो एषः—अन्त्यः सकलपरिग्रहो २० पञ्चक्षणमूलोऽन्तर्य्या-विनासो अत्रापुपञ्चक्षणमूलो येषां ते अरहमाणा अतस्तेभ्यः, अथवा 'अरहतामति कश्चिदप्यास विमगाप्यद्वयः क्षीयरागात्वात्, अथवा अरहत्वव्याप्य-प्रकृत्यापामिहेतुमूलमनोदेहतरत्रिपयसम्पदं विवीतरागात्वादि-कं स्वभावमत्यद्वयं इत्यर्थः ।” ।

१ टाया—

दीर्घकालर्यं (यं) तद् कर्म तद् सेपितमद्वया (अथवा दीर्घ-रजः अमुकर्म तस्मात्सितमद्वयां) । २५

सितं घ्यातमिति सिद्धं सिद्धचमुपजायते ॥

२ उक्तं य—

“ध्यातं सितं येन पुराणकर्म यो वा यतो निर्बुद्धिसीयस्यति ।

कथातोऽनुपाक्षा परिरिहितार्थो वा सोऽस्तु सिद्धः कृतमद्वयो मे ॥ १ ॥”

३ टाया—

पञ्चविधमाचारमाप्यन्तर्याम्यं प्रमापमाणा ।

आचारे दध्वं यन्त आचार्योलेभोष्यन्ते ॥

४ 'पैमासता' इति पाठः अग० क्षीयने ।

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नम आचार्येभ्यः । स्वयं ज्ञानादिपञ्चविधाचारवन्तोऽन्ये-
पामपि तत्प्रकाशकत्वाद् आचारे साधव आचार्याः तेभ्यः । योग्यः कुशलो हितश्च साधुरुच्यते ॥३॥

नमो उवज्ज्ञायाणं ॥ ४ ॥

[नम उपाध्यायेभ्यः]

५ सि० व्या०—नमो-नमस्कारः । केभ्यः ? 'उपाध्यायेभ्यः' उप एत्य-समीपमागत्य येभ्यः
सकाशादधीयन्त इत्युपाध्यायास्तेभ्यः इति 'तत्पुरुषः' । यदुक्तं (आव० नम० ४४८ तमे पत्राङ्के,
विशेषावश्यकैऽपि गा० ३१९७) —

“धारसंगो जिणक्खा-ओ सज्झाओ कहियो बुहेहिं ।

तं उवइसंति जम्हा, उवज्झाया तेण बुचंति ॥ १ ॥” — (आर्या)

१० “उपाध्यायस्तु पाठकः” इति हैमः (अभि० का० १, श्लो० ७८) ॥ ४ ॥

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नम उपाध्यायेभ्यः । उप-समीपमागत्य येभ्यः
सकाशादधीयन्त इत्युपाध्यायाः । अथवा उप-समीपे अध्यायो-द्वादशाङ्ग्याः पठनं सूत्रतोऽर्थतश्च
येषां ते उपाध्यायाः तेभ्यः उपाध्यायेभ्यो नमः ॥ ४ ॥

१ आ-मर्यादया चारः-विहार आचारस्तस्मिन् इति भग० विवरणे ।

१५ २ विशेषश्चायम्—

“आ-मर्यादया तद्विषयविनयरूपया चर्यन्ते-सेव्यन्ते जिनशासनार्थोपदेशकतया तदाकाङ्क्षिमिरित्यचार्याः ।
उक्तं च—

“सुत्तत्थविक्र लक्खण-जुत्तो गच्छस्स मेडिभूओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओ ॥ १ ॥

२० [सूत्रार्थविद् लक्षणयुक्तो गच्छस्स मेघिभूतश्च ।

गणतत्तिविप्पमुक्तः अर्थं वाचयति आचार्यः ॥]

अथवा आ-इपद् अपरिपूर्णा इत्यर्थः चारा-हेरिका ये ते आचाराः, चारकल्पा इत्यर्थः, युक्तायुक्तविभाग-
निरूपणनिपुणा विनेयाः अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतया इत्याचार्या अतस्तेभ्यः” ।

३ प्रतीकोऽयं कस्यचित् कोशस्थेति प्रतिभाति । ४ ‘हितेषु’ इति क-पाठः ।

२५ ५ छाया—

द्वादशाङ्गो जिनाख्यातः स्वाध्यायः कथितो बुधैः ।

तमुपदिशन्ति यस्मात् उपाध्यायास्तेनोच्यन्ते ॥

६ ‘सूत्रार्थश्च’ इति क-पाठः ।

७ इदमर्थद्वयं तु ‘इण् गतौ’ (पा० १०४५) ‘इद् अध्ययने’ (पा० १०४६) इति घातुयुगलमाश्रित्य न्यवेदि

३० ३ अहर्षकीर्तिसूरिभिः । परन्तु अर्थनानात्वं वर्तते श्रीभगवत्तीविवरणे, तद् यथा—‘इह स्मरणे’ (पा० १०४७)

इति वचनात् (वा) स्मर्यते सूत्रतो जिनप्रवचनं येभ्यस्ते उपाध्यायाः, (यदाह-चार०) अथवा उपाधानमुपाधिः—

सन्निधिः सेनोपाधिना उपाधौ वा आयो-लामः श्रुतस्य येषां उपाधीनां वा-विशेषणानां प्रक्रमाच्छोभनानामायो-

लामो येभ्यः, अथवा उपाधिरेव-सन्निधिरेव आयम्-इष्टफलं देवजनितत्वेन अयानाम्-इष्टफलानां समूहस्तदेक-

हेतुत्वाद् येषाम्, अथवा आधीनां-मनःपीडानामायो-लामः आध्यायः अधियां वा-नयः कुत्सार्थत्वाद् कुतुह्लीना-

३५ मायोऽध्यायः, ‘ये चिन्तायाम्’ (पा० १०८) इत्यस्य घातोः प्रयोगाच्चनः कुत्सार्थत्वादेव च दुर्ध्यानं वा अध्यायः,
उपहत आध्यायः, अध्यायो वा यस्ते उपाध्याया अतस्तेभ्यः ।”

नमो लोके सर्वसाधुषु ॥ ५ ॥

[नमो लोके सर्वसाधुभ्यः]

मि० व्या०—नमो-नमस्कारः । केभ्यः ? 'लोके सर्वसाधुभ्यः' । लोके-मनुष्यलोके
सम्यग्ज्ञानादिभिर्बोधसाधकः सर्वमन्त्रेषु समाधेति साधवः, सर्वे च ते मन्त्रिकस्त्रिकान्दि-
मेवमिन्द्राः साधवश्चेति सर्वसाधवस्तेभ्यः इति 'कर्मधारयः' । यथा—

“निपाणसाहस्रं लोके, बन्धा साहस्रं साधुषु ।

समा यः सर्वभूषणम्, सन्धा ते सर्वसाधुषो ॥ १ ॥”—(आर्या)

ह० व्या०—(नमो० इति) तथा नमो लोके सर्वसाधुभ्यः । मन्त्रगद्गान-दर्शन-चारि-
प्रादिभिः साधयन्ति मोक्षमार्गमिति साधवः । लोके-सार्धद्वयद्वीपलक्षणे पञ्चवत्पारिश्रद्धयो-
जनप्रमाणे मनुष्यलोके सर्वे च ते साधवश्च । यद्वा सार्वस्य-अर्हस्य साधवः सार्वसाधवः तेभ्यो १०
नमो-नमस्कारोऽस्तु ॥ ५ ॥

एतो पञ्चनमुकारो ॥ ६ ॥

[एत पञ्चनमस्कारः]

सर्वपापप्रणाशनो ॥ ७ ॥

[सर्वपापप्रणाशनः]

१५

१ 'सार्वस्य-अर्हस्य' इत्येति सम्भवति ।

२ आदितादेव मूल्यान्ते विभक्तिकर-प्रतिमाकनिक-व्याकनिकनिक-परिहारविशुद्धिकनिक-विभक्तिक-
वा-विभक्तिकनिक-विभक्तिकनिक-कनिकादि-प्रायेकपुद्-स्वर्गसाधु-पुद्गलोपिवा आस्तादिभेदाः शुपमानु-
प्यमादिभिरिति वा ।

३ इदमन्त्रं एवं गायन् ज्ञाय० नमः ४४११मं पद्यादे अगं विवर्त्तयेत्ति, यस्मिन् तत्र 'सर्व'म्याने 'साध'० १०
शब्दः । एतच्छाया यथा—

मित्रान्मायकान् भोगान् यन्तान् साधयन्ति (ततः) साधवाः ।

यन्तान् सर्वभूतेषु जन्तान् ते सार्वसाधवाः ॥

४ अत्रानि विनेतो इतिदृष्टे भगवत्प्राप्तिरित्ये—

“सर्वेषां जीवन्तो विना साक्षात्, ते च साधवश्च, सार्वस्य वा-अर्हस्य वा तु सुखदेः साधवः सार्वसाधवः, १५
नराः वा तुमभोगान् साधयन्ति-कुर्वन्ति, सार्वस्य वा-अर्हस्य साधयन्ति-नराणांकरमादासाधयन्ति प्रविहारयन्ति वा
कुर्वन्तिमित्रादन्तरिन् सर्वसाधवाः सार्वसाधवो वा, अथवा सर्वेषु-अर्हस्येषु कारयेयुः, अथवा समानि-इतिगानि
अनुभूयानि वापि कारयन्ति ते तु साधवो-मित्राः सर्वसाधवः सार्वसाधवो वा अत्रभ्येभ्यः । यथा च नमदीयता
मोक्षमार्गसाधयन्तिपदकारणसाधयन्ति, आह ५ (अथा० नमः ४४११मं पद्यादे)—

अथहायुः सहायकः, इति यः सौत्रम करिष्याम ।

युक्तं कारकम्, नमामिह सार्वसाधुम् ॥ १ ॥”

[अथहाय सहायकः कुर्वन्ति यः सौत्रम सुर्वतः ।

युक्तं कारकम् सहायकः सार्वसाधुम् ॥]

१०

मंगलाणं च सर्वेसिं ॥ ८ ॥

[मङ्गलानां च सर्वेषाम्]

पदमं हवइ मंगलं ॥ ९ ॥

[प्रथमं भवति मङ्गलम्]

- ५ सि० व्या०—एष पञ्चनमस्कारः । एष-प्रत्यक्षो विधीयमानः पञ्चानामर्हदादीनां नमस्कारः-प्रणामः । स च कीदृशः ? 'सर्वपापप्रणाशनः' सर्वाणि च तानि पापानि च सर्वपापानि इति 'कर्मधारयः' । सर्वपापानां प्रकर्षेण नाशनो-विध्वंसकः सर्वपापप्रणाशनः इति 'तत्पुरुषः' । सर्वेषां द्रव्य-भावभेदभिन्नानां मङ्गलानां प्रथममिदमेव मङ्गलम् । "होइ मंगलं" इति पाठस्त्व-प्रामाणिकः; सर्वत्र "हवइ मंगलं" इत्येव दर्शनात् । चः समुच्चये । पञ्चसु पदेषु चतुर्थ्यर्थेषु पठ्यते ।
१० अत्र चाष्टपष्टिरक्षराणि, नव पदानि, अष्टौ च सम्पदो-विश्रामस्थानानि तत्र सप्त एकैकपदा, अन्त्या तु द्विपदा इति नमस्कारार्थः ॥ ६-९ ॥

ह० व्या०—(एसो० इति) एषः-पूर्वोक्तः 'पञ्चनमस्कारः' पञ्चानाम्-अर्हत्-सिद्धा-ऽऽचार्यो-पाध्याय-सर्वसाधूनां नमस्कारः-प्रणामः, सर्वपापप्रणाशनः-(समस्तदुरित)निवारकः ।

- पुनः सर्वेषां मङ्गलानां-मङ्गलकारकवस्तूनां दधि-दूर्वा-ऽक्षत-चन्दन-नालिकेर-पूर्णकलश-
१५ स्वस्तिक-दर्पण-भद्रासन-वर्धमान-मत्स्ययुगल-श्रीवत्स-नन्द्यावर्तादीनां मध्ये प्रथमं-मुख्यं मङ्गलं-मङ्गलकारको भवति । यतोऽसिन् पठिते जप्ते स्मृते च सर्वाण्यपि मङ्गलानि भवन्ती-त्यर्थः ॥ ६-९ ॥

इदं च स्मरणमनादिभूतं, यतो जिनानां चतुर्विंशतयोज्ज्वलाः सञ्जाताः अनन्ताश्च भविष्यन्ति तदा सदैवैवमेव, अतोऽनाद्यनन्तमित्यर्थः ॥

- २० अत्र पदानि नव (९), सम्पदः अष्टौ (८), अक्षराणि अष्टपष्टिः (६८), लघ्वक्षराणि एकप-ष्टिः (६१), गुर्वक्षराणि सप्त (७) ज्ञेयानि ॥

नागपुरीयतपोगण-राजः श्रीहर्षकीर्तिस्ररिवरः ।

प्रथमस्मरणे व्याख्यां, सङ्क्षेपाद् विहितवान् सम्यक् ॥ १ ॥

॥ इति प्रथमस्मरणव्याख्या ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं ॥ द्वितीय 'उवसग्गहर'सरणम् ॥

(ध्याख्याप्रितयसमलङ्कृतम्)

श्रीजिनप्रभसूरिकृताऽर्चकस्पलतानामवृत्तिः

प्रतिबोध विदधानाः (श्रीसम्भूतिविजयनामानो भद्रबाहुयराहामिधानो ब्राह्मणत- ५
नयो आतरो प्रत्यक्षेषुवन् ।) स च (तत्र १) घराहमिहिरस्तथाविधज्ञानावरणीयकर्मस्योपशमा-
मावाद् किञ्चिदेव चन्द्रप्रज्ञस्यादिकं शास्त्रमधीतवान् । भद्रबाहुस्वामी तु (चतुर्दश पूर्वाण्य-
धीतवान् । स च सम्भूतिविजयस्तु) औत्तं पाठादिस्वरूपं तदुदकं च सातिशयज्ञानेन ज्ञात्वा
“ बूढो गणहरसदो, गोयममार्हर्हि धीरपुरिसेहि ।

जो तं ठवइ अपचे, चाणतो सो महापावो ॥ १ ॥ ”—(आर्यं)

१०

इति प्रवचनरहस्यं स्मरन् न किञ्चिदाचार्यादिपदं ददां । ततस्तस्य महान् प्रदोषो जज्ञे । अशुभ-
कर्मोदयवशात् मिथ्यात्वं चासीत् गतं । प्रत रजोहरणादिलिङ्गं च विमुच्य पुनर्ब्राह्मण एवामवत् ।
तव पूर्वाधीतचन्द्रप्रज्ञस्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाणं ज्योतिःशास्त्रं निर्मि-
तवान् । तद्य नाम्ना घराहमिहिरमिति प्रसिद्धिर्मावन्निखरमध्याम् । सिद्धान्तादुद्धृतत्वात् प्रायः
सत्यार्थं च तत् ज्ञातम् । ततो विप्रादिमिलोक्तं पठ्यमानं परम्परयाऽप्यापि तद् वतते । १५

घराहमिहिरः किल द्वादशाम्भानि गच्छेत् सितः । तद्य चाहोपाङ्गपूर्वादिसिद्धान्तमधीया-
नेन सर्वं ज्योतिःशास्त्रं अन्यदपि विद्यामन्त्रयोगधूर्णादि ज्ञातं, तद्विप्रतारितमिथ्यादृष्टिब्राह्मणैश्च
तदन्वयोच्यते स, यदुत—मो लोका ! अयं घराहमिहिरः सकलशास्त्रपारावारपारीणश्चतुर्दश-
विद्यानिधानः वशीकरणपरपुरप्रवेशकाशगामिन्यादिविद्यास्थानभूमिरभूत् । ततोऽनेन गगन-
मण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिषकेण सहविद्याबलात् सम्भरता सूर्यादिग्रहाणां अभिन्यादिनिघट्टाणां २०
च सम्भारः सम्यग् निरीक्षितः । ततस्तं चेतसि सम्यग् धृत्वा मर्त्यलोकावतीर्य लोकोपका-
रायेद् ज्योतिष्कं निर्मितमिति । सा च प्रसिद्धिः सम्प्रत्यपि मृग्यैस्तच्छास्त्राभ्ययनादिना सज्जात-
तन्कथिततथाप्रत्ययैस्तस्य माहात्म्यमारोपयद्भिन्तैर्येषां विसर्गते, न पुनरिदमप्यगम्यते तर्पदेतत्
मगवतो जेनागमस्यैव माहात्म्यं यदिदं किमपि तच्छास्त्रोक्तं सत्यत्वेन संवदति, तदन्तर्गतत्वात् ।
तदर्थानां नहि सूक्तं किञ्चिददार्हतमुपदेशमन्तरेण जगत्सति । यदाह श्रीसिद्धसेनदिषाकरः— १५

१ चतुर्दशाम्भान्तः पाठः क—प्रतो पाठे डिलितोऽस्ति, ख—प्रतो तदभावाः । २ 'चन्द्रप्रज्ञसि—सूचप्रज्ञस्य-
निर्ह' इति ख—पाठः । ३ 'महापावो' इति ख—पाठः ।

४ टापा—

बूढो गणहरसदो गौतमादिभिर्धर्तुद्वै ।

यसं रजययनि अपात्रे जातान् स महापावो ॥ १ ॥

२०-

५ 'स्थावर्धुमि' इति ख—पाठः । ६ 'निषावमभू' इति ख—पाठः ।

“सुनिश्चितं नः परतत्रयुक्तिषु, स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः ।

तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविद्युपः ॥ १ ॥” —(वंशस्थम्)

—(प्रथमद्वात्रिंशिकायां श्लो० ३०)

एवं स तेन दम्मेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयंस्तेभ्यश्च दानादिपूजां लभमानस्तया चालीकप्रसिद्ध्या
५ मनसि प्रमोदं दधानः कालमनैषीत् ॥

अन्यदा श्रीमानाचार्यसम्भूतविजयस्यारिः स्वगच्छं भद्रचाहुस्वामिनि नियोज्य कृतान-
शनः समाधिना दिवमगात् । तदनन्तरं श्रीभद्रचाहुरप्रतिवद्धविहारेण विहरन् भव्यान् प्राबुध्यत ।
एतस्मिन् समये स चराहमिहिरः साधुश्राद्धप्रदेष्टेण मिथ्यात्वोदयेन वान्तसम्यग्दर्शनोऽज्ञानत-
योऽनुष्ठानेन कालं कृत्वा व्यन्तरेष्टपन्नः । ततः पर्याप्तः सन् विभङ्गाभोगाद् विज्ञातात्मीयपूर्वभव-
१० स्वरूपः पुनर्मिथ्यात्वोदयादर्हत्प्रवचने प्रदेष्टोत्कर्षमुद्रहन् अचिन्तयत् स सुराधमः—कथमहं पूर्ववैर-
निर्यातनमेतेषां आर्हतानां साध्वादीनां करिष्ये ? ततोऽसौ सर्प इव छिद्रान्वेषणपरोऽपि सदनुष्ठान-
निष्ठतया सतताग्रमत्तत्वाद् साधूनां छिद्रमभव्यः सम्यक्त्वमिव न लेभे । ततो विलक्षः साधून्
मुक्त्वा श्रावकेष्वविरततया ग्रमादवहुलेषु विशिष्टधर्मानुष्ठानविकलेषु च ललमवाप्य उपसर्गान्
कर्तुमारमे स दृष्टवानमन्तरः । ततः श्राद्धरपि विशिष्टबुद्धिभिराकर्णितश्रुतसारज्ञातं—यद् व्यन्तरकृत-
१५ मेतत् नास्माभिरुपशमं नेतुं पार्यते । ततोऽत्रार्थं भद्रचाहुस्वाम्येव प्रतिकर्तुं अलं इति सर्वैरालोच्य
तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका गुरुभ्यः प्रेषिता । तामवधार्य श्रीभद्रचाहुस्वामिना अतिशयज्ञानज्ञातै-
तत्पारम्पर्येण महाप्रभावमुपसर्गहरस्तोत्रं नूतनं कृत्वा सर्वत्र प्रेषितम् । ततः सर्वोऽपि सद्द्वस्तपाठ-
स्मृतिप्रभावाचिरुपद्रवो धर्मपरायणो बभूवेति सप्रभावमिदं सर्वदा सरणीयं पठनीयं ऐहलौकिक-
पारलौकिकसुखाभिलाषिभिरिति । अत एव

२० “स्तोत्रस्यास्याष्टातिरिक्तं शतं यः, कुर्याज्जापं पञ्चगाथात्मकस्य ।

तस्यावश्यं मङ्गलं नश्यन्ति विघ्नास्तं निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥” —(शालिनी)

अत्र हि प्रथमगाथायां जगद्बाल्म्यकरं सौभाग्यकरं भूतादिनिग्रहकरं क्षुद्रोपद्रवद्रावणमिति
यच्चाष्टकं पार्श्वयक्षयक्षिण्यादिमन्त्रार्थं न्यस्ताः । द्वितीयगाथायां च प्रथमं विषधरस्फुलिङ्गमन्त्रं यच्च
वृहच्चक्राभिधानं सर्वसम्पत्करम्, द्वितीयं तु चिन्तामणिचक्रं चिन्तातीतार्थसाधकं नृप-वह्नि-तस्कर-
२५ शाकिनीप्रभृतिक्षुद्रोपद्रवनिवारणं न्यस्तम् । तृतीयगाथायां तु बन्ध्याशब्दापहं मृतवत्सानामपत्य-
जीवनं काकबन्ध्यादोपप्रमोपि बालानां ग्रहपीडानिवारणं दुर्भगानां सौभाग्यावहं अपसाराद्यपहारि
चेति यच्चाणि सूचितानि । चतुर्थगाथायां पुनः सर्वार्थसाधकं देवकुलं कल्पद्रुमयन्त्रन्यासश्च प्रणीतः ।

१ ‘मानार्थ’ इति क-पाठः । २ ‘भगवति श्रीमद्राहु’ इति ख-पाठः । ३ ‘प्राबुध्य (१)’ इति ख-पाठः ।

४ ‘दयाद्’ इति ख-पाठः । ५ ‘उवरोपशमनं शाकिनीनाशनं विषमविपत्तिग्रहकरं’ इत्यधिकः ख-पाठः । ६ एतज्जि-

३० ज्ञासुना दृष्ट्या श्रीपूर्णचन्द्राचार्यरचिता उपसर्गहरस्तोत्रलघुवृत्तिः । ७ ‘करं’ इति क-पाठः । ८ ‘क्षेमं मृतं’

इति ख-पाठः । ९ ‘सूत्रितालि’ इति ख-पाठः ।

पञ्चमगाथायां च पुनः क्षान्तिकं पौष्टिकं च भूत-प्रेत-शाकिनी-चाकिनी-ज्वरादिनाम्न सर्षरक्षा विनिधिस्ता, मन्त्राभात्र दृष्ट(ष्टि)कोत्थापन पुरस्चोम क्षेमकरणादिफर्षसाधकाः । अनेनैव च स्तोत्रेण त्रिःसप्तकृत्योऽष्टस्य षाडमिमन्त्रितेन धूपचलिकर्मादिना कृतोपवासः पुरुषस्तचदनर्थसार्थं ध्यर्थयति ।

किञ्च सर्वस्य विद्यानां मन्त्राणामुपादानकारणं पञ्चपरमेष्ठिमहामन्त्रो नमस्कारः, तत्र च नमस्कर-
णीयाः पञ्च परमेष्ठिनः, तेषां च नामाक्षरपद्धतिरेतत्तत्त्ववसम्बन्धिनो गाथापञ्चकस्यादौ चिद्रूपनि- ५
रूपणीया इत्यते । तथाहि—प्रथमगाथाया आदिस 'उव' इत्यक्षरद्वयेन प्राकृतगाथानुषा उपाध्यायाः
सङ्गमन्ते, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । द्वितीयगाथाया दौ 'विस' इति वर्णद्वयेन साधवः,
विषमिव विषं सर्वरसात्मकस्तोपदर्शनात् । विषभूता साधवो हि तत्तत्प्रापेक्षया तत्तद्रसस्पृशो
भवन्ति । उक्तं च भगवता प्रस्तुतस्तोत्रकारेणैव तृतीयैकालिकनिर्युक्तौ (८३तमे पत्राङ्के)
भ्रमणानां विषसमानत्वम् । तृतीयगाथायास्तु 'धुरि' 'चिद्र' इत्यवयवेनाचार्याः, भगवत्सु तीर्थ- १०
हरेषु मोक्षं गतेष्वपि भाष्यतीर्थं पश्चादपि तिष्ठन्तीति, प्राकृतलक्षणात् चिद्रादेशः, "कैश्या वि
जिणवरिदा" इति न्यायात् । अथवा सञ्चित-द्रव्यगुणपर्यवैरनुयोगसवरूपा तत्र तिष्ठन्तीति चित्त्वाः—
धरयः । चतुर्थगाथायास्त्वादौ 'तुह' इत्यक्षरद्वयेन अर्हन्तः । 'तुह(ह) दुह(ह) अर्धने' (सिद्ध०
घा०) । तोहन्ति—अर्धयन्ति पातिकर्मचतुष्टयं सकलजगत्संश्रयराशिं वेति तुहः । विहर-
माणा उत्पन्नकेवलम्राना अर्हन्तः । नोभ्युपान्त्यलक्षणे के तुह इति रूपम् । पञ्चमगाथायाः पुन- १५
रादौ 'इय' चि वर्णयुग्मेन सिद्धा । 'इण गतौ' (पा० घा० १०४५) । इता—गता अपुनरावृत्तये
मोक्षमिति इताः—सिद्धाः । न चान्यार्थप्रयुक्तानामेषां पदानां परमेष्ठिमन्त्ररूपत्वमपुक्तमिति वाच्यम्
"दिन्द्रस्त्रेव धरासनस्य दधती" इत्यादौ धीनिपदानां अन्यार्थप्रयुक्तत्वेऽपि मन्त्ररूपत्वानतिक्रमात्
तत्प्रभावोपलब्धेः ।

१ उद्देशभावः—

"विस्तृतिमिस्तथायबहुकान्नित्यादप्युत्समेन समधेयम् ।

यमरुद्वन्तुहृत्पद्महागसमेन होषम् ॥

[विप-तिनिश्च-बात-व-शुद्ध-कर्मिकार-उत्पन्नसमेव समणेन ।

अमर-उद्भुद-भट-कुंठ-आवर्षासमेव मणितथ्यम् ॥]

२ इदं तु प्रथमं चरणं उपवेशनाल्लयायाः द्वावसगामायायाः, सम्पूर्णा गामा तथ्याया तु यथा—

“कहूया वि, दिग्वर्षिता, यथा न्ययसामरं पदं दार्यं ।

आमरिपुर्णि पञ्चमर्ण, आरिज्जइ संपय सपक ॥^{१०}

कदापि त्रिगुणैर्गुणाः प्राप्ता अभवन्तस्मिन् ययं दृष्ट्वा ।

भाचार्यैः प्रवचनं चार्पितं साम्प्रतं सकलम् ॥

१ 'शङ्खमुपास्यतीकृणुषा का' इति सिद्धहेमे (५-१-५४) । २ 'रूपं प्रयुक्त' इति क-पाठः, 'रूपे २ = प्रयुक्त' इति तु य-पाठः ।

५. भारतीयकानूनोन्ने समर्प कथं जाय यथा—

“देवस्यैव गारासक्त्य दूषणी मध्येच्छाट प्रभा”

शौचीं काश्चित्मनुष्ययोरिव शिरसातन्वन्ती सर्वतः ।

- अत्र च यद्यप्यर्हतामेव मुख्यत्वं युक्तं, तथाप्येतत् स्तोत्रं श्रुतकेवलिरिति चित्वात् सूत्रम् । तच्चोपाध्यायैरेवाध्यापनीयमित्यादावुपाध्याया उक्ताः । उपाध्यायपार्श्वे चाधीयमानस्य साधव एव साहायकं कुर्वते, तेषां साहायककरण एवाधिकारात् “मङ्गे अविष्पणासो आचारो विणयया सहायचं” (आच० नि० गा० ३१३, विशेषा० गा० २९४४) ति यथासङ्गस्यमर्हत्तिसद्वाचार्यो-
- ५ पाध्यायसाधूनामावश्यकैऽधिकार उक्तः । एवं चाधीतस्य तस्यार्थमाचार्या एव कथयन्तीति तदनन्तरं तेषामुपन्यासः । आचार्योपदेशेन चार्हन्तो ज्ञायन्ते । अर्हश्चेतत्स्तोत्रवर्णनीयो भगवान् पार्श्व इत्याचार्यानन्तरमर्हन्तोऽभिहिताः । एतत्स्तोत्रपाठाच्च भावतः परम्परया सिद्धत्वमित्यर्हदनन्तरं सकलसदनुष्ठानफलभृताः सिद्धाः प्रतिपादिता इति पञ्चपरमेष्ठिगर्भितत्वात् श्रुतकेवलिप्रणीतत्वाच्च नास्य स्वरराजस्य प्रभावमहिमा दुःश्रद्धानः । साक्षात्क्रियन्ते चास्य विवेकि-
- १० भिरनेके प्रभावातिशया इति । अस्य च पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्येयमाद्यगाथा—

उवसग्गहरंपासं, पासं वंदामि कम्मघणमुक्कं ।

विसहरविसनिन्नासं, मंगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥

[उपसर्गहरपार्श्वं पार्श्वं वन्दे कर्मघनमुक्तम् ।

विपधरविपनिर्नाशं मङ्गलकल्याणावासम् ॥]

- १५ उपसर्गाः—दिव्य-मानुष-तैरश्वा-ऽऽत्मसंवेदनीयभेदाच्चतुर्विधाः उपप्लवास्तान् हरति—अपनयतीत्युपसर्गहरः, शासनाधिष्ठायकत्वात् प्रत्यूहनिवारयिता । तथाभूतः पार्श्वः—पार्श्वयक्षो यस्य स तथा तम् । अनुस्वारस्त्वार्पत्वादलाक्षणिकः, यथा—“देवंनागसुवर्ण” इति । उपसर्गहरा वा धरणे-

एपाऽसं त्रिपुरा हृदि धुतिरिवोष्णांशोः सदाहस्थिता

छिन्नाद् वः सहसा पदैस्त्रिभिरघं ज्योतिर्मयी वाक्पयी ॥ १ ॥”

- २० १ ‘सूचनात्’ इति क-पाठः, ‘रचितात्’ इति ग-पाठः ।

२ एतदुत्तरार्धच्छाये यथा—

“पंचविहनमोक्षारं करेमि एएहिं हेजहिं”

मार्गोऽविप्रणाश आचारो विनयता सहायत्वम् ।

पञ्चविधनमस्कारं करोम्येतैर्हेतुभिः ॥

- २५ ३ ‘पासं’ इति पृथक् पदं वा । ४ ‘उपसर्गहरं पश्यं (अथवा प्राप्तं प्राप्तं वा)’ इत्यपि सम्भवति । ५ घन-कर्ममुक्तं इत्यपि सम्भवति । ६ ‘विपगृहवृष०’ ‘विपगृहविप०’ वा इत्यपि सम्भवति । ७ ‘नशः नाः’ (सिद्ध० २-३-७३) इति सूत्रेण ‘निर्णाशं’ स्यात्, परन्तु व्याख्यात्रितये श्रीपूर्णेचन्द्रीयवृत्तावपि प्रयोगोऽयं दृश्यते । ८ ‘कल्याणभावासम्’ इत्यपि सम्भवति ।

९ पुनस्तत्रैवरेत्यपरनाम्नः श्रुतस्त्वस्य चतुर्थपथस्य द्वितीयपादगतोऽयं पाठः । सम्पूर्णं पद्यं तु यथा—

- ३० “सिद्धे ! मो पयओ णमो जिणमए नंदी सया संजमे

देवंनागसुवर्णकिन्नरगणस्सम्मअभावविप् ।

लोगो जत्थ पइद्विओ जगमिणं तेल्लुक्कमआसुरं

अम्मो बहूट सासमो भिजयमो अम्मुत्तरं बहूट ॥”—शार्दूलविकीरितम्

न्नादयः पार्थ-समीपे सततसमिहितत्वात् यस्य तम् । अथवा उपसर्गहरमिति पृथक् ।
पश्यति कालत्रयवर्ति वस्तुजातमिति पश्यत्तम् । प्राकृतव्युत्पत्त्या 'पास' इति । यद्वा प्रगता आशा
यस्य स प्राप्तत्वं, निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पार्थ-श्रीपार्थ्वनाथं 'वंन्दामि' सि वन्दे-नमस्करोमि ।
तथा कर्माणि ज्ञानावरणीयाद्यष्ट तानि जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलच्छादकत्वाद् घना इव-
वलदा इव कर्मघना,

“सितं शीतंशुमणीवः, प्रकृत्वा भावशुद्धया ।
चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमग्नवत् ॥ १ ॥”

इति वचनात्, तेभ्यो मुक्ता-पृथग्भूतः कर्मघनमुक्तस्तम् । अत्र चन्द्ररूपकामावेऽपि विशेषणान्वया-
नुपपत्त्या तदवगमः । अथवा आपत्त्यात् घनशब्दस्य विशेषणत्वेऽपि परनिपातात् घनानि-दीर्घकाल-
मितिकानि बहुप्रदेशप्राणि वा यानि कर्माणि धातिकर्माणि तर्ह्युक्त-स्यक्तम्, उत्पन्नैवत्वज्ञान-
मित्यर्थः । तथा विपश्चा-अनन्त-वासुकि-तक्षक-कूर्कोट-पद्म-महापद्म-शङ्खपाल-कुलिक-व्य-विजय-
लक्ष्मणदशनागकुलजाता नागास्तेषां विप पार्थिवादिमेकमिष निर्नाशयति-निश्चितमपहरति (इति)
विपश्चाविपनिर्नाशस्तम् । भगवन्नामर्तुमप्रजापाद् हि सर्वविपश्चाविपनाशः सुप्रतीत एव भाषि-
काम्नाम् । यदिवा विप-पानीयं प्रस्तावात् 'मणिकर्णिका'बल तत्र 'घरं' ति गृहं-निशासो यस्यासौ
विपगृहः । प्रायेण 'वाराणसी'वासिनः पञ्चाधितपश्चरणं 'मणिकर्णिका'सीर एव कुर्वाणा दृश्यन्ते । १५
स च सामर्थ्यात् कमठमुनिस्तस्य रूप-धर्म लौकिकधर्मतया गृह्यमाणत्वात् पञ्चाधितैवधर्म-
लक्षणं निर्नाशयति यः, अत्रलज्जलनद्वयमानकाष्टकोटरान्तस्त्रिपमायसर्पप्रदक्षिणेन मातुलोकानां
च मनसि तत्तपसोऽधर्मरूपत्वनिश्चायनात् तम् । अनेन गृहस्थावस्थावदावस्यित परमकावणि-
कत्वं च ह्यमार्गनिर्लोठनात् । अथवा विप-मिथ्यात्वकृपायादिलक्षण भावविषं धारयन्तीति विप-
श्चा विपगृहा या मिथ्यात्वकृपायादिदोषदूषितात्मानं प्राणिनं तेषां विप यथोक्तरूपमेव निर्नाश-
यति-निजवचनामृतरसोपयोजनेनापगमयतीति विपश्चाविपनिर्नाशो विपगृहविपनिर्नाशो वा तम्,
तथा मङ्गलानि च विपदुपपन्नरूपाणि, कल्याणानि च सम्पदुत्कर्षरूपाणि तेषां उभयेषामप्या-
वास इवावासः-श्रीहास्यान तम् । अत्र एव हि भगवन्त मङ्गलकल्याणावास पर्युपासीना अपि
तदुभयमाजर्जं भवेयुः ।

[सिद्धाः] ओ धवतो जगो विनमताय नमिः सदा संयते

वेदभागास्तुवर्षेकिष्कराणस्तुभूतमाधार्मिवाय ।

कोको जय प्रतिष्ठितो जगदिदं प्रकोक्त्वमर्त्यामुदं

धर्मो वयेतां द्यावतो विजयतां धर्मोचरं वयेताम् ॥]

१५

१ 'वंन्दामि इति' इति क-पाठः । २ 'आपत्तेन' इति ख-पाठः । ३ 'भूत' इति ग-पाठः । ४ श्रीम
सिकर्णिकादिकं सुप्रति पृष्टरसोऽनुमुखादारे (५० ३१९) । ५ 'तपश्चर्मादि-' इति ख-पाठः । ६ 'सर्पोपद्वयं' १०
इति ख-पाठः, 'सर्पोपद्वयं' इति ग-पाठः ।

“नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ ! भूतैर्गुणैर्भूषि भवन्तमभिपुवन्तः ।

तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा भृत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १ ॥”

—(भक्तामरस्तोत्रे श्लो० १०)

इति (श्रीमानतुङ्गहिरि) वचनात् तमेवंभूतं पार्श्वं वन्दे इति सम्वन्धः ॥

५ अयं च स्तवोऽनुज्झितश्रीपार्श्वनाथसन्निधिभिः पार्श्वयक्ष-श्रीपद्मावती-धरणेन्द्रैरधिष्ठित इति तत्पक्षोऽपि व्याख्यायते—

तत्र पासं इति पार्श्वं-पार्श्वयक्षम् । किंविशिष्टम् ? उपसर्गहरं-सम्यग्दृशां विघ्नोपशम-
कर्तारम् । तथा पाशोऽस्या वामहस्तेऽस्तीत्यभ्रादित्वात् मत्वर्थाये प्रत्यये पाशा-पद्मावती
तां च । किंविशिष्टम् ? ‘काम्यघनमुक्तां’ काम्यः-कर्मनीयो घनः-शरीरं तेन करणभूतेन
१० शुद्ध-हर्षोऽर्थात् द्रष्टृणां यस्याः सकाशात् सा काम्यघनमुक्ता, दिव्यवपुषा प्रमोदजनिकेत्यर्थः
ताम् । विपधरो-जलधरोऽर्थात् कमटासुरसम्वन्धी तस्य विषं-जलं निर्नाशयति निजकणातपत्र-
धारणेन वारयति (इति) विपधरविपनिर्नाशो-धरणेन्द्रस्तं च । मङ्गलकल्याणावासमिति प्राग्वत्
अथवा मङ्गलकल्पश्रेयस्करणप्रगुणा या आज्ञा-भगवच्छासनं तथा आ-समन्तात् वासना वासो
वा भावना यस्य तं, कल्याणकारिभगवदाज्ञाभावितमनसमित्यर्थः । एतांस्त्रीनपि वन्दे-अभि-
१५ ष्टामि । ‘वदुङ् अभिवादनस्तुत्योः’ (सिद्ध० धा०) इति वचनात् । इति गार्थार्थः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धिचन्द्रगणिकृता व्याख्या

अथ पञ्चाशीत्यधिकशताक्षरमानस्य उपसर्गहरस्तोत्रस्येय(मा)भाषां गाधामाह—उवसग्गेति ।
अहं श्रीपार्श्वं-पार्श्वनाथं वन्दामि-अभिष्टामि ‘वदुङ् अभिवादनस्तुत्योः’ (सिद्ध० धा०)
इति धातोः रूपम् । कथम्भूतं पार्श्वम् ? ‘उपसर्गहरम्’ उपसर्गान्-देवादिकृतान् उपद्रवान् हरति
२० -निराकरोतीति उपसर्गहरस्तथाभूतः पार्श्वनामा यक्षो यस्य स तथा तं उपसर्गहरपार्श्वं इति
‘वहुव्रीहिः’ । प्राकृतत्वादनुस्वारः । “उपसर्ग उपद्रवः” इति हैमः (अभि० का० २, श्लो० ३९) ।
अथवा उपसर्गहरमिति पृथगेव पार्श्वविशेषणम् । पुनः कथम्भूतम् ? ‘पाशम्’ पश्यति कालत्रय-
वर्तिवस्तुजातमिति पाशः तं पाशम् ‘तत्पुरुषः’ । प्राकृतत्वाद् दन्त्यसकारनिर्देशः । यदिवा प्रगुता
आशा-आकाङ्क्षा यस्य स प्राशस्तं प्राशं इति ‘वहुव्रीहिः’ । निराकाङ्क्षमित्यर्थः । पुनः कथम्भू-
२५ तम् ? ‘कर्मघनमुक्तम्’ कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीन्धेव जीवचन्द्रमसो ज्ञानांशुमण्डलाच्छादकत्वाद्
घना इव घनाः कर्मघना इति ‘कर्मधारयः’, ततः कर्मघनेभ्यः-कर्ममेवेभ्यो मुक्तः कर्मघनमुक्तः तं
कर्मघनमुक्तं इति ‘तत्पुरुषः’ ।

१ ‘भूषण ! भूतनाथ !’ इत्यपि सम्भवति ।

२ एतत्पक्षे छाया यथा—

उपसर्गहरं पार्श्वं पाशां वन्दे काम्यघनमुक्तम् । विप० मङ्गल० मङ्गलकल्याणावासं धा ॥

३ ‘कल्याणाश्रेय०’ इति ख-पाठः ।

“घनं सान्द्रं द्ये दाह्यं विस्तारे शुद्धरेऽभ्युदे ।
सहं मुस्ते (घन मध्यनृतवाद्यप्रकारयोः)” ॥

इति हैमानेकार्थः (का० २, सू० २७४) । अथवा आर्पत्वाद् घनशब्दस्य परनिपाते घनानि-
दीर्घकालस्थितिकानि प्रवेश्याणि वा यानि कर्माणि तेष्वपि मुक्त-वृथग्भूतमिति व्याख्येयम् ।
पुनः कथम्भूतम् ? ‘विषधरविषनिर्नाश’ विषधराः—अनन्त-चामुकि-तक्षक-कर्कट-पद्म-महापद्म-
शङ्खपाल-कुलिक-जय विजयलक्षणा दद्य तेषां विष पार्थिवादिमेदमिष नितरां नाशयतीति विषध-
रविषनिर्नाशः स विषधरविषनिर्नाश इति ‘तत्पुरुषः’ । यदिवा विष-पानीय प्रस्तावाद् ‘मणिक-
र्णिकानदीजल तत्र गृह-निवासो यस्य स विषगृहः, स च अर्थात् कमठमुनिस्तस्य वृष-धर्म
पञ्चाश्रितपथ्यार्थरूपं निर्नाशयतीति विषगृहवृषनिर्नाशः त विषगृहवृषनिर्नाश इति ‘बहुव्रीहिग-
मित’ ‘तत्पुरुषः’ । अनेन गृहस्यावसावदातः स्तुषितः । अथवा विष-मिथ्यात्वकपायादिकं १०
धारयन्ति ते विषधराः प्राणिनस्तेषां विष-मिथ्यात्वादिरूप निर्नाशयतीति स तथोक्तत्वं विषध-
रविषनिर्नाशमिति व्याख्येयम् । पुनः कथम्भूतम् ? ‘मङ्गलकल्याणभाषास’ मङ्गलानि च-
थेषांसि, कल्याणानि च-सम्यदुत्तरूपरूपाणि, तेषामुभयेषामप्याश्रय इव आश्रयो मङ्गलकल्याण-
आश्रयस्त्वं मङ्गलकल्याणआश्रयः, मङ्गलकल्याणानां श्रीढामन्दिरमित्यर्थः ॥ १ ॥

श्रीर्घर्षकीर्तिचरित्रा व्याख्या

१५

अथ द्वितीयं सरण व्याख्यायते—इदं च सरणं वराहमिहिरकृतश्रीसहोपद्रवनिवारणार्थं
श्रीमद्रमाष्टुक्षामिमिः कृतम्, यथा—श्रीमद्रमाष्टुक्षामिनो आता वराहमिहिरः । स च
दीयां गृहीत्वा चन्द्रमण्डलसिद्धिप्रज्ञस्यादिकं शास्त्रमर्चयितवान् । यदा च तस्याचार्यपदं न दत्तं
तदा तस्य महान् प्रदेपो जातः, रजोहरणादिलिङ्गं विमुच्य पुनर्गोमण एवामवत् । ततः पूर्वाधीत-
चन्द्रमण्डलस्यादिसिद्धान्तार्थान् स्मृत्वा सपादलक्षप्रमाणं ज्योतिःशास्त्रं निमित्तवान् । सिद्धान्तादु-
द्धृतत्वात् सत्यं च जातम् । वराहमिहिरेण तु द्वादशाब्दानि गच्छे स्थितवता पूर्वोदिसिद्धान्त-
मर्षापानेन सर्वं ज्योतिःशास्त्रमन्यदपि विद्यामन्त्रयोगचूर्णादि जातम् । तद्विप्रवारितमाक्षणे-
रेयमुन्नते—यद्य वराहमिहिरः सकलशास्त्रपारगामी परपुरप्रवेशकाशुगामिन्यादिविद्याभ्यास-
मभूत् । ततोऽनेन गगनमण्डले द्वादश वर्षाणि ज्योतिषधेजेण सह सञ्चरता सूर्यादिग्रहाणां अधि-

१ “संक्षिप्तकवदे श्रिया, नित्या घात्पसर्गयोः ।

श्रिया ममास्ते वाचये तु, सा विवक्षामवेदने ॥ १ ॥”

१५

इत्येव सविप्रमते कल्पे ‘श्रीमद्रामायणं नवमहाविभागं’ (श्रीसुमतिचन्द्रोत्पुमिभिरपिने श्रयमस्तुने),
‘श्रीराममूर्तिचतुष्टयं’ (श्रीदेवामयमूर्तिभिरुने गीतमाष्टके), ‘वराहमिहिरकृतमिहिरः (श्रीचर्मयोग्यमूर्तिभिरुने
अष्टावर्गकृते), ‘मार्कण्डेयः’ (श्रीजिहमप्रमूर्तिभिरुने मया कर्षककृतायाः प्रमाको १० २३) इत्यादिभ्य-
ज्योतिः सन्धेरमावः । अत्रापि ‘ममं ममोयो वरते श्रीपूर्वपञ्चाचार्यभिरुने मया उपसर्गहरस्तोत्रस्तुष्टयं ॥ १०

१ ‘सर्वोत्पदः’ इति क-वादः । २ ‘एवेव’ इति क-वादः । ३ ‘इत्यमिहिरः’ इति क-वादः ।

न्यादिनक्षत्राणां सञ्चारः सम्यक् निरीक्षितः । ततस्तं चेतसि धृत्वा मर्त्यलोकमवतीर्य लोकोपका-
 रायेदं ज्योतिःशास्त्रं निर्मितमिति । ततः स तेन दम्भेन मिथ्यादृष्टीन् विप्रतारयन् तेभ्यो दाना-
 दिकां पूजां च लभमानः तथा चालिकप्रसिद्ध्या प्रमोदं दधानः कालमर्नपीत् । अन्ते चाब्रान-
 तपोऽनुष्ठानेन कालं कृत्वा व्यन्तरेपूतपन्नः । ततो विभङ्गावधिज्ञानेन पूर्वभवस्वरूपं ज्ञात्वाऽर्हत्प्रवचने
 ५ प्रद्वेषमुद्रहन् पूर्ववैरनिर्यातनार्थमार्हतसङ्गे उपसर्गान् कर्तुमारम्भे । ततः श्राद्धैरपि तद् व्यन्तरक्त-
 तमुपद्रवं ज्ञात्वा सर्वैरप्यालोच्य तत्स्वरूपगर्भा विज्ञप्तिका श्रीभद्रबाहुस्वामिगुरुभ्यः प्रेषिता ।
 तामवधार्य श्रीभद्रबाहुस्वामिभिस्तदुपसर्गनिवारणार्थं महाप्रभावं श्रीउपसर्गहरस्तोत्रं नूतनं कृत्वा
 सर्वत्र प्रेषितम् । ततः सर्वोऽपि सङ्घस्तत्पठनप्रभावानिरूपद्रवो जातः । अत इदं सरणं ऐहलौकिक-
 पारलौकिकसुखामिलापिभिर्नरैः सर्वदा सरणीयम् । यतः—

१० “स्तोत्रस्याष्टातिरिक्तं शतं यः, कुर्याज्जापं पञ्चगाथात्मकस्य ।

तस्यावश्यं मङ्गु नश्यन्ति विघ्ना—स्तं निःशेषा वृण्वते सिद्धयश्च ॥ १ ॥”—शालिनी

पूर्वं किलास्य सरणस्य सप्त गाथा अभूवन् । ततो गाथाद्वयं श्रीभद्रबाहुस्वामिभिर्भाण्डा-
 गारे स्थापितम् । साम्प्रतं तु पञ्चैव गाथाः प्रवर्तन्ते । अतोऽस्य पञ्चाशीत्यधिकशताक्षर १८५-
 मानस्य स्तोत्रस्येयमादिगाथा—‘उपसर्गहरं पार्श्वं’ इति । अहं पार्श्वं—श्रीपार्श्वनाथं वन्दे—नम-
 १५ स्करोमि । कथम्भूतं पार्श्वम् ? ‘उपसर्गहरपार्श्वं’ उपसर्गाणां—देव-मनुष्य-तिर्यक्कृतोपद्रवाणां हरो-
 निवारकः पार्श्वनामा शासनाधिष्ठायकः सेवकयक्षो यस्य स तम् । यद्वा उपसर्गहरं पार्श्व-
 समीपं यस्य स तम् । अथवा उपसर्गहरा—उपसर्गनिवारका धरणेन्द्रादयः पार्श्वे यस्य स तम् ।
 प्राकृतत्वाद् विन्दुरलाक्षणिकः । यद्वा उपसर्गहरमिति पृथक् पदम् । प्राशमिति पृथक् पदम् ।
 उपसर्गान् हरतीत्युपसर्गहरः तम्, प्रगता आशा—प्रार्थना वाञ्छा यस्य स प्राशस्तम् । पुनः
 २० कथम्भूतं पार्श्वम् ? ‘कर्मघनमुक्तं’ ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्माण्येव घना—मेघाः, ज्ञानाच्छादकत्वाद्;
 तेभ्यो मुक्तो—रहितः पृथक् । (उक्तं च)—

“स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या भावशुद्धया ।

चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमब्रवत् ॥ १ ॥”

जीवश्चन्द्रवत् ज्ञानं चन्द्रिकावत् कर्माणि मेघवत् तदावरणं अत एव कर्मघनमुक्तम् । अथवा
 २५ घनानि—निविडानि—दीर्घकालस्थितिकानि च तानि कर्माणि च कर्मघनानि । प्राकृतत्वाद्
 व्यत्ययः । कर्मघनैः—घनकर्मभिः मुक्तो—रहितस्तम्, उत्पन्नकेवलज्ञानमित्यर्थः । पुनः कथम्भूतं
 पार्श्वम् ? ‘विषधरविषनिर्नाशं’ विषधराणां—सर्पाणां विषं निर्नाशयति—निश्चितमपहरतीति विष०
 तम् । भगवन्नाममैत्रादपि विषधरविषनिर्नाशो भवतीति । अथवा विषं—मिथ्यात्वकपायलक्षणं

१ ‘घातीव प्रसिद्ध्या’ इति क-पाठः ।

२ ‘श्रीपार्श्वं—श्रीपार्श्वनाथं’ इति क-पाठः ।

३ ‘मङ्गलदैव विष’

३० इति स-पाठः ।

मानविष धारयन्तीति विषधरा-मिध्यात्वकपायादिदोषद्विधात्मानं प्राणिनः तेषां विषं-
मिध्यात्वादि निर्नाशयति-जिनवचनामृतरसप्रयोजनेनापगमयतीति तम् । पुनः कथम्भूतं
पार्थम् ? 'मङ्गलकल्याणावाप्तं' मङ्गल-दुरितोपशमकं कल्याणं-नीरोगत्वं सम्पदोत्कर्षरूपं वा,
तयोः आनासः-स्नानं गृहं यः स तम् । अथ एव मङ्गलकल्याणावाप्तं श्रीपार्थं सेवमानाः पुरुषा
अपि मङ्गलकल्याणमाजो भवन्तीति युक्तमेव ॥ १ ॥

जि० दृ०—इदानीं द्वितीयगाथा व्याक्रियते—

विसहरकुलिंगमन्तं, कंठे धारेद् जो सया मणुजो ।

तस्स गहरोगमारी-दुष्टजरा जन्ति उवसामं ॥ २ ॥

[विषधरस्कुलिङ्गमन्तं कण्ठे धारयति यः सदा मनुजः ।

तस्य गहरोगमारीदुष्टजरा यान्त्युपशमम् ॥ २ ॥]

'विसहर' वि 'कुलिङ्ग' विशब्दाभ्यां गर्भितत्वाद् विषधरस्कुलिङ्ग इति नाम स चासौ मन्त्र
मनसस्त्राणयोगान्मन्त्राणां वा गुप्तमापणाद् वा विषधरस्कुलिङ्गमन्त्रस्तु मन्त्रमन्त्रगर्भितमष्टादश-
धरात्मकमादौ तारत्रैलोक्यक्रमलाईवीवैरन्ते च तत्त्वप्रणिपातपीडाभ्यामष्टाविंशतिवर्णात्मकं मन्त्र-
विशेष कण्ठे यो मनुजः-मनुष्यः । यद्वा मनु-मन्त्रस्तु गच्छति "सर्वे गत्यर्थं ज्ञानार्थः"
इति वचनात् जानातीति मनुजो-मात्रिक । सदा-सर्वकालं धारयति-धत्ते कण्ठस्य करोतीति ॥
यावत् । कण्ठस्यकरणेन चाहनिर्देशं तज्जापविधिर्व्यज्यते । तस्य किं मयतीत्याह-तस्य मन्त्रमन्त्रं
जपितुं प्रहाम भूत-भ्रेत-अमराद्यसादय. सूर्यादयो वाऽशुमगोचरवर्तिनः रोगाश्च-घात-पित्त-स्लेष्म-
सन्निपातजा व्याधिप्रमेदाः मारिष-सर्पगमृत्पुलङ्गणमणिव दुष्टजरा-पृकान्तर-द्वितीयान्तर-
तृतीयान्तर-चातुर्यिकादयोऽप्यवा दुष्टा-दुष्टजनाः कुपितनृपा वा ज्वराश्च शीतज्वराद्या वा ताप-
ज्वराद्या भान्ति-गच्छन्ति उपशमन-निवृत्ति, उपशमयन्तीत्यर्थः । 'उवसाम' ति वक्तव्ये आपत्त्याद् २०
इत्यामावः । यथा-"उवसाम उवणीया गुणमहया जिणचरितसरिस पि" (आ० नि० गा०
११८, विषोपा० गा० १३०६) चि । एव च व्याख्यायमाने मा भूदधिकृतमन्त्रजपितुः स्वार्थ-
सम्पत्तिमात्रफलमाकृतया कुक्षिमरित्वमिति परार्थसम्पत्तिरपि व्याख्यायते । तस्य मन्त्रजपितुं प्रहाम

१ 'त' इति पुनश्च पदं वा । २ 'ड' इति पुनश्च पदं वा । ३ विषधरस्कुलिङ्गमन्तं इति विष० लिङ्गान्
एवं विसहरस्कुलिङ्गमन्तं वा इति सम्भवति । ४ 'मनुजः' इत्यपि सम्भवति । ५ 'पाणि' तु कथाम् इत्यपि १५
सम्भवति । ६ 'हर इति' इति क-ख-नादाः । ७ 'अन्तर-अन्तर' इति प्रसिद्धाति ।

८ पुनस्तु सार्वभौमो यथा—

पविषायति कथाया किं पुन सेते सरागये ? इ"

उपसममुपनीता गुणमहता विषधरिषसदस्यमपि ।

पतिपातयति कथायाः किं पुनः दोषाश्च सरागह्याम् ? ॥

९ 'कृतमन्त्र' इति ग-पादाः ।

उक्तस्वरूपाः । तुशब्दस्याधारणार्थत्वात् “तुः स्याद्” इत्यनेकार्थवचनात्
यान्त्येव वशमं वश-आयत्तत्वात् अमनं अमः-अवगमनं वशमस्तं, वशगत्वमित्यर्थः । अन्ये-
ष्वपि वर्तमाना ग्रहरोगादयः तस्य वशवर्तिनो भवन्ति, तत्प्रतीकारसामर्थ्यादिति भावः । उक्तं
हि बृहद्बृत्तौ-“शान्तिकर्षादिकवेद्याकर्षणोच्चाटनस्तम्भनविद्वेषणमारणलक्षणकर्मनिर्माणालंके-
५ मीणत्वमेतन्मन्त्रस्य” । अस्याश्च गाथाया यद्यपि विपधरस्फुलिङ्गमन्त्रस्य भगवन्नामगर्भितत्वेन
वस्तुतः स्तुतिरूपताऽस्ति, तथापि भगवद्वाचकशुष्मच्छब्दाद्यभावान्मा दुर्विदग्धाश्चर्चयिष्यन्ती-
त्यन्यथापि व्याचक्ष्महे । विपधरस्फुलिङ्गे-एतन्नामकर्मतन्त्र(मन्त्र)विशेषे माति-संनिविशते इति
विपधरस्फुलिङ्गमस्तम् । मन्त्रसन्निविष्टमित्यर्थः । अथवा विपधरस्फुलिङ्गममति-गच्छति (इति)
विपधरस्फुलिङ्गमस्तं, विपधरस्फुलिङ्गाख्यमन्त्रगतमित्यर्थः । ‘लुक्’ (सिद्ध० ८-१-१०) इति
१० प्राकृतलक्षणेनाकारलोपाद् ‘विसहरस्फुलिङ्गम’ इति सिद्धम् इति त्वां यः कण्ठे धारयति । न च
भगवतः कण्ठधारणमनुपपन्नमिति वाच्यम् । परमेश्वरस्यापि यन्त्रादविष्णुवृत्तित्वेन मन्त्ररूप-
त्वात् । तथाच मन्त्राधिराजस्तवे श्रीगुणशेखरसूरयः—

“न पार्श्वोदपरो मन्त्रो, न मन्त्रोदपरो विभुः ।

तद्द्वयादपरो नात्मा, ध्यायेदित्येकतानताम् ॥ १ ॥

१५

आत्मा पार्श्वोदपरो मन्त्रो, मन्त्रात्मा तौ तदात्मकौ ।

एकं द्वित्रास्त्रयोऽप्येके, नेति तल्लयमावहेत् ॥ २ ॥”

अथवा कण्ठे धारयतीति विपधरस्फुलिङ्गयन्त्ररूपं त्वां विद्यामणीकृत्य स्वकण्ठे परिदधातीति ।
परस्य च कण्ठे परिधापयतीति यथासङ्ख्यं स्वार्थपरार्थसम्पत्तिपक्षयोर्गोच्यम् । पार्श्वयक्ष-
पद्मावती-धरणेन्द्रस्तवपक्षेऽपि तुल्यैव व्याख्या, प्रस्तुतमन्त्रस्य तन्त्रयेण अधिष्ठितत्वात् ।
२० इति गाथार्थः ॥ २ ॥

सि० व्या०-विसहरेति । यो (मनुजः-) मनुष्यः यदिवा मनुः-मन्त्रस्तं गच्छति-जानातीति ।
मनुगो-मात्रिकः । विपधरस्फुलिङ्ग इति नाम स चासौ मन्त्रश्च विपधरस्फुलिङ्गमन्त्रस्तं विपधरस्फु-
लिङ्गमन्त्रं इति ‘कर्मधारयः’ । ‘नमिल्लणपासविसहरविसहजिणस्फुलिङ्ग’ इति भगवन्नामगर्भितमष्टा-
दशाक्षरात्मकं त्रैलोक्यकमलार्हद्वीजैरन्ते च तच्चप्रणिपातबीजाभ्यामष्टाविंशत्यक्षरात्मकं वा कण्ठे-
२५ गले सदा-सर्वकालं धारयति-धत्ते, कण्ठस्थं करोति जपतीत्यर्थः, तस्य मनुष्यस्य मात्रिकस्य च
ग्रहाः-भूत-ग्रेत-राक्षसादयः सूर्यादयो वाऽऽशुभगोचरवर्तिनः रोगाश्च-कास-श्वास-भगन्दर-कुष्ठादयः
मारिश्च-सर्वगमृत्युलक्षणमशिवं दुष्टज्वराश्च-एकान्तर-तृतीय-चातुर्थिकादयः अथवा दुष्टा-दुर्जनाः
कुपितनृपाद्याः ज्वराश्च-शीततापज्वराः उपशमं-निवृत्तिं यान्ति, उपशाम्यन्तीत्यर्थः । ग्रहाश्च

